

Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

ECREG STUDIES

www.ers.edu.pl

Economic and Regional Studies **Studia Ekonomiczne i Regionalne**

Volume 11, Issue 1, January - March 2018

International open access scientific journal published since 2007
Międzynarodowe, otwarte czasopismo naukowe wydawane od 2007 roku

Biała Podlaska 2018

Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne ECREG STUDIES

eISSN 2451-182X, ISSN 2083-3725

Economic and Regional Studies is a scientific journal of Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska published since 2007.

Studia Ekonomiczne i Regionalne są czasopismem naukowym Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej wydawanym od roku 2007.

Editorial Board/ Komitet Redakcyjny

Editor-in-Chief/ Redaktor Naczelny: Mieczysław Adamowicz

Deputy Editor/ Zastępca Redaktora: Jerzy Nitychoruk

Topic Editor/ Redaktor tematyczny: Danuta Guzal-Dec

Statistical Editor/ Redaktor statystyczny: Joanna Kisielińska

Language Editor/ Redaktor językowy:

Język angielski: Halina Chodkiewicz, Wojciech Florkowski (USA); Język polski: Paulina Rynkiewicz

Administrative Editor/ Sekretarz Redakcji: Agnieszka Filipiuk, e-mail: a.filipiuk@pswbp.pl, +48 83 344-99-63

Advisory Board/ Rada Naukowa

Adamowicz Mieczysław (Poland/ Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska)

Bartova Lubica (Slovakia/ Slovak Agricultural University in Nitra)

Bergier Józef (Poland/ Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska)

Boato Vasco (Italy/ University of Padova)

Bonzanini Osmar Antonio (Brazil/ Regional Integrated University of Upper Uruguai and Missions)

Briz Julian (Spain/ Technical University of Madrid)

Castañeda Vicente (Peru/ University National Toribio Rodríguez de Mendoza de Amazonas)

Charnavalau Aliaksandr (Russia/ The Academy of Labor and Social Relations)

Cudlínová Eva (Czech Republic/ University of South Bohemia (USB) in České Budějovice)

Czyżewski Andrzej (Poland/ Kujawy and Pomorze University in Bydgoszcz)

Dobrowolski Radosław (Poland/ Maria Curie-Skłodowska University in Lublin)

Florkowski Wojciech (USA/ University of Georgia)

Kaposzta Jozef (Hungary/ Szent Istvan University in Gödöllő)

Katalin Takács-György (Hungary / Óbuda University)

Kliuna Wladimir (Belarus/ Belarusian State University, Minsk)

Krtalic Sandra (Croatia/ University of Pula)

Kukuła Karol (Poland/ University of Agriculture in Kraków)

Milenkovski Ace (Republic of Macedonia/ University of Tourism and Management in Skopje)

Nábrádi András (Hungary/ University of Debrecen)

Nagy Henrietta (Hungary/ Szent Istvan University in Gödöllő)

Niedzielski Eugeniusz (Poland/ University of Warmia and Mazury in Olsztyn)

Niezgoda Dionizy (Poland/ University of Life Sciences in Lublin)

Özdemir Güneren Ebru (Turkey/ Nevsehir Hacı Bektas Veli University)

Pavlikha Natalia (Ukraine/ Lesya Ukrainka Eastern European National University)

Podstawka Marian (Poland/ Warsaw University of Life Sciences - SGGW)

Rakowska Joanna (Poland/ Warsaw University of Life Sciences - SGGW)

Schneider Jiří (Czech Republic/ Mendel University in Brno)

Sotte Franco (Italy/ Università Politecnica delle Marche)

Ślusarz Grzegorz (Poland/ University of Rzeszów)

Šťastná Milada (Czech Republic/ Mendel University in Brno)

Taranov Igor (Ukraine/ Ternopil National Economic University)

Zhiquan Hu (China/ Institute of Agricultural Economics and Development of Agricultural Sciences)

Publisher/ Wydawca

Pope John Paul II State School of Higher Education

in Białą Podlaska/ Państwowa Szkoła Wyższa

im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

ul. Sidorska 95/97, 21-500 Białą Podlaska

e-mail: wydawnictwo@dydaktyka.pswbp.pl

Contact person/ osoba do kontaktu: Agnieszka Filipiuk

e-mail: a.filipiuk@pswbp.pl, +48 83 344-99-63

Reviewers/ Recenzenci

The full list of reviewers is published at the end of each year
Pełna lista recenzentów jest publikowana na koniec każdego roku

DTP and print/ Skład i druk:

Agencja Reklamowa TOP

Cover design/ Projekt okładki:

Agencja Reklamowa TOP

Translation/ Tłumaczenie:

Centrum Języków Europejskich „Euro-Alphabet”

©Copyright by PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Works in the journal are protected by copyright
Prace drukowane w czasopiśmie są chronione prawem autorskim

Printed in 100 copies/ Nakład: 100 egz.
Price: 10 EUR/ Cena: 20 PLN; VAT 5%

The online version is the original version of this journal
Wersją pierwotną czasopisma jest wersja elektroniczna

Full electronic version available online at: www.ers.edu.pl
Pełna wersja elektroniczna dostępna pod adresem: www.ers.edu.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w:

AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2012: 5.62; ICV 2013: 6.48; ICV 2014: 70.81 (6.96); ICV 2015: 81,26; ICV 2016: 92.91; Polish Ministry of Science and Higher Education, 2011-2012: 2 points; 2013-2014: 4 points; 2015-2017: 9 points. / AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2012: 5,62; ICV 2013: 6,48; ICV 2014: 70,81 (6,96); ICV 2015: 81,26; ICV 2016: 92,91; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, 2011-2012: 2 pkt.; 2013- 2014: 4 pkt.; 2015-2017: 9 pkt.

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

„Zwiększenie udziału zagranicznych recenzentów w czasopiśmie Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne - zadanie finansowane w ramach umowy Nr 583/P-DUN/2017 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę”.

Ministry of Science
and Higher Education
Republic of Poland

Increase in the participation of foreign reviewers in Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne – task financed under the agreement No. 583/P-DUN/2017 by the Minister of Science and Higher Education allocated to the activities of disseminating science.

EDITORIAL

Dear Authors and Readers,

We are presenting to you the first issue from 2018 of the bilingual scientific journal "Economic and Regional Studies / Studia Ekonomiczne i Regionalne" published by Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska. I hope that you appreciate our efforts to improve the quality and attractiveness of the journal.

As before, the main mission of the journal is to disseminate theoretical knowledge and the results of empirical research in a wide range of economic and social sciences, as well as regional and local studies describing economic and social, geographical and spatial phenomena, development strategies and public policies. We wish to continue drawing special attention to the current and historical development problems of Central and Eastern European countries, but also to open up to issues concerning the development of other regions, including in particular the development of less developed regions, where socio-economic problems are overcome by implementing innovative methods, strategies and development policies.

Aiming at extending the geographical scope of the presented aspects in the current issue, we include two articles on other regions of the world. We are proud that the article on the Chinese economic expansion was submitted for publication in our journal by Prof. Grzegorz W. Kołodko, a well-known, outstanding economist dealing with the problems of global development. We are also happy about the publication of an article on the theory and practice of economic development from the perspective of the Economic Commission for Latin America and the Caribbean prepared by a team of authors from Brazil and Uruguay. The region of Central and Eastern Europe is represented by the work devoted to the issues of networking at the eastern border of the European Union, discussed on the example of cross-border cooperation between Poland and Belarus. Three further articles concern the issues of agricultural development, farm functioning and agricultural policy in a regional context. Two articles take up the issue of accommodation and catering services from the investment standpoint as well as institutional and systemic conditions for their development.

Beginning with the fourth edition of 2017, we are introducing some editorial changes. First of all, we welcome new members of the editorial team and program board of the journal. The Scientific Board consists of 32 people, of whom 63% are foreign scientists from different continents. We have expanded significantly, up to 22%, the share of reviews made by foreign reviewers. Of the 40 articles published in 2017, about 10% were written by

OD REDAKCJI

Drodzy Autorzy i Czytelnicy,

Przekazujemy w Wasze ręce pierwszy numer z 2018 roku dwujęzycznego czasopisma naukowego „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne” wydawanego przez Państwową Szkołę Wyższą im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej. Mamy nadzieję, że dostrzegą Państwo nasze starania o podnoszenie jakości i atrakcyjności pisma.

Jak dawniej główną misją czasopisma jest rozpowszechnianie wiedzy teoretycznej oraz wyników badań empirycznych w szerokim obszarze nauk ekonomicznych i społecznych, jak również studiów regionalnych i lokalnych opisujących zjawiska ekonomiczno-społeczne, geograficzno-przestrzenne, strategie rozwojowe i polityki publiczne. Chcemy nadal zwracać szczególną uwagę na aktualne i historyczne problemy rozwoju krajów Europy Środkowo-Wschodniej, ale także otworzyć się na problematykę dotyczącą rozwoju innych regionów, w tym szczególnie rozwoju regionów słabiej rozwiniętych, w których problemy społeczno-gospodarcze przewyższają się przez wdrożenie innowacyjnych metod, strategii i polityk rozwojowych.

Dążąc do rozszerzenia zakresu geograficznego prezentowanej problematyki w aktualnym numerze zamieszczamy dwa artykuły dotyczące innych regionów świata. Jesteśmy dumni, że artykuł dotyczący chińskiej ekspansji gospodarczej zgłosił do opublikowania w naszym piśmie prof. Grzegorz W. Kołodko, znany, wybitny ekonomista zajmujący się problemami rozwoju globalnego. Cieszymy się również z publikacji artykułu dotyczącego teorii i praktyki rozwoju ekonomicznego z perspektywy Komisji Gospodarczej Ameryki Łacińskiej i Karaibów przygotowany przez zespół autorów z Brazylii i Urugwaju. Regionu Europy Środkowo-Wschodniej dotyczy praca poświęcona problematyce usieciowienia na wschodnim pograniczu Unii Europejskiej, omawianej na przykładzie transgranicznej współpracy Polski i Białorusi. Trzy dalsze artykuły dotyczą problematyki rozwoju rolnictwa, funkcjonowania gospodarstw rolnych i polityki rolnej w kontekście regionalnym. Dwa artykuły podejmują problematykę usług noclegowych i gastronomicznych od strony inwestowania oraz instytucjonalno-systemowych uwarunkowań ich rozwoju.

Od numeru czwartego 2017 r. wprowadziliśmy pewne zmiany edytorskie. Witamy przede wszystkim nowych członków zespołu redakcyjnego i rady programowej czasopisma. Radę Naukową tworzą 32 osoby, z czego 63% stanowią naukowcy zagraniczni z państw leżących na różnych kontynentach. Rozszerzyliśmy znacznie, do 22%, udział recenzji wykonywanych przez recenzentów zagranicznych. Na 40 opublikowanych w 2017 roku artykułów około 10% napisali autorzy z afiliacją zagraniczną. Dążąc do zwiększenia

authors with foreign affiliation. Aiming to increase the number of points awarded by the Ministry of Science and Higher Education for the journal, we have expanded the number of indexing databases which publish information about publications in ECREG STUDIES. We are introducing DOI and ORCID article marking systems. The board of editors has filed an application for the Web of Science - Emerging Sources Citation Index and Sherpa/Romeo with a request to make a preliminary assessment of the journal. We are also introducing them into the EBSCO database. We will act with a view to having Impact Factor awarded to the journal.

prof. zw. dr hab. (prof. PhD) Mieczysław Adamowicz
Editor-in-Chief

liczby punktów jaką Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego przyznało dla czasopisma, rozszerzyliśmy liczbę baz indeksacyjnych, w których zamieszczane są informacje o publikacjach w ECREG STUDIES. Wprowadzamy system oznaczenia artykułów DOI oraz ORCID. Redakcja złożyła aplikację do Web of Science - Emerging Sources Citation Index i Sherpa/Romeo z prośbą o dokonanie wstępnej oceny pisma. Wprowadzamy je także do bazy EBSCO. Będziemy działać tak, aby pismo w przyszłości uzyskało Impact Factor.

prof. zw. dr hab. Mieczysław Adamowicz
Redaktor Naczelny

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

**ECONOMIC EXPANSION OF CHINA:
DETERMINANTS, PERSPECTIVES, LIMITS**

**CHIŃSKA EKSPANSJA GOSPODARCZA:
UWARUNKOWANIA, PERSPEKTYWY, GRANICE**

Grzegorz W. Kołodko^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Kozminski University in Warsaw
Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie

Kołodko G.W. (2018), *Economic expansion of China: determinants, perspectives, limits/ Chińska ekspansja gospodarcza: uwarunkowania, perspektywy, granice*. Economic and Regional Studies, Vol. 11, No. 1, pp. 7-19. <https://doi.org/10.29316/ers-seir.2018.01>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: A13, B14, D50,
E3, N14, P50

Submitted:
March 2018

Accepted:
March 2018

Tables: 0
Figures: 0
References: 17

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: A13, B14,
D50, E3, N14, P50

Zgłoszony:
Marzec 2018

Zaakceptowany:
Marzec 2018

Tabele: 0
Rysunki: 0
Literatura: 17

Summary

Two centuries ago, Asia delivered over 60 percent of world production; in the middle of the 20th century it was less than 20 percent. Currently, it is twice as large and this share is still increasing, above all but not only, because of China whose production is still growing at a rate twice as fast as the world average. China is trying to maintain high economic dynamics, inter alia, through investment external expansion. This aim is to be served, among others, by the infrastructure project, drawn up with enormous verve, known as the New Silk Road, which the Middle Kingdom addresses to 65 countries on three continents. While some hope for accelerating their own economic growth, others warn against the risk of becoming dependent on China. The article analyzes these challenges, pointing to the desired directions of irreversible evolution globalization by giving it a more inclusive character, which is also strongly emphasized by the Chinese authorities in their official enunciations.

Keywords: Silk Road, expansion of China, globalization

Streszczenie

Dwa wieki temu Azja wytwarzała ponad 60 proc. światowej produkcji, a w połowie XX wieku było to poniżej 20 proc. Obecnie jest dwakroć więcej i udział ten nadal rośnie, przede wszystkim, acz nie tylko za sprawą Chin, których produkcja zwiększa się wciąż w tempie dwukrotnie szybszym niż średnia światowa. Chiny starają się utrzymać wysoką dynamikę gospodarczą między innymi poprzez inwestycyjną ekspansję zewnętrzną. Temu między innymi ma służyć nakreślony z ogromnych rozmachem projekt infrastrukturalny znany jako Nowy Jedwabny Szlak, który Państwo Środka adresuje do 65 krajów na trzech kontynentach. O ile jedni pokładają w tym nadzieję na przyspieszenie własnego wzrostu gospodarczego, inni przestrzegają przed ryzykiem uzależnienia się od Chin. Artykuł analizuje te wyzwania, wskazując na pożądane kierunki ewolucji nieodwracalnej globalizację poprzez nadawanie jej bardziej inkluzyjnego charakteru, co mocno akcentują także chińskie władze w swoich oficjalnych enuncjacjach.

Słowa kluczowe: Jedwabny Szlak, ekspansja Chin, globalizacja

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: prof. dr hab. Grzegorz W. Kołodko (ORCID 0000-0001-7015-5612), Dyrektor Centrum Badawczego Transformacji, Integracji i Globalizacji TIGER (www.tiger.edu.pl) w Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie, członek Europejskiej Akademii Nauki, Sztuki i Literatury; ul. Jagiellońska 59, 03-301 Warszawa, Polska; tel. 22 519 21 00; e-mail: kolodko@kozminski.edu.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2016: 92,91; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2016: 92,91; Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska, Grzegorz W. Kołodko. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

The growing importance of Asia in the global economy

China is as much as and, yet, merely the Middle Kingdom. While it may not be the Middle Kingdom of the whole world, then at least of Asia, where the importance of better developed economies and increasingly educated societies is on the rise. Therefore, the question is not whether China alone, but Asia with China at the forefront, is moving to take dominion over the world. Some people think that this is the case, and, even if it is not a deliberate intention of the elites ruling therein, such is the logic of the historical process. Following this interpretation, there are only 90-100 years left before the end of the Western dominance and the takeover of this position by the East. It is supposed to happen at beginning of the 22nd century (Morris 2010).

The growing strength of Asia is much more than China. The volume of production and size of the population are rapidly increasing. The continent has almost 4 billion 500 million inhabitants in total; that is about 60 percent of the world population and about 55 percent outside the Middle East, often treated separately for geopolitical reasons¹. This large population produces 47.3 percent of the gross world product, GWP – slightly more than Europe and North America combined. From a slightly different perspective, it is as many as eight percentage points more than the United States and the European Union combined. In the future, both the share of Asian population and production will continue to grow due to both the natural increase and economic growth rate being higher than the global figures. It would be pertinent to realise that once - in actual fact throughout all the centuries of the previous millennium, until around 1820 with its powerful onset of the Western World industrial revolution - Asia kept turning out over 60 percent of the global production. In 1950, it was less than 20 percent, but two generations were enough to make this index more than double.

China itself two hundred years ago – before the industrial revolution gained momentum; first in England and soon after in Western Europe, and before the Middle Kingdom turned its back on the world and kept itself strictly to itself – China turned out almost a third of the world production. Five or six generations of disastrous domestic policy and the unfavourable external circumstances, including the British and Japanese colonial practices, were enough to go dramatically down this scale to below 5 percent half a century ago. No wonder, then, that some authors write about China's return to the international arena because it has already been there. (Chołaj 2011).

¹ The population of the Middle East is estimated at around 450 million, if we include in this part of the world also African Egypt with 97 million inhabitants (geographically Asian Sinai has around 1.4 million inhabitants) and Cyprus with only 1.2 million people. Without these two countries, the Middle East - geographically located in Asia in its entirety, apart from the small, 23 764 square kilometres European fragment of Turkey - it is home to about 350 million people. This is the total number of the inhabitants of Saudi Arabia, Bahrain, Iraq, Iran, Israel, Yemen, Jordan, Qatar, Kuwait, Lebanon, Oman, Palestine, Syria, Turkey and the United Arab Emirates.

Rosnące znaczenie Azji w światowej gospodarce

Chiny to tyle aż, co wciąż tylko Państwo Środka. Jeśli nie od razu całego świata, to przynajmniej Azji, w której coraz więcej znaczą coraz bardziej rozwinięte gospodarki i coraz lepiej wykształcone społeczeństwa. Stoi zatem pytanie, czy to nie tyle Chiny, ile Azja z Chinami na czele podąża do dominacji nad światem? Niektórzy uważają, że tak właśnie jest i nawet jeśli nie jest to celowym zamysłem rządzących tam elit, to taka jest logika historycznego procesu. W myśl takiej interpretacji do zakończenia dominacji Zachodu i przejścia tej pozycji przez Wschód zostało już tylko jakieś 90-100 lat. Stać się to ma na początku XXII wieku (Morris 2010).

Rosnąca na sile Azja to dużo więcej niż Chiny. Szybko zwiększa się wielkość produkcji oraz liczba ludności. W sumie kontynent liczy prawie 4 miliardy 500 milionów mieszkańców, to jest około 60 procent ludności całego globu, z czego nieco 55 procent poza Bliskim Wschodem, częstokroć ze względów geopolitycznych traktowanym odrębnie¹. Ta ludzka masa wytwarza 47,3 procent światowego produktu brutto, PŚB, nieco więcej niż w sumie Europa i Ameryka Północna. Z nieco innej perspektywy jest to aż osiem punktów procentowych więcej niż Stany Zjednoczone oraz Unia Europejska razem wzięte. W przyszłości zarówno udział azjatyckiej ludności, jak i produkcji będzie nadal wzrastał ze względu na wyższe niż ogólnoświatowe tempo tak przyrostu demograficznego, jak i wzrostu gospodarczego. Nie od rzeczy będzie uświadomić sobie, że już kiedyś – w zasadzie przez wszystkie wieki poprzedniego milenium aż gdzieś do roku 1820, kiedy to ostro do przodu wystartował w wyniku rewolucji przemysłowej Zachód – Azja wytwarzała ponad 60 procent światowej produkcji. W roku 1950 było to mniej niż 20 procent, ale wystarczyły niespełna dwa pokolenia, aby ten wskaźnik z nawiązką podwoić.

Same Chiny dwieście lat temu – zanim jeszcze nabrała impetu wpraw w Anglii i wkrótce potem w Europie Zachodniej rewolucja przemysłowa i zanim Państwo Środka odwróciło się od świata i zamknęło w swoim własnym sosie – Chiny wytwarzały blisko trzecią część produkcji światowej. Wystarczyło pięć-sześć pokoleń fatalnej polityki wewnętrznej i niesprzyjających okoliczności zewnętrznych, w tym brytyjskich i japońskich praktyk kolonialnych, aby zejść z tym wskaźnikiem drastycznie w dół, do poziomu poniżej 5 procent pół wieku temu. Nic dziwnego zatem, że niektórzy autorzy piszą o powrocie Chin na globalną scenę, bo on tu już były (Chołaj 2011).

I tu dygresja. Mało produktywne wydają się moje trwające lata zabiegi, aby unikać tautologii w postaci

¹ Ludność Bliskiego Wschodu szacowana jest na około 450 milionów, gdy zalicza się do tej części świata także zasadniczo afrykański Egipt z 97 milionami mieszkańcami (geograficznie azjatycki Synaj zamieszkuje około 1,4 miliona osób) i Cypr z zaledwie 1,2-milionową ludnością. Bez tych dwóch krajów Bliski Wschód – geograficznie leżący w Azji w całości poza małym, liczącym 23 764 kilometrów kwadratowych europejskim fragmentem Turcji – liczy około 350 milionów ludności. Taka jest w sumie liczba mieszkańców Arabii Saudyjskiej, Bahrajnu, Iraku, Iranu, Izraela, Jemenu, Jordanii, Kataru, Kuwejtu, Libanu, Omanu, Palestyny, Syrii, Turcji i Zjednoczonych Emiratów Arabskich.

And now a digression. My perennial efforts to avoid tautology in the form of the term "globalised world" do not seem very productive. It is so often that both in everyday language and in scientific literature this mistake is repeated! The world is global by definition, as is the globe, hence the world cannot become global (or worldwide) and the globe cannot globalise because they have always been such. What undergoes globalisation is economy, trade, capital flows, technology transfer and also workforce, albeit, with significant constraints resulting from cultural, social and political reasons, and outside the *strictly* economicsphere – also magnificent things like culture, and nasty things like terrorism. Globalisation is a historical and spontaneous process of liberalisation and integration following in its footsteps, turning hitherto largely isolated in their functioning national economies and local commodity markets into one, great, mutually interconnected and intertwined worldwide market of capital, goods and workforce (Kołodko 2002a and 2002b). Globalization also has its microeconomic aspect related to the networking of production and exchange by incorporating into the process of production and distribution companies from many countries, still treated as national economies, although the management process is carried out increasingly on a supranational scale (Szymański 2004 and 2011).

The Asian continent is highly diverse – culturally, politically and economically – especially if it is treated literally; in geographical terms and stretched from Turkey and Israel in the west to Japan and Russian Siberia along with Kamchatka and Chukotka in the Far East. Apart from the Asian part of Russia, which is not usually included in the Asian calculations, its four main parts are China and Japan and two regional integration groups – ASEAN in Southeast Asia² in which none of the economies predominates, and SAARC in South Asia³, which is dominated by India which is a regional population (1.28 billion inhabitants), economic (7.4 percent of world production based on purchasing power parity, PSN) and military (military expenditure 2.5 percent of GDP) superpower.

Of the twelve countries with more than one hundred million inhabitants, as many as seven: China, India, Indonesia (261 million), Pakistan (206), Bangladesh (159), Japan (126) and the Philippines (105) are located in Asia⁴. We omit here the Eurasian Russia, which is inhabited by 142 million people, of

określenia „zglobalizowany świat”. Jakże często tak w powszednim języku, jak i w literaturze naukowej ten błąd jest powtarzany! Świat z definicji jest światowy, a glob globalny, nie może się wobec tego świat stawać światowym (czy ogólnoswiatowym), a glob globalizować, bo one zawsze takie są. To, co się globalizuje, to gospodarka, handel, przepływy kapitałowe, transfer technologii, również siła robocza, aczkolwiek z istotnymi ograniczeniami wynikającymi z przesłanek kulturowych, społecznych i politycznych, a poza sferą *stricte* ekonomiczną także rzeczy wspaniałe, jak kultura, i paskudne, jak terroryzm. Globalizacja to historyczny i spontaniczny proces liberalizacji i podążającej w ślad za nią integracji w dotychczas w dużym stopniu w odosobnieniu funkcjonujących gospodarek narodowych i lokalnych rynków towarowych w jeden wielki połączony, wzajemnie powiązany i sprzężony ogólnoswiatowy, czyli globalny rynek kapitału, towarów i siły roboczej (Kołodko 2002a i 2002b). Globalizacja ma także swój aspekt mikroekonomiczny związany z usieciowieniem produkcji i wymiany poprzez włączanie do procesu wytwarzania i dystrybucji firm z wielu krajów, wciąż jeszcze traktowanych jako gospodarki narodowe, chociaż proces gospodarowania przebiega w coraz większym stopniu w skali ponadnarodowej (Szymański 2004 i 2011).

Kontynent azjatycki jest wielce zróżnicowany – kulturowo, politycznie i ekonomicznie – zwłaszcza jeśli potraktować go literalnie, w kategoriach geograficznych, i pociągnąć od Turcji i Izraela na Zachodzie do Japonii oraz rosyjskiej Syberii wraz z Kamczatką i Czukotką na Dalekim Wschodzie. Abstrahując od azjatyckiej części Rosji, która z reguły nie jest uwzględniana w azjatyckich kalkulacjach, jego cztery główne trzony to Chiny i Japonia oraz dwa regionalne ugrupowania integracyjne – ASEAN w Azji Południowo-Wschodniej², w którym żadna z gospodarek nie dominuje, oraz SAARC w Azji Południowej³, która jest zdominowana przez Indie, regionalne mocarstwo ludnościowe (1,28 miliarda mieszkańców), ekonomiczne (7,4 procent światowej produkcji licząc według parytetu siły nabywczej, PSN) i militarne (wydatki wojskowe równe 2,5 procent PKB).

Spośród dwunastu państw liczących ponad sto milionów mieszkańców, aż siedem – Chiny, Indie, Indonezja (261 milionów), Pakistan (206), Bangladesz (159), Japonia (126) i Filipiny (105) – znajduje się w Azji⁴. Pomijamy tu euroazjatycką Rosję, którą za-

² The member countries of ASEAN, Association of Southeast Asian Nations are: Brunei, Philippines, Indonesia, Cambodia, Laos, Malaysia, Myanmar, Singapore, Thailand and Vietnam. This grouping is inhabited by about 650 million people (8.7 percent of all mankind) and produces around 10.5 global gross product (counting per purchasing power parity, PPP).

³ SAARC member countries, South Asian Association for Regional Cooperation *South Asian Association for Regional Cooperation* contains: Afghanistan, Bangladesh, Bhutan, India, Nepal, Maldives, Pakistan and Sri Lanka. These countries are inhabited by about one billion 770 million people (almost 24 percent of all mankind), who produce about 13.7 percent of the world's gross product (counting per PPP).

⁴ Other countries with a population exceeding 100 million are, in the order of population size, the USA (327 million), Brazil (208), Nigeria (191), Russia (143), Mexico (125) and Ethiopia (196). Soon, this group of non-Asian countries with similarly numerous population will be joined by Egypt.

² Kraje członkowskie ASEAN, Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ang. *Association of South East Asian Nations*) to Brunei, Filipiny, Indonezja, Kambodża, Laos, Maleszja, Mjanma, Singapur, Tajlandia i Wietnam. Ugrupowanie to zamieszkiwane jest przez około 650 milionów osób (8,7 procent ludzkości) i wytwarza około 10,5 globalnego produktu brutto (licząc parytetem siły nabywczej, PSN).

³ Kraje członkowskie SAARC, Południowoazjatyckiego Stowarzyszenia Współpracy Regionalnej (ang. *South Asian Association for Regional Cooperation*) to Afganistan, Bangladesz, Bhutan, Indie, Nepal, Malediwy, Pakistan i Sri Lanka. Kraje te zamieszkuje około miliard 770 milionów ludzi (prawie 24 procent ludzkości), którzy wytwarzają około 13,7 procent światowego produktu brutto (licząc PSN).

⁴ Pozostałe kraje z ludnością przekraczającą 100 milionów, to – w kolejności liczby mieszkańców – USA (327 milionów), Brazylia (208), Nigeria (191), Rosja (143), Meksyk (125) i Etiopia (196). Wkrótce to tego grona nieazjatyckich krajów z tak liczną ludnością dołączy Egipt.

which only a quarter lives in its Asian part. Soon, still during this decade, another country will join them – Vietnam (97 million inhabitants in 2018). It is worth adding that in this group of countries the population is decreasing only in Japan; there are fewer and fewer inhabitants every year, and at the same time they are getting older. The median is as much as 47.3 years, which means that half of the population is above this age. However, the societies of India are young (median 27.9 years) as is Bangladesh (26.7). These are very important comparisons, because aging societies are deprived of the so-called demographic dividend, which affects the supply of labour to the labour market. For this reason, *ceteris paribus*, one can expect in the future a faster rate of economic growth in India than in China.

Of the twenty economies producing more than one percent of the world production, nine – China, India, Japan, Indonesia, Turkey, South Korea, Saudi Arabia, Iran and Thailand – are located in Asia. Therefore, reflecting on the future role of Asia – its demographic potential and culture, political significance, and above all, economic influences – it must be borne in mind that it is almost the largest region of the world in every respect.

Is it actually so that things have already gone so bad (in the West) and so good (in the East) that Americans have to resort to wicked protectionist practices to save their own skin? Or maybe the Chinese indeed are plotting and using globalisation to bring the world under their heel? Is the era of Asia's domination indeed under way with the Euro-Atlantic civilisation relegated to a secondary position? Do we already need to learn Chinese first and then English?

New Silk Road

There is no doubt that both the absolute position of China – the economic one and, consequently, as is the case with a great country, the political and military one – and their influence on what is happening in the world, are growing (Bolesta 2006, Chołaj 2014, Huang 2017). It will remain this way in the foreseeable future because this process cannot be stopped, let alone reversed by peaceful methods – other ones are out of question. All others must acknowledge this, regardless of their own interests and biases. And certainly, China will not turn away from the world and will not shut itself down in destructive autarky, as it once did.

The size of the country has its advantages, but it is also a curse. Norway or New Zealand, Canada or Australia, Chile or Malaysia, Tunisia or Bulgaria do not have to lose sleep over power, because they are in no danger of becoming one. They are to sustain or create well-being for their citizens and that will suffice. In contrast, China, like the US and Russia, and to a lesser extent also India and Japan or France and Great Britain, as well as Brazil and Nigeria regionally, must demonstrate greatness both economically, politically and militarily. Only countries like Singapore or Costa Rica can afford a pacifistic orientation but by no means China or the USA.

mieszkują 142 miliony ludzi, z czego tylko czwarta część w jej azjatyckiej części. Niedługo, jeszcze w tej dekadzie, dołączy do nich kolejny kraj, Wietnam (97 milionów mieszkańców w 2018 roku). Dodać warto, że w tej grupie krajów jedynie w Japonii populacja się zmniejsza; mieszkańców rokrocznie jest coraz mniej, a zarazem są oni coraz starsi. Mediana wynosi aż 47,3 lat, co oznacza, że połowa ludności jest powyżej tego wieku. Natomiast młode są społeczeństwa Indii (mediana 27,9 lat) i Bangladesz (26,7). To bardzo ważne porównania, ponieważ podstarzałe społeczeństwa pozbawione są tzw. dywidendy demograficznej, co rzutuje na podaż siły roboczej na rynku pracy. Z tego powodu, *ceteris paribus*, można oczekiwać w przyszłości szybszego tempa wzrostu gospodarczego w Indiach niż w Chinach.

Spośród dwudziestu gospodarek wytwarzających ponad jeden procent światowej produkcji dziewięć – Chiny, Indie, Japonia, Indonezja, Turcja, Korea Południowa, Arabia Saudyjska, Iran i Tajlandia – leży w Azji. Zastanawiając się zatem nad przyszłą rolą Azji – jej potencjału demograficznego i kultury, znaczenia politycznego, a przede wszystkim wpływów gospodarczych – trzeba pamiętać, że to prawie pod każdym względem największy region świata.

Czy faktycznie jest już tak źle (na Zachodzie) i tak dobrze (na Wschodzie), że Amerykanie muszą uciekać się do niegodziwych praktyk protekcyjnych, aby ratować własną skórę? A może faktycznie Chińczycy knują i wykorzystują globalizację do podporządkowania sobie świata? Czy nadchodzi zaiste epoka dominacji Azji z cywilizacją euroatlantycką zepchniętą na dalszy plan? Czy już trzeba uczyć się wpięć języka chińskiego, a dopiero potem angielskiego?

Nowy Jedwabny Szlak

Nie ulega wątpliwości, że zarówno absolutna pozycja Chin – ekonomiczna i, co za tym idzie w przypadku kraju wielkiego, polityczna oraz militarna – jak i ich wpływ na to, co się dzieje na świecie, rosną (Bolesta 2006, Chołaj 2014, Huang 2017). Także i będzie w dającej się przewidzieć przyszłości, ponieważ tego procesu nie da się pokojowymi metodami – a inne nie wchodzi w rachubę – ani zatrzymać, ani tym bardziej odwrócić. Wszyscy inni muszą przyjąć to do wiadomości, bez względu na własne interesy i subiektywne sympatie. A już z pewnością Chiny same się od świata nie odwrócą i nie zamkną się w zgubnej autarkii, jak kiedyś to uczyniły.

Wielkość kraju ma swoje dobre strony, ale jest też przekleństwem. Norwegia czy Nowa Zelandia, Kanada czy Australia, Chile czy Malezja, Tunezja czy Bułgaria nie muszą zaprzętać sobie głowy troską o potęgę, bo ta im nie zagraża. Mają podtrzymywać albo tworzyć dobrostan dla swoich obywateli i to wystarczy. Natomiast Chiny, podobnie jak USA i Rosja, a w mniejszym stopniu również Indie i Japonia czy Francja i Wielka Brytania, a regionalnie także Brazylia i Nigeria, muszą być wielkie zarówno ekonomicznie, jak i politycznie oraz militarnie. Na pacyfistyczną orientację to może pozwolić sobie Singapur albo Kostaryka, ale nie Chiny albo USA.

What needs to be done is take a leap into the future and seek reconciliation with others in addition to finding the right place in the ever-shifting world. It should be somewhat easier nowadays since some processes are running in opposite directions than before. On the one hand, China is constantly attracting the production capacities of Western corporations, transferring on that occasion their hi-tech, while placing more and more of its production abroad, this time already having modern manufacturing techniques at its disposal. On the other hand, direct investments from richer countries still go to China, but also to other economies, not only Asian ones, where wages are lower than in China. Their beneficiaries include, among others, India and Pakistan, Vietnam, Cambodia, Bangladesh and Myanmar. The effects of the ongoing appreciation of the Chinese currency are adding to this process. It is getting stronger, so for wages of, let's say, 3 thousand yuan per month, you have to spend about \$475, unlike a few years ago, when for half the nominal salary of 1500 yuan, at the exchange rate of 8.2, 183 dollars was enough. With the increase in staff production costs, which have been recently growing by 20 percent per year, and currency appreciation, China ceases to be as competitive as it once was. The process that previously affected countries like Japan, Singapore, South Korea, Taiwan and also, although on a smaller scale, Malaysia and Thailand, is yet again repeated⁵.

What is more, in the United States and other highly developed economies of the West, one can notice that the tendency to outsource and offshore is inhibited. This happens in such cases, where low labour costs play a relatively small role in the total expenditure on the production and sale of a specific product. There are quite striking calculations demonstrating that in the price of a 16KB Apple iPad, which was sold on the US market for 499 dollars in 2010, the cost of Chinese labour amounted to only \$8, or 1.6 percent (Kraemer, Linden and Jason 2011), though perhaps more, because the calculation includes an "unidentified" labour costs category, suggesting that they were incurred outside the US and outside China. In such situation - and in the face of political pressure to stop the "export of jobs to Communist China" - a producer may come to the conclusion that even if they pay five times more for the same labour, but the merchandise will be *Made in USA* (and with peace of mind about excuses for outsourcing and offshoring), its assembly will take place again near San Francisco and not near Shanghai. The economic calculation of costs will not be overturned, but the political narrative could be "straightened out".

This time the Chinese challenge is not derived from the old attempt to export the revolution -

Trzeba znowu uciekać do przodu i spróbować się ułożyć z innymi oraz znaleźć właściwe miejsce w wędrującym świecie. Powinno to być o tyle łatwiejsze, że obecnie odczuwalne są pewne procesy biegnące w odwrotnych niż wcześniej kierunkach. Z jednej strony, Chiny nieustannie przyciągając do siebie produkcję zachodnich koncernów, transferując przy okazji wysokie technologie, same coraz więcej swojej produkcji lokują za granicą, tym razem już także dysponując nowoczesnymi technikami wytwarzania. Z drugiej strony, inwestycje bezpośrednie z krajów bogatszych wciąż trafiają do Chin, ale też do innych gospodarek, nie tylko azjatyckich, gdzie płace są niższe aniżeli w Chinach. Korzystają z tego między innymi Indie i Pakistan, Wietnam i Kambodża, Bangladesz i Mjanma. Na to nakładają się skutki postępującej aprecjacji chińskiej waluty. Jest ona coraz mocniejsza, a więc na płacę powiedzmy w wysokości 3 tysięcy juanów miesięcznie, trzeba przeznaczyć około 475 dolarów, a nie jak jeszcze kilka lat temu, kiedy to na o połowę niższe wynagrodzenie nominalne, 1500 juanów przy kursie 8,2, tych dolarów starczało 183. Wraz ze zwiększaniem się osobowych kosztów produkcji, które ostatnio rosły o 20 procent rocznie, oraz aprecjacją waluty, Chiny przestają być tak konkurencyjne jak kiedyś. Powtarza się proces, przez który w przeszłości kolejno przechodziły Japonia, Singapur, Południowa Korea i Tajwan, a potem, choć na mniejszą skalę, także Malezja i Tajlandia⁵.

Co więcej, w Stanach Zjednoczonych i innych wysoko rozwiniętych gospodarkach Zachodu daje się zauważyć przyhamowanie tendencji do outsourcingu i offshoringu. Zdarza się to w tych przypadkach, gdzie niskie koszty robocizny odgrywają relatywnie małą rolę w całkowitych nakładach na wytworzenie i sprzedaż konkretnego produktu. Uderzające są wyliczenia pokazujące, że w cenie 16-to-KB-owego iPada firmy Apple, który był w 2010 roku sprzedawany na rynku amerykańskim po 499 dolarów, koszty chińskiej robocizny wyniosły zaledwie 8 dolarów, czyli 1,6 procent (Kraemer, Linden i Jason 2011), choć być może więcej, bo w kalkulacji jest jeszcze pozycja „niezidentyfikowane” koszty robocizny, sugerująca, że zostały poniesione one i poza USA, i poza Chinami. W takiej sytuacji - i w obliczu politycznej presji na powstrzymanie „eksportu miejsc pracy do komunistycznych Chin” - producent może dojść do wniosku, że nawet jeśli zapłaci pięciokrotnie więcej za tę samą robociznę, ale towar będzie *Made in USA* (no i będzie święty spokój z tłumaczeniem się z outsourcingu i offshoringu), to znowu montowany będzie pod San Francisco, a nie pod Szanghajem. Ekonomicznej kalkulacji kosztów to nie przewróci, ale polityczną narrację może „wprostować”.

⁵ Similar processes take place in other parts of the world, also in post-socialist Eastern European economies, the most developed of which can compete to an increasingly smaller extent with low wages. For example, in Poland in December 2017, the average gross monthly wage in the enterprise sector fluctuated around 1450 dollars, calculated at the current exchange rate, which at that time was subject to strong appreciation. These data refer to companies employing more than nine employees, so for the entire economy the appropriate amount may be even several hundred dollars lower.

⁵ Podobne procesy zachodzą w innych częściach świata, również w posocjalistycznych gospodarkach wschodnioeuropejskich, z których najbardziej rozwinięte w coraz mniejszym stopniu mogą konkurować niskimi płacami. Przykładowo, w Polsce w grudniu 2017 roku przeciętna płaca miesięczna brutto w sektorze przedsiębiorstw oscylowała wokół 1450 dolarów, licząc według bieżącego kursu walutowego, który w tym czasie podlegał silnej aprecjacji. Dane te dotyczą przedsiębiorstw zatrudniających ponad dziewięciu pracowników, tak więc dla całej gospodarki stosowna kwota może być nawet o kilkaset dolarów niższa.

fortunately unsuccessful - but primarily from the export of goods and, what is important, capital. This is accompanied by various related transactions that increase Chinese presence around the world. This can be seen in international statistics, but also with the naked eye when travelling around various parts of the world. However, what is not immediately visible and what is of great significance, is the far-reaching effects of numerous infrastructure projects financed in exchange for long-term, strategic contracts for supplying raw materials. This is particularly pronounced in Africa and in Latin America, but still on relatively smaller scale in Central Asia, the Middle East, Eastern Europe, and - what is very important and interesting - in Russian Siberia. In the future, radical changes will take place here, and the great program propagated as the New Silk Road will play a key role in this matter. This is a popular term for a program known by its official name *One Belt, One Road*, OBOR, or recently more often as *Belt and Road Initiative*, BRI. It is a project of significant infrastructural investments which are intended to promote the expansion of trade between China and their foreign partners in the west, south and north. The program is aimed at cooperation with several dozen countries in Asia, the Middle East, North and East Africa and in Central and Eastern Europe.

What is BRI? How to approach it? Is this a policy or an institution? Or maybe an organisation or structure? I think it is best to talk about it, as the Chinese themselves have proposed, as an initiative. Or as a project. There are always two "i's" behind any projects: ideas and interests. This is the case now, although this time, unlike in the times when Chairman Mao wanted to export the communist revolution, ideas are in the background. Although some argue that China intends to ideologically and politically expand outside, it is clearly not about encouraging others to follow the Chinese path or even impose the Chinese economic and political model, but about economic reasons. Yes, in some regions of the New Silk Road, like in the countries of Central Asia - where by the way this old Silk Road beautifully thrived and left its imprint centuries ago - the system with Chinese characteristics may seem more tempting than Western liberal democracy, but in Central and Eastern Europe, it hardly inspires anyone.

Chinese politicians and economists emphasise the imperative of continuing globalisation and there is nothing strange about it because it benefitted them more than anyone else. At the same time, they emphasise the need to change the character of the current course of the globalisation process. That is why so much is heard about the "transformation of globalisation", which should be inclusive and fairly distribute the fruits of supranational cooperation in all fields: from the economy and the natural environment through security and technology to science and culture. In this context, the instrumental significance of BRI is being highlighted. This initiative is intended to help transform the globalisation from its current form, rejected by many, into a globalisation, which will be socially more useful on a global scale than

Tym razem chińskie wyzwanie nie bierze się z dawnej próby eksportu rewolucji - na szczęście nieudanej - lecz przede wszystkim z eksportu towarów oraz, co ważne, kapitału. Towarzyszą temu rozmaite transakcje związane zwiększające chińską obecność na całym świecie. Widać to w międzynarodowych statystykach, ale też gołym okiem, gdy podróżuje się po różnych krainach. Natomiast czego od razu nie widać, a co ma rozległe znaczenie, to dalekosiężne skutki mnogich projektów infrastrukturalnych finansowanych w zamian za wieloletnie, strategiczne kontrakty w sprawie dostaw surowców. Jest to szczególnie wyraźne w Afryce oraz w Ameryce Łacińskiej, ale wciąż jeszcze na relatywnie mniejszą skalę w Azji Środkowej, na Bliskim Wschodzie, w Europie Wschodniej, i - co bardzo ważne i ciekawe - na rosyjskiej Syberii. W przyszłości nastąpią tu radykalne zmiany, a zasadniczą rolę w tej materii odegra wielki program propagowany jako Nowy Jedwabny Szlak. To popularne określenie programu znanego pod oficjalną nazwą *One Belt, One Road*, OBOR, albo ostatnio częściej jako *Belt and Road Initiative*, BRI. Jest to projekt znaczących inwestycji infrastrukturalnych, które mają sprzyjać ekspansji handlu pomiędzy Chinami i ich zagranicznymi partnerami na zachodzie, południu i północy. Program jest mierzony na współpracę z kilkudziesięcioma krajami w Azji, na Bliskim Wschodzie, w Afryce Północnej i Wschodniej oraz w Europie Środkowo-Wschodniej.

Czym jest BRI? Jak do tego podejść? To polityka czy instytucja? A może organizacja albo struktura? Sądzę, że najlepiej mówić o tym tak, jak zaproponowali to sami Chińczycy, czyli jako o inicjatywie. Albo o projekcie. Za wszelkimi projektami stoją zawsze dwa „i”: idee i interesy. Tak jest i teraz, choć tym razem w odróżnieniu od czasów, gdy przewodniczący Mao pragnął eksportować komunistyczną rewolucję, idee są na dalszym planie. Aczkolwiek niektórzy pomawiają Chiny o zamiar ideowej i politycznej ekspansji na zewnątrz, to wyraźnie rzecz nie w nakłanianiu innych do pójścia chińską ścieżką czy wręcz narzucania chińskiego modelu gospodarczego i politycznego, ale w celach ekonomicznych. Tak, w niektórych regionach Nowego Jedwabnego Szlaku, jak chociażby w krajach Środkowej Azji - gdzie skądinąd ten stary Jedwabny Szlak przed wiekami znakomicie prosperował i swoje piętno wywarł - ustrój z chińską charakterystyką może wydawać się bardziej ponętny niż zachodnia liberalna demokracja, ale z kolei w Europie Środkowo-Wschodniej mało kogo on inspiruje.

Chińscy politycy i ekonomiści podkreślają imperatyw kontynuacji globalizacji i nic w tym dziwnego, bo dała ona im więcej niż komukolwiek innemu. Zrazem akcentują potrzebę zmiany charakteru dotychczasowego biegu procesu globalizacji. Dlatego tak wiele słyzy się o „transformacji globalizacji”, która powinna być inkluzyjna i sprawiedliwe dzielić owoce ponadnarodowej współpracy na wszystkich polach: od gospodarki i środowiska naturalnego poprzez bezpieczeństwo i technologię do nauki i kultury. W tym kontekście eksponuje się instrumentalne znaczenie BRI. To inicjatywa, która ma pomóc w transformacji globalizacji z jej dotychczasowej, odrzuca-

what the West has proposed. And that is why some countries, rather from outside the West, place a lot of hope in it, while others, in the West, voice certain apprehension. The former are curious about what this "globalisation with Chinese characteristics" could bring them, the latter probably would prefer not to experience it, and others are watching with interest what will come out of it ...

The second "i" - interests, clearly moves to the forefront. Big business, because as regards its size, it is a great project, although its scale is still not fully known, neither in Beijing. It is said that BRI encompasses 65 Asian, European and African countries inhabited by more than 60 percent of the world's population over 38.5 percent of its area. The trade between these countries accounts for 35 percent of the world turnover; their gross product is 30 percent of global production, and household consumption is 24 percent of what the whole of humanity consumes.

The One Belt and One Road Initiative as an instrument of inclusive globalisation

As the Chinese authorities emphasise, BRI creates great cooperation opportunities in five fields:

- cultural exchange through the promotion of interpersonal relations and cooperation;
- policy coordination through planning and supporting large infrastructural development projects;
- financial integration through strengthening the monetary policy coordination and bilateral financial cooperation;
- trade and investment through encouraging cross-border investments and cooperation in supply chains;
- *facilities connectivity* by creating facilities enabling contacts along the belt and road.

Although the name of the project is the word 'way', it is by no means clearly delineated by the authors. There are no official maps showing where this road is supposed to lead, therefore there exist large flexibility in their charting; a specific cartography is being developed. Of course, in the countries that the project intentionally includes, the road must lead through their territory. There are also 12 African ports on the BRI map, of which 10 is located outside Egypt, which is the only country from this continent included in the project. And that is the point: who included whom and on what basis was it carried out?

Of course, it was China that included them, although the rules are not entirely clear. This is a fascinating geopolitical and geo-economic game, the goals of which are not clearly defined and the rules are not entirely clear. There are many players; cards have been supposedly handed out, but nobody knows if all of them. And whether the game is played only on the table, or whether some cards are passed under it. Who is risking what and in the name of how high hypothetical win? Political declarations sin through vagueness and, of course, are full of assurances of the

nej przez wielu formy, na globalizację, która będzie w skali światowej społecznie bardziej użyteczna niż to, co proponował Zachód. I dlatego właśnie niektóre kraje, raczej spoza tego Zachodu, pokładają w tym spore nadzieje, podczas gdy inne, właśnie na tym Zachodzie, formułują pewne obawy. Ci pierwsi ciekawi są, co może im przynieść taka „globalizacja z chińską charakterystyką”, ci drudzy zapewne woleliby jej nie doświadczać, a jeszcze inni z zainteresowaniem przyglądają się, co z tego wszystkiego wyniknie...

Na pierwszy plan zdecydowanie wysuwa się to drugie „i” – interesy. Wielkie interesy, bo to wielki projekt, zważywszy na jego rozmach, aczkolwiek jego skala wciąż nie jest w pełni znana, także w Pekinie. Mówi się, że BRI obejmuje 65 państw Azji, Europy i Afryki zamieszkiwanych przez ponad 60 procent populacji globu na 38,5 procentach jego obszaru. Handel pomiędzy tymi krajami to 35 procent światowych obrotów, ich produkt brutto to 30 procent globalnej produkcji, a konsumpcja gospodarstw domowych to 24 procent tego, co spożywa cała ludzkość.

Inicjatywa Pasa i Drogi jako instrument inkluzyjnej globalizacji

Jak podkreślają chińskie władze, BRI stwarza wielkie możliwości współpracy na pięciu polach:

- wymiany kulturalnej poprzez promocję więzi międzyludzkich i współpracy;
- koordynacji polityki poprzez planowanie i wspieranie wielkich infrastrukturalnych projektów rozwojowych;
- finansowej integracji poprzez wzmacnianie koordynacji polityki monetarnej i dwustronną współpracę finansową;
- handlu i inwestycji poprzez sprzyjanie transgranicznym inwestycjom i współpracę w łańcuchach dostaw;
- sprzyjania powiązaniom (ang. *facilities connectivity*) poprzez tworzenie udogodnień umożliwiających kontakty wzdłuż pasa i drogi.

Pomimo że w nazwie projektu jest słowo „droga”, to bynajmniej nie jest ona przez autorów jednoznacznie wytyczona. Nie ma oficjalnych map pokazujących, któredy ta droga ma wieść, stąd też duża dowolność w ich kreśleniu; rozwija się swoista kartografia. Oczywiście, w krajach które projekt intencjonalnie obejmuje, droga musi prowadzić przez ich terytorium. Na mapie BRI znajduje się także 12 portów afrykańskich, z czego 10 poza Egiptem, jedynym krajem z tego kontynentu włączonym do projektu. No właśnie; kto kogo i na jakich zasadach włączył do tej inicjatywy?

Oczywiście, włączały Chiny, choć zasady nie do końca są jasne. To fascynująca gra geopolityczna i geoekonomiczna, której cele są nieostro wyznaczone i zasady nie do końca jasne. Graczy jest wielu, karty niby zostały rozdane, ale nie wiadomo czy wszystkie. I czy gra toczy się wyłącznie na stole, czy też jakies karty chodzą pod nim. Kto czym ryzykuje i w imię jak wysokiej hipotetycznej wygranej? Polityczne deklaracje grzeszą ogólnikowością i, oczywiście, pełne są zapewnieniami o dobrej woli inicjatora, ale w niejednym

good will of the initiator, but in many places of Eurasia - and elsewhere - they arouse various reflections, doubts, suspicions, anxiety. The economic goals are still drawn with a thick line and it is impossible to form a concrete opinion about what and why, where and when, for whose money it will be built and how it will be managed. And that is how this kind of open-end game is going on.

The invited participants are looking forward to it, hoping that joining a project in this phase will not cost anything, and maybe some, maybe even significant, economic benefits will be brought thereby over time. Reputation is not endangered either, because despite the exacerbating attacks coming from the West towards China, cooperation with it is something obvious. Thus, nobody has refused to participate in the project, even the countries that have not had the best relations with the Middle Kingdom lately, such as Vietnam or the Philippines. It must be strongly emphasised that only China can afford such a huge project, announced and initiated in a way that it specified on its own.

If the United States proposed something similar under the name of, let us say, *Great Americas* and pulled out a map with an area stretching from Alaska to Tierra del Fuego, this plan would be a false start, because certainly some of the Caribbean and Latin American countries, such as Haiti and Venezuela, would not benefit from such *dictum*. If the European Union announced, let us say, a *Euro-African project*, without proper arrangements made *ex ante* some of the post-colonial countries might not take part in such an enterprise. Only China can afford something whereby Pakistan and India, Poland and Russia, Israel and Syria, Myanmar and Bangladesh, Saudi Arabia and Iran, Nepal and Bhutan would more than willingly and without any pre-conditions join their project.

When looking at the map, the geographical criterion strikes the eye first. Almost all the countries of Asia, all of Central-Eastern Europe have been drawn to the project, and Egypt too, as what kind of road it would be if the Suez Canal was not en route. Almost all of Asia, because for political reasons the two Korean countries and Japan have not been included. It happened to the former because it was not possible to sign up only South Korea while sharp sanctions have been imposed on North Korea, so China have chosen to avoid accusations that they are cooperating with the regime in Pyongyang. The latter one, meaning Japan, was left out because relations with rich Japan are not the best, and it would be necessary to negotiate BRI with it, for which, unfortunately, there is no conducive atmosphere. Finland and Greece are absent from the edge of the map, because they are Western European countries, and on the other side, Papua New Guinea is missing, because it is already "Australia and Oceania". Therefore, due to the specific political correctness and simplicity of including in the map the countries through which the New Silk Road is supposed to run, i.e. its land and sea belt - such countries as East Timor or Bahrain, Macedonia and Estonia are featured, although most probably no camels will roam that way, nor a single junk will sail nearby.

miejsu Eurazji - i gdzieindziej też - budzą rozmaite refleksje, wątpliwości, podejrzenia, niepokój. Gospodarcze cele są wciąż grubą kreską kreślone i nie sposób wyrobić sobie konkretnego zdania, co i po co, gdzie i kiedy, za czyje pieniądze zostanie zbudowane i jak będzie zarządzane. I tak toczy się ta swoista gra otwartego końca.

Zaproszeni uczestnicy garną się wszak do niej, licząc na to, że przystąpienie do projektu w tej fazie nic nie kosztuje, a być może jakieś, może nawet znaczące gospodarcze korzyści z czasem to przyniesie. Reputacji też się nie naraża, bo pomimo zaostrzających się ataków płynących z Zachodu na Chiny, współpraca z nimi jest czymś oczywistym. Nikt wobec tego nie odmówił udziału w projekcie, nawet kraje niemające ostatnio najlepszych stosunków z Państwem Środka, jak chociażby Wietnam czy Filipiny. Trzeba mocno podkreślić, że tylko Chiny mogą sobie na tak ogromny projekt, anonsowany i inicjowany w sposób przez nie same określony, pozwolić.

Gdyby Stany Zjednoczone zaproponowały coś podobnego pod nazwą, powiedzmy, *Great Americas*, i wyciągnęły mapę z obszarem ciągnącym się od Alaski do Tierra del Fuego, to zamysł okazałby się falstartem, bo z pewnością klika krajów karaibskich i latynoskich, na przykład Haiti i Wenezuela, nie skorzystałyby z takiego *dictum*. Gdyby Unia Europejska ogłosiła, powiedzmy, *Projekt Euro-Afrykański*, to bez odpowiednich uzgodnień poczynionych *ex ante* niektóre z państw pokolonialnych mogłyby nie wziąć udziału w takim przedsięwzięciu. Tylko Chiny mogą pozwolić sobie na coś takiego, że w ich projekcie więcej niż chętnie i bez warunków wstępnych znalazły się zechciały Pakistan i Indie, Polska i Rosja, Izrael i Syria, Mjanma i Bangladesz, Arabia Saudyjska i Iran, Nepal i Bhutan.

Gdy patrzy się na mapę, to wprawdzie rzuca się w oczy kryterium geograficzne. Do projektu zostały wciągnięte prawie wszystkie kraje Azji, cała Europa Środkowo-Wschodnia i Egipt, no bo co to byłoby za drogą, jakby na niej nie leżał również Kanał Sueski. Prawie cała Azja, bo ze względów politycznych nie ma dwu państw koreańskich oraz Japonii. Tych pierwszych, ponieważ nie można było zapisać jedynie Korei Południowej, a na Północną nałożone są ostre sankcje, więc Chiny wolały uniknąć oskarżeń, że współpracują z reżimem w Pjongjang. Tej drugiej, bo stosunki z bogatą Japonią nie są najlepsze i akurat z nią włączenie do BRI najprawdopodobniej trzeba byłoby negocjować, a nie ma niestety do tego sprzyjającego klimatu. Na krańcach mapy nie ma już z jednej strony Finlandii i Grecji, bo to kraje zachodnioeuropejskie, a z drugiej strony Papui Nowej Gwineji, bo to już „Australia i Oceania”. Tak więc ze względu na swą istotą polityczną poprawność i prostotę ujęcia na mapie krajów, przez które jakoby przechodzić ma Nowy Jedwabny Szlak, jego lądowy i morski pas - znalazły się takie kraje, jak Timor Wschodni czy Bahrajn, Macedonia czy Estonia, choć najprawdopodobniej żadne wielbłąd tamtędy nie będzie przechodził, ani żadna dżonka w pobliżu nie przepłynie.

Chiny w zasadzie nikogo nie pytały, czy życzy sobie, aby go uwzględnić w tym projekcie. Wprawdzie zapi-

China basically did not ask anybody whether they wished to be included in this project. First, they signed up whoever was needed - and, apart from the exceptions mentioned above, they subsequently announced it. However, if someone is not on the list, it does not mean that they are omitted at all, like Greece. Greece is not a member of NATO and the European Union - yet the port of Piraeus, which is largely in the possession of Chinese capital, is marked⁶.

Formally, the Latin American countries have not been invited to BRI, but the hosts refer to them as a "natural extension" and "inalienable participants" of the venture. In other words, China is carrying on as usual, investing more and more in Latin America and encouraging its companies to penetrate those markets, unlike their neighbour from the north, who quite frankly discourages such movements through Donald Trump's behaviour, offending some, especially Mexico and El Salvador. At the same time, when the American president in his typical style says that he said something different than *de facto* he said - this time at the World Economic Forum in Davos a year later than the Chinese president - Chinese Foreign Minister Wang Yi appeared at a meeting of all 33 countries belonging to the Commonwealth of Latin America and the Caribbean, CELAC (Spanish *Comunidad de Estados Latino americanos y Caribeños*) advocates against trade protectionism and offers the region "a strategy of mutual benefits and mutual profits" (Economist 2018).

In fact, nobody knows exactly how much, where, when and how the Chinese intend to invest in land as well as sea routes when implementing the New Silk Road project. The amount of four trillion dollars appears in circulating information, which must impress everyone, even in the most affluent countries, which are a bit further, at the end of the road, in France and Great Britain, because it is more than their GDP. No wonder that in both of these countries celebration surrounded the arrival of a freight train from China which travelled a long way, using the already existing infrastructure, but also signalling the need for its modernization and expansion, which is what the New Silk Road concept is all about. It was similar in Poland, when in June 2016 a freight train arrived from China to receive a welcome on the platform in Warsaw from the presidents Andrzej Duda and Xi Jinping who was on an official visit to the banks of the Vistula river. It comes as no surprise either that Western European politicians who visited Beijing in early 2018 - in January French President Emmanuel Macron, a month later the British Prime Minister Theresa May - talked about trade and investments more than about security and international relations. Everyone wishes to be on the receiving end of a four thousand-billion-dollar trickle, even a little bit ...

sały kogo trzeba - a to poza wspomnianymi wyjątkami wynikało z mapy - a potem to ogłosiły. Jednakże jeśli kogoś nie ma na liście, to bynajmniej nie oznacza, że w ogóle jest pominięty, jak chociażby Grecja. Nie ma jej - członka NATO i Unii Europejskiej - ale za to zaznaczony jest zaznaczony port Pireus, który skądinąd w dużym stopniu znajduje się w posiadaniu chińskiego kapitału⁶.

Formalnie do BRI nie zaproszono państw Ameryki Łacińskiej, ale gospodarze odnoszą się do niej jako do „naturalnego przedłużenia” i „niezbywalnego uczestnika” przedsięwzięcia. Słowa słowami, a Chiny robią swoje, coraz więcej inwestując w Ameryce Łacińskiej i zachęcając swoje firmy do penetracji tamtych rynków, odwrotnie niż sąsiad z północy, który zachowaniem Donalda Trumpa do tego wręcz zniechęca, przy okazji obrażając niektórych, zwłaszcza Meksyk i Salwador. W tym samym czasie, gdy amerykański prezydent w typowym dla siebie stylu mówi, że mówił coś innego niż *de facto* mówił - tym razem na Światowym Forum Gospodarczym w Davos rok później niż wystąpił tam chiński prezydent - chiński minister spraw zagranicznych Wang Yi na spotkaniu wszystkich 33 krajów należących do Wspólnoty Państw Ameryki Łacińskiej i Karaibów, CELAC (hiszp. *Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños*) opowiada się przeciwko protekcjonizmowi handlowemu oraz oferuje regionowi „strategię wzajemnych korzyści i wspólnych zysków” (Economist 2018).

Tak naprawdę to nikt jeszcze dokładnie nie wie, ile, gdzie, kiedy i jak, realizując projekt Nowego Jedwabnego Szlaku, zamierzają zainwestować Chińczycy tak w jego lądowe, jak i morskie trakty. Pojawia się wszak w krążących informacjach kwota czterech bilionów dolarów, co robić musi wrażenia na wszystkich, nawet w najbogatszych państwach, które są kawałek dalej, na końcu drogi, we Francji i Wielkiej Brytanii, bo to więcej niż ich PKB. Nic więc dziwnego, że w obu tych krajach bez mała celebrowano przybycie pociągu towarowego z Chin, który przejechał szmat drogi, wykorzystując już istniejącą infrastrukturę, ale zarazem sygnalizując potrzebę jej modernizacji i rozbudowy, a o to właśnie chodzi w zamyśle Nowego Jedwabnego Szlaku. Podobnie było w Polsce, kiedy to w czerwcu 2016 roku przybywający z Chin pociąg towarowy witali na peronie w Warszawie prezydenci Andrzej Duda i goszczący z oficjalną wizytą nad Wisłą Xi Jinping. Nic dziwnego też, że składający wizyty w Pekinie na początku 2018 roku zachodnioeuropejscy politycy - w styczniu prezydent Francji Emmanuel Macron, miesiąc później premier Wielkiej Brytanii Theresa May - więcej niż o sprawach związanych z bezpieczeństwem i stosunkami międzynarodowymi mówili o handlu i inwestycjach. Każdy chce, by skapało mu choć trochę z czterech tysięcy miliardów dolarów...

⁶ This is another paradox, but it is the pressure of the West, especially the so-called Big Three, i.e. the European Commission, the European Central Bank and the International Monetary Fund, that Greece should improve its fiscal situation also by privatising state property. Prompted the government in Athens to sell the port of Piraeus. The investor turned out to be China COSCO Shipping Corporation.

⁶ To kolejny paradoks, ale to akurat naciski Zachodu, zwłaszcza tzw. trojki, czyli Komisji Europejskiej, Europejskiego Banku Centralnego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego, aby Grecja poprawiała swoją sytuację fiskalną również poprzez prywatyzację majątku państwowego, skłoniły rząd w Atenach do sprzedaży portu w Pireusie. Inwestorem okazała się China COSCO Shipping Corporation.

In underdeveloped countries, China contributes a good deal for the infrastructure strengthening human capital - for schools and universities, for health clinics and hospitals. For this purpose, they use a soft loan instrument, which is often partially redeemed and turns into grants. On the occasion of the implementation of projects, powerful Chinese construction companies are often involved, so it is not surprising that they are becoming global tycoons. When looking at the geopolitical map of the world from this perspective, it is fairly easy to notice that China is particularly active where the West failed. Once, in colonial times, instead of helping, the West conducted exploitation, then, in neo-colonial times, when instead of cooperating, it cheated, and recently, in times of globalisation, when sometimes instead of creating areas of positive synergy, it marginalised.

Interestingly, they are also active where the Soviet Union failed, especially Russia as its core. This let-down is still casting a long shadow over politics and economy, as well as over culture and mentality in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. Geography and history may have gone their way, but contemporary interests have their own agenda, which is clearly visible in the area of these post-Soviet Central Asian republics. In this very interesting region - and one by no means automatically set to maintain political stability and sustainable development - we have a unique mix, as it is the crossroads of deeply rooted features resulting from Russian, Asian and Islamic influences, as well as Soviet legacy. Now the impact of the Chinese is added to all of these along with Western influences. The latter is due to, on the one hand, the significance of the region in the fight against international terrorism, whose tentacles reach these lands, and, on the other one, because of the rich energy resources which are relevant in the global accounts.

By the way, it is worth noting that the geographical location, which economy and politics do not choose, may be a blessing, as in the case of Switzerland sandwiched between Germany, France, Italy and Austria, or may be a curse, as experienced by Iraq lying between Iran, Turkey and Saudi Arabia. It is upon the political skill and ability to implement beneficial national strategies for socioeconomic development to determine whether the post-Soviet Central Asian republics, which occupy a prominent place on the New Silk Road route, will also use this aspect of their position to their own advantage or whether others will take advantage of them. If someone is located in the zone where China and the United States or the European Union and Russia are vying for influence, there is a lot to lose just as quite a lot to win on that. For this to happen, however, in the first place one cannot allow themselves to be antagonised either with one another or in the relations with these great global players.

Global expansion of China

Although, obviously, Chinese activity contributes to poverty reduction and supports socioeconomic development, also for this reason China is suspected

W krajach słabo rozwiniętych Chiny sporo łożą na infrastrukturę służącą wzmocnieniu kapitału ludzkiego - na szkoły i uczelnie, na przychodnie zdrowia i szpitale. Stosują w tym celu instrument miękkiego kredytu, który niejednokrotnie jest częściowo umarzany i przeradza się w dotację. Przy okazji do realizacji projektów często angażowane są potężne chińskie firmy budowlane, nic zatem dziwnego, że stają się globalnymi potentatami. Gdy pod tym kątem bliżej przyjrzyć się geopolitycznej mapie świata, nie trudno spostrzec, że Chiny są szczególnie aktywne tam, gdzie zawiódł Zachód. Kiedyś, w czasach kolonialnych, gdy zamiast pomagać, wyzyskiwał, potem, w czasach neokolonialnych, gdy zamiast współpracować, oszukiwał, i ostatnio, w czasach globalizacji, gdy niekiedy zamiast kreować obszary pozytywnej synergii, marginalizował.

Co ciekawe, są one także aktywne tam, gdzie zawiódł Związek Radziecki, a zwłaszcza Rosja jako jego trzon. Ten zawód wciąż w Kazachstanie, Kirgistanie, Tadżykistanie, Turkmenistanie i Uzbekistanie kładzie się długim cieniem na polityce i gospodarce, na kulturze i mentalności. Geografia i historia swoje, a współczesne interesy swoje, co widać szczególnie wyraźnie na obszarze tych poradzieckich republik środkowoazjatyckich. W tym jakże interesującym - i bynajmniej nie skazanym automatycznie na polityczną stabilność oraz zrównoważony rozwój regionie - mamy do czynienia z unikatową mieszanką, bo krzyżują się tam głęboko zakorzenione cechy wynikające z wpływów rosyjskich, azjatyckich i islamskich, jak również spuścizny radzieckiej. Na to teraz nakłada się oddziaływanie chińskie i dodatkowo zachodnie. To ostatnie z powodu z jednej strony znaczenia regionu w walce z międzynarodowym terroryzmem, którego macki sięgają tych ziem, a z drugiej ze względu na bogate, liczące się w globalnych rachunkach zasoby energetyczne.

Przy okazji warto podkreślić, że położenie geograficzne, którego gospodarka i polityka przecież nie wybierają, może być błogosławieństwem, jak w przypadku wciśniętej między Niemcy, Francję, Włochy i Austrię Szwajcarii, albo przekleństwem, jak doświadcza tego Irak leżący między Iranem, Turcją i Arabią Saudyjską. To od sztuki politycznego i umiejętności realizacji korzystnych narodowych strategii rozwoju społeczno-gospodarczego zależy, czy poradzieckie republiki środkowoazjatyckie, które zajmują ważne miejsce na trasie Nowego Jedwabnego Szlaku, wykorzystają także ten aspekt swego położenia na własną korzyść, czy też dadzą się wykorzystać innym. Jeśli ktoś leży w strefie, gdzie o wpływy rywalizują Chiny i Stany Zjednoczone, Unia Europejska i Rosja, to można na tym stracić, ale można też dużo wygrać. By tak jednak się stało, to w pierwszej kolejności nie można dać się skłócić ani między sobą, ani w stosunkach z tym wielkimi globalnymi graczami.

Globalna ekspansja Chin

Aczkolwiek w sposób oczywisty chińska aktywność przyczynia się to do ograniczania biedy i wspomaga rozwój społeczno-gospodarczy, również i z tego

and even accused of bad intentions, ideological indoctrination and of political corruption. If that was the case, even partially, it would not change the fact that such a strategy helps other economies being at a lower level of advancement in their struggle for emancipation. And if it threatens the balance of influences, then instead of unproductive criticism of Chinese expansion, it is better to increase one's own support from the rich West, and pragmatically reorient the ways and directions of international organisations remaining under the prevailing influence of the West.

There is nothing ill-advised - actually quite the opposite - if alongside the export of capital and goods, China also "exports" some of its good skills from the sphere of soft infrastructure. These are precisely the good practices that we are so keen to talk about in the management science (Cieślik 2016). As in China itself, even the fastest trains cannot run without proper traffic regulations, or more educated personnel do not automatically ensure socioeconomic progress, so even more so it cannot be successful in the economies being backward compared to China. Therefore, they can and should learn from them. Knowledge and skills are currently a particularly valuable "commodity". I put this word in quotation marks on purpose, because it is not literally about a commodity, meaning a product of human labour intended for market exchange, because in this case it is often a matter of non-financial transfers.

By using scholarships, tens of thousands of foreign students reside in China, obtaining knowledge in the fields that are preferred from the point of view of China's external expansion. When I lectured at the University of Beijing for a group of 40 foreign scholarship holders, they all came from "developing" countries, amongst which the most developed ones being Turkey and Kazakhstan. Almost all of them - with exceptions of a Polynesian from Tonga and a Caribbean man from the Bahamas - were citizens of countries that have found themselves on the New Silk Road or, lying in Africa, for similar reasons remain in the sphere of the Middle Kingdom's interest. There are no coincidences here.

China also uses its presence and growing activity in international organisations, especially the World Bank, WB, the International Monetary Fund and the Asian Development Bank, ADB, to influence institutional solutions, directions and instrumentation of development policy in the countries to which these organisations channel their financial assistance and expert advice. By no means did they prevail, especially in WB and IMF, over Western influences, but increasingly often in the economies undergoing emancipation one can observe Chinese experts sent there by this or that international organisation and increasingly often one can sense the "Chinese spirit".

In the wake of all of these follows a diplomatic offensive. Currently, Beijing hosts 166 embassies and has as many of its own ones worldwide. The United States has one more, 167. Soon, however, they will be overtaken in this regard, as soon as

powodu Chiny są podejrzewane, a nawet oskarżane o złe intencje, o ideologiczną indoktrynację, o polityczną korupcję. Jeśli tak nawet po części byłoby, nie zmienia to faktu, że taka strategia pomaga w dążeniach emancypacyjnych innym, znajdującym się na niższym poziomie zaawansowania gospodarkom. Jeśli zaś zagraża równowadze wpływów, to miast bezproduktywnie krytykować chińską ekspansję, lepiej zwiększyć własną pomoc bogatego Zachodu oraz pragmatycznie przeorientować sposoby i kierunki działań organizacji międzynarodowych pozostających pod tegoż Zachodu przemożnym wpływem.

Nie ma nic zdrożnego, wręcz odwrotnie, jeśli przy okazji eksportu kapitału i towarów Chiny również „wyeksportują” niektóre swoje dobre umiejętności ze sfery miękkiej infrastruktury. To są właśnie te dobre praktyki, o których tak chętnie mówimy w naukach o zarządzaniu (Cieślik 2016). Tak jak w samych Chinach nawet najszybsze pociągi bez odpowiedniej regulacji ruchu nie mogą jeździć, czy też więcej wyszkolonych kadr automatycznie nie zapewnia postępu społeczno-gospodarczego, tak tym bardziej nie może się to udać w gospodarkach zacofanych względem Chin. Mogą zatem i powinny się one od nich uczyć. Wiedza i umiejętności to współcześnie szczególnie cenny „towar”. Specjalnie biorę to słowo w cudzysłów, gdyż nie chodzi tu literalnie o towar, a więc produkt pracy ludzkiej przeznaczony do rynkowej wymiany, bo akurat w tym przypadku często jest to sprawa transferów bezpieczeństwa.

Korzystając ze stypendiów, w Chinach przebywają dziesiątki tysięcy zagranicznych studentów, pobierając wiedzę na kierunkach, które właśnie z punktu widzenia zewnętrznej ekspansji Chin są preferowane. Gdy wykładałem na uniwersytecie w Pekinie dla grupy 40 stypendystów-obcokrajowców, wszyscy oni pochodzili z krajów „rozwijających się”, spośród których najbardziej rozwinięte to Turcja i Kazachstan. Prawie wszyscy - wyjątki to Polinezyjczyk z Tonga i Karaib z Bahamów - to obywatele państw, które znalazły się na Nowym Jedwabnym Szlaku lub też, leżąc w Afryce, z podobnych względów pozostają w orbicie zainteresowań Państwa Środka. Tu nie ma przypadków.

Chiny wykorzystują także swą obecność i rosnącą aktywność w organizacjach międzynarodowych, zwłaszcza w Banku Światowym, BŚ, Międzynarodowym Funduszu Walutowym i Azjatyckim Banku Rozwoju, ABR, do wywierania wpływu na rozwiązania instytucjonalne oraz kierunki i instrumentację polityki rozwoju w krajach, do których organizacje te kierują swą pomoc finansową i fachowe doradztwo. Bynajmniej nie zdominowały, zwłaszcza w BŚ i MFW, wpływów Zachodu, ale coraz częściej widać w gospodarkach emancypujących się chińskich ekspertów wysyłanych tam przez te i inne organizacje międzynarodowe i coraz bardziej tu i tam daje się wyczuwać „chiński duch”.

W ślad za tym wszystkim idzie ofensywa dyplomatyczna. Obecnie Pekin gości u siebie 166 ambasad i tyleż ma swoich na całym świecie. Stany Zjednoczone mają o jedną więcej, 167. Wkrótce wszakże zostaną i pod tym względem prześcignięte, gdy tylko

another country that has so far recognised Taiwan as the representation of China changes their mind. A remnant of the Cold War, the first one, there are still 20 embassies of Taiwan: as befits an island, six in the island Pacific countries and five in the Caribbean, five in Central America and one in South America, two in small African countries and in the Vatican. In time - when the reintegration of the People's Republic of China and Taiwan will take place (because it shall happen) - it will be China that has the most numerous diplomatic representation in the world. Currently, taking into account not only embassies but also all diplomatic posts, China has 268 of them, and the USA have 273. For comparison, it should be mentioned that in the case of Russia, the figure is 242 posts, and France - 266.

China is the largest or the second largest trading partner for around 80 countries. Therefore, it is no wonder that what is happening there largely determines what is happening elsewhere in the global economy. When it comes to Chinese exports amounting to USD 2.2 trillion the addressee number one is the United States (18.2 percent), followed by (without taking into account Hong Kong where the PRC sells 13.8 percent of exported goods) Japan (6.1 percent), South Korea (4.5 percent) and not much less to Germany. As for imports - about \$ 425 billion less - the number one is South Korea (10.0 percent), followed immediately by Japan (9.2), Germany (5.4) and Australia (4.4 percent). Only then, with export to China being less than Australian, do the United States rank. Note - because it is interesting - that on the New Silk Road route the two neighbouring countries, South Korea and Japan are absent, from which account for up to a fifth of Chinese export. To some extent it is so also because they are highly developed and have their own advanced infrastructure.

Dependence on the Chinese economy is multi-threaded and goes far beyond direct export and import. In the subject literature, even a neologism has been coined *sinodependency index*, i.e. an indicator reflecting the changes in the S&P 500 stock index⁷, which depends on the ranking of 135 companies included therein and earning revenues from operations in China (Economist 2012). The Chinese economy is growing, stock exchange quotations are rising - and vice versa. When in 2009-2012, marked by the global crisis, *the sinodependency index* increased by nearly 130 percent, the S&P 500 index increased by just over 50 percent. In other words, if it had not been for the continuation of the Chinese boom, the economic situation and stock exchanges which mirror it in many other countries, including the most developed ones, would have been much worse. Therefore, someone who wishes China ill, means harm to themselves.

któryś kolejny kraj spośród dotychczas uznających Tajwan za reprezentację Chin zmieni swoje zdanie. Pozostałością z okresu zimnej wojny, tej pierwszej, jest jeszcze 20 ambasad Tajwanu: jak na wyspę przystało, sześć w wyspiarskich krajach Pacyfiku i pięć na Wyspach Karaibskich, pięć w Ameryce Środkowej i jedno w Południowej, dwie w małych krajach afrykańskich oraz w Watykanie. W swoim czasie - gdy już dojdzie do reintegracji Chińskiej Republiki Ludowej i Tajwanu (bo dojdzie) - to Chiny będą miały najwięcej dyplomatycznych przedstawicielstw na świecie. Obecnie, licząc wszystkie placówki dyplomatyczne, nie same ambasady, Chiny mają ich 268, a USA 273. Dla porównania dodajmy, że w przypadku Rosji są to 242 placówki, a Francji ma ich 266.

Chiny są dla około 80 krajów największym lub drugim z kolei partnerem handlowym. Nic dziwnego przeto, że co się dzieje tam, decyduje w wielkiej mierze o tym, co dzieje się gdzie indziej w gospodarce światowej. Jeśli idzie o chiński eksport sięgający 2,2 biliona dolarów, to adresatem numer jeden są Stany Zjednoczone (18,2 procent), a następnie (nie licząc Hongkongu, dokąd ChRL sprzedaje 13,8 procent wywożonych towarów) Japonia (6,1 procent), Południowa Korea (4,5 procent) i niewiele mniej Niemcy. Co do importu - o około 425 miliardów dolarów mniejszego - numer jeden to Korea Południowa (10,0 procent), zaraz potem Japonia (9,2), Niemcy (5,4) oraz Australia (4,4 procent). Dopiero potem, z eksportem do Chin mniejszym niż australijski, plasują się Stany Zjednoczone. Zauważmy - bo to ciekawe - że na trasie Nowego Jedwabnego Szlaku nie ma dwu sąsiedzkich krajów, Korei Południowej i Japonii, z których pochodzi aż piąta część chińskiego eksportu. W jakimś stopniu również dlatego, że są one wysoko rozwinięte i dysponują własną zaawansowaną infrastrukturą.

Uzależnienie od chińskiej koniunktury jest wielowątkowe i daleko wykracza poza bezpośredni eksport i import. W literaturze przedmiotu ukuto już nawet neologizm *sinodependency index*, czyli wskaźnik odzwierciedlający zmiany indeksu giełdowego S&P 500⁷, który zależy od pozycji zajmowanych przez 135 uwzględnionych w nim firm uzyskujących dochody z operacji w Chinach (Economist 2012). Rośnię chińska gospodarka, rosła notowania - i odwrotnie. Kiedy w latach 2009-2012, znaczonego światowym kryzysem, *sinodependency index* wzrósł o blisko 130 procent, to indeks S&P 500 o niewiele ponad 50 procent. Innymi słowy, gdyby nie kontynuacja chińskiego boomu marniej wyglądałaby koniunktura i odbijające się w niej jak w zwierciadle giełdy w wielu innych krajach, łącznie z tymi najbardziej rozwiniętymi. Kto przeto źle Chinom życzy, źle życzy sobie.

⁷ S&P 500 is a stock exchange index managed by Standard & Poor's, the value of which is determined by the quotations on the New York Stock Exchange and NASDAQ 500, the largest from the point of view of capitalisation of enterprises, mainly American ones.

⁷ S&P 500 to zarządzany przez firmę Standard & Poor's indeks giełdowy, o którego wartości decydują notowania na New York Stock Exchange i NASDAQ 500 największych z punktu widzenia kapitalizacji przedsiębiorstw, głównie amerykańskich.

Conclusion

Advocating globalisation while at the same time pointing to the imperative of its greater inclusion, recognising the indispensability of reducing the scale of commercial and financial imbalance in the global economy, caring even more than some highly developed countries for ecological balance (although they contributed to its earlier disruption), China slowly takes the path of economic policy suggested by the new pragmatism (Kołodko 2014, Bałtowski 2016 and 2017, Galbraith 2018). Neoliberalism hardly exists there, corrupt capitalism is gradually decreasing (albeit too slowly), and the notions related to new pragmatism are multiplying (Hu 2018).

China can essentially help in shaping the desired face of the future, limiting the growing global threats and the risk of a great catastrophe reaching far beyond the economic sphere. And this threat is real if, on the one hand, it was possible to re-direct the economy onto the neoliberal tracks *business as usual* and on the other hand if it was impossible to control the escalation of new nationalism (Kołodko and Koźmiński 2017). However, one can hope that none of them will happen, and this is largely thanks to China⁸.

Podsumowanie

Opowiadając się za globalizacją przy wskazywaniu zarazem na imperatyw jej większej inkluzyjności, dostrzegając nieodzowność zmniejszania skali nierównowagi handlowej i finansowej w światowej gospodarce, troszcząc się nawet bardziej niż niektóre kraje wysoko rozwinięte o równowagę ekologiczną (skądinąd do zakłócenia której wcześniej sporo się przyczyniając), Chiny wchodzą powoli na ścieżkę polityki gospodarczej sugerowaną przez nowy pragmatyzm (Kołodko 2014, Bałtowski 2016 i 2017, Galbraith 2018). Neoliberalizmu tam prawie nie ma, skorumpowanego kapitalizmu państwowego coraz mniej (choć cały czas za dużo), natomiast wątków związanych z nowym pragmatyzmem coraz więcej (Hu 2018).

Chiny istotnie pomóc mogą we współkształtowaniu pożądanego oblicza przyszłości, limitując piętrzące się globalne zagrożenia i ryzyko wielkiej katastrofy daleko wykraczającej poza obszar ekonomiczny. A to światu grozi, jeśli udałoby się ponownie skierować gospodarkę z jednej strony na neoliberalne tory *business as usual*, z drugiej natomiast, jeśli nie uda się opanować eskalacji nowego nacjonalizmu (Kołodko i Koźmiński 2017). Mieć jednak można nadzieję, że nie stanie się ani jedno, ani drugie, a to w dużej mierze właśnie za sprawą Chin⁸.

References / Literatura:

1. Bałtowski M. (2016), *Ekonomia przyszłości. Wokół nowego pragmatyzmu Grzegorza W. Kołodko*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
2. Bałtowski M. (2017), *Evolution of economics and the new pragmatism of Grzegorz W. Kolodko*. TIGER Working Papers, No. 136, http://www.tiger.edu.pl/Baltowski_Evolution%20of%20economics%20and%20the%20new%20pragmatism%20of%20Grzegorz%20W.%20Kolodko_III%202017.pdf.
3. Bolesta A. (2006), *Chiny w okresie transformacji. Reformy systemowe, polityka rozwojowa i państwowe przedsiębiorstwa*. Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
4. Chołaj H. (2011), *Powrót olbrzyma w zglobalizowanym świecie*. Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa.
5. Chołaj H. (2014), *Kapitalizm konfucjański. Chińskie reformy ekonomiczne a globalizacja*. Poltext, Warszawa.
6. Cieślak J. (2016), *Entrepreneurship in Emerging Economies: Enhancing its Contribution to Socio-Economic Development*. Palgrave MacMillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire.
7. Economist (2012), *Teenage angst*. The Economist, August 25th, <http://www.economist.com/node/21560890>.
8. Economist (2018), *China moves into Latin America*. The Economist, February 3rd, <https://www.economist.com/news/america/21736192-asian-giant-taking-advantage-other-powers-lack-interest-region-china-moves>.
9. Galbraith J. K. (2018), *Backwater Economics and New Pragmatism: Institutions and Evolution in the Search for a Sustainable Economics*. TIGER Working Papers Series, No. 138 (January 2018), Kozminski University, Warsaw, <http://www.tiger.edu.pl/TWP%20No.%20138%20-%20Galbraith.pdf>.
10. Hu B. (2018), *The Belt and Road Initiative and the Transformation of Globalization*. Distinguished Lectures Series, Kozminski University, No. 26, <http://www.tiger.edu.pl/publikacje/dist.htm>.
11. Huang Y. (2017), *Cracking the China Conundrum: Why Conventional Economic Wisdom Is Wrong*. Oxford University Press, New York.
12. Kołodko G. W. (2014), *The New Pragmatism, or Economics and Policy for the Future*. Acta Oeconomica, Vol. 64, No. 2, s. 139-160. <https://doi.org/10.1556/aoecon.64.2014.2.1>
13. Kołodko G. W., Koźmiński A. K. (2017), *Nowy pragmatyzm kontra nowy nacjonalizm*. Prószyński i S-ka, Warszawa.
14. Kraemer K. L., Linden G., Dedrick J. (2011), *Capturing Value in Global Networks: Apple's iPad and iPhone*, PCIC Working Paper, Personal Computing Industry Center, University of California, Irvine, July, http://pcic.merage.uci.edu/papers/2011/value_ipad_iphone.pdf.
15. Morris I. (2010), *Why the West Rules – for Now: The Patterns of History and What They Reveal about the Future*. Profile Books, London.
16. Szymański W. (2004), *Interesy i sprzeczności globalizacji. Wprowadzenie do ekonomii ery globalizacji*. Difin, Warszawa.
17. Szymański W. (2011), *Niepewność i niestabilność gospodarcza. Gwałtowny wzrost i co dalej?* Difin, Warszawa.

⁸ The article was based on excerpts from the book "Czy Chiny zburzą świat?", Prószyński i S-ka Publishing House, Warsaw, 2018.

⁸ Artykuł powstał w oparciu o fragmenty książki „Czy Chiny zburzą świat?”, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa, 2018.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

**ECONOMIC DEVELOPMENT AND DEPENDENCE THEORY:
THE APPROACH OF THE UN ECONOMIC COMMISSION FOR LATIN
AMERICA AND THE CARIBBEAN (ECLAC)**

**TEORIA ROZWOJU GOSPODARCZEGO I ZALEŻNOŚCI:
PODEJŚCIE KOMISJI GOSPODARCZEJ NARODÓW ZJEDNOCZONYCH
DS. AMERYKI ŁACIŃSKIEJ I KARAIBÓW (ECLAC)**

Osmar Antonio Bonzanini^{1(A,B,C,D,E,F)}, **Tamara Silvana Menuzzi Diverio**^{1(A,B,C,D,E,F)},
Luiz Gustavo Zuliani da Silva^{1(A,B,C,D,E,F)}, **Estevo Mateus Olesiak**^{2(A,B,C,D,E,F)}

¹Integrated Regional University of Alto Uruguay and the Missions (URI), Brazil
Zintegrowany Uniwersytet Regionalny Górnego Urugwaju i Misji (URI), Brazylia
²University of the Sinos River Valley (UNISINOS), Brazil
Uniwersytet Doliny Rzeki Sinos (UNISINOS), Brazylia

Bonzanini O.A., Menuzzi Diverio T.S., Zuliani da Silva L.G., Olesiak E.M. (2018), *Economic development and dependence theory: the approach of the UN Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC)/ Teoria rozwoju gospodarczego i zależności: podejście Komisji Gospodarczej Narodów Zjednoczonych ds. Ameryki Łacińskiej i Karaibów (ECLAC)*. Economic and Regional Studies, Vol. 11, No. 1, pp. 20-33. <https://doi.org/10.29316/ers-seir.2018.02>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: B22

Submitted:
November 2017

Accepted:
March 2018

Tables: 0
Figures: 0
References: 23

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: B22

Zgłoszony:
Listopad 2017

Zaakceptowany:
Marzec 2018

Tabele: 0
Rysunki: 0
Literatura: 23

Summary

Subject and purpose of work: The purpose of this article is to present the vision of ECLAC - Economic Commission for Latin America and the Caribbean and its contribution to the reflections on economic development.

Materials and methods: This is an exploratory and descriptive study. The first part of the paper contemplates the emergence and evolution of ECLAC thinking during its more than sixty-five years of existence. The second deals with dependency theory, ending with the current thinking proposed by ECLAC.

Results: It results in a brief analysis of the moment of the globalization of the economy as an exclusionary process in the history of capitalism, emphasizing the importance of the ECLAC thinking, reinvigorated nowadays.

Conclusions: It is considered that the dependency theory has been the great contribution of ECLAC thinking, with the change of focus from a viewpoint only from the prism of the central countries, to an optic from the point of view of the peripheral countries.

Keywords: ECLAC, development, theory of dependency

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Celem tego artykułu jest przedstawienie wizji ECLAC - Komisji Gospodarczej Narodów Zjednoczonych ds. Ameryki Łacińskiej i Karaibów oraz jej wkładu w rozważania na temat rozwoju gospodarczego.

Materiały i metody: Jest to studium o charakterze badawczym i opisowym. W pierwszej części artykułu podejmowane są rozważania nad pojawieniem się i ewolucją myśli ECLAC podczas ponad sześćdziesięciu pięciu lat jej istnienia. W drugiej części zajęto się teorią zależności, kończąc na obecnej linii rozważań proponowanej przez ECLAC.

Wyniki: Rezultatem niniejszego studium jest krótka analiza etapu globalizacji w gospodarce jako procesu wyłączającego w historii kapitalizmu, z uwypukleniem znaczenia myśli ECLAC, której w dzisiejszej dobie zyskała nową energię.

Wnioski: Teoria zależności zostaje uznana za wielki wkład myśli ECLAC wraz ze zmianą orientacji poglądowej z takiej która wyraża tylko przekonania państw o kluczowej pozycji na taką która przedstawia poglądy krajów peryferyjnych.

Słowa kluczowe: ECLAC, rozwój, teoria zależności

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: Professor Osmar Antonio Bonzanini (ORCID 0000-0002-8366-5803), PhD in Management, Certified Accountant, Master in Development, Management and Citizenship; Integrated Regional University of Alto Uruguay and the Missions (URI) – Brazil; Street 15 de Novembro, 0877 – 98400-000 – Frederico Westphalen/RS – Brazil; e-mail: bonzanin.prof@gmail.com; tel. +55 55 996544439.

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2016: 92,91; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2016: 92,91; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska, Osmar Antonio Bonzanini, Tamara Silvana Menuzzi Diverio, Luiz Gustavo Zuliani da Silva, Estevo Mateus Olesiak. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

The problem of development has been presented as a theme of countless debates over time. The issue is not recent and the growing concern of people with living conditions around the world has prompted further discussion. There have been waves of globalization that occurred during the last millennium, the most recent being at the end of the twentieth century and its novelty is due to the fact that it is an event of unparalleled magnitude, covering a broad field of social life and state influence, as well as on the inequality between the North and the South on which it is based and fed. Thus, the sovereignty of weaker states is threatened by international financial agencies and other transnational private actors, such as multinational corporations (Santos 2005).

Discussions on development are classic. However, new ideas have made this debate current and the issue of development passes through freedom, that is, development must be related to the improvement in the quality of life of people and the freedoms they enjoy, thus being able to develop their potentialities (Sen 2000). Thus, development must be analyzed under a distinct bias as opposed to the limiting bias that considers development merely through factors such as Gross Domestic Product (GDP) growth, personal incomes, industrialization, technological advancement, or social modernization.

Social problems require equal attention to economic problems. From the identification of social difficulties, the constraints on development will be overcome and it will become necessary to draw up a development project to define the action plans in search of the aspired results from the social. Therefore, there is a need to modify the development model to be implemented, aiming to overcome the condition of dependence characteristic of underdevelopment (Furtado 1974). In this way, a development-building project must be made via active political action and that promotes equality and social well-being.

In Latin America, economic dependence on the "First World" countries places the issue of development as a central theme in the search for solutions to reduce social inequalities. In this context, personalities came together to change the course of development in Latin America. As a result, the Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC) emerged, a forum that ended up creating a particular vision of development and underdevelopment from the perspective of the peripheral countries, thus innovating in relation to the traditional thinkers at the time of their emergence, who saw only underdevelopment, characteristic of the countries of the South, as a stage of development. ECLAC, in addition to generating its own analytical approach, was, during its more than sixty-five years of existence, the main source of information and analysis on the economic and social reality of Latin America (Bielstowsky 2000).

Wstęp

Problem rozwoju był od zawsze stawiany jako temat niezliczonych debat. Problem ten nie należy do nowych, a rosnąca troska ludzi o warunki życia na całym świecie skłania do dalszej dyskusji. W poprzednim tysiącleciu globalizacja występowała falami, z których ostatnia miała miejsce pod koniec XX wieku a jej nowość polegała na tym, że było to wydarzenie o nie-spotykanej skali, dotyczące rozległego obszaru życia społecznego i państwowego, oraz nierówności między Północą a Południem, na których się opiera i które ją napędzają. Przez to, suwerenność słabszych państw jest zagrożona przez międzynarodowe agencje finansowe i inne międzynarodowe podmioty prywatne, takie jak korporacje międzynarodowe (Santos 2005).

Dyskusje na temat rozwoju należą do stałych punktów publicystyki. Jednak dzięki nowym pomysłom debata ta jest wciąż aktualna, a kwestia rozwoju nawiązuje do problemu wolności. Rozwój musi być powiązany z poprawą jakości życia ludzi i wolności, z której korzystają, dzięki czemu mogą rozwijać swój potencjał (Sen 2000). Tak więc rozwój należy rozpatrywać z innej perspektywy, odmiennej od podejścia ograniczającego, które rozważa rozwój jedynie przy pomocy wskaźników takich jak wzrost produktu krajowego brutto (PKB), dochody osobiste, industrializację, zaawansowanie technologiczne lub modernizację społeczną.

Problemy społeczne wymagają uwagi w takim samym stopniu co gospodarcze. Identyfikacja problemów społecznych doprowadzi do przezwyciężenia ograniczeń rozwoju i koniecznym stanie się opracowanie projektu rozwojowego na celu zdefiniowania planów działań, dzięki którym osiągnięte zostaną upragnione przez społeczeństwo rezultaty. W związku z tym istnieje potrzeba modyfikacji modelu rozwoju, który ma zostać wdrożony, a nakierowanego na przezwycięzenie stanu zależności charakterystycznego dla krajów nisko-rozwiniętych (Furtado 1974). Zgodnie z tym punktem widzenia, projekt wsparcia rozwoju musi być realizowany poprzez aktywne działania polityczne promujące równość i dobrobyt społeczny.

W Ameryce Łacińskiej zależność gospodarcza od krajów „Pierwszego Świata” powoduje, że kwestia rozwoju staje się głównym powodem poszukiwania rozwiązań zmniejszających nierówności społeczne. Właśnie z myślą o tym znane osobistości połączyły siły, aby zmienić bieg rozwoju Ameryki Łacińskiej. W wyniku tego powstała Komisja Gospodarcza Narodów Zjednoczonych ds. Ameryki Łacińskiej i Karaibów (ECLAC) - forum, którego zwieńczeniem stało się stworzenie szczególnej wizji stanu rozwoju i niskiego stopnia rozwoju z perspektywy krajów peryferyjnych, tym samym wprowadzając innowacje w stosunku do tradycyjnych myślicieli, którzy w czasie jego powstania rozpatrywali jedynie niski stopień rozwoju, charakterystyczny dla krajów Południa, jako etap rozwoju. ECLAC, oprócz stworzenia własnego podejścia analitycznego, stanowiła przez ponad sześćdziesiąt pięć lat swojego istnienia główne źródło informacji i analiz na temat realiów gospodarczych i społecznych Ameryki Łacińskiej (Bielstowsky 2000).

In this sense, the objective of this article is to present details of the emergence and evolution of ECLAC's thinking, besides addressing dependency theory. There is, in this text, the purpose of exhausting the theme, but in broadening the discussion and reflections on the subject.

It is worth noting that this article may also be of interest to the European public because the study provides information to scientists aiming to improve the multilateral dialogue and to develop future research on the political, economic and social development of Latin America. The benefit to the scientific community is precisely in the possibility of promoting the discussion of the topic, since to elucidate difficulties is to advance in the debate of development leading to the possibility of reducing economic, political and social problems and contrasts that differentiate the two regions, which consequently would also bring countries. It should be noted that the links between the two continents, besides being cultural and historical, are mainly economic connections, remembering that among the countries that make up Latin America are the most important trading partners of European countries and European companies are among the main investors in countries of Latin America.

Objective and methods of research

For the elaboration of this research, whose main focus is to present the emergence and evolution of ECLAC's thinking during its more than sixty-five years of existence and, more specifically, to address the theory of dependency and the current relevance of ECLAC, using methods of a qualitative nature that allow an exploratory and descriptive approach through bibliographic and documentary procedures.

"The method is the order that must be imposed on the different processes necessary to achieve a certain end or a desired result" (Cervo, Bervian 2002). Thus, this is accomplished as a set of several steps for conducting the research, such as techniques, scientific procedures used by a particular science to achieve a particular goal.

From the point of view of approaching the problem, this study can be classified as qualitative in nature. The qualitative approach is justified as an adequate way to understand the nature of a social phenomenon (Bhattacharjee 2012). In relation to its objectives, this research is classified as exploratory and descriptive. Emphasizes that exploratory studies allow the researcher to deepen their knowledge around a given problem (Richardson 2017). The exploratory research was developed with the purpose of providing an overview, seeking a closer approximation with the subject, initiating a wider investigation (Beuren 2013).

In turn, the descriptive research allowed establishing relationships between the researched materials and reading documents on the subject, and, with this, a new vision of the problem emerged. Some descriptive research goes beyond the simple

W tym kontekście celem tego artykułu, oprócz omówienia teorii zależności, jest przedstawienie szczegółów powstania ECLAC i ewolucji jej myśli. W założeniu tekst ten ma na celu przedstawienie wyczerpujących informacji na ten temat jak również poszerzenie obszaru dyskusji i przedmiotowych rozważań.

Warto zauważyć, że artykuł ten może również zainteresować europejską opinię publiczną, ponieważ niniejsze studium dostarcza naukowcom informacji mających na celu usprawnienie wielostronnego dialogu i rozwój przyszłych badań nad politycznym, gospodarczym i społecznym rozwojem Ameryki Łacińskiej. Korzyści dla społeczności naukowej polegają właśnie na możliwości promowania dyskusji na ten temat, gdyż wyjaśnianie problemów to osiąganie postępu w debacie nad rozwojem prowadzącym do możliwości zmniejszenia gospodarczych, politycznych i społecznych problemów i kontrastów, które różnicują oba regiony, co w konsekwencji mogłoby doprowadzić do zbliżenia krajów. Należy zauważyć, że powiązania między tymi dwoma kontynentami są nie tylko kulturowe i historyczne, ale również gospodarcze. Należy pamiętać, że wśród krajów tworzących Amerykę Łacińską są najważniejsi partnerzy handlowi krajów europejskich, a firmy europejskie są głównymi inwestorami w krajach Ameryki Łacińskiej.

Cel i metody badań

W celu opracowania tych badań, dla których głównym założeniem jest przedstawienie okoliczności powstania ECLAC i ewolucji jej sposobu myślenia w ciągu ponad sześćdziesięciu pięciu lat jej istnienia, a dokładniej, podjęcie problemu teorii zależności i obecnego znaczenia ECLAC, z wykorzystaniem metod o charakterze jakościowym, które umożliwiają podejście badawcze i opisowe za pomocą procedur bibliograficznych i dokumentacyjnych.

„Metoda jest porządkiem, który należy nałożyć na różne procesy niezbędne do osiągnięcia określonego celu lub pożądanego rezultatu” (Cervo, Bervian 2002). Stąd też, dokonuje się tego poprzez kilka etapów prowadzenia badań, takich jak techniki, procedury naukowe stosowane przez daną gałąź nauki z zamiarem osiągnięcia określonego celu.

Z punktu widzenia podejścia do problemu, studium niniejsze można zaklasyfikować jako jakościowe. Podejście jakościowe jest uzasadnione jako odpowiedni sposób na zrozumienie natury zjawiska społecznego (Bhattacharjee 2012). W odniesieniu do swoich celów, studium niniejsze klasyfikuje się jako badawcze i opisowe. Trzeba podkreślić tutaj, że studium badawcze pozwala badaczowi pogłębić wiedzę na temat danego problemu (Richardson 2017). Badania odkrywcze zostały opracowane w celu przedstawienia ogólnego zarysu, poszukiwania dokładniejszego przybliżenia tematu, rozpoczęcia szerszego badania (Beuren 2013).

Z kolei badania opisowe pozwoliły na ustalenie zależności pomiędzy badanymi materiałami a dokumentami na ten temat i wraz z tym pojawiła się nowa wizja problemu. Niektóre badania opisowe wykraczają poza prostą identyfikację istnienia związku między zmien-

identification of the existence of a relationship between variables, intending to determine the nature of this relationship, approaching explanatory research (Bhattacharjee 2012).

In the context of the technical procedures, the research can be classified as bibliographical and documentary. As a result of the bibliographic research, in this study, we sought to have a better understanding of the subject from studies already performed and published, such as theses, dissertations and scientific articles in the study area. For the secondary data, bibliographic sources were used as searches in books, magazines, articles and other updated publications.

Results and discussions

Emergence and evolution of ECLAC thinking

ECLAC is one of the five economic commissions of the United Nations (UN), which aims to induce the development of the Region in the medium and long term. Established on February 25, 1948, by Resolution 106 of the Economic and Social Council and approved by the UN General Assembly after the end of World War II. Created to monitor the policies aimed at promoting the economic development of the Latin American region, to advise the actions directed to its promotion and to contribute to strengthen the economic relations of the countries of the area, both with each other and with the other nations of the world. Subsequently, its work was extended to the Caribbean countries and the objective of promoting social and sustainable development was incorporated.

From the claims of the Latin American countries to have been excluded from the Marshall Plan - a US project after the end of World War II - ECLAC therefore emerged in the context of a polarized world, such as a US strategy to contain the advance of socialist ideas in Latin America. His first works sought to diagnose the specific problems of each country and what hindered their economic development. The tools economists possessed at the time were the Ricardian version of economic growth and the Keynesian instrumental of macroeconomic analysis (Bielsthowsky 2000).

The study of economic development in Latin America gained momentum from the work of Raúl Prebisch, an Argentine economist, who presented a new political approach and became the basis of ECLAC thinking (Bielsthowsky 2000). Prebisch is considered the father of the structuralist theory of economic development, whose theory came to the developing world, viewing Latin America as something apart.

Prebisch's conception of the center-periphery system was based on the fact that the economic relations between the developed countries, treated as the center of the world capitalist economy, and the underdeveloped countries, treated as periphery, were characterized by unequal exchanges, in higher countries' specialization in industrial products,

nymi, mając na celu określenie charakteru tego związku, zwracając się do badań wyjaśniających (Bhattacharjee 2012).

W kontekście procedur technicznych badania można uznać za bibliograficzne i dokumentalne. W wyniku badań bibliograficznych w niniejszym studium poszukiwaliśmy lepszego zrozumienia przedmiotu na podstawie badań już wykonanych i opublikowanych, takich jak prace dyplomowe, rozprawy i artykuły naukowe w przedmiotowej dziedzinie. Jeśli chodzi o dane wtórne, źródła bibliograficzne wykorzystano jako metody wyszukiwania w książkach, czasopismach, artykułach i innych aktualizowanych publikacjach.

Wyniki i dyskusja

Powstanie i ewolucja poglądów ECLAC

ECLAC jest jedną z pięciu komisji ekonomicznych Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), która ma na celu wywołanie rozwoju Regionu w średnio- i długoterminowej perspektywie. Ustanowiono ją w dniu 25 lutego 1948 r. Rezolucją Rady Gospodarczej i Społecznej nr 106 po czym została zatwierdzona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ po zakończeniu II wojny światowej. Powołano ją do monitorowania programów politycznych mających na celu promowanie rozwoju gospodarczego Ameryki Łacińskiej, do doradztwa w zakresie działań nakierowanych na jej promocję i do wnoszenia wkładu we wzmacnienie stosunków gospodarczych krajów tego obszaru, zarówno między sobą, jak i z innymi narodami świata. Następnie jej działanie zostało rozszerzone na kraje karaibskie i włączono do niego zadanie promowania rozwoju społecznego i zrównoważonego.

Biorąc pod uwagę zastrzeżenia państw latynoamerykańskich dotyczące ich wykluczenia z Planu Marshalla - amerykańskiego projektu po zakończeniu II wojny światowej - ECLAC pojawiła się więc w kontekście świata spolaryzowanego, takiego jak amerykańska strategia powstrzymania postępów idei socjalistycznych w Ameryce Łacińskiej. Jej pierwsze prace miały na celu zdiagnozowanie specyficznych problemów każdego kraju oraz tego co utrudniało ich rozwój gospodarczy. Narzędzia jakimi dysponowali w tym czasie ekonomiści to ricardiańska wersja wzrostu gospodarczego i keynesowskie narzędzie analizy makroekonomicznej (Bielsthowsky 2000).

Badanie rozwoju gospodarczego w Ameryce Łacińskiej nabrało tempa dzięki pracy Raúla Prebisch, argentyńskiego ekonomisty, który przedstawił nowe podejście polityczne i stał się podstawą linii myślenia ECLAC (Bielsthowsky 2000). Prebisch jest uważany za ojca strukturalistycznej teorii rozwoju gospodarczego, którego teoria dotarła do rozwijającego się świata, postrzegając Amerykę Łacińską jako coś odrębnego.

Koncepcja systemu centro-peryferijnego Prebisch wynikała z faktu tego, że stosunki gospodarcze między krajami rozwiniętymi, traktowanymi jako centra światowej gospodarki kapitalistycznej, a krajami słabo rozwiniętymi, traktowanymi jako peryferia, charakteryzowały się nierówną wymianą,

higher incomes and demand, while peripheral countries specialize in agricultural products with lower incomes and demand. This favored those countries with higher incomes per capita, while at the same time creating greater obstacles to the importation by the peripheral countries of the capital goods necessary for their development.

The starting point of Prebisch's analysis emerged as a critique of David Ricardo's theory of comparative advantage, which argued that countries should specialize in the production of products for which comparative cost advantages were present. The classic example of the application of this theory is the lower cost of labor for wine and textile production in Portugal than in England, with a comparative advantage in wine production rather than in tissue production (Souza 1993). Therefore, it would be more advantageous for both countries to produce wines in Portugal and textiles in England. From this theory, Latin America should produce food and raw materials for export and import manufactured goods. Thus, the peripheral countries would not need to industrialize to achieve development, since exchange relations would improve in view of the lower incorporation of technology in the primary sector and higher demand of the central countries, in view of the increase in income, resulting in an increase in the price of primary products.

The term "peripheral", used by Prebisch even before he joined ECLAC, meant Latin American vulnerability to economic cycles, resulting in inflationary processes with a strong exogenous component and tendencies toward internal cyclical contractions that, politically, potentiated unacceptable macroeconomic solutions (Bielstowsky 2000).

The content of the cepaline analysis was based on studying and obtaining proper paths for the development of the Region, with the industrialization of the region as the main means of departing from the dependence of the central countries, since the relations of exchanges were unequal between these countries (Pinheiro, Souza, 2017).

Prebisch's strategy for the development of Latin America was based on the following points: (I) Compression of superfluous consumption, mainly of imported products, through high tariffs and restrictions on imported quantities; (II) Incentive to the inflow of foreign capital, in the form of government-to-government loans, seeking to increase investments for the implementation of basic infrastructure; (III) Agrarian reform to increase the supply of food and agricultural raw materials, as well as the demand for industrial products, through the expansion of the domestic market; (IV) Greater participation of the State in the collection of resources and in the implementation of infrastructures, such as energy, transportation, communications, among others.

This strategy was criticized, including those opposed to the industrialization of the periphery, as national groups linked to the agrarian-export oligarchy. However, at the end of the 1940s, Latin

wyższą specjalizacją produkcji towarowej w krajach rozwiniętych jak również ich wyższymi dochodami i popytem, podczas gdy kraje peryferyjne specjalizują się w produktach rolnych i mają niższe dochody i popyt. Takie uwarunkowania sprzyjały krajom o wyższych dochodach na mieszkańca, a jednocześnie stwarzały większe przeszkody krajom peryferyjnym w imporcie dóbr kapitałowych niezbędnych do ich rozwoju.

Punktem wyjścia analizy Prebischa stała się krytyka teorii przewagi komparatywnej Davida Ricardo, która głosiła, że kraje powinny specjalizować się w wytwarzaniu produktów, które dawały komparatywną przewagę w kosztach. Klasycznym przykładem zastosowania tej teorii jest niższy koszt pracy przy produkcji wina i wyrobów włókienniczych w Portugalii niż w Anglii, z komparatywną przewagą raczej w produkcji wina niż w produkcji tekstyliów (Souza 1993). W związku z tym dla obu krajów korzystniejsze byłoby wytwarzanie win w Portugalii a wyrobów włókienniczych w Anglii. Zgodnie z tą teorią Ameryka Łacińska powinna produkować żywność i surowce na eksport a importować wyroby przemysłowe. W ten sposób kraje peryferyjne nie musiałyby przeprowadzać uprzemysłowienia, aby osiągnąć rozwój, ponieważ stosunki wymiany uległyby poprawie w związku z niższym wkładem technologii do sektora pierwotnego i wyższym popytem krajów centralnych, z uwagi na wzrost dochodów, skutkujących wzrostem cen produktów podstawowych.

Termin „peryferyjny”, używany przez Prebischa jeszcze przed wstąpieniem do ECLAC, oznaczał wrażliwość Ameryki Łacińskiej na cykle gospodarcze, co skutkowało procesami inflacyjnymi o silnym komponente egzogennym i tendencjami do wewnętrznych cyklicznych spadków, które politycznie potęgowały niedopuszczalne rozwiązania makroekonomiczne (Bielstowsky 2000).

Analiza opierała się na badaniu i wyznaczaniu właściwych dróg rozwoju dla regionu, z uprzemysłowieniem regionu jako głównym środkiem wyswobodzenia się z zależności od krajów centralnych, ponieważ bilans wymiany między tymi krajami były nierówny (Pinheiro, Souza 2017).

Strategia Prebischa dotycząca rozwoju Ameryki Łacińskiej opierała się na następujących punktach: (I) Ograniczenie zbędnej konsumpcji, głównie produktów importowanych, poprzez wysokie cła i ograniczenia kwot importowych; (II) Zachęcanie do napływu kapitału zagranicznego, w formie pożyczek międzyrządowych, zmierzających do zwiększenia inwestycji na rzecz budowy podstawowej infrastruktury; (III) Reforma rolna w celu zwiększenia dostaw żywności i surowców rolnych, jak również popytu na produkty przemysłowe, poprzez poszerzenie rynku krajowego; (IV) Większy udział państwa w gromadzeniu zasobów i budowie infrastruktury, między innymi w dziedzinie energii, transportu i łączności.

Strategia ta była krytykowana, włączając w to przeciwników uprzemysłowienia krajów peryferyjnych, w formie krajowych grup mających powiązania z agrarno-eksportową oligarchią. Niemniej pod koniec lat czterdziestych problemy gospodarcze Ameryki

American economic problems worsened, confirming Prebisch's arguments regarding the deterioration of the terms of trade. Thus, it can be observed that the conception of the center-periphery system, the origin and basis of ECLAC's thinking, has a structuralist character.

In addition to the historical-structuralist approach, based on the idea of a relation between center-periphery, one can perceive the concern with the international insertion, the analysis of internal structural constraints and the necessity and possibilities of state action (Bielstowsky 2000). Authors like Celso Furtado, Osvaldo Sunkel and others, articulated around ECLAC, gave continuity to Prebisch's ideas. The invisible hand of the market, for Prebisch, instead of correcting distortions, accentuated them, because the central countries appropriated most of the technical progress.

Also, it is possible to identify phases in the intellectual production of ECLAC, according to the message or "ideas-force", from the 50's, at the height of the creativity of daring and influencing. At that point, ECLAC's ideology was embedded in the political projects of several Latin American governments, and there was harmony around the new development theory in which the underdeveloped countries deserved an independent or at least adapted theoretical formulation, different from those developed (Bielstowsky 2000).

At the time, underdevelopment was not a process by which economies that had achieved a higher degree of development had passed, but an autonomous historical process (Furtado 1961). The industrialization proposed by Prebisch should occur through the substitution of imports, basing his vision on the need to increase productivity and accumulate capital to raise the well-being of the population (Cardoso 1993).

Already by the 1960s, the idea was to redistribute to grow, the easy step of import substitution, based on the export of traditional products, was depleted. Substitutions were made with high costs and unfavorable capital / labor, usually in response to the demand for industrialized products, compared to primary products. In such a scenario, there was an incentive to export manufactured products, since the financing of imports of technology products increasingly demanded an increase in exports of non-traditional products, mainly industrialized products (Souza 1993).

In this period, in the face of a growing political-ideological polarization between East and West, three events in Latin American history radically affected ECLAC's thinking: (I) increasing macroeconomic instability and marked inflationary pressure; (II) the urbanization that happened with increased impoverishment, slumalization and growing dissatisfaction, translated into social pressures from the political and trade union milieu; (III) the Cuban Revolution of 1959, provoking changes in the American attitude, as a reaction to the political movement that spread throughout Latin America.

Łacińskiej zaostrzyły się, potwierdzając argumenty Prebischa dotyczące pogorszenia warunków handlu. Można zatem dostrzec, że koncepcja układu centro-peryferyjnego, geneza i podstawa linii myślenia ECLAC, ma charakter strukturalistyczny.

Oprócz podejścia historyczno-strukturalistycznego, opartego na idei relacji między centrum a periferiami, można dostrzec troskę o włączenie międzynarodowe, analizę wewnętrznych ograniczeń strukturalnych oraz konieczność i możliwości działań ze strony państwa (Bielstowsky 2000). Autorzy tacy jak Celso Furtado, Osvaldo Sunkel i inni, bazujący na ECLAC, zachowali ciągłość idei Prebischa. Niewidzialna ręka rynku, według Prebischa, zamiast korygować zniekształcenia, zaostrzała je, ponieważ kraje centralne przywłaszczyły sobie większość postępu technicznego.

W sferze intelektualnych wytworów ECLAC można wyróżnić pewne fazy, zgodnie z przesłaniem „idee-siła”, z lat 50-tych, w szczytowym momencie twórczego potencjału, wpływów i wyzwania. Wówczas ideologia ECLAC była osadzona w projektach politycznych kilku latynoamerykańskich rządów i nastąpiła harmonia wokół nowej teorii rozwoju, w której kraje słabo rozwinięte zasługiwały na niezależne lub przynajmniej zaadaptowane sformułowanie teoretyczne, odmienne od tych już opracowanych (Bielstowsky 2000).

W tym czasie niski stopień rozwoju nie był procesem, przez który przeszły gospodarki, które osiągnęły wyższy stopień rozwoju, ale autonomicznym procesem historycznym (Furtado 1961). Uprzemysłowienie proponowane przez Prebischa powinno zaistnieć poprzez substytucję importu. Jego wizja opierała się na potrzebie podniesienia wydajności i akumulacji kapitału w celu zwiększenia dobrobytu ludności (Cardoso 1993).

Już w latach sześćdziesiątych XX wieku sposób widziano w redystrybucji dla osiągnięcia wzrostu, natomiast uproszczony etap substytucji importu, oparty na eksporcie tradycyjnych produktów, został zredukowany. Substytuty wytwarzano przy wysokich kosztach oraz niekorzystnych warunkach kapitału i siły roboczej, zwykle w odpowiedzi na popyt na produkty przemysłowe, w porównaniu do produktów pierwotnych. W takim scenariuszu, powstał bodziec do eksportu wytwarzanych wyrobów, ponieważ finansowanie importu produktów technologicznych w coraz większym stopniu wymagało zwiększenia eksportu produktów nietradycyjnych, głównie produktów przemysłowych (Souza 1993).

W tym okresie, w obliczu rosnącej polityczno-ideologicznej polaryzacji między Wschodem a Zachodem, trzy wydarzenia w historii Ameryki Łacińskiej radykalnie wpłynęły na linię myślenia ECLAC: (I) rosnąca niestabilność makroekonomiczna i znacząca presja inflacyjna; (II) urbanizacja, która pojawiła się wraz ze wzrostem zubożenia, populacji slumsów oraz stale rosnącego niezadowolenia, co przekładało się na społeczne naciski ze strony środowisk politycznych i związków zawodowych; (III) rewolucja kubańska z 1959 r., inspirowana zmiany w postawie społeczeństwa Ameryki, będące reakcją na ruch polityczny, który rozprzestrzenił się w Ameryce Łacińskiej.

At that time, the United States abandoned the distrust of the McCarthy period (a period of intense anti-communist patrol, political persecution and disrespect for civil rights in the United States that lasted from the late 1940s to the mid-1950s) and implemented the Alliance Program for o Progress, conducted by the Organization of American States (OAS); of a "social democratic" position - Letter from Punta del Este - OAS, 1961, signed by the USA and most of the countries - with the purpose of neutralizing the possible spread of socialist ideals in Latin America. Since the Cuban regime emerged as an alternative of interest to the economies exploited over the centuries, in the capitalist mode of production (Lopes 2015). This new framework has led ECLAC to incorporate a discourse of a sociological nature, maintaining a dialogue with more moderate political positions.

ECLAC's diagnosis advocated political agendas for reforms within capitalism, in order to change the pattern and style of development through better distribution of income and profound reforms, agrarian, patrimonial, financial, tax, educational and technological, for needed profound political transformation, especially the recovery of democracy. While the Left presented the Revolution as the only way out, ECLAC redefined its conceptual framework to defend fairer "styles" of growth, proposing the central theme of the next decade (Bielsthowsky 2000). Additionally, in the 1970s, the thinking originated by ECLAC turned to the reorientation of development styles towards social homogenization and pro-export industrialization. From the mid-1960s until the oil shock in 1973 - the end of the global economic boom - Latin America generally experienced accelerated growth with an annual average of 6.7%, with excellent export performance. There was excellent international liquidity, generating additional foreign exchange earnings to support the industrialization process. In Brazil, it was the so-called "economic miracle" period.

With the oil crisis and in the face of the recession, Latin America became even more indebted. This internal indebtedness was not the same in all countries. Brazil and Mexico have continued their industrialization process, with strong state participation. Argentina, Uruguay and Chile have completely opened up their foreign trade and their finances. This international crisis has brought to ECLAC's thinking a greater focus on macroeconomic analyzes, the issue of indebtedness and the necessary requirements for the diversification of exports. In general, there was a reduction in the influence of ECLAC on Latin American economic thinking, motivated by two events: the emergence in many countries of academic centers of excellence resulting from educational improvement and strengthening of state structures; and by the military coup that overthrew the Government of Salvador Allende in Chile, making the ECLAC headquarters in Santiago, from 1973, without the participation of the Latin American intelligentsia. This phase of ECLAC is

W tym czasie, Stany Zjednoczone porzuciły nieufność z okresu McCarthy'ego (okres intensywnych antykomunistycznych czystek, prześladowań politycznych oraz braku szacunku dla praw obywatelskich w Stanach Zjednoczonych, który trwał od późnych lat 40-tych do połowy lat pięćdziesiątych) i wdrożyły Program Sojuszu dla Postępu, prowadzony przez Organizację Państw Amerykańskich (OPA); stanowiska „socjaldemokratycznego” - list z Punta del Este - OPA, 1961, podpisany przez USA i większość krajów - w celu zneutralizowania możliwego rozprzestrzeniania się socjalistycznych ideałów w Ameryce Łacińskiej. Od chwili powstania reżim kubański jawił się jako interesująca alternatywa dla gospodarek wyzyskiwanych przez stulecia w kapitalistycznym sposobie produkcji (Lopes 2015). Ta nowa struktura skłoniła ECLAC do włączenia dyskursu o charakterze socjologicznym, utrzymując dialog z bardziej umiarkowanymi stanowiskami politycznymi.

Diagnoza ECLAC opowiadała się za politycznymi programami reform w kapitalizmie, w celu zmiany wzorca i stylu rozwoju poprzez lepszy podział dochodów oraz głębokie reformy agrarne, własnościowe, finansowe, podatkowe, edukacyjne i technologiczne, dla potrzebnej głębokiej reformy politycznej, zwłaszcza dla uzdrowienia demokracji. Podczas gdy Lewica przedstawiała Rewolucję jako jedyną drogę wyjścia, ECLAC na nowo zdefiniowała swoje ramy koncepcyjne i zaproponowała wiodący temat na następną dekadę w celu obrony bardziej sprawiedliwych „stylów” rozwoju (Bielsthowsky 2000). Ponadto, w latach 70 sposób myślenia zainicjowany przez ECLAC zwrócił się w stronę reorientacji modeli rozwojowych w kierunku jednorodności społecznej oraz uprzemysłowienia proeksportowego. Od połowy lat 60-tych do szoku naftowego w 1973 roku - końca globalnego boomu gospodarczego - Ameryka Łacińska na ogół odnotowała przyspieszony wzrost z roczną średnią wynoszącą 6,7%, z doskonałymi wynikami eksportowymi. Występowała bardzo korzystna międzynarodowa wymiana towarowa, generująca dodatkowe dochody z wymiany walutowej w celu wsparcia procesu uprzemysłowienia. W Brazylii, był to tak zwany okres „cudu gospodarczego”.

Wraz z kryzysem naftowym i w obliczu recesji, Ameryka Łacińska stała się jeszcze bardziej zadłużona. Nie we wszystkich krajach wewnętrzne zadłużenie było takie samo. Brazylia i Meksyk kontynuowały proces uprzemysłowienia, z silnym udziałem państwa. Argentyna, Urugwaj i Chile całkowicie otworzyły własny handel zagraniczny oraz swoje finanse. Ten międzynarodowy kryzys sprawił, że ECLAC skupiła się głównie na analizach makroekonomicznych, kwestiach zadłużenia oraz na potrzebach w zakresie dywersyfikacji eksportu. Ogólnie rzecz biorąc, nastąpił spadek wpływu ECLAC na latynoamerykańską myśl ekonomiczną, do czego przyczyniły się dwa wydarzenia: pojawienie się akademickich ośrodków doskonalenia w wielu krajach, które były pochodną poprawy edukacji oraz wzmocnienia struktur państwowych; wojskowy zamach stanu, który obalił rząd Salvadora Allende w Chile, odcinający od 1973 główną siedzibę ECLAC w Santiago od udziału inteligencji latynoame-

classified as "survival". Even so, the concern for development in the medium and long term remained safe.

With the crisis, in the 1980s, there remained the attempt to overcome the problem of external indebtedness, with adjustment and stabilization policies. Caused by the indebtedness and recession that followed the oil shock in 1973, put an end to development projects. Several currency declines, higher US interest rates, and lower capital inflows have led to recession in most economies. From then on, ECLAC's intellectual effort was in opposition to the kinds of adjustments required by creditor banks and the International Monetary Fund (IMF), with preference for immediate debt, stabilization, and adjustment issues.

After this period of "survival", there is the return of ECLAC's most important debate: the process of economic growth in the long term, with the document "Productive Transformation with Equity", published in 1990. It maintains a good number of elements of the initial thinking of Prebisch and reconsiders the growth strategy, recognizing deficiencies in the model of industrialization of the past, the lack of acceptance of technical progress, and often being blocked by the business classes.

The objective of this opening is to avoid technological isolation in the era of productive globalization, electronic revolution and biotechnology, with the acceleration of technological learning, as a strategy of expansion and increase of export coefficients. The new ECLAC structure recovers the agenda of analyzes and development policies with adaptation to the new times of openness and globalization. Latin America also needs a set of public policies that support development in the light of regional peculiarities (Bielstowski 2000). At this point, the theory of dependency, presented below, is inserted.

The dependency theory

The theory of dependence has been called the set of theories and models that are intended to explain the difficulties that some countries face in reaching economic development. These theories developed in the sixties, through economists like Prebisch and under the context of ECLAC. Initially, these theories addressed the Latin American reality and were later generalized by neo-Marxist economists, of whom Samir Amin, who associated with the concept of unequal and combined development, stands out.

The theory of dependence originated along with the structuralist theories of Latin American scholars, extending to other theories, both from the scope of economics, and from sociology, representing a reflection on the paradigm of the economic development of capitalism of the fifties and its consequences of the underdevelopment of the so-called developing countries and their difficulties facing the world economy (Oliveira 2000). The proposal of Prebisch and ECLAC was the basis of

rykańskiej. Ta faza ECLAC jest klasyfikowana jako „przetrwanie”. Mimo to, troska o rozwój w perspektywie średnio i długoterminowej przetrwała.

Wraz z kryzysem w latach 80 kontynuowano próby przezwyciężenia problemu zewnętrznego zadłużenia poprzez politykę dostosowawczą i stabilizacyjną. Kryzys ten spowodowany został przez zadłużenie i recesję, które nastąpiły po szoku naftowym w 1973 r., i położył kres projektom rozwojowym. Szereg spadków kursów walut, wyższe stopy procentowe w USA oraz niższy napływ kapitału doprowadziły do recesji w większości gospodarek. Od tego momentu, wysiłki intelektualne ECLAC były w opozycji do strategii dostosowawczych wymaganych przez banki wierzycieli oraz przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW), preferując natychmiastowe zadłużenie, stabilizację oraz problemy dostosowawcze.

Po tym okresie „przetrwania”, następuje powrót najważniejszego punktu debaty ECLAC: proces długoterminowego wzrostu gospodarczego, wraz z dokumentem „Transformacja produktywna z kapitałem własnym”, opublikowanym w 1990 roku. Utrzymuje on znaczną liczbę elementów z początkowego stylu myślenia Prebischa oraz ponownie rozważa strategię rozwoju, dostrzegając braki w modelu uprzemysłowienia w przeszłości, brak akceptacji dla postępu technicznego oraz częste blokowanie przez klasę przedsiębiorców.

Celem tego otwarcia jest uniknięcie izolacji technologicznej w erze produktywnego globalizacji, rewolucji elektronicznej oraz biotechnologii, wraz z przyspieszeniem procesu przyswajania technologii, jako strategii ekspansji i wzrostu współczynników eksportu. Nowa struktura ECLAC odnawia program analiz i programów polityki rozwojowej dostosowując się do nowych czasów otwartości i globalizacji. Także Ameryka Łacińska potrzebuje zestawu programów politycznych wspierających rozwój w świetle wiedzy o specyfice regionalnej (Bielstowski 2000). Poniżej przedstawiono teorię zależności.

Teoria zależności

Teoria zależności jest nazwą nadaną zbiorowi teorii i modeli, które mają wyjaśnić trudności, z którymi niektóre kraje mają do czynienia w trakcie osiągania rozwoju gospodarczym. Teorie opracowane w latach sześćdziesiątych, dzięki ekonomistom takim jak Prebisch, początkowo w kontekście ECLAC, odnosiły się do rzeczywistości latynoamerykańskiej i zostały później uogólnione przez neomarksistowskich ekonomistów, z których wyróżnia się Samir Amin, kojarzący się z koncepcją rozwoju nierównego i łączonego.

Teoria zależności powstała wraz z teoriami strukturalnymi uczonych latynoamerykańskich, rozciągając się na inne teorie, zarówno z zakresu ekonomii, jak i socjologii, przedstawiając refleksję nad paradygmatem rozwoju gospodarczego kapitalizmu lat pięćdziesiątych i jego konsekwencjami dla słabego rozwoju tzw. krajów rozwijających się i ich trudności w obliczu gospodarki światowej (Oliveira 2000). Propozycja Prebischa i ECLAC stała się podstawą teorii zależności. Wśród głównych autorów tej teorii są: André Gunder

dependency theory. Among the main authors of this theory are André Gunder Frank, Raúl Prebisch, Theotonio dos Santos, Fernando Henrique Cardoso, Edelberto Torres-Rivas and Samir Amin.

Economic dependence is a situation in which the production and wealth of some countries is conditioned by the development and the economic conditions of other countries to which they are subject. The "center-periphery" model describes the relationship between the central, self-sufficient and prosperous economy and peripheral economies, which are alien to each other, weak and uncompetitive, and the classic idea that international trade benefits all those involved only the core economies.

Underdevelopment is not a consequence of archaic institutions, lack of capital in regions that have remained far from the normal course of history, but rather, underdevelopment has been and is generated by the same historical process that also generates the economic development of own capitalism (Frank 1969). As the author points out, the mechanisms by which international trade aggravates poverty in peripheral countries are diverse:

- a. International specialization gives the peripheral countries the role of exporting producers of raw materials and agricultural products and consumers and importers of industrial and technologically advanced products;
- b. The monopolization of the central economies allows technological development to result in wage increases and prices, while in the periphery they translate into price reductions;
- c. Economic expansion has different effects on the demand for industrial products and on agricultural production. When peripheral countries grow economically, their imports tend to increase faster than their exports. Consequently, the Latin American countries implement a development strategy based on trade protectionism and the substitution of exports. Central banks are struggling to overvalue their own currencies to cheapen imports of technology.

This strategy worked satisfactorily during the seventies, with a generalized increase in raw material prices in international markets, negatively influencing the central economies. Still, the contraction of international demand and the increase in the interest rate triggered in the 1980s external debt crises, which necessitated changes in the development strategy.

Dependency theory combines neo-Marxist elements with Keynesian economic theory (based on liberal economic ideas that have emerged in the US and Europe as a response to the depression of the 1920s). Based on Keynes' economic approach, dependency theory is composed of four fundamental points: a) to develop a considerable effective domestic demand in terms of national markets; b) recognize that the sector industry is important for achieving better levels of national development, especially as this sector generates greater added value to products

Frank, Raúl Prebisch, Theotonio dos Santos, Fernando Henrique Cardoso, Edelberto Torres-Rivas oraz Samir Amin.

Zależność ekonomiczna to sytuacja, w której produkcja i bogactwo niektórych krajów są uwarunkowane rozwojem i warunkami gospodarczymi innych krajów, którym podlegają. Model „centro-peryferyjny” opisuje związek między centralną, samowystarczalną i dobrze prosperującą gospodarką a gospodarkami peryferyjnymi, które są słabe i niekonkurencyjne oraz wzajemnie sobie obce, jak również i klasyczną koncepcję, według której międzynarodowy handel przynosi korzyści tylko tym którzy są związani z kluczowymi gospodarkami.

Słaby rozwój gospodarczy jest nie tyle konsekwencją przestarzałych instytucji czy też braku kapitału w regionach, które pozostały z dala od normalnego biegu historii, co raczej spowodowane on został, i wciąż jest, przez ten sam proces historyczny, który odpowiada również za rozwój ekonomiczny własnego kapitalizmu (Frank 1969). Zdaniem autora, mechanizmy, za pomocą których handel międzynarodowy pogarsza ubóstwo w krajach peryferyjnych, są zróżnicowane:

- a. Międzynarodowa specjalizacja obsadza kraje peryferyjne w roli producentów eksportujących surowce i produkty rolne, a także w roli konsumentów i importerów produktów przemysłowych i technologicznie zaawansowanych;
- b. Monopolizacja gospodarek centralnych sprawia, że rozwój technologiczny skutkuje wzrostem płac i cen, podczas gdy na peryferiach przekłada się ona na obniżki cen;
- c. Ekspansja gospodarcza ma odmienny wpływ na popyt na produkty przemysłowe i na produkcję rolną. Gdy kraje peryferyjne rozwijają się gospodarczo, ich import ma tendencję do szybszego wzrostu niż eksport. W związku z tym kraje latynoamerykańskie wdrażają strategię rozwoju opartą na protekcjonizmie handlu i substytucji eksportu. Banki centralne starają się przeceniać własne waluty w celu wpłynięcia na potanie importu technologii.

Strategia ta działała zadowalająco w latach siedemdziesiątych, przy ogólnym wzroście cen surowców na rynkach międzynarodowych, który negatywnie wpływał na gospodarki centralne. Jednakże kurczenie się międzynarodowego popytu i wzrost stopy procentowej doprowadziły w latach osiemdziesiątych do kryzysu zadłużenia zewnętrznego, co wymagało zmian w strategii rozwoju.

Teoria zależności łączy w sobie elementy neomarksiowskie z Keynesowską teorią ekonomiczną (opartą na liberalnych ideach gospodarczych, które pojawiły się w USA i Europie jako odpowiedź na wielką depresję w latach dwudziestych). Opierając się na podejściu ekonomicznym Keynesa, teoria zależności składa się z czterech podstawowych punktów: a) wytworzenia znacznego efektywnego popytu lokalnego na rynkach krajowych; b) uznanie, że przemysł branżowy jest ważny dla osiągnięcia wyższego poziomu rozwoju krajowego, zwłaszcza że sektor ten generuje większą wartość dodaną w stosunku do produktów z sektora

compared to the agricultural sector; c) increase as a means of generating aggregate demand and national market conditions; d) to promote a more effective governmental role to reinforce the conditions of national development and raise the standards of life of the country (Santos 1971).

According to the school of dependency, the main developmental hypotheses in Third World countries are: a) the development of these countries needs to have a degree of subordination to the center in contrast to the development of the central nations whose development has been historically and in independent day; b) dependentistas in general consider that the peripheral nations experience greater economic development when their relations with the center are more weakened, so, for example, it is the reality of years 30 to 40, when the nations of the center were centered in the solution of the problems the Great Depression and the western powers involved in the Second World War; c) when the countries of the center recover their crisis and reestablish their commercial and financial ties, they incorporate the peripheral countries back into the system and their growth and industrialization tends to be subordinated (Frank 1969).

The dependence of underdeveloped countries results more from technological industrial production than from financial ties to monopolies of the central countries (Santos, 1971). Thus, dependency theory is the complement to the theory of imperialism as it relates to the functioning of the capitalist system in underdeveloped countries (Santos 2000). Dependent doctrine meant an alternative milestone for the development of Latin American countries and a new vision between center-periphery. Development strategies for the time being, emphasizing industrialization through import substitution, state planning and interventionism, regionalization, and integration have all produced positive results in favor of the development of peripheral countries (Hetne 1982).

ECLAC strategies worked for a short period and later experiences showed that import substitution was, if not wrong, inadequate, since the industrial process needed inputs, which had to be imported and created technological and financial dependence; the distribution pattern confined the demand for manufactures to a relatively minority elite, inhibiting growth (Hetne 1982).

One of the main criticisms is made of dependency and modernization theory, since both are still based on the perspective of nation-states. Globalization and the role of new actors in international society introduce other links that influence development, and a new paradigm for the international relations (of interdependence). These new links can be decisive in the transfer of technology, and as an example, the US is a colony of countries that have been able to break the vicious circle of development.

In this context, the evolution of the socioeconomic situation of Latin America, from the 1960s to the present, is triggered by a process of dependence on the developed countries and their mistaken pre-

rolnego; c) wzrost jako środek generowania łącznego popytu i warunków rynku krajowego; d) promowanie skuteczniejszej roli rządu w poprawie warunków rozwoju krajowego i podniesieniu standardów życia w kraju (Santos 1971).

Zgodnie ze szkołą zależności, główne hipotezy rozwojowe w krajach Trzeciego Świata to: a) rozwój tych krajów musi być w pewnym stopniu podporządkowany centrum, w przeciwieństwie do rozwoju narodów centralnych, których rozwój był historycznie samodzielny; b) wyznawcy teorii zależności ogólnie uważają, że narody peryferyjne doświadczają większego rozwoju gospodarczego, gdy ich relacje z centrum są w większym stopniu osłabione, a więc na przykład w realiach lat trzydziestych i czterdziestych, kiedy narody centrum koncentrowały się na rozwiązaniu problemów Wielkiego Kryzysu a mocarstwa zachodnie angażowały się w II Wojnę Światową; c) kiedy kraje centrum ustabilizują swoją sytuację kryzysową i przywrócą swoje więzi handlowe i finansowe, włączają one kraje peryferyjne z powrotem do systemu, a ich rozwój i uprzemysłowienie ma tendencję do ulegania podporządkowaniu (Frank 1969).

Zależność krajów słabo rozwiniętych wynika bardziej z technologicznej produkcji przemysłowej niż z więzi finansowych z monopolami krajów centralnych (Santos 1971). Tak więc teoria zależności jest uzupełnieniem teorii imperializmu, ponieważ odnosi się do funkcjonowania systemu kapitalistycznego w krajach słabo rozwiniętych (Santos 2000). Doktryna zależności stanowiła kamień milowy dla rozwoju krajów Ameryki Łacińskiej i nową wizję w relacjach między centrum i peryferiami. Na chwilę obecną, strategie rozwoju skupiające się na uprzemysłowieniu poprzez substytucję importu, planowaniu państwowym i interwencjonizmie, a także regionalizacji i integracji, przyniosły pozytywne rezultaty w kwestii rozwoju krajów peryferyjnych (Hetne 1982).

Strategie ECLAC działały przez krótki okres, a późniejsze doświadczenia pokazały, że substytucja importu była może nie tyle zła co nieadekwatna, gdyż proces przemysłowy wymagał nakładów, które musiały zostać zaimportowane, co spowodowało zależność technologiczną i finansową; schemat dystrybucji ograniczył popyt na wyroby do względnie mniejszościowych elit, hamując tym samym wzrost (Hetne 1982).

Jedną z głównych linii krytyki wynika z teorii zależności i modernizacji, ponieważ obie są wciąż oparte na perspektywie państw narodowych. Globalizacja i rola nowych podmiotów w społeczeństwie międzynarodowym wprowadzają inne powiązania, które wpływają na rozwój oraz tworzą nowy paradygmat stosunków międzynarodowych (współzależności). Te nowe powiązania mogą mieć decydujący wpływ na transfer technologii. Na przykład Stany Zjednoczone są kolonią krajów, które były w stanie przełamać błędne koło rozwoju.

W tym kontekście ewolucja sytuacji społeczno-ekonomicznej Ameryki Łacińskiej od lat sześćdziesiątych do chwili obecnej jest wynikiem procesu zależności od krajów rozwiniętych i ich nieodpowiednich warunków przedkapitalistycznych. Tak więc, ECLAC zdecy-

capitalist condition. Thus, ECLAC went so far as to deal with issues such as exchange relations and industrialization (Santos 1971).

The paradigmatic work of economic dependence was produced in 1966/67 by Enzo Faletto and Fernando Henrique Cardoso, and sought to highlight the social and political nature of the process, in historical moments and different structural situations. This thought found its basis in the reflections of Raúl Prebisch, with ECLAC (Oliveira 2000). The theory of dependence can also be worked through purely scientific criteria, moving away from the ideological point of view, and can be done through the analysis of three orders:

- a. Theoretical status of the concept of dependency: through the analysis that dependent structures have their own evolution, within the limits defined by the relations of domination-subordination between countries;
- b. Relation between dependent structure and dominant structure: that occurs through the world market;
- c. Relationship between development theory and dependency theory (Cardoso, Faletto 1970).

From this exposition, it is inferred that the relation between the so-called developed and underdeveloped societies begins with the development of capitalism as a world system of production. In this process, the economic, social and political functions are also defined through the world market and are a macrosystem in which two types of society are found, with different destinies: in the center, the metropolises are located, surrounded by peripheral societies, satellitized, undeveloped, which is in a situation of dependence and exploitation in relation to central and developed societies.

The situation of underdevelopment occurred historically when the expansion of commercial capitalism and after industrial capitalism linked to the same market economies that, besides presenting varying degrees of differentiation of the productive system, came to occupy different positions in the global structure of the capitalist system. (...) Thus, between developed and underdeveloped economies, there is not a simple difference of stage or stage of the productive system, but also of function or position within the same international economic structure of production and distribution. This supposes, on the other hand, a definite structure of relation of domination. However, the concept of underdevelopment, as it is usually employed, refers more to the structure of a type of economic system, with a predominance of the primary sector, a strong concentration of income, a little differentiation of the productive system and, above all, a predominance of the external market on the internal. This is manifestly insufficient (Cardoso, Faletto 1970).

The question of the dependence of the peripheral countries, explained on the one hand by the structuralist theory and on the other by the Marxist theory, points to a pessimism regarding the possibility of harmonious coexistence between the states and balanced development, since the

dowała się zająć takimi kwestiami, jak teoria wymiany i industrializacja (Santos 1971).

Sztandarowa praca na temat zależności ekonomicznej została przedstawiona w latach 1966/67 przez Enzo Faletto i Fernando Henrique Cardoso i miała na celu uwypuklenie społecznej i politycznej natury procesu, w momentach historycznych i różnych uwarunkowaniach strukturalnych. Ta myśl znalazła swoje odzwierciedlenie w refleksjach Raúla Prebisch'a z ECLAC (Oliveira 2000). Teorię zależności można również przeanalizować przy pomocy czysto naukowych kryteriów, odchodząc od ideologicznego punktu widzenia, i można to zrobić poprzez analizę trzech porządków:

- a. Teoretyczny status pojęcia zależności: analizując, że struktury zależne mają własną ewolucję w granicach określonych przez relacje dominacji-podporządkowania pomiędzy krajami;
- b. Relacja między strukturą zależną a strukturą dominującą: występująca na rynku światowym;
- c. Związek między teorią rozwoju a teorią zależności (Cardoso, Faletto 1970).

Z tego wywodu wynika, że związek między tak zwanymi rozwiniętymi i słabo rozwiniętymi społeczeństwami zaczyna się od rozwoju kapitalizmu jako światowego systemu produkcji. W procesie tym funkcje gospodarcze, społeczne i polityczne są również definiowane na rynku światowym i tworzą makrosystemem, w którym znajdują się dwa typy społeczeństwa o różnym przeznaczeniu: w centrum znajdują się metropolie, które są otoczone przez słabo rozwinięte społeczeństwa peryferyjne, znajdujące się w położeniu zależności i eksploatacji w stosunku do społeczeństw centralnych i rozwiniętych.

Sytuacja zacofania gospodarczego występowała w historii, gdy ekspansja komercyjnego kapitalizmu i później kapitalizmu przemysłowego wiązała się z tymi samymi gospodarkami rynkowymi, które oprócz posiadania różnych stopni zróżnicowania systemu produkcyjnego, zajęły także różne pozycje w globalnej strukturze systemu kapitalistycznego. (...) Tak więc, pomiędzy rozwiniętymi i słabo rozwiniętymi gospodarkami nie ma zwyczajnej różnicy po względem stopnia lub etapu systemu produkcyjnego, ani także pod względem funkcji lub pozycji w ramach tej samej międzynarodowej struktury gospodarczej produkcji i dystrybucji. Z drugiej strony, zakłada to określoną strukturę stosunku dominacji. Jednak koncepcja niskiego stopnia rozwoju, jak to zwykle bywa, odnosi się bardziej do struktury typu systemu gospodarczego, z przewagą sektora pierwotnego, silnej koncentracji dochodów, niewielkiego zróżnicowania systemu produkcyjnego, a przede wszystkim, do struktury z przewagą rynku zewnętrznego nad wewnętrznym. Jest to zdecydowanie niewystarczające (Cardoso, Faletto, 1970).

Kwestia zależności krajów peryferyjnych, wyjaśniona z jednej strony przez teorię strukturalizmu, a z drugiej przez teorię marksistowską, wskazuje na pesymizm dotyczący możliwości harmonijnego współżycia państw i zrównoważonego rozwoju z powodu asymetrycznej i nierównej współpracy między krajami bogatymi i biednymi (Oliveira 2000).

asymmetric and unequal cooperation between rich and poor countries (Oliveira 2000).

ECLAC, however, considered the nation-state as the main actor, despite the global character of the system. Nowadays, with the restrictions of the nation-states in their decision-making power, from the beginning of the seventies and the interaction of new actors with decision-making power in the context of international relations, ECLAC doctrine loses its force.

The current international economic system is characterized by the slow and intensive disappearance of the stability of the international monetary system, the decline in economic growth rates, the stagnation of productive investments and the rise of speculative accumulation, the increase of permanent unemployment rates, the tendency to invest preferentially in the replacement of machinery and equipment and in the rationalization of productive processes and not in the expansion of productive capacity. The incorporation of new technologies is added to the transformations in the social organization of work.

Even though it lost its strength in the early 1970s, ECLAC remained active at the turn of the century, remaining important on the world stage and its current work is presented below.

ECLAC's current thinking

Faced with the non-overcoming of underdevelopment, we have seen that the ECLAC debates are still current. Five elements that make up the ECLAC analysis that remains today are highlighted: the issue of international insertion and the external vulnerability of Latin American peripheral countries, which is currently aggravated by the financial fragility resulting from globalization; persistence of the weakness of institutional, productive and social structures that require corrective policies; difficulties in the creation, incorporation and diffusion of technical progress; search for the integration between technical progress, employment and income distribution; the structuralist analysis and reading of the inflationary process (Bielsthowsky 2000).

Thus dependency theory has also been reinvigorated by international economic crises and globalization, which is demonstrating that national economies are integrated and dependent on the world capitalist dynamics dictated by the major decision-making centers. As a consequence, ECLAC thought today, in a stance contrary to the Washington Consensus, lies in the current that, from Karl Polanyi to Amartya Sen, postulates the subordination of the economic system to social objectives. It sought to balance the market and the public interest, with the construction and reconstruction of institutions and the formulation of public policies aimed at correcting market and government failures (Sachs 2001).

For the same author, the issues of underdevelopment and dependence on rich countries do not represent the whole problem. "Another part

ECLAC uznała jednak państwo narodowe za główny podmiot, pomimo globalnego charakteru systemu. W obecnej dobie, wraz z ograniczeniami dla państw narodowych pod względem uprawnień decyzyjnych od początku lat siedemdziesiątych i wobec interakcji nowych podmiotów z władzami ferującymi decyzje w kontekście stosunków międzynarodowych, doktryna ECLAC traci swoją moc.

Obecny międzynarodowy system gospodarczy charakteryzuje się powolnym i intensywnym zanikaniem stabilności międzynarodowego systemu monetarnego, spadkiem tempa wzrostu gospodarczego, stagnacją inwestycji produkcyjnych i wzrostem akumulacji spekulacyjnej, wzrostem stałych stóp bezrobocia, tendencją do inwestowania z preferencjami do wymiany maszyn i urządzeń oraz w racjonalizację procesów produkcyjnych, a nie w zwiększanie zdolności produkcyjnych. Wdrażanie nowych technologii zwiększa ilość przemian w społecznej organizacji pracy.

Mimo że na początku lat 70 utraciła swój wpływ, ECLAC pozostała aktywna na przełomie stuleci, utrzymując swoje znaczenie na arenie światowej, a jej obecne działania przedstawiono poniżej.

Obecny sposób myślenia ECLAC

W obliczu sytuacji, w której niski stopień rozwoju nie został przewyżniony, dostrzegamy to, że problemy podejmowane przez ECLAC są wciąż aktualne. Pięć elementów składających się na analizę ECLAC, która wciąż zachowuje swoją aktualność: kwestia międzynarodowego włączenia i zewnętrznej wrażliwości krajów peryferyjnych Ameryki Łacińskiej, która jest obecnie pogarszana przez niestabilność finansową wynikającą z globalizacją; utrzymywanie się słabości struktur instytucjonalnych, produkcyjnych i społecznych, które wymagają polityki naprawczej; trudności w tworzeniu, wdrażaniu i upowszechnianiu postępu technicznego; poszukiwanie integracji między postępem technicznym, zatrudnieniem i dystrybucją dochodów; analiza strukturalistyczna i reakcja na proces inflacyjny (Bielsthowsky 2000).

Tym samym teoria zależności została również wzmocniona przez międzynarodowe kryzysy gospodarcze i globalizację, co pokazuje, że gospodarki narodowe są zintegrowane i zależne od dynamiki światowego kapitalizmu, pozostającej pod dyktando głównych ośrodków decyzyjnych. W konsekwencji, współczesne poglądy ECLAC, w przeciwieństwie do konsensusu waszyngtońskiego, znajdują się w nurcie, który, od Karla Polanyi do Amartya Sen, postuluje podporządkowanie systemu gospodarczego celom społecznym. Dążono w nim do zrównoważenia rynku i interesu publicznego, z budową i odbudową instytucji oraz formułowaniem programów polityki publicznej mających na celu naprawienie błędów rynkowych i rządowych (Sachs 2001).

Dla tego samego autora, problemy niskiego stopnia rozwoju i zależności od bogatych krajów nie określają

of the problem is the lack of cooperation among developing countries (the group of 77). Instead of opting to take joint action, they compete with each other for foreign investment”.

Faced with such a scenario, development should take place endogenously, through social cohesion and the accumulation of human capital and knowledge. Moreover, the international order needs, at the same time, to open a wide space to the work of networks of strong institutions, through a system of “open regionalism” (Ocampo 2001). The author argues that two main themes can not fail to be reflected in the debates on development: the new balance between the market and the public interest; and public policies. For him, markets can benefit from measures that help them function and ensure equitable distribution of development results; and public policies must be a form of state action exclusively state-owned around the common interest.

The development of rural development policies, the formalization of microenterprises and the gradual inclusion in the social security system are essential if there is to be a generalized and equitable development and that produces the right chains, democratization of access to productive assets and technological innovation. of the self-employed and the employees of the small enterprises (Sachs 2001). Therefore, dependence and development can occur together, as Cardoso (2003) states in a speech at ECLAC: “We have never seen a contradiction between development and dependence”.

Conclusion

The study of the trajectory of ECLAC's thinking in these more than sixty-five years offers a reflection on the aspects related to the development of Latin America, demonstrating the long road ahead. What is important is that ECLAC's thinking comes from the perspective of peripheral countries and not from the traditional doctrines, from the point of view of the central countries.

Before stating that ECLAC or its thinking are overcome, it should be taken as a starting point for the ever deepening of the theme in the search for feasible solutions to our reality. The most important point is that development is again on the agenda of ECLAC, with the search for a new international order that opens spaces for the work of networks of strong regional institutions that can support endogenous processes. It may be necessary to begin to indicate the positive aspects of this trajectory and the regional potentialities, in order to find plausible and adequate solutions for the peculiar development of Latin America.

The resumption of development, through the application of the ideas of Ocampo and Sachs, with the system of “open regionalism”, endogenous processes and the implementation of rural development policies, based on the particularities of each region, allows us to glimpse a more promising future for Latin America.

całości problemu. „Kolejną częścią problemu jest brak współpracy między krajami rozwijającymi się (grupa 77). Zamiast decydować się na wspólne działania, konkurują ze sobą o inwestycje zagraniczne „.

W obliczu takiego scenariusza, rozwój powinien następować endogenicznie, poprzez spójność społeczną oraz akumulację kapitału ludzkiego i wiedzy. Co więcej, porządek międzynarodowy musi jednocześnie otworzyć szeroką przestrzeń dla działania sieci silnych instytucji, poprzez system „otwartego regionalizmu” (Ocampo 2001). Autor ten twierdzi, że dwa główne tematy nie mogą nie znaleźć odzwierciedlenia w debatach na temat rozwoju: nowa równowaga pomiędzy rynkiem a interesem publicznym oraz programy polityki publicznej. Według niego, rynki mogą czerpać korzyści ze środków, które pomagają im funkcjonować i zapewniają sprawiedliwą dystrybucję efektów rozwoju; a polityka publiczna musi być formą działania państwa wyłącznie w ramach wspólnego interesu.

Rozwój programów politycznych dla rozwoju obszarów wiejskich, formalizacja mikroprzedsiębiorstw i stopniowe włączanie do systemu zabezpieczenia społecznego są niezbędne, jeśli ma zaistnieć powszechny i sprawiedliwy rozwój, który zapewnia właściwe kanały dystrybucji, demokratyzację dostępu do środków produkcji i innowacji technologicznych osobom samozatrudnionym i pracownikom małych przedsiębiorstw (Sachs 2001). Dlatego też zależność i rozwój mogą występować razem, jak twierdzi Cardoso (2003) w przemówieniu dla ECLAC: „Nigdy nie widzieliśmy sprzeczności między rozwojem a zależnością”.

Wnioski

Badanie torów jakimi przebiegało myślenia ECLAC w przeciągu sześćdziesięciu pięciu lat jej istnienia skłania do refleksji nad aspektami związanymi z rozwojem Ameryki Łacińskiej i wskazuje na długą drogę, którą jeszcze trzeba przebyć. Ważne jest to, że poglądy ECLAC wywodzą się z perspektywy krajów peryferyjnych, a nie z tradycyjnych doktryn, z punktu widzenia krajów centralnych.

Zanim stwierdzimy, że ECLAC lub jego poglądy poniosły klęskę, należy to potraktować jako punkt wyjścia do nieustającego zgłębiania tematu w poszukiwaniu wykonalnych rozwiązań dla naszej rzeczywistości. Najważniejszą kwestią jest to, że rozwój jest ponownie na porządku obrad ECLAC, wraz z poszukiwaniem nowego porządku międzynarodowego, który otwiera przestrzeń dla działania sieci silnych regionalnych instytucji, które mogą wspierać procesy endogenne. Koniecznym może się okazać wskazanie pozytywnych aspektów w tym torze myślenia i regionalnych potencjałów, aby znaleźć wiarygodne i odpowiednie rozwiązania dla szczególnej drogi rozwoju Ameryki Łacińskiej.

Wznowienie rozwoju, poprzez zastosowanie idei Ocampo i Sachs, z systemem „otwartego regionalizmu”, procesami endogenicznymi i wdrażaniem polityki rozwoju obszarów wiejskich, w oparciu o specyfikę każdego regionu, pozwala nam ujrzeć bardziej obiecującą przyszłość dla Ameryki Łacińskiej.

Specifically, the subject set forth in this article encourages the rapprochement between Latin America and Europe and places the issue of development as the central theme again in order to seek solutions and make the regions of Latin America and Europe protagonists in discussing a more active policy to reduce inequalities by bringing new ideas to the debate that has already been initiated by ECLAC.

W szczególności temat przedstawiony w tym artykule zachęca do zbliżenia między Ameryką Łacińską a Europą i ponownie stawia kwestię rozwoju jako główny temat, aby znaleźć rozwiązania i sprawić, że regiony Ameryki Łacińskiej i Europy będą walczyć o bardziej aktywną politykę w celu zmniejszania nierówności poprzez wnoszenie nowych pomysłów do debaty zainicjowanej już przez ECLAC.

References / Literatura:

1. Bielsthowsky R. (2000), *Cinquenta anos de pensamento na CEPAL*. Record/ COFECON/CEPAL, São Paulo.
2. Cardoso F. H. (1993), *As ideias e seu lugar*. Vozes, Petrópolis.
3. Cardoso F. H. (2003), *Más allá de la Economía: interacción entre política y desarrollo económico*. Santiago de Chile, CEPAL, Tercera Catedra Raúl Prebisch.
4. Cardoso F. H., Faletto E. (1970), *Dependência e Desenvolvimento na América Latina: Ensaio de Interpretação Sociológica*. LTC, 7. ed. Rio de Janeiro.
5. Cerro A. R., Bervian P. A. (2002), *Metodologia científica*. 5. ed. Prentice Hall, São Paulo.
6. Frank A. G. (1969), *América Latina: Subdesarrollo o Revolución*. Editorial ERA, México.
7. Furtado C. (1961), *Desenvolvimento e subdesenvolvimento*. Fundo de Cultura, Rio de Janeiro.
8. Furtado C. (1974), *O mito do desenvolvimento econômico*. Paz e Terra, Rio de Janeiro.
9. Gil A. C. (2009), *Métodos e técnicas de pesquisa social*. 6. ed. Atlas, São Paulo.
10. Hetne B. (1982), *Teorias Del Desarrollo y El Tercer Mundo*. SADEC, Suécia.
11. Lopes T. C. (2015), *A lei do valor e o planejamento econômico de natureza capitalista*. 2015. 288 f. Tese. (Doutorado em Economia) – Universidade Federal de Uberlândia, Uberlândia.
12. Ocampo J. A. (2001), *Retomar la agenda del desarrollo*. Trabalho apresentado na reunião anual da Associação Americana de Economia em Nova Orleans (EUA).
13. Oliveira O. M. (Org.) (2000), *Paradigmas das Relações Internacionais*. Ed.UNIJUÍ, Ijuí.
14. Pinheiro N. P., Souza L. E. S. de. (2017), A CEPAL como escola de pensamento autônomo: considerações preliminares sobre a tese centro-periferia. *Anais do XII Congresso Brasileiro de História Econômica & 13ª Conferência Internacional de História de Empresas*. UFF/ABPHE, Niterói.
15. Sachs I. (2001), *A nova agenda de desenvolvimento da CEPAL*. Opinião/Estado de São Paulo, <http://www.estado.estadao.com.br/editorias> (accessed February 05, 2017).
16. Santos B. de S. (2005), *Os processos da globalização*, In: B. de S. SANTOS (org.), *A globalização e as ciências sociais*. 3. ed. São Paulo: Cortez Editora, p. 25-102.
17. Santos T. dos (1971), *O novo caráter da dependência: grande empresa e capital estrangeiro na América Latina*, In: L. PEREIRA (org.), *Perspectivas do Capitalismo Moderno: leituras de sociologia do desenvolvimento*. Zahar, Rio de Janeiro, p. 185-236.
18. *A Teoria da Dependência* (2000), Balanço e Perspectiva. Civilização Brasileira, São Paulo.
19. Souza N. de J. de (1993), *Desenvolvimento Econômico*. Atlas, São Paulo.
20. Sen A. (2000), *Desenvolvimento como liberdade*. Traduzido por Laura Teixeira Motta. Companhia das Letras, São Paulo.
21. Richardson R. J. (2017), *Pesquisa social: métodos e técnicas*. 4. d. Atlas, São Paulo.
22. Bhattacharjee A. (2012), *Social Science Research: Principles, Methods, and Practices*. 2. ed. Textbooks Collection. USF, Tampa, Florida.
23. Beuren I. (2013), *Como Elaborar Trabalhos Monográficos em Contabilidade: Teoria e Prática*. 3. Atlas, ed. São Paulo.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

**EASTERN BORDERLAND OF THE EUROPEAN UNION
IN THE PROCESS OF NETWORKING, AS EXEMPLIFIED
BY THE POLISH-BELARUSIAN CROSS-BORDER COOPERATION**

**WSCHODNIE POGRANICZE UNII EUROPEJSKIEJ W PROCESIE USIECIOWIENIA
NA PRZYKŁADZIE POLSKO-BIAŁORUSKIEJ WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ**

Sławomir Partycki^{1(A,D,E,F)}, Dawid Błaszczak^{2(B,C,D,E)}

¹John Paul II Catholic University of Lublin
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

²Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Partycki S., Błaszczak D. (2018), *Eastern Borderland of the European Union in the process of networking, as exemplified by the Polish-Belarusian cross-border cooperation/Wschodnie pogranicze Unii Europejskiej w procesie usieciowienia na przykładzie polsko-białoruskiej współpracy transgranicznej*. Economic and Regional Studies, Vol. 11, No. 1, pp. 34-50. <https://doi.org/10.29316/ers-seir.2018.03>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: D85, Z13

Submitted:
August 2017

Accepted:
March 2018

Tables: 0
Figures: 7
References: 18

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: D85, Z13

Zgłoszony:
Sierpień 2017

Zaakceptowany:
Marzec 2018

Tabele: 0
Rysunki: 7
Literatura: 18

Summary

Subject and purpose of work: The purpose of the study is to analyse the structure and the relation of the Polish-Belarusian cross-border cooperation network, to identify the key nodes in the network, to analyse the dynamics of connections between the actors, and to identify the most important changes in the structure of the network.

Materials and methods: The article quotes the results of analyses of cross-border projects from 2004-2017. The analysis includes projects completed, applicants, and partners of projects. The network analysis was carried out using Ucinet and NetDraw software.

Results: The structure of the Polish-Belarusian cooperation is dominated by several large nodes, on the other hand there are many micronetworks – of three or four nodes, which are connected with each other.

Conclusions: The Polish-Belarusian cooperation is of great importance for the international relations of the Polish state. Projects carried out by entities located at the border strengthen the cooperation, bringing a number of measurable benefits (hard and soft), depending on nature of the projects, as well as frequency and scale of the undertaken activities.

Keywords: analysis of social networks, social capital, the concept of small worlds, cross-border cooperation networks, East-West geopolitics

Streszczenie

Przedmiot i cele pracy: Celem opracowania jest analiza struktury oraz relacji polsko-białoruskiej sieci współpracy transgranicznej, określenie kluczowych węzłów w sieci, analiza dynamiki powiązań pomiędzy aktorami oraz identyfikacja najważniejszych zmian w strukturze sieci.

Materiały i metody: W artykule wykorzystano wyniki analiz projektów transgranicznych z lat 2004-2017. W analizie uwzględniono realizowane projekty oraz wnioskodawców i partnerów w projektach. Analizę sieci przeprowadzono za pomocą programu Ucinet i NetDraw.

Wyniki: Struktura polsko-białoruskiej współpracy zdominowana jest przez kilka dużych węzłów, z drugiej strony występuje wiele mikrosieci – trzech lub czterech węzłów, połączonych między sobą.

Wnioski: Polsko-białoruska współpraca ma istotne znaczenie dla relacji międzynarodowych państwa polskiego. Projekty realizowane przez podmioty zlokalizowane przy granicy wzmacniają współpracę, przynosząc szereg wymiernych korzyści (twardych i miękkich), w zależności od charakteru projektów, jak również częstotliwości i skali podejmowanych działań.

Słowa kluczowe: analiza sieci społecznych, kapitał społeczny, koncepcja małych światów, transgraniczne sieci współpracy, geopolityka Wschód – Zachód

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr Dawid Błaszczak (ORCID 0000-0001-7335-8343), Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych, Zakład Socjologii, ul. Sidorska 102, 21-500 Biała Podlaska, Poland; tel. +48 83 344-99-11; e-mail: dawid-blaszczak@wp.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2016: 92,91; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2016: 92.91; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Sławomir Partycki, Dawid Błaszczak. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

The issues of cross-border cooperation and borderline development, due to their multidimensional, multifaceted and interdisciplinary nature, is a broad and interesting subject of research. One of the important elements of the broad spectrum of research is the issue of cross-border network connections. This problem belongs to one of the most developing in the realm of social sciences. From a practical point of view, networking is the domain of organizational activities, aimed at collective initiatives, replacing the previous individual public practices. This state of affairs results, among others, from overlapping processes: transnationality, Europeanisation, integration and globalization, conditioning the so-called dynamic approach to borders¹. Cross-border networking is an example of new research fields that are repercussions of transnational connections, the specifics of which are described extensively by Steven Vertovec. According to the author, nowadays "we are dealing with a common, existing in various fields, interest in connections (...) that run across national borders (...) and by grasping the whole world, they connect people, places and institutions" (Vertovec 2012, p. 1).

The main purpose of the presented article is to identify the specificity and character of the Polish-Belarusian cross-border cooperation network. Specific objectives include, among others, identifying key entities in the network, analyzing the dynamics of links between actors and identifying the most important changes in the network structures over the last dozen or so years. The following research hypotheses were adopted for the needs of analyzes:

1. Entities carrying out the largest number of research projects are also vital nodes in the network, having the highest number of relationships with other entities, referred to as the "node level".
2. The analyzed cooperation networks are dominated by structures, referred to as "small worlds", in which "each with one another" connections often take place.
3. Within the analyzed structures there is a small number of brokers (intermediaries) and network bridges, i.e. nodes and relations, whose absence may lead to network disintegration.
4. The structure of cross-border projects shows a decline in the number of projects implemented in the 2007-2013 project perspective, compared to years 2004-2006.

The object of the conducted research is the Polish-Belarusian cross-border cooperation, constituted

¹ More on the subject of these processes in the context of borders can be found in: E. Opiłowska, *Transnarodowość jako paradygmat badawczy w studiach nad pograniczem* [Transnationality as a research paradigm in borderland studies]. Furthering the discussions, [in:] Z. Kurcz (ed.) *Polskie pogranicza w procesie przemian* [Polish borderlands in the process of change], volume III, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, and Z. Kurcz *Europeizacja i nacjonalizacja pograniczy* [Europeanization and nationalization of borderlands], [in:] Z. Kurcz (ed.) *Polskie pogranicza w procesie przemian*, volume III, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014

Wstęp

Problematyka współpracy transgranicznej i rozwój pograniczy, ze względu na wielopłaszczyznowość, wieloaspektowość oraz interdyscyplinarność, jest szerokim a przy tym interesującym przedmiotem badań. Jednym z istotnych elementów szerokiego spektrum badawczego jest zagadnienie transgranicznych powiązań sieciowych. Problematyka ta należy do jednej z najbardziej rozwijających się na gruncie nauk społecznych. Z punktu widzenia praktycznego usieciowienie jest domeną działań organizacyjnych, ukierunkowanych na inicjatywy o charakterze kolektywnym, zastępującym dotychczasowe pojedyncze praktyki publiczne. Taki stan rzeczy wynika między innymi z nakładających się na siebie procesów: transnarodowości, europeizacji, integracji i globalizacji, warunkujących tzw. dynamiczne ujęcie granic¹. Usieciowienie pograniczy stanowi przykład nowych pól badawczych, będących reperkusją powiązań transnarodowych, których specyfikę opisuje szeroko Steven Vertovec. Zdaniem autora współcześnie „mamy do czynienia z powszechnym, obecnym w rozmaitych dziedzinach, zainteresowaniem powiązaniami (...), które przebiegając ponad granicami państw (...) i oplatając cały świat, łączą ludzi, miejsca i instytucje” (Vertovec 2012, s. 1).

Głównym celem prezentowanego artykułu jest identyfikacja specyfiki i charakteru polsko-białoruskiej sieci współpracy transgranicznej. Cele szczegółowe obejmują między innymi określenie kluczowych podmiotów w sieci, analizę dynamiki powiązań między aktorami oraz identyfikację najważniejszych zmian w strukturach sieci na przestrzeni kilkunastu ostatnich lat. Na potrzeby analiz założono następujące hipotezy badawcze:

1. Podmioty, realizujące największą ilość projektów badawczych, są jednocześnie istotnymi węzłami w sieci, dysponującymi największą ilością relacji z innymi podmiotami, określaną mianem „stopnia węzła”.
2. W analizowanych sieciach współpracy dominują struktury, określane mianem „małych światów”, w których często mają miejsce połączenia o charakterze „każdy z każdym”.
3. W obrębie analizowanych struktur występuje niewielka ilość brokerów (pośredników) i mostów sieci, czyli odpowiednio węzłów i relacji, których nieobecność może doprowadzić do rozpadu sieci.
4. W strukturze projektów transgranicznych widoczny jest spadek liczby projektów realizowanych w perspektywie projektowej 2007-2013 w porównaniu z latami 2004-2006.

Obiektem przeprowadzonych badań jest polsko-białoruska współpraca transgraniczna, ukonstytu-

¹ Szerzej na temat wymienionych procesów w kontekście granic znaleźć można w: E. Opiłowska, *Transnarodowość jako paradygmat badawczy w studiach nad pograniczem*. Przyczynek do debaty, [w:] Z. Kurcz (red.) *Polskie pogranicza w procesie przemian*, tom III, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014 oraz Z. Kurcz, *Europeizacja i nacjonalizacja pograniczy*, [w:] Z. Kurcz (red.) *Polskie pogranicza w procesie przemian*, tom III, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014

on the basis of projects from European funds, implemented over the period 2004-2017, in successive financial perspectives². The analysis covered all projects implemented as well as all beneficiaries. The data was obtained from information posted on the websites of the programs and in thematic brochures devoted to programs and projects. The Ucinet 6.232 and NetDraw 2.152 software suites were used to identify the most important features of the cooperation network, such as: node level, number and position of brokers and bridges in the network, centrality and network density. The studies assume that the network nodes will be applicants and partners (beneficiaries) of projects, whereas relations - participation in these projects. The relations were entered into the link matrix, coding them with numbers, where "0" means no relationship, "1" participation in one project, "2" cooperation in two projects, etc. The implication of numbers in the field of network analysis allows to capture the dynamics of connections and the significance of individual nodes in the network. "Thanks to the number we can get to know the Universe, its (...) precision and accuracy, unbelievable organization, perfect harmony (...). The better we know the numbers, and are able to use them, the more we discover the incredible rationality" (Partycki 2016, p. 7).

Cross-border cooperation and network relations on the borderlands - diversity of practices and theories

The elementary mainstream of the deliberations under consideration falls within the area of interdisciplinary and multidimensional issues related to borderland sociology. Adoption of this type of research optics by the authors is dictated on the one hand by a departure from the classical approach to borders as territorial lines, and on the other hand by the growing popularity of research on the dynamics of processes and phenomena. In the article by Kazimierz Słomczyński, we read that "Social network analysis is a method of studying social structure and relationship patterns (...). To explain the processes (...) of the behavior and organization of the community on both sides of the border, the analysis of the number and density of connections between all points of the network and the identification of those actors with the largest number of relationships will be of particular importance. "(Słomczyński 2014, p. 96). In Zbigniew Kurcz's opinion, "The boundary and its consequences, (...), lost to functional and structural analyzes, reaching to other categories and processes, which does not change the fact that borders accompany the continuation of real society and its changes" (Kurcz 2014, p. 38).

Hanna Dumała has a similar opinion, writing: "Polish authors basically do not use the term network and do not use network analysis to study cross-border cooperation" (Dumała 2012, p. 365).

Although networks, including network analysis,

owana na bazie projektów z funduszy europejskich, realizowanych na przestrzeni lat 2004-2017, w kolejno następujących po sobie perspektywach finansowych². Analizie poddano wszystkie realizowane projekty, jak również wszystkich beneficjentów. Dane pozyskane zostały z informacji zamieszczonych na stronach internetowych programów oraz w broszurach tematycznych, poświęconych programom i projektom. Do identyfikacji najistotniejszych cech sieci współpracy, takich jak np.: stopień węzła, liczba i położenia brokerów i mostów w sieci, centralność i gęstość sieci, użyto programów Ucinet 6.232 i NetDraw 2.152. W badaniach przyjęto, że węzłami sieci będą wnioskodawcy i partnerzy (beneficjenci) projektów, zaś relacjami – udział w tych projektach. Relacje wpisano do macierzy powiązań, kodując je za pomocą liczb, gdzie „0” oznacza brak relacji, „1” udział w jednym projekcie, „2” współpracę w dwóch projektach, itd. Implikacja liczb na grunt analiz sieciowych umożliwia uchwycenie dynamiki powiązań oraz istotności poszczególnych węzłów w sieci. „Dzięki liczbie możemy poznać Wszechświat, jego (...) precyzję i dokładność, niewiarygodną organizację, doskonałą harmonię (...). Im lepiej znamy liczby, potrafimy się nimi posługiwać, tym bardziej odkrywamy niesamowitą racjonalność” (Partycki 2016, s. 7).

Współpraca transgraniczna i relacje sieciowe na pograniczach – różnorodność praktyk i teorii

Elementarny nurt podejmowanych rozważań mieści się w obszarze interdyscyplinarnej i wielowymiarowej problematyki związanej z socjologią pogranicza. Przyjęcie przez autorów tego typu optyki badawczej podyktowane jest z jednej strony odejściem od klasycznego ujęcia granic jako linii terytorialnych, z drugiej zaś rosnącą popularnością badań dotyczących dynamiki procesów i zjawisk. W artykule Kazimierza Słomczyńskiego czytamy, że „Analiza sieci społecznych jest metodą badania struktury społecznej i wzorów relacji (...). Dla wyjaśniania procesów (...) zachowania i organizowania się społeczności po obu stronach granicy, szczególne znaczenie będzie miało przeprowadzenie analizy dotyczącej liczby i gęstości powiązań pomiędzy wszystkimi punktami sieci oraz wyznaczenie tych aktorów, którzy charakteryzują się największą liczbą relacji” (Słomczyński 2014, s. 96). W opinii Zbigniewa Kurcza „Granica i jej konsekwencje, (...), straciły na rzecz analiz funkcjonalnych i strukturalnych, sięgających do innych kategorii i procesów, co nie zmienia faktu, że granice towarzyszą trwaniu realnego społeczeństwa i jego przemianom” (Kurcz 2014, s. 38). W podobnym tonie wypowiada się Hanna Dumała, pisząc: „polscy autorzy w zasadzie nie posługują się terminem sieć i nie stosują analizy sieciowej do badania współpracy transgranicznej” (Dumała 2012, s. 365).

Jakkolwiek sieci, w tym analiza sieciowa, mają bogatą literaturę i szereg zastosowań, to na gruncie socjologii pogranicza stanowią względnie nowe,

² The author refers here to: European programs: Interreg III C 2004-2006, PL-BY-UA 2007-2013 CBC, PL-BY-UA 2014-2020 CBC.

² Autor ma tu na myśli: programy europejskie: Interreg III C 2004-2006, PWT PL-BY-UA 2007-2013, PWT PL-BY-UA 2014-2020.

have a rich literature and a range of applications, in the field of sociology of the borderlands they constitute a relatively new, non-widespread research approach, as evidenced by the small number of publications in this field³. It does not change the fact that networks have always been present everywhere, entangling every sphere of human activity, in every geographical latitude.

Concepts and methodological approach in the field of network analysis were developed from a combination of social theories and mathematical methodological models. The mathematical element is visible in the description of network systems, which, like computational models of reality, are an example of dynamical systems, demonstrating comparable features. "A dynamic system is a mathematical object (a number, a set of points, a vector, a geometrical figure, etc.), subject to evolution in time according to a given rule" (Białynicki-Birula, Białynicka-Birula 2007, p. 66). The fundamental feature of the network is its relationality, that is, connections between the analyzed objects. Links enable network members to take actions that are difficult to implement without being connected. "These links explain why the whole is greater than the sum of its parts" (Christakis, Fowler 2011, p. 18). From an analytical point of view, "(...) a specific relationship is crucial for understanding the functioning of the networks themselves" (Christakis, Fowler 2011, p. 18). At the basis of this perspective is the awareness that the analysis of the nature and structure of relationships allows explaining individual and collective actions and decisions taken within and through the network.

Structure and dynamics of Polish-Belarusian connections under cross-border cooperation programs in 2004-2016

The analysis presented in this article refers to the cross-border cooperation between Poland and Belarus in the framework of projects financed from European Union funds in 2004-2017, with successive financing programs, ie: INTERREG 2004-2006, PL-BY-UA CBC for 2007 -2013 and 2014-2020. The spatial range of the analyzed cooperation includes: on the Polish side selected counties of the following provinces: lubelskie, mazowieckie, podlaskie and podkarpackie; on the Belarussian side the four regions, namely Brzeg, Grodno, Minsk and Homel.

Within the above-mentioned programs, 76 projects were implemented, including 3 of a strategic character and 2 umbrella ones, in which 194 entities participated, public as well as non-public, among others: associations, foundations, universities, local government units, hospitals and others. Between 2 and 19 partners participated in the respective projects. In

³ Examples of the application of the network approach in cross-border, transnational, local and regional cooperation are described by: Hanna Dumala and Sylwia Dołzbłasz. For further information see: H. Dumala, *Transnarodowe sieci terytorialne w Europie [Transnational territorial networks in Europe]*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012; S. Dołzbłasz, *Sieć współpracy transgranicznej na pograniczu polsko-czeskim [Cross-border cooperation network on the Polish-Czech border]* „Studia Regionalne i Lokalne”, No. 4(66)/2016, pp. 62-78.

nierozpowszechnione podejście badawcze, o czym świadczy niewielka ilość publikacji z tego zakresu³. Nie zmienia to faktu, że sieci obecne były zawsze i wszędzie, oplatając każdą sferę ludzkiej aktywności, pod każdą szerokością geograficzną.

Pojęcia oraz podejście metodologiczne z zakresu analizy sieciowej opracowane zostało z połączenia teorii społecznych oraz matematycznych modeli metodologicznych. Pierwiastek matematyczny widoczny jest w opisie układów sieciowych, które, niczym obliczeniowe modele rzeczywistości, są przykładem układów dynamicznych, wykazując porównywalne cechy. „Układ dynamiczny jest to obiekt matematyczny (liczba, zbiór punktów, wektor, figura geometryczna itp.), podlegający ewolucji w czasie według określonej reguły” (Białynicki-Birula, Białynicka-Birula 2007, s. 66). Fundamentalną cechą sieci jest relacyjność, czyli powiązania występujące pomiędzy analizowanymi obiektami. Więzi umożliwiają członkom sieci podejmowanie działań, które trudno zrealizować nie będąc powiązanim. „Właśnie te więzi tłumaczą, dlaczego całość jest większa od sumy jej części” (Christakis, Fowler 2011, s. 18). Z analitycznego punktu widzenia „(...) określony układ więzi ma kluczowe znaczenie dla zrozumienia funkcjonowania samych sieci” (Christakis, Fowler 2011, s. 18). U podstaw tak przyjętej perspektywy leży świadomość, że analiza charakteru i struktury powiązań umożliwia wyjaśnianie jednostkowych i zbiorowych działań oraz decyzji podejmowanych w obrębie i dzięki sieci.

Struktura i dynamika powiązań polsko-białoruskich w ramach programów współpracy transgranicznej w latach 2004-2016

Prezentowana w niniejszym artykule analiza odnosi się do transgranicznej współpracy Polski i Białorusi w ramach projektów finansowanych ze środków Unii Europejskiej w latach 2004-2017, z kolejnymi po sobie występującymi programami finansowania, to jest: INTERREG 2004-2006, PWT PL-BY-UA 2007-2013 i 2014-2020. Zasięg przestrzenny analizowanej współpracy obejmuje: po stronie polskiej wybrane powiaty województwa: lubelskiego, mazowieckiego, podlaskiego oraz podkarpackiego; po stronie białoruskiej rejony czterech obwodów, to jest brzeskiego, grodzieńskiego, mińskiego i homelskiego.

W ramach wyżej wymienionych programów zrealizowano 76 projektów, w tym 3 o charakterze strategicznym i 2 parasolowym, w których uczestniczyły 194 podmioty, zarówno publiczne, jak również niepubliczne między innymi: stowarzyszenia, fundacje, uczelnie wyższe, jednostki samorządu terytorialnego, szpitale i inne. W poszczególnych pro-

³ Przykłady zastosowania podejścia sieciowego we współpracy transgranicznej, transnarodowej lokalnej i regionalnej opisują m.in.: Hanna Dumala i Sylwia Dołzbłasz. Zob. więcej: H. Dumala, *Transnarodowe sieci terytorialne w Europie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012; S. Dołzbłasz, *Sieć współpracy transgranicznej na pograniczu polsko-czeskim*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 4(66)/2016, s. 62-78.

the entire analyzed period of cooperation the largest number, i.e. 7 projects, were implemented by the Euroregion Puszczka Białowieska Local Government Association (SSE P.B. - see Fig. 5). The contribution of parties most involved in the cooperation presents as follows: in the period 2004-2006, the most active entities of cross-border Polish-Belarusian projects were the State School of Higher Education (PSW), the cities of Lutsk and Brest, which completed 4 projects each (fig. 2), then: the Lublin City Hall and the Bialskopodlaskie Regional Development Association (BSRR), taking part in three project initiatives (fig. 2). In the programming period 2007-2013, apart from the mentioned Euroregion Białowieża Puszczka, the most active parties were: the Ministry of Extraordinary Situations of the Republic of Belarus - Brest Oblast (BO MSN BY), implementing 5 projects and Yanka Kupala State University of Grodno with 4 projects (fig. 5). In the current financial perspective, in the seven projects implemented so far, the centres with the highest activity levels are: Podlaski Provincial Office (Pdl. UW) with 5 projects and the State Customs Committee of the Republic of Belarus (PKC BY), taking part in 4 projects (fig. 7). To sum up, in the total of 76 projects, the leaders were: the Euroregion Puszczka Białowieska (SSE P.B.), the Ministry of Extraordinary Situations of the Republic of Belarus (BO MSN BY), the State School of Higher Education (PSW), the State University of Grodno (GUP J.K.) and the cities of Lutsk and Brest.

When setting the boundary of network to analyze, a nominalistic approach was applied, which means that the authors themselves determined the criterion of participation in the network, and thus the selection of parties by observing the relations between them. The following indicators were taken into account in the conducted analyzes:

- number of components, which means the number of unconnected parts of the network,
- the number of cohesive groups, i.e. at least three mutually intertwined parties, that means "everyone with everyone",
- number and location of network bridges and brokers, i.e. connections and nodes responsible for network integration, access to key resources and nodes within the structure. Removal of the broker or bridge may cause the breakdown of the network, endanger its effectiveness and stability - the node level denotes the number of connections of a given actor, its contacts within the network. The degree is a measure of the network's centrality, and therefore the importance, significance of a given node in the structure. A large number of connections illustrates the potential of a given actor's power in the network, including controlling other nodes and influencing their decisions,
- network density, i.e. the ratio of connections existing in the network to the number of all possible connections in the structure. The density takes its maximum value when each node has a connection with each other. The density also helps to determine the coherence of the network.

Wszystkich projektach brało udział od 2 do 19 partnerów. W całym, analizowanym okresie współpracy największą liczbę, to jest 7 projektów, zrealizowało Stowarzyszenie Samorządu Euroregion Puszczka Białowieska (SSE P.B. - zob. rycina 5). Rozkład najbardziej zaangażowanych we współpracę aktorów przedstawia się następująco: w okresie 2004-2006, najaktywniejszymi podmiotami polsko-białoruskich projektów transgranicznych były Państwowa Szkoła Wyższa (PSW), miasta Łuck (m. Łuck) i Brześć (m. Brześć), które zrealizowały po 4 projekty (rycina 2), następnie: urząd miasta Lublina (u.m. Lublin) i Bialskopodlaskie Stowarzyszenie Rozwoju Regionalnego (BSRR), biorące udział w 3 inicjatywach projektowych (rycina 2). W okresie programowania 2007-2013, oprócz wspomnianego Euroregionu Puszczka Białowieska, aktorami o największym stopniu aktywności były: Ministerstwo ds. Sytuacji Nadzwyczajnych Republiki Białorusi - obwód brzeski (BO MSN BY), realizujące 5 projektów oraz Grodzieński Uniwersytet Państwowy Janki Kupały z liczbą 4 projektów (rycina 5). W trwającej obecnie perspektywie finansowej, w zrealizowanych dotychczas siedmiu projektach, węzłami o największej aktywności są: Podlaski Urząd Wojewódzki (Pdl. UW) z liczbą 5 projektów i Państwowy Komitet Celny Republiki Białorusi (PKC BY), biorący udział w 4 projektach (rycina 7). Reasumując, w ogólnej liczbie 76 projektów liderami byli: Euroregion Puszczka Białowieska (SSE P.B.), Ministerstwo ds. Sytuacji Nadzwyczajnych Republiki Białorusi (BO MSN BY), Państwowa Szkoła Wyższa (PSW), Grodzieński Uniwersytet Państwowy (GUP J.K.) oraz miasta Łuck i Brześć.

Przy wyznaczaniu granicy sieci, jaką poddano analizie, zastosowane zostało podejście nominalistyczne, co oznacza, że autorzy sami określili kryterium uczestnictwa w sieci, a tym samym dobór aktorów, obserwując relacje zachodzące między nimi. W przeprowadzonych analizach uwzględniono następujące wskaźniki:

- liczba komponentów, przez którą należy rozumieć ilość niepołączonych ze sobą fragmentów sieci,
- liczbę grup spójnych, czyli co najmniej trzech aktorów, połączonych wzajemnie, to znaczy „każdy z każdym”,
- liczbę i położenie mostów i brokerów sieci, czyli połączeń i węzłów, odpowiadających za scalenie sieci, za dostęp do kluczowych zasobów i węzłów w obrębie struktury. Usunięcie brokera lub mostu może spowodować rozpad sieci, zagrozić jej efektywności oraz stabilności, - stopień węzła, przez który należy rozumieć liczbę połączeń danego aktora, jego kontaktów w obrębie sieci. Stopień jest miarą centralności sieci, a zatem ważności, istotności danego węzła w strukturze. Duża liczba połączeń obrazuje potencjał władzy danego aktora w sieci, w tym kontrolowania innych węzłów i oddziaływanie na ich decyzje,
- gęstość sieci, czyli liczbę połączeń obecnych w sieci do liczby wszystkich, możliwych połączeń w strukturze. Gęstość przyjmuje wartość

In a situation where strongly reciprocal connections exist in subsets, i.e. micro-networks within the whole set (the entire network), we can talk about the “local density” that is characteristic for cohesive groups.

In the analyzed systems the authors focused primarily on the structural and dynamic aspects. The first aspect defines the geometry of the network, emphasizing the position of the nodes and connections between them, taking into account such values as: strength of relationships, duration of connections and also their quality as well as intensity. The second aspect refers to the analysis of changes that occur within the structure, considering the temporal and spatial perspective.

The analyzes show that the network of the Polish-Belarusian cooperation is focused on micro-networks, composed of 2 to 4 actors, cooperating with each other in order to implement a specific project initiative. In most cases, micro-networks are of singular character, they do not constitute fragments of a larger network, on the contrary, they create a model, defined by some analysts as the “small world”. Basically institutions participating in projects do not create a compact network structure. An exception here are the umbrella projects, in which leaders are present, i.e. the Local Government of the Euroregion Puszcza Białowieska and the Ministry of Extraordinary Situations based in Brest (see fig. 4).

maksymalną, gdy każdy węzeł posiada relację z każdym innym. Przy pomocy gęstości możemy również określić spójność sieci.

W sytuacji, gdy silnie odwzajemnione powiązania obecne są w podzbiorach, czyli mikrosieciach w obrębie całego zbioru (całej sieci), możemy mówić o „gęstości lokalnej”, charakterystycznej dla grup spójnych.

W analizowanych układach autorzy skoncentrowali się przede wszystkim na aspekcie strukturalnym i dynamicznym. Aspekt pierwszy określa geometrię sieci, kładąc nacisk na pozycję węzłów i relacje między nimi, uwzględniając takie wartości, jak: siła relacji, długość trwania powiązań, a ponadto ich jakość i intensywność. Aspekt drugi odnosi się do analizy zmian, jakie zachodzą w strukturze, uwzględniając perspektywę czasową i przestrzenną.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że sieć współpracy polsko-białoruskiej, skoncentrowana jest wokół mikrosieci, złożonych z 2 do 4 aktorów, kooperujących ze sobą dla realizacji określonej inicjatywy projektowej. W większości przypadków mikrosieci mają charakter jednorazowy, nie stanowią fragmentów większej sieci, przeciwnie, formułują model, określany przez niektórych analityków mianem „małego świata”. Instytucje biorące udział w projektach zasadniczo nie kreują zwartej struktury sieci. Wyjątek stanowią projekty parasolowe, w których obecni są liderzy, to jest Samorząd Euroregionu Puszcza Białowieska oraz Ministerstwo ds. Sytuacji Nadzwyczajnych z siedzibą w Brześciu (zob. rycina 4).

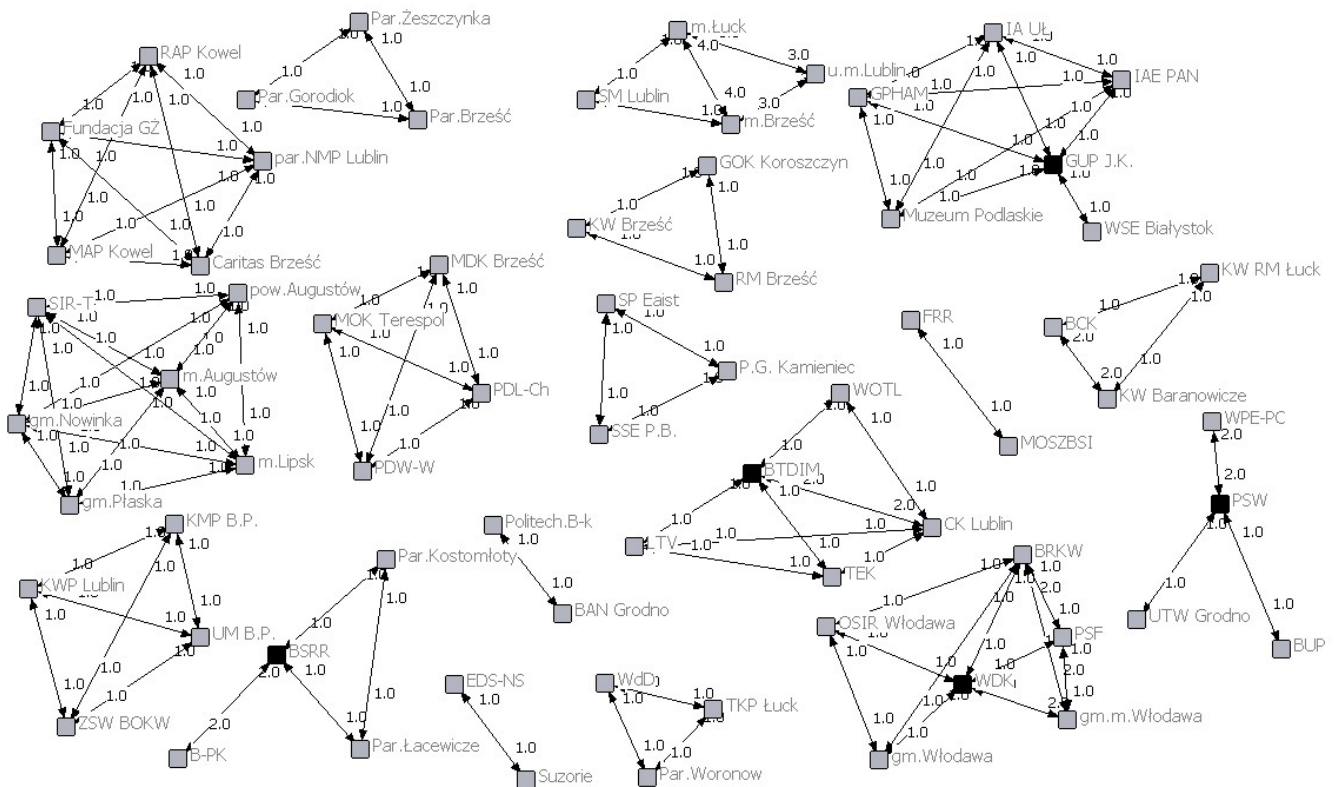

Figure 1. Network of parties participating in INTERREG 2004-2006 projects

Rycina 1. Sieć aktorów biorących udział w projektach INTERREG 2004-2006

Source: own elaboration.

Źródło: opracowanie własne.

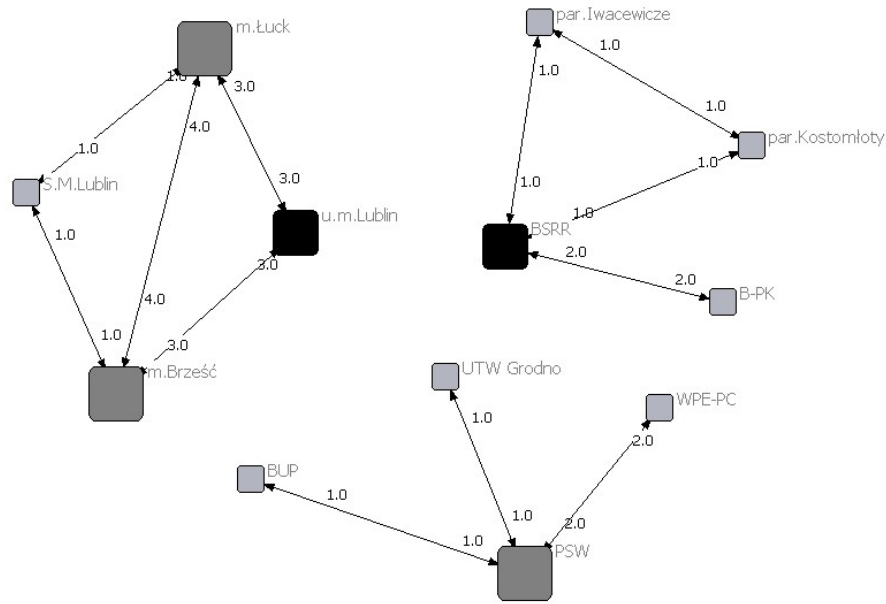

Figure 2. Network of parties participating in the INTERREG 2004-2006 program (the most active nodes)
Rycina 2. Sieć aktorów biorących udział w programie INTERREG 2004-2006 (najbardziej aktywne węzły)
 Source: own elaboration.
 Źródło: opracowanie własne.

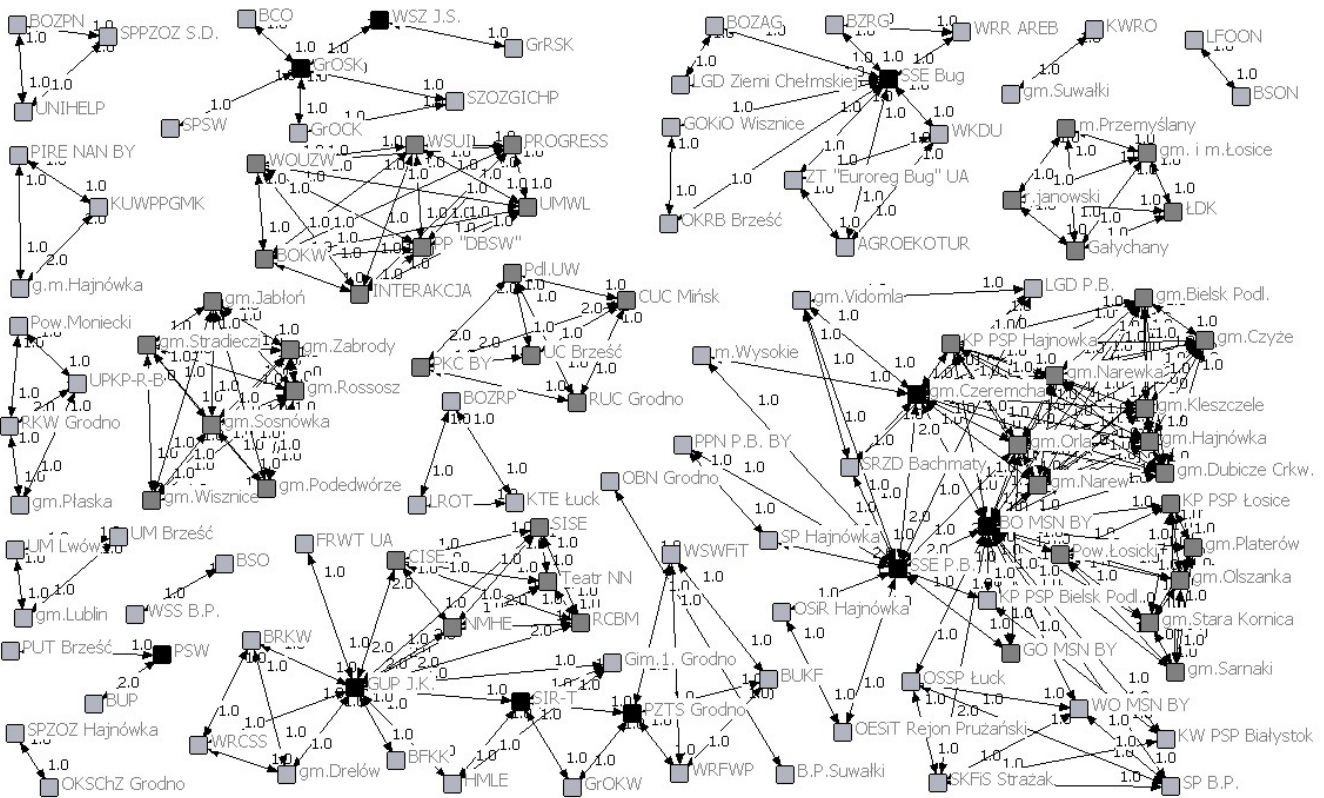

Figure 3. Network of actors involved in the 2007-2013 CBC Program (small worlds, brokers and bridges, n = number of completed projects)
Rycina 3. Sieć aktorów biorących udział w PWT 2007-2013 (małe światy, brokerzy i mosty, n = liczba zrealizowanych projektów)
 Source: own elaboration.
 Źródło: opracowanie własne.

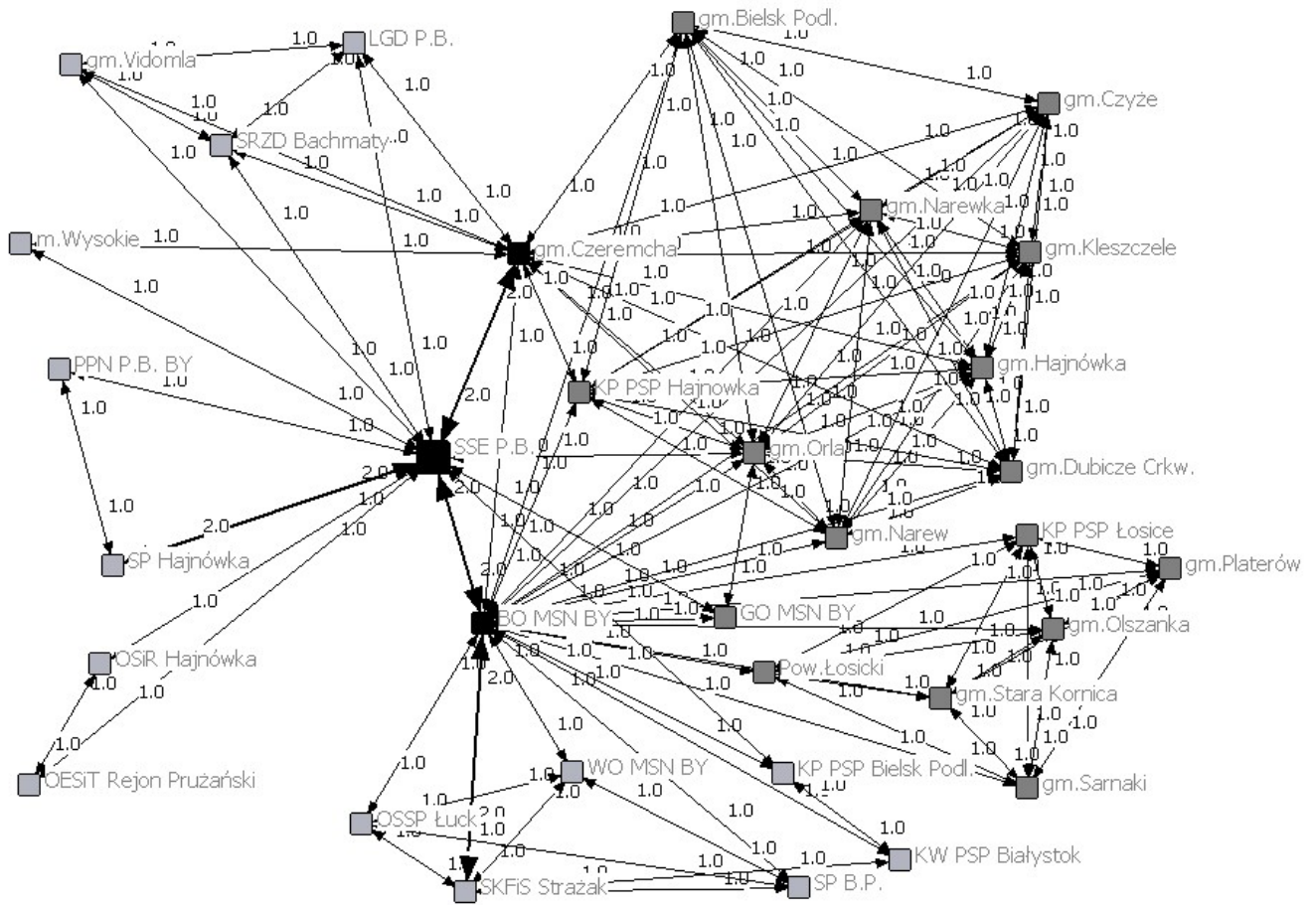

Figure 4. Network of actors involved in the umbrella projects of the 2007-2013 CBC Program (numbers, small worlds, bridges and brokers)

Rycina 4. Sieć aktorów biorących udział w projektach parasolowych PWT 2007-2013 (liczby, małe światy, mosty i brokerzy)

Source: own elaboration.

Źródło: opracowanie własne.

The structure and the dynamics of the network over the years 2004-2017 are as follows. In the first programming period, that is in the years 2004-2006, besides the previously mentioned parties: PSW, BSRR and the cities of Brest, Lutsk and Lublin, the active actors were: Belarussian-Polish Club in Brest (B-PK) and Baranavichy Private Economics and Law College (WPE-PC). In addition, the structure of the cooperation network in the years 2004-2006 is characterized by a large number of so-called micro-networks, also called "small worlds", constructed on the basis of interconnections between several actors (e.g. KW Baranowicze - KW RM Lutsk - BCK, SM Lublin - City of Lublin - Brest - Lutsk, KW Brest - RM Brest - GOK Koroszczyn, KMP BP - KWP Lublin - UM BP - ZSW BOKW - see fig. 2).

The structure of cooperation network implemented on the basis of projects in the period 2007-2013 is more dynamic and extended. Within this structure there are both micro-networks (BOZPN - UNIHHELP - SPZOZ SD, UM Lviv - Lublin municipality - UM Brest; PUT Brest - BUP - PSW and others, see fig. 3), as well as extensive structures with high centrality level, concentrated around nodes, such as:

Struktura a jednocześnie dynamika sieci na przestrzeni lat 2004-2017, prezentuje się następująco. W pierwszym okresie programowania, to jest w latach 2004-2006 oprócz wspomnianych wcześniej aktorów: PSW, BSRR oraz miast Brześć, Łuck i Lublin, aktywnymi podmiotami były: Białorusko-Polski Klub w Brześciu (B-PK) oraz Wyższy Prywatny Ekonomiczno-Prawniczy College w Baranowiczach (WPE-PC). Ponadto strukturę sieci współpracy w latach 2004-2006 cechuje duża liczba tzw. mikro sieci, zwanych również „małymi światami”, skonstruowanych na kanwie wzajemnych połączeń pomiędzy kilkoma aktorami (np. KW Baranowicze - KW RM Łuck - BCK, SM Lublin - u.m. Lublin - m. Brześć - m. Łuck, KW Brześć - RM Brześć - GOK Koroszczyn, KMP B.P. - KWP Lublin - UM B.P. - ZSW BOKW - zob. rycina 2).

Bardziej dynamiczny i rozbudowany charakter ma struktura sieci współpracy realizowana na bazie projektów w okresie 2007-2013. W obrębie tej struktury występują zarówno mikro sieci (BOZPN - UNIHHELP - SPZOZ S.D.; UM Lwów - gm. Lublin - UM Brześć; PUT Brześć - BUP - PSW i inne, zob. rycina 3), jak również rozbudowane struktury o dużej centralności, skoncentrowane wokół węzłów,

GUP JK, SIR-T, PZTS Grodno, BO MSN BY, SSE PB, SSE Bug and others (fig. 4). In addition, there is a large number of agents (brokers) and bridges within the network. The first group includes: GrOSK, PSW, SSE Bug, SSE P.B., GUP J.K., and the other: relation system of GrOSK - WSZ J.S., GUP J.K. - SIR-T - PZTS Grodno, Czeremcha municipality - SSE Bug, BO MSN BY - SSE P.B. (see Figs. 3-4, nodes marked in black). What should be emphasized in the presented (in Figures 3-4) network systems is the importance of the actors with the so-called a high node level, and therefore having relations with a large number of other network actors. In this case, attention should be paid to the following players: GUP J.K., SSE P.B., BO MSN BY, SSE Bug, PZTS Grodno, SIR-T, Czeremcha municipality.

In the case of cooperation network created on the basis of projects from the current financial perspective (2014-2020), attention should be paid to the presence of multicomponent structure and a separate two-element relationship, called the "dyad" (fig. 6). The presented network is not extensive, most of the connections are reciprocal. In the structure, the crucial meaning is attributed to the Podlasie Provincial Office (Pdl. UW) and the State Customs Committee of the Republic of Belarus (PKC BY). Both actors have a large number of connections with other nodes (that is a high node level, measured by the number of incoming and outgoing connections), which should be interpreted in terms of popularity of the above-mentioned actors (see Fig. 6). Bearing in mind that the financial perspective 2014-2020 is currently in force, it should be assumed that this network will grow, maximizing its density, centrality and other indicators, expressing the structure and dynamics of the presented system.

An important feature of network relations is their durability and intensity, expressed in the number of jointly undertaken activities, which lead to trust within the network, as well as the scope of skills and competences within the initiatives. By implying these assumptions on the ground of the presented structures, attention should be paid to numbers expressing, firstly, the frequency of implemented projects, and secondly, the presence of a specific node in cooperation. Taking the above-mentioned indicators into account we should stress the intensity of relations by: the cities of Lutsk and Brest (4 projects), Lutsk and Lublin, and Brest and Lublin (3 projects each, Fig. 2), Podlasie Provincial Office and Central Customs Office and the State Customs Committee in Belarus (3 projects each, see Fig. 5), Podlasie Provincial Office and State Customs Committee (4 projects each, see Fig. 7). Moving the optics of the analysis towards the nodes one should pay attention to the previously mentioned cities: Lutsk, Brest and Lublin, PSW, BSRR (Fig. 2); SSE Białowieża Forest, GUP J.K., BO MSN BY (Fig. 5), the Podlasie Provincial Office and the State Customs Committee in Belarus (Fig. 7).

takich jak: GUP J.K., SIR-T, PZTS Grodno, BO MSN BY, SSE P.B., SSE Bug i innych (rycina 4). Ponadto w obrębie sieci występuje duża ilość pośredników (brokerów) i mostów. Do pierwszych zaliczyć należy między innymi: GrOSK, PSW, SSE Bug, SSE P.B., GUP J.K., do drugich: układ relacji GrOSK - WSZ J.S., GUP J.K. - SIR-T - PZTS Grodno, gm. Czeremcha - SSE Bug, BO MSN BY - SSE P.B. (zob. rycina 3-4 węzły zaznaczone kolorem czarnym). W prezentowanych (na rycinach 3-4) układach sieciowych należy podkreślić istotne znaczenie aktorów o tzw. dużym stopniu węzła, a zatem posiadających relacje z dużą ilością pozostałych aktorów sieci. W tym przypadku należy zwrócić uwagę na następujących aktorów: GUP J.K., SSE P.B., BO MSN BY, SSE Bug, PZTS Grodno, SIR-T, gm. Czeremcha.

W przypadku sieci współpracy kreowanej na kanwie projektów z obecnej perspektywy finansowej (2014-2020) należy zwrócić uwagę na obecność kilkuelementowych struktur oraz odrębną dwuelementową relację, zwaną „diadą” (rycina 6). Prezentowana sieć nie należy do rozbudowanych, większość połączeń ma charakter relacji odwzajemnionych. W strukturze kluczowe znaczenie przypisać należy Podlaskiemu Urzędowi Wojewódzkemu (Pdl. UW) oraz Państwowemu Komitetowi Celnemu Republiki Białorusi (PKC BY). Obydwaj aktorzy dysponują dużą liczbą połączeń z innymi węzłami (czyli dużym stopniem węzła, mierzonym liczbą połączeń wchodzących i wychodzących), co należy interpretować w kategoriach dużej popularności wyżej wymienionych aktorów (zob. rycina 6). Mając na uwadze fakt, że perspektywa finansowa 2014-2020 jest aktualnie obowiązującą, należy przypuszczać, że sieć ta będzie się rozrastać, maksymalizując swoją gęstość, centralność i inne wskaźniki, wyrażające strukturę i dynamikę prezentowanego układu.

Istotną cechą relacji sieciowych jest ich trwałość i intensywność, wyrażana w ilości wspólnie podejmowanych działań, przedkładająca się między innymi na zaufanie w obrębie sieci, jak również zakres umiejętności i kompetencji w ramach inicjatyw. Implikując tej treści założenia na grunt prezentowanych struktur należy zwrócić uwagę na liczby wyrażające po pierwsze, częstotliwość realizowanych projektów, po drugie, obecność określonego węzła we współpracy. Uwzględniając wyżej wymienione wskaźniki należy zaznaczyć intensywności relacji: miasta Łuck i Brześć (4 projekty), Łuck i Lublin oraz Brześć i Lublin (po 3 projekty, rycina 2), Podlaski Urząd Wojewódzki i Centralny Urząd Celny oraz Państwowy Komitet Celny na Białorusi (po 3 projekty, zob. rycina 5), Podlaski Urząd Wojewódzki i Państwowy Komitet Celny (po 4 projekty, zob. rycina 7). Przesuwając optykę analizy w kierunku węzłów należy zwrócić uwagę na wymienione wcześniej: miasta Łuck, Brześć, Lublin, PSW, BSRR (rycina 2); SSE Puszcza Białowieża, GUP J.K., BO MSN BY (rycina 5), Podlaski Urząd Wojewódzki oraz Państwowy Komitet Celny na Białorusi (rycina 7).

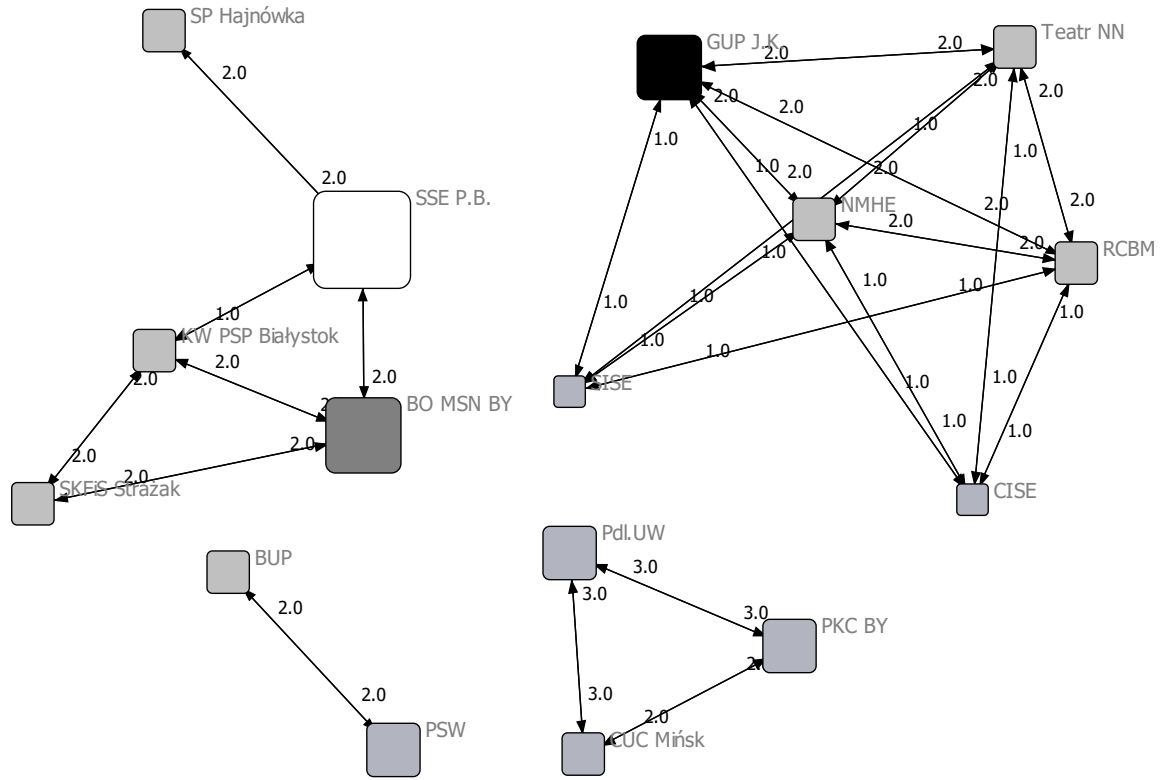

Figure 5. Network of the most involved actors in the 2007-2013 CBC perspective, n = number of projects implemented jointly
Rycina 5. Sieć najbardziej zaangażowanych aktorów w PWT 2007-2013, n = liczba wspólnie zrealizowanych projektów
 Source: own elaboration.
 Źródło: opracowanie własne.

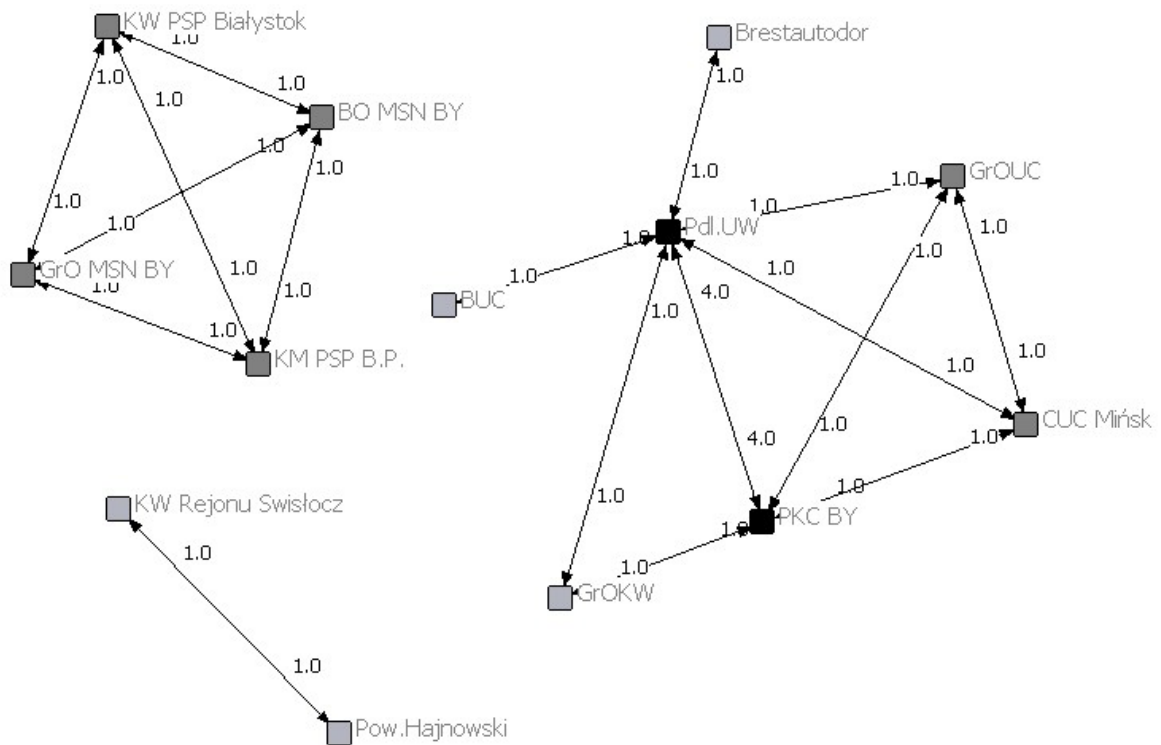

Figure 6. Network of actors involved in projects in the 2014-2020 financial perspective, n = number of projects
Rycina 6. Sieć aktorów biorących udział w projektach w perspektywie finansowej 2014-2020, n = liczba projektów
 Source: own elaboration.
 Źródło: opracowanie własne.

Social capital in the network of Polish-Belarusian connections on the example of 2004-2017 cross-border cooperation projects

The issue of social capital, despite more than one hundred years of tradition, is still valid, as evidenced by the rich national and foreign literature in this field⁴. One of the elementary features of social capital, in addition to trust or commonly shared norms and values, are the social networks that allow access to the relevant actors and resources at their disposal. When analyzing social capital in terms of social networks, reference should be made to European and American roots, and more precisely to selected representatives of various sociological trends, focusing on the structural and relational aspects of society. In the European tradition, a special significance should be attributed to the concept of the social geometry by Georg Simmel, the phenomenology of the relationship by Alfred Schulz and figures and figurations by Norbert Elias. In the American tradition, one can not fail to refer to the symbolic interaction by George Mead, the interactive chains by Randall Collins or the contextual determinants of social relations by Jonathan Turner. The concepts quoted above are only a fragment of a wide spectrum of theories that provide foundations for contemporary concepts of social capital from the point of view of social networks.

While attempting to analyze and interpret social capital, it is worth to delve on capital in itself. In the most general sense, both encyclopaedic and colloquial, capital is identified with profit, with goods or resources that have crucial meaning, and what's more, thanks to appropriate actions (investments) it can be multiplied. This applies not only to economic, but also to cultural, human or social capital. Moving towards the development of the concept of capital for more categories, we come to social capital. "Initially, it can be said that this concept points to a network of individual relations or relationships pervading the community as a special resource (...) which is exchanged for other valued (...) goods or services, bringing benefits in various fields (...)" (Sztompka 2016, p. 285).

According to the French sociologist Pierre Bourdieu, social capital is "the sum of current and potential resources that belong to an individual or group due to a permanent, more or less institutionalized network of relations (...). That is, it is the sum of capital and power that this network can mobilize" (Bourdieu, Wacquant 2001, pp. 104-105). The French sociologist emphasizes that the set of resources depends on the quantity and quality of social relations that the individual has for participating in networks of connections. What is more, social capital allows to influence other nodes, exert influence on other network participants, "and thus exist in a given

Kapitał społeczny w sieci powiązań polsko-białoruskich na przykładzie projektów współpracy transgranicznej 2004-2017

Problematyka kapitału społecznego, pomimo ponad stuletniej tradycji, jest w dalszym ciągu aktualna, czego dowodem jest bogata literatura krajowa i zagraniczna z tego zakresu⁴. Jedną z elementarnych właściwości kapitału społecznego, oprócz zaufania czy wspólnie podzielanych norm i wartości, są sieci społeczne, umożliwiające dostęp do istotnych aktorów i zasobów, jakimi dysponują. Analizując kapitał społeczny w kategoriach sieci społecznych należy odnieść się do europejskich i amerykańskich korzeni, a dokładniej wybranych przedstawicieli różnych nurtów socjologicznych, koncentrujących się na aspektach strukturalnych i relacyjnych społeczeństwa. W tradycji europejskiej szczególne znaczenie przypisać należy koncepcji geometrii społecznej Georga Simmla, fenomenologii relacji Alfreda Schulza oraz figur i figuracji Norberta Eliasa. W tradycji amerykańskiej nie sposób nie odnieść się do interakcji symbolicznej George'a Meada, łańcuchom interakcyjnym Randalla Collinsa czy kontekstualnym uwarunkowaniom relacji społecznych Jonathana Turnera. Przytoczone koncepcje to tylko fragment szerokiego spektrum teorii, dających podwaliny pod współczesne koncepcje kapitału społecznego z punktu widzenia sieci społecznych.

Dokonując próby analizy i interpretacji kapitału społecznego warto pochylić się nad kapitałem samym w sobie. W najogólniejszym znaczeniu, zarówno encyklopedycznym, jak również potocznym, kapitał utożsamiany jest z zyskiem, z dobrem lub zasobami, które mają istotne znaczenie, co więcej, dzięki odpowiednim działaniom (inwestycjom) można ten kapitał pomnożyć. Dotyczy to nie tylko kapitału ekonomicznego, ale również kulturowego, ludzkiego czy społecznego. Podążając w stronę rozbudowy pojęcia kapitału o kolejne kategorie dochodzimy do kapitału społecznego. „Wstępnie można powiedzieć, że pojęcie to wskazuje na sieć indywidualnych relacji lub relacji przenikających zbiorowość jako szczególny zasób (...), który jest wymieniany na inne cenione (...) dobra czy usługi, przynosząc korzyści w różnych dziedzinach (...)" (Sztompka 2016, s. 285).

Zdaniem francuskiego socjologa Pierre'a Bourdieu kapitał społeczny to „suma zasobów, aktualnych i potencjalnych, które należą się jednostce lub grupie z tytułu posiadanej trwałej, mniej lub bardziej instytucjonalizowanej sieci relacji (...). To znaczy, jest sumą kapitałów i władzy, które ta sieć może zmobilizować" (Bourdieu, Wacquant 2001, s. 104-105). Francuski socjolog podkreśla, że wspomniany zbiór zasobów zależy od ilości i jakości relacji społecznych jakie posiada jednostka z tytułu uczestnictwa w sieciach powiązań. Co więcej, kapitał społeczny pozwala

⁴ Piotr Sztompka draws attention to the spectacular development of social capital in social sciences, writing: "The notion of social capital is born within the third sociology, which makes an outstanding career in contemporary sociology, inspiring a huge amount of empirical researches and theoretical generalisations" (P. Sztompka, *Kapitał Społeczny Teoria przestrzeni międzyludzkiej [Social Capital. Interpersonal space theory]*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2016, p. 35)

⁴ Na spektakularny rozwój badań kapitału społecznego w naukach społecznych zwraca uwagę między innymi Piotr Sztompka, pisząc: „To właśnie w kręgu trzeciej socjologii rodzi się pojęcie kapitału społecznego, które robi zawrotną karierę w socjologii współczesnej, inspirując ogromną ilość badań empirycznych i uogólnień teoretycznych" (P. Sztompka, *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2016, s. 35)

field, and not only be value without significance" (Bourdieu, Wacquant 2001, p. 79). The functioning of the field, of which P. Bourdieu writes, is closely related to the activity of nodes in its (i.e. field's) area, measured by the number of practical actions referred to as habitus. Applying P. Bourdieu's theory to the field of network analysis, it can be concluded that the nodes with the greatest potential of social capital are: Yanka Kupala Grodno State University (GUP J.K. - Figs. 1 and 5), the city councils of Brest, Lublin and Lutsk, the Bialskopodlaskie Association for Regional Development (BSRR) and the Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska (PSW - Fig. 2), and moreover the Bug and Białowieża Forest Euroregions (SSE Bug, SSE PB - Fig. 7), the Ministry of Emergency Situation in Brest (BO MSN BY) and the Podlasie Provincial Office (Pdl.UW - Fig. 7).

oddziaływać na inne węzły, wywierać wpływ na innych uczestników sieci, „a więc istnieć w danym polu, a nie być tylko wartością bez znaczenia” (Bourdieu, Wacquant 2001, s. 79). Funkcjonowanie pola, o którym pisze P. Bourdieu, ma ścisły związek z aktywnością węzłów na jego (to jest pola) obszarze, mierzoną liczbą praktycznych działań określanych mianem habitusów. Aplikując teorię P. Bourdieu na grunt analiz sieciowych można wnioskować, że węzłami o największym potencjale społecznego kapitału są: Grodzieński Uniwersytet Państwowy Janki Kupały (GUP J.K. – rycina 1 i 5), urząd miasta Brześć, Lublina i Łucka, Bialskopodlaskie Stowarzyszenie Rozwoju Regionalnego (BSRR) oraz Państwowa Szkoła Wyższa w Białej Podlaskiej (PSW – rycina 2), a ponadto Euroregiony Bug i Puszcza Białowieża (SSE Bug, SSE P.B. – rycina 7), Ministerstwo Sytuacji Nadzwyczajnej w Brześciu (BO MSN BY) i Podlaski Urząd Wojewódzki (Pdl.UW – rycina 7).

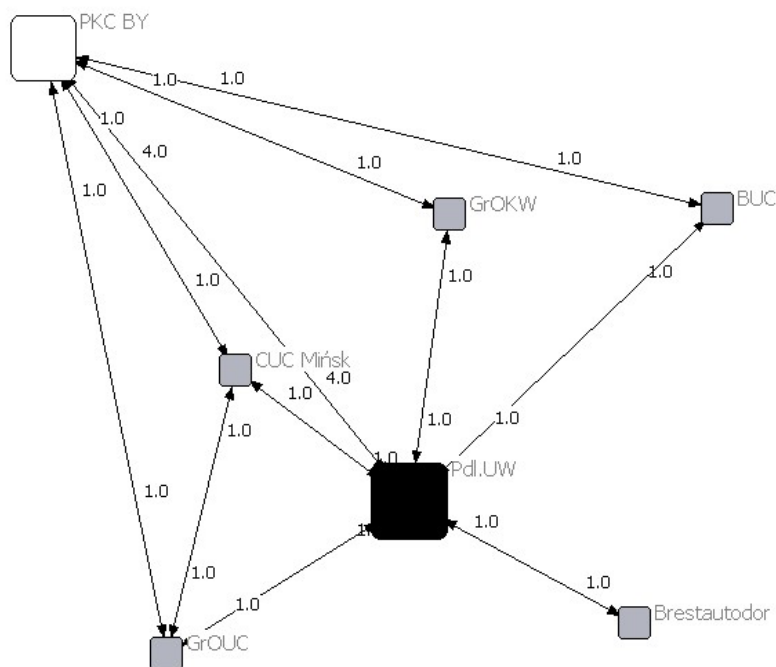

Figure 7. Network of actors participating in projects in the 2014-2020 financial perspective, nodes with the highest degree of activity

Rycina 7. Sieć aktorów biorących udział w projektach w perspektywie finansowej 2014-2020, węzły o największym stopniu aktywności

Source: own elaboration.

Źródło: opracowanie własne.

The perspective presented by Pierre Bourdieu is continued by Ronald Burt, who associates social capital closely with the position occupied by a particular actor in networks of connections and flows. "A specific position in the structure of exchanges is a value in itself. This value is the social capital" (Burt 2000, p. 4). According to Ronald Burt, the position of "broker", which is a node between other network participants, is important in network structure. Importance of this type of node results from its power in networks, related to control over connections and flows, and greater access to nodes of a given network and their

Perspektywa zaprezentowana przez Pierre'a Bourdieu kontynuowana jest przez Ronalda Burta, który kapitał społeczny wiąże ściśle z pozycją zajmowaną przez określonego aktora w sieciach powiązań i przepływów. „Posiadanie określonej pozycji w strukturze wymian jest wartością samą w sobie. Tą wartością jest kapitał społeczny” (Burt 2000, s. 4). Zdaniem Ronalda Burta w strukturze sieci istotne znaczenie ma pozycja „brokera”, to jest węzła będącego pośrednikiem pomiędzy innymi uczestnikami sieci. Ważność tego typu węzła wynika z jego władzy w sieciach, mającej związek z kontrolą powiązań i przepływów oraz więk-

resources compared to other actors. Broker's task is to fill a gap that exists between subsets of network, i.e. micro networks which are not connected to each other in any configuration. In the presented networks, the "broker" nodes are: Yanka Kupala State University of Grodno (GUP J.K. – fig. 1), State School of Higher Education in Biała Podlaska (PSW – fig. 1), Bug Euroregion (SSE Bug – fig. 2), Białowieża Forest Euroregion (SSE PB – fig. 2), Grodno District Clinical Hospital (GrOSK – fig. 3), Podlaski Provincial Office (Pdl.UW – fig. 7) and other entities in images marked with black colour (see figs. 1-7).

Unlike Pierre Bourdieu, the American sociologist James Coleman defines social capital through the perspective of network and its functions, and precisely benefits that network structure brings to all its members, not just individual nodes. "Social capital is located in the structure of relations between acting units. (...) It is defined by its functions" (Coleman 1988, p. 98). In the J. Coleman's opinion social capital is also the ability to cooperate, capacity to take collective actions, initiate and maintain a network of connections. According to the American sociologist closed social networks are significant for multiplication of social capital, by enabling a dynamic flow of key resources between nodes of a given network is possible. When applying the interpretation of J. Coleman to the analysed network structures, it should be noted that closed structures established by Lutsk Executive Committee of City Council – Baranavichy City Executive Committee of City Council – Bialskie Culture Centre may be the networks rich in capital (KW RM Łuck – KW Baranowicze – BCK – fig. 1), Brest City Council – Brest Executive Committee – Community Culture Centre in Krotoszczyn (RM Brześć – KW Brześć – GOK Koroszczyn – fig. 1), Lublin city hall – the city of Brest and the Lublin municipality (UM Lublin – UM Brest – gm. Lublin – fig. 3), Podlaski Provincial Office – State Customs Committee in Belarus and the Central Customs Office in Mińsk (Pdl.UW – PKC BY – CUC Mińsk – fig. 5) and remaining structures whose nodes are interconnected with relation and flow networks (see figs. 1-7). At this point, however, a question arises of whether individual initiatives implemented in these structures determine development of social capital? It should rather be assumed that networks with such a structure (of several nodes connected with each other) are the result of the specificity of projects and requirements set by departments responsible for their implementation, rather than the need to create Coleman's concept of social capital.

Robert Putnam draws attention to the network aspect of social capital and the trust based on it. According to him, social capital should be seen from the angle of "links between individuals – social networks and norms of reciprocity, and trust growing from them" (Putnam 2008, p. 33). In terms of resources, social capital is explained by Nan Lin who defines it as: "resources included in social structure that are available and mobilized for deliberate action" (Lin 2001, p. 29).

szym, w porównaniu z innymi aktorami, dostępem do węzłów określonej sieci i ich zasobów. Zadaniem brokera jest wypełnianie luki, jaka występuje pomiędzy podzbiórami sieci, czyli mikrosieciami niepołączonymi ze sobą w żadnej konfiguracji. W prezentowanych sieciach węzłami o charakterze „brokera” są: Grodzieński Uniwersytet Państwowy Janki Kupały (GUP J.K. – rycina 1), Państwowa Szkoła Wyższa w Białej Podlaskiej (PSW – rycina 1), Euroregion Bug (SSE Bug – rycina 2), Euroregion Puszcza Białowieska (SSE P.B. – rycina 2), Grodzieński Obwodowy Szpital Kliniczny (GrOSK – rycina 3), Podlaski Urząd Wojewódzki (Pdl.UW – rycina 7) i inne podmioty, oznaczone na wizualizacjach kolorem czarnym (zob. rycina 1-7).

W odróżnieniu od Pierre'a Bourdieu, amerykański socjolog James Coleman definiuje kapitał społeczny przez pryzmat sieci i jej funkcji, a dokładnie korzyści, jakie struktura sieci przynosi dla wszystkich jej członków, nie tylko pojedynczych węzłów. „Kapitał społeczny ulokowany jest w strukturze relacji między działającymi jednostkami. (...) Jest zdefiniowany poprzez swoje funkcje” (Coleman 1988, s. 98). W opinii J. Colemana kapitał społeczny to także umiejętność współpracy, zdolność do podejmowania wspólnych działań, inicjowania oraz podtrzymywania sieci powiązań. Zdaniem amerykańskiego socjologa istotne znaczenie dla pomnażania kapitału społecznego przypisać należy domkniętym sieciom społecznym, dzięki którym możliwy jest dynamiczny przepływ kluczowych zasobów pomiędzy węzłami określonej sieci. Przedkładając interpretację J. Colemana na grunt analizowanych struktur sieciowych należy stwierdzić, że sieciami bogatymi w kapitał mogą być domknięte struktury zawiązywane przez Komitet Wykonawczy Rady Miasta Łuck – Komitet Wykonawczy Miasta Baranowicze – Bialskie Centrum Kultury (KW RM Łuck – KW Baranowicze – BCK – rycina 1), Radę Miasta Brześć – Komitet Wykonawczy Brześcia – Gminny Ośrodek Kultury w Koroszczynie (RM Brześć – KW Brześć – GOK Koroszczyn – rycina 1), urząd miasta Lublina – miasto Brześć i gminę Lublin (UM Lublin – UM Brześć – gm. Lublin – rycina 3), Podlaski Urząd Wojewódzki – Państwowy Komitet Celny na Białorusi i Centralny Urząd Celny w Mińsku (Pdl.UW – PKC BY – CUC Mińsk – rycina 5) oraz pozostałe struktury, których węzły połączone są między sobą sieciami relacji i przepływów (zob. rycina 1-7). W tym miejscu powstaje jednak pytanie czy realizowane w tych strukturach pojedyncze inicjatywy warunkują rozwój kapitału społecznego? Należy raczej przypuszczać, że tak skonstruowane sieci (kilku węzłów połączonych ze sobą) to efekt specyfiki projektów oraz wymogów stawianych przez departamenty odpowiedzialne za ich wdrożenie, aniżeli potrzeba kreowania Colemanowskiej koncepcji kapitału społecznego.

Na sieciowy aspekt kapitału społecznego i oparte na nim zaufanie, zwraca uwagę Robert Putnam. Jego zdaniem na kapitał społeczny należy patrzeć przez pryzmat „powiązań między jednostkami – sieci społecznych i norm wzajemności oraz wyrastającego z nich zaufania” (Putnam 2008, s. 33). W kategoriach zasobowych kapitał społeczny wyjaśnia Nan Lin, definiując go jako „zasoby zawarte w strukturze spo-

According to N. Lin, the network of social relations together with its resources is the basic factor in construction of social capital, while the actor in a favourable position in a structure benefits from networks of relations. Nan Lina's concept of social capital includes three components: first, resources embedded in networks; second, accessibility of social resources to network participants; third, use of resources for specific, deliberate actions. Thanks to the analysis of the structure of Polish-Belarusian cross-border cooperation, we conclude that, similarly to the concept of P. Bourdieu, social capital is accumulated in the most active nodes, which are at the same time frequently connected with other nodes.

Alejandro Portes accepts a perspective similar to the one of Nan Lina, according to which social capital is nothing but "(...) ability of operating individuals to get benefit thanks to membership in social networks or other social structures" (Portes 1998, p. 6). Portes emphasizes that the source of social capital is the establishing and maintaining relations with other actors holding key resources. "In order to have social capital, an individual must remain in relationships with others, and it is these others (...) who are the real source of benefits" (Portes 1998, p. 7). The largest capacity to act in the analysed cooperation, and thus initiate and maintain relations, is characteristic for entities that implement the largest number of projects, i.a.: Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska, BSRR, cities of Lutsk, Brest and Lublin (Fig. 1), SSE PB, GUP JK, BO MSN BY (Fig. 5), PKC BY, Pdl.UW (fig. 7).

To summarise, the review of the theoretical concepts and the analysis of social capital, as defined in terms of: relations and connections, network positions, trust and resources owned by participants of the structure, lead to specific conclusions. First of all, when designing social research, evaluations and development strategies, it is worth referring to social capital in a network perspective. Secondly, amount and type of social capital in network structures depends on value and properties of the network, its shape and quality of connections, as well as the location of a given node in the social structure. Thirdly, the potential of social capital is conditioned by individual action (an individual who acts rationally and has the right amount and quality of resources is capable of achieving many objectives), as well as collective one, which helps create a network of partnership and cooperation even in unfavourable situations such as anomalies in Polish-Belarusian relations, conditioned by internal and external mechanisms.

Conclusions

In the presented article, the author analysed the cooperation network on the eastern borderland, which first is the external border of the European Community for more than ten years, secondly, its

łecznej, które są dostępne i mobilizowane dla celowe- go działania" (Lin 2001, s. 29). Zdaniem N. Lina sieć kontaktów społecznych wraz z jej zasobami stanowi podstawowy czynnik budowy kapitału społecznego, zaś profity zakorzenione w sieciach relacji czerpie aktor posiadający korzystną pozycję w strukturze. Koncepcja kapitału społecznego Nan Lina uwzględnia trzy komponenty: po pierwsze, zasoby osadzone w sieciach; po drugie, dostępność do zasobów społecznych przez uczestników sieci; po trzecie, użycie zasobów do określonych, celowych działań. Analizując struktury polsko-białoruskiej współpracy transgranicznej wnioskujemy, że, analogicznie jak w przypadku koncepcji P. Bourdieu, kapitał społeczny skumulowany jest w węzłach najbardziej aktywnych, posiadających jednocześnie dużą ilość powiązań z innymi węzłami.

Perspektywę zbliżoną do Nan Lina przyjmuje Alejandro Portes, dla którego kapitał społeczny to nic innego jak "(...) zdolność działających jednostek do uzyskania korzyści dzięki członkostwu w sieciach społecznych lub innych strukturach społecznych" (Portes 1998, s. 6). Portes podkreśla, że źródłem kapitału społecznego jest nawiązywanie i podtrzymywanie relacji z innymi aktorami, posiadającymi kluczowe zasoby. „Aby posiadać kapitał społeczny jednostka musi pozostawać w relacjach z innymi, i to właśnie owi inni, (...) są rzeczywistym źródłem korzyści" (Portes 1998, s. 7). W analizowanej współpracy największą zdolność do działania, a tym samym inicjowania oraz utrzymywania powiązań, cechuje podmioty realizujące największą ilość projektów, między innymi: PSW, BSRR, miasta Łuck, Brześć i Lublin (rycina 1), SSE P.B., GUP J.K., BO MSN BY (rycina 5), PKC BY, Pdl.UW (rycina 7).

Reasumując, dokonany przegląd koncepcji teoretycznych i przeprowadzona analiza kapitału społecznego, definiowanego w kategoriach: relacji i powiązań, pozycji zajmowanej w sieci, zaufania oraz zasobów posiadanych z tytułu udziału w strukturze, prowadzą do określonych wniosków. Po pierwsze, projektując badania społeczne, ewaluacje i strategie rozwojowe warto odnieść się do kapitału społecznego w ujęciu sieciowym. Po drugie, ilość oraz rodzaj kapitału społecznego w strukturach sieciowych zależy do wartości i właściwości sieci, jej kształtu i jakości powiązań a ponadto umiejscowienia danego węzła w strukturze społecznej. Po trzecie, potencjał kapitału społecznego uwarunkowany jest działaniem indywidualnym (jednostka działająca racjonalnie i posiadająca odpowiednią ilość i charakter zasobów jest zdolna do zrealizowania wielu celów), jak również kolektywnym, co sprzyja kreowaniu sieci partnerstwa i współpracy nawet w sytuacjach temu niesprzyjających, jakimi są anomalie w relacjach polsko-białoruskich, uwarunkowane mechanizmami wewnętrznymi i zewnętrznymi.

Podsumowanie i wnioski

W prezentowanym artykule autor poddał analizie sieci współpracy na pograniczu wschodnim, które, po pierwsze, od ponad dziesięciu lat jest zewnętrzną granicą Wspólnoty Europejskiej, po drugie, jego

specifics and character is determined by the political situation both in the Republic of Belarus (extensive isolation from the West, heavy handed politics conducted by Alexander Lukashenko), as well as on the Brussels – Warsaw – Minsk – Moscow line (internal EU problems, cold relations between Brussels and Moscow, European Community sanctions against the Republic of Belarus). Regardless of the destabilisation of the situation, local and regional authorities (Euroregions, local government units) are aware of the need to maintain partner relationships and, at the same time, to the benefits related to it.

The conducted analysis of the network of cross-border relations and connections presented in the article largely confirmed the research hypotheses, thus making it possible to draw specific conclusions. On the basis of an in-depth analysis of the collected empirical data, the assumption of the first hypothesis is confirmed - cooperation networks were dominated by players initiating or implementing the largest number of projects, both within the respective financial perspectives and throughout the analysed period. Entities implementing particular project initiatives create a network dominated by several key nodes, such as: The Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska (PSW), Biała Podlaska Association for Regional Development (BSRR) [Pol. - Białkopodlaskie Stowarzyszenie Rozwoju Regionalnego], cities of Lublin, Lutsk and Brest, Białowieża Forest Euroregion (SSE P.B.) [Pol. - Euroregion Puszcza Białowieska], Yanka Kupala State University of Grodno (GUP J.K.) , Ministry of Emergency Situations with headquarters in Brest (BO MSN BY), Podlaski Province Office (Pdl.UW) [Pol. - Podlaski Urząd Wojewódzki], State Customs Committee of the Republic of Belarus (PKC BY).

The analysis of the Polish-Belarusian partnership confirmed the second hypothesis, according to which the network structures are dominated by small networks in which nodes are mutually interconnected. At this point, one should return to the previously quoted question whether the existing networks can be identified with the James Coleman's concept of closed structures that are conducive to the creation of social capital. When we go down to the level of analysis of the specificity of cooperation, we can assume that a large number of three- or four-element networks should be associated with those procedures and requirements of cross-border programs, rather than with the requirement to hold social capital. This does not invalidate the fact that entities more strongly involved in cooperation (and thus more often present in projects) are likely to have a significant potential within the scope of social capital, which is understood to mean, for example, trust or an extensive network of incoming and outgoing relations and connections. At this point it seems important to formulate some kind of recommendations addressed to entities that are responsible for developing procedures and requirements for future beneficiaries of the programs, in order for a significant part of the priority actions to be targeted at tasks related to creating bottom-up multi-level network structures. The solution in

specyfika i charakter determinowany jest polityczną sytuacją zarówno w Republice Białoruskiej (szeroko zakrojona izolacja od Zachodu, polityka twardej ręki prowadzona przez Aleksandra Łukaszenkę), jak również na linii Bruksela – Warszawa – Mińsk – Moskwa (wewnętrzne problemy UE, chłodne relacje na linii Bruksela – Moskwa, sankcje Wspólnoty Europejskiej wobec Republiki Białoruskiej). Niezależnie od destabilizacji sytuacji, władze lokalne i regionalne (euroregiony, jednostki samorządu terytorialnego) zdają sobie sprawę z konieczności utrzymania partnerskich relacji, a jednocześnie z korzyści z tym związanych.

Przeprowadzona na łamach artykułu analiza sieci relacji i powiązań transgranicznych w przeważającym stopniu potwierdziła założone hipotezy badawcze, umożliwiając tym samym wyciągnięcie określonych wniosków. Na gruncie dogłębnej analizy zebranego materiału empirycznego potwierdza się założenie pierwszej hipotezy – sieci współpracy zdominowane zostały przez aktorów inicjujących lub realizujących największą ilość projektów, zarówno w poszczególnych perspektywach finansowych, jak również w całym, analizowanym okresie. Podmioty realizujące poszczególne inicjatywy projektowe konstruują sieć zdominowaną przez kilka kluczowych węzłów, takich jak np.: Państwowa Szkoła Wyższa w Białej Podlaskiej (PSW), Białkopodlaskie Stowarzyszenie Rozwoju Regionalnego (BSRR), miasta Lublin, Łuck i Brześć, Euroregion Puszcza Białowieska (SSE P.B.), Grodzieński Uniwersytet Państwowy Janki Kupały (GUP J.K.), Ministerstwo Sytuacji Nadzwyczajnej z siedzibą w Brześciu (BO MSN BY), Podlaski Urząd Wojewódzki (Pdl.UW), Państwowy Komitet Celny na Białorusi (PKC BY).

Analiza polsko-białoruskiego partnerstwa potwierdziła hipotezę drugą, w świetle której struktury sieciowe zdominowane są przez niewielkie sieci, w których węzły połączone wzajemnie są ze sobą. W tym miejscu należy powrócić do przytoczonego wcześniej pytania czy zaistniałe sieci można utożsamiać z koncepcją Jamesa Colemana na temat domkniętych struktur sprzyjających kreowaniu kapitału społecznego. Zejście do poziomu analizy specyfiki współpracy oraz procedur projektowych pozwala przypuszczać, że dużą ilość trzy-, czteroelementowych sieci należy wiązać ze wspomnianymi procedurami i wymogami programów transgranicznych, aniżeli potrzebą posiadania kapitału społecznego. Nie przekreśla to faktu, że podmioty silniej zaangażowane we współpracę (a tym samym częściej obecne w projektach) z dużym prawdopodobieństwem dysponują znaczącym potencjałem kapitału społecznego, rozumianego chociażby jako zaufanie czy rozległa sieć przychodzących oraz wychodzących relacji i powiązań. W tym miejscu za istotne wydaje się sformułowanie swego rodzaju rekomendacji adresowanych do podmiotów odpowiedzialnych za opracowanie procedur i wymogów stawianych przyszłym beneficjentom programów, aby znacząca część działań priorytetowych ukierunkowana była na zadania związane z budowaniem oddolnych wielopoziomowych struktur sieciowych. Rozwiązanie, o którym mowa, może przyczynić się do kreowania trwałych

question can contribute to the creation of permanent networks of connections and thus the escalation of the impact of implemented projects on the quality of social capital.

In the presented structures, in accordance with the assumptions of the third hypothesis, one can note the presence of both brokers (intermediaries) of the network, as well as bridges, i.e. nodes and relations, whose removal from the network may lead to its disintegration into smaller elements, and thus to the loss of significance of a given structure, measured as both the amount and the scope of its relationships. In the nearly fifty network structures presented, there are twenty four brokers (intermediaries) of the network and four bridges (relations, connections), whose removal may disintegrate the network into small components, and thus minimise access to key nodes and their resources and, as a result, reduce both the importance and the potential of structures.

The fourth hypothesis was not confirmed by the conducted research. On the contrary, the accurate records of ranking lists and lists of projects from particular programming periods (2004-2006, 2007-2013, 2014-2020) allows us to conclude that in the period 2007-2013 the departments responsible for implementing programs noted greater interest in projects, which translated into a larger number of initiatives implemented in comparison to the previous financial perspective (2004-2006). It is highly probable that the increase in interest in projects was influenced by knowledge, competences and skills acquired by some entities (network nodes) during the first programming period, as well as resources and relations gathered on the basis of participation or possession of more or less formal network structures.

Cross-border cooperation within network structures is an interesting element of international relationships, requiring further, interdisciplinary and multifaceted researches. The expedition through the variety and complexity of the network concept in empirical research allows for proposing a thesis about necessity of in-depth studies related to economic, political and social determinants of cross-border cooperation; furthermore, for analysing changes within structure and dynamics of a network as well as researches on the impact of cross-border cooperation networks on bilateral relations between countries.

sieci powiązań a tym samym eskalacji oddziaływania realizowanych projektów na jakość kapitału społecznego.

W prezentowanych strukturach, zgodnie z założeniami hipotezy trzeciej, zauważyć można obecność zarówno brokerów (pośredników) sieci, jak również pomosty, czyli węzłów i relacji, których usunięcie z sieci może doprowadzić do jej rozpadu na mniejsze elementy, a tym samym utraty wagi danej struktury, mierzonej ilością i rozległością relacji. W niespełna pięćdziesięciu zaprezentowanych strukturach sieciowych występuje dwudziestu czterech brokerów (pośredników) sieci oraz cztery pomosty (relacje, powiązania), których usunięcie może spowodować rozpad sieci na małe komponenty, a tym samym zminimalizować dostęp do kluczowych węzłów i ich zasobów, redukując tym samym znaczenie i potencjał struktur.

W przeprowadzonych badaniach nie znalazła potwierdzenia hipoteza czwarta. Przeciwnie, precyzyjna literatura list rankingowych i wykazów projektów z poszczególnych okresów programowania (2004-2006, 2007-2013, 2014-2020) pozwala stwierdzić, że w okresie 2007-2013 departamenty odpowiedzialne za wdrażanie programów odnotowały większe zainteresowanie projektami, co przełożyło się na większą liczbę zrealizowanych inicjatyw w porównaniu z poprzednią perspektywą finansową (2004-2006). Z dużym prawdopodobieństwem należy stwierdzić, że na wzrost zainteresowania projektami miały wpływ wiedza oraz kompetencje i umiejętności zdobyte przez niektóre podmioty (węzły sieci) podczas pierwszego okresu programowania, jak również zasoby i relacje zgromadzone w oparciu o udział lub posiadanie mniej lub bardziej formalnych struktur sieciowych.

Współpraca transgraniczna w strukturach sieciowych stanowi interesujący element relacji międzynarodowych, wymagający kolejnych, interdyscyplinarnych i wieloaspektowych badań. Wyprawa przez różnorodność i złożoność pojęcia sieci w przeprowadzonych badaniach empirycznych pozwala postawić tezę o konieczności pogłębionych studiów odnoszących się do gospodarczych, politycznych i społecznych uwarunkowań współpracy transgranicznej, a ponadto analizy zmian w strukturze i dynamice sieci oraz badań dotyczących oddziaływania transgranicznych sieci współpracy na obustronne relacje międzypaństwowe.

References / Literatura:

1. Białyński-Birula I., Białyńska-Birula I. (2007), *Modelowanie rzeczywistości. Jak w komputerze przegląda się świat*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa.
2. Burt R.S. (2000), *The Network Structure of Social Capital*. Research in Organizational Behaviour, Vol. 22, p. 345-423. [https://doi.org/10.1016/S0191-3085\(00\)22009-1](https://doi.org/10.1016/S0191-3085(00)22009-1).
3. Christakis N. A. (2011), *W sieci. Jak sieci społeczne kształtują nasze życie*. Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot.
4. Coleman J. (1988), *Social Capital in the Creation of Human Capital*. American Journal of Sociology, vol. 94, s. 98.
5. Dołzbłasz S. (2016), *Sieć współpracy transgranicznej na pograniczu polsko-czeskim*. Studia Regionalne i Lokalne, nr 4(66), s. 62-78.
6. Dumała H. (2012), *Transnarodowe sieci terytorialne w Europie*. Wydawnictwo UMCS, Lublin.
7. Fundusz Mikroprojektów w Euroregionie Bug. Program Ścisłej Współpracy Polska-Białoruś-Ukraina INTERREG IIIA/Tacie CBC 2004-2006 (2008). Stowarzyszenie Samorządów Euroregionu Bug, Chełm.

8. Kurcz Z. (2014), *Europeizacja i nacjonalizacja pograniczy*, W: Z. Kurcz (red.), *Polskie pogranicza w procesie przemian*, tom III. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 38.
9. Lin N. (2001), *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Princeton University Press, Princeton.
10. Partycki S. (2016), *Życie społeczne w krainie liczb*. Wydawnictwo KUL, Lublin.
11. Portes A. (1998), *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*. *Annual Review of Sociology*, vol. 24, s. 1-24. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>
12. Putnam R. (2008), *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
13. Słomczyński K. M. (2014), *Empiryczne analizy porównawcze a badania pogranicza*, W: M. Zielińska, B. Trzop (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Pogranicza i centra współczesnej Europy*. Lubuskie Towarzystwo Naukowe, 2014, s. 87-100.
14. Sztompka P. (2014), *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*. Wydawnictwo Znak, Kraków.
15. *The Spirit of Cooperation. The Cross-border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2007-2013, Regional Handbooks* (2015). Joint Technical Secretariat of Cross-border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2007-2013, Warszawa.
16. Vertovec S. (2012), *Transnarodowość*. Wydawnictwo Znak, Kraków, s. 1.

Websites / Strony internetowe:

17. www.pl-by-ua.eu (data dostępu: 26.04.2017).
18. www.pbu2020.eu/pl (data dostępu: 27.04.2017).

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

INFLUENCE OF THE COMMON AGRICULTURAL POLICY ON THE DEVELOPMENT OF FAMILY AGRICULTURAL FARMS IN THE PODLASKIE PROVINCE*

WPŁYW WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ NA ROZWÓJ RODZINNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO*

Zofia Kołoszko-Chomentowska^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Białystok University of Technology, Faculty of Management
Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania

Kołoszko-Chomentowska Z. (2018), *Influence of the Common Agricultural Policy on the development of family agricultural farms in the Podlaskie Province/ Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rozwój rodzinnych gospodarstw rolnych Województwa Podlaskiego*. Economic and Regional Studies, Vol. 11, No. 1, pp. 51-58. <https://doi.org/10.29316/ers-seir.2018.04>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: Q01, Q12, Q18

Submitted:
August 2017

Accepted:
March 2018

Tables: 7
Figures: 1
References: 10

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: Q01, Q12,
Q18

Zgłoszony:
Sierpień 2017

Zaakceptowany:
Marzec 2018

Tabele: 7
Rysunki: 1
Literatura: 10

Summary

Subject and purpose of work: We present the results of the research on the impact of the CAP on the development of family farms in the province of Podlasie.

Materials and methods: The research covered farms included in the FADN system. The analysis concerns 2005 and 2014 and was carried out in groups separated due to their condition and development opportunities: progressive farms, potentially progressive and non-progressive ones. The development opportunities were assessed on the basis of the surplus on self-financing, net investments and fixed asset replacement rates.

Results: In all groups of farms the value of assets grew, and the growth rate of assets was the highest in the progressive farms. Only the progressive and potentially progressive farms had self-financing options.

Conclusions: Budget transfers targeted at farms affected the intensification of activities related to their modernization, which resulted in the diversification of these entities. The most active recreation of fixed assets took place in the progressive farms. The market activity of potentially progressive farms increased and they are likely to become progressive farms in the future. The non-progressive farms are characterized by their permanent inability to develop.

Keywords: common agricultural policy, agricultural farm, development of farms, family farm

Streszczenie

Przedmiot i cele pracy: Przedstawiono wyniki badań na temat wpływu WPR na rozwój rodzinnych gospodarstw rolnych woj. podlaskiego.

Materiały i metody: Badaniem objęto gospodarstwa znajdujące się w systemie FADN. Analiza dotyczy 2005 i 2014 r. i przeprowadzono ją w grupach wydzielonych ze względu na stan i możliwości rozwoju: gospodarstwa rozwojowe, potencjalnie rozwojowe i nierozwojowe. Możliwości rozwoju oceniono na podstawie nadwyżki na samofinansowanie, inwestycji netto i stopy reprodukcji majątku trwałego.

Wyniki: We wszystkich grupach gospodarstw zwiększyła się wartość majątku, tempo przyrostu wartości aktywów było największe w gospodarstwach rozwojowych. Możliwości samofinansowania miały tylko gospodarstwa rozwojowe i potencjalnie rozwojowe.

Wnioski: Transfery budżetowe skierowane do gospodarstw rolnych miały wpływ na intensyfikację działań w zakresie ich modernizacji, co spowodowało dywersyfikację tych podmiotów. Najbardziej aktywne odtwarzanie środków trwałych miało miejsce w gospodarstwach rozwojowych. Wzrosła aktywność rynkowa gospodarstw potencjalnie rozwojowych i one mają szansę być w przyszłości gospodarstwami rozwojowymi. Trwały niezdolnością do rozwoju charakteryzują się gospodarstwa nierozwojowe.

Słowa kluczowe: wspólna polityka rolna, gospodarstwo rolnicze, rozwój gospodarstw, gospodarstwo rodzinne

* The research was carried out as part of work no. S/WZ/2/15 and financed from funds for education of the Ministry of Science and Higher Education
* Badania zrealizowano w ramach pracy nr S/WZ/2/15 i sfinansowane ze środków na naukę MNiSW

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr hab. inż. Zofia Kołoszko-Chomentowska (ORCID 0000-0002-3937-9594), Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Finansów i Rachunkowości, ul. Ojca Tarasiuka 2, 16-001 Kleosin, Poland; tel. +48 85 746-98-20; e-mail: z.koloszko@pb.edu.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2016: 92,91; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2016: 92,91; Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska, Zofia Kołoszko-Chomentowska. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

The problem of farm development is one of the most important ones in the context of ensuring food security of the state. A special role in this process is fulfilled by the current agricultural policy, resulting from Polish membership in the EU. The influence of Common Agricultural Policy on Polish agriculture was and is still visible and indisputable. It is expressed above all with a sustained increase in the agricultural incomes, although other factors have also improved the efficiency of farm operations (Józwiak 2014, Łopaciuk 2014). As a result of income growth, the interest of farmers in investments is generally increased. The stimulus for the modernization and development of farms is provided by the EU budget funds, as well as by the national support, which mainly includes the preferential crediting. The systematic reduction of interest rates in the years 2002-2009 influenced the greater activity of farmers in obtaining external financing, which, in connection with the inflow of funds from the EU, ensured a rapid increase in the level of investment in agriculture (Wieliczko 2011). However, in many cases these were not sufficient incentives and the unwillingness to use public support, probably resulting from the fear of risk, effectively limited the development of investments (Józwiak et al. 2014).

The Podlaskie Province is one of the main beneficiaries of the EU membership (Pietrzykowski, Wicki 2011). Farmers are very good at using the opportunities offered by the current agricultural policy. Many of them, using public funds, invested in fixed assets for their farms, e.g. the percentage of farms purchasing tractors after 2004 in relation to the total number of farms conducting agricultural production was more than twice the national rate (Madej 2013), and the investment expenditures in agriculture and hunting per 1 ha of UAA in 2015 were higher by 3.9% than the national average (GUS 2016, p. 131). It has contributed to the modernization of the production process, which should be assessed positively. However, such changes did not take place in all farms. These were mainly determined by the farmers' activity in obtaining public funds for modernization and were mostly related to larger farms managed by younger farmers.

The purpose of the study was to assess the impact of the Common Agricultural Policy on the development of family farms in the Podlaskie Province. It is the province with the largest share of farms performing agricultural functions (Chmielewska 2011). Almost half of the farms obtain more than 50% of their income from agricultural activities (GUS 2016). Agriculture is therefore a significant sector in the economy of this province.

Materials and methods

The present study concerns a permanent group of farms in the Podlaskie Province and is part of the research conducted by the author since 2005. These

Wstęp

Problem rozwoju gospodarstw rolnych jest jednym z ważniejszych w kontekście zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego kraju. Szczególną rolę w tym procesie spełnia aktualna polityka rolno, wynikająca z członkostwa Polski w UE. Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na polskie rolnictwo był i jest widoczny i niepodważalny. Wyraża się przede wszystkim trwałym wzrostem dochodów rolniczych, aczkolwiek poprawie efektywności funkcjonowania gospodarstw sprzyjały też inne czynniki (Józwiak 2014, Łopaciuk 2014). W następstwie wzrostu dochodów z reguły zwiększa się zainteresowanie rolników inwestycjami. Stymulujący charakter w procesie modernizacji i rozwoju gospodarstw rolnych mają środki z budżetu UE, a także wsparcie krajowe, do których należy zaliczyć przede wszystkim preferencyjne kredytowanie. Systematyczne obniżanie stóp procentowych w latach 2002-2009 wpłynęło na większą aktywność rolników w pozyskiwaniu finansowania zewnętrznego, co w połączeniu z napływem środków z UE zapewniło gwałtowny wzrost poziomu inwestycji w rolnictwie (Wieliczko 2011). Jednak w wielu przypadkach nie były to wystarczające zachęty i niechęć do korzystania ze wsparcia środkami publicznymi, prawdopodobnie wynikająca z obawy przed ryzykiem, skutecznie ograniczała rozwój inwestycji (Józwiak i in. 2014).

Jednym z głównych beneficjentów członkostwa w UE jest województwo podlaskie (Pietrzykowski, Wicki 2011). Rolnicy bardzo dobrze wykorzystują możliwości, jakie stwarza obecna polityka rolno. Wielu z nich, korzystając ze środków publicznych doinwestowało gospodarstwa w środki trwałe, np. udział gospodarstw zakupujących ciągniki po 2004 r. w stosunku do ogółu gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą, był ponad dwukrotnie wyższy niż w kraju (Madej 2013), a nakłady inwestycyjne w rolnictwie i łowiectwie na 1 ha UR w 2015 r. były wyższe o 3,9% niż średnio w kraju (GUS 2016, s. 131). Przyczyniło się to do unowocześnienia procesu produkcji, co należy ocenić pozytywnie. Jednak nie we wszystkich gospodarstwach takie zmiany nastąpiły. Były one determinowane głównie aktywnością rolników w pozyskiwaniu środków publicznych na modernizację i dotyczyły najczęściej gospodarstw większych, zarządzanych przez młodszych rolników.

Jako cel pracy przyjęto ocenę wpływu Wspólnej Polityki Rolnej na rozwój rodzinnych gospodarstw rolnych województwa podlaskiego. Jest to województwo o największym udziale gospodarstw rolnych pełniących funkcje rolnicze (Chmielewska 2011). Niemal połowa gospodarstw rolnych osiąga ponad 50% dochodów z działalności rolniczej (GUS 2016). Rolnictwo jest więc znaczącym działem gospodarki tego województwa.

Materiały i metody

Prezentowane opracowanie dotyczy stałej grupy gospodarstw rolnych województwa podlaskiego i jest częścią badań prowadzonych przez autorkę od 2005

are farms in the field of observation of Polish FADN. They were divided into three groups: progressive, non-progressive and potentially progressive. The size of the population surveyed is shown in Table 1. The number of farms decreased because some of the farms are no longer in the FADN field of observation. The income from the family farm, decreased by the estimated costs of own work of a farmer and his family, which was adopted at the parity rate basis, was taken as the basis for division. A detailed methodology for the division of farms and the results from the years 2005-2010 were presented in another paper (Kołoszko-Chomentowska 2013). This study presents results from 2014 in relation to 2005 (the first year of research). The adoption of two extreme years allows to assess the impact of the CAP on changes that occurred in the surveyed farms, especially since the effects of most of the decisions, especially investment decisions, are only visible in a longer time perspective.

The possibilities of farm development were assessed on the basis of the surplus on self-financing (Sobczyński 2009). The basis for its calculation is the gross income understood as the sum of income from a family farm (SE420) and depreciation (SE360). The amount calculated this way should cover at least the costs of own work and loan instalments. The cost of own work (SE015) was estimated on the basis of wages for hired labour. In the case of FADN data, they were adopted according to the following formula: $(SE370/SE020) \times SE015$. The calculations omit the value of loan instalments due to the fact that it is impossible to determine them on the basis of available information. The surplus on self-financing of farm development is of potential nature, and the farmers themselves decide about its final allocation.

In order to determine the prospects for the functioning of farms, the rate of reproduction of fixed assets was calculated. This is one of the ways to assess the recovery of fixed assets and farm development. This indicator was calculated according to the following formula: $(net\ investments/fixed\ assets) \times 100\%$, which according to FADN adopts the following form: $(SE521/SE441) \times 100\%$. It informs us about the type of reproduction occurring in the farm (extended, simple, narrowed).

r. Są to gospodarstwa będące w polu obserwacji polskiego FADN. Na potrzeby analizy podzielono je na 3 grupy: gospodarstwa rozwojowe, nierozwojowe i potencjalnie rozwojowe. Liczebność badanej populacji przedstawiono w tabeli 1. Liczba gospodarstw zmniejszyła się, ponieważ część gospodarstw pozostaje poza polem obserwacji FADN. Za podstawę podziału przyjęto dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego pomniejszony o szacunkowe koszty pracy własnej rolnika i jego rodziny, które przyjęto na poziomie stawki parytetowej. Szczegółową metodykę podziału gospodarstw oraz wyniki badań z lat 2005-2010 przedstawiono w innej pracy (Kołoszko-Chomentowska 2013). W niniejszym opracowaniu przedstawiono wyniki z 2014 r. w odniesieniu do 2005 r. (wyjściowego roku badań). Przyjęcie dwóch skrajnych lat pozwala na ocenę wpływu WPR na zmiany jakie dokonały się w badanych gospodarstwach, zwłaszcza że efekty większości decyzji, a szczególnie decyzji inwestycyjnych, widoczne są w dłuższym horyzoncie czasowym.

Możliwości rozwoju gospodarstw rolnych oceniono na podstawie nadwyżki na samofinansowanie (Sobczyński 2009). Podstawą jej obliczenia jest dochód brutto rozumiany jako suma dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego (SE420) i amortyzacji (SE360). Tak obliczona wielkość powinna pokryć przynajmniej koszty pracy własnej oraz raty kredytu. Koszty pracy własnej (SE015) oszacowano na podstawie wynagrodzenia za pracę najemną. W przypadku danych FADN przyjęto je według formuły: $(SE370/SE020) \times SE015$. W obliczeniach pominięto wartość rat kredytów z uwagi na niemożliwość ich określenia na podstawie dostępnych informacji. Nadwyżka na samofinansowanie rozwoju gospodarstw ma charakter potencjalny, o ostatecznym jej rozdysponowaniu decydują sami rolnicy.

W celu określenia perspektyw funkcjonowania gospodarstw, obliczono stopę reprodukcji majątku trwałego. Jest to jeden ze sposobów oceny odtwarzania środków trwałych i rozwoju gospodarstw. Wskaźnik ten obliczono według formuły: $(inwestycje\ netto/aktywa\ trwałe) \times 100\%$, który według FADN przyjmuje postać: $(SE521/SE441) \times 100\%$. Informuje on o rodzaju reprodukcji występującej w gospodarstwie (rozszerzona, prosta, zawężona).

Table 1. Number and structure of the surveyed farms in 2005 and 2014 in the analytical groups

Tabela 1. Liczebność i struktura badanych gospodarstw w latach 2005 i 2014 w grupach analitycznych

Specification / Wyszczególnienie	2005		2014	
	Liczba	%	Liczba	%
Progressive farms / Gospodarstwa rozwojowe	471	66,0	239	64,1
Non-progressive farms / Gospodarstwa nierozwojowe	184	25,7	89	23,8
Potentially progressive farms / Gospodarstwa potencjalnie rozwojowe	59	8,3	45	12,1
Total / Ogółem	714	100,0	373	100,0

Findings

The surveyed farms are diversified in terms of land resources (tab.2). The largest farmland resources are held by progressive farms. Their area is more than

Wyniki badań

Badane gospodarstwa są zróżnicowane pod względem zasobów ziemi (tab.2). Największymi zasobami użytków rolnych dysponują gospodarstwa

twice the area of non-progressive farms. All groups of farms conduct production on own and rented land. In the case of progressive farms, the share of rented land was the largest and amounted to an average of 32.74%, while the smallest was in non-progressive farms (15.91%). All of the surveyed farms increased their land resources between 2005 and 2014. The largest changes took place in progressive farms, they increased their area by 13.2% (4.14 ha) mainly through rent.

rozwojowe. Ich powierzchnia jest ponad dwukrotnie większa niż w gospodarstwach nierozwojowych. Wszystkie grupy gospodarstw prowadzą produkcję na gruntach własnych i dzierżawionych. W przypadku gospodarstw rozwojowych udział gruntów dzierżawionych był największy i wynosił średnio 32,74%, natomiast najmniejszy był w gospodarstwach nierozwojowych (15,91%). W latach 2005-2014 wszystkie badane gospodarstwa powiększyły zasoby ziemi. Największe zmiany dokonały się w gospodarstwach rozwojowych, powiększyły one swoją powierzchnię o 13,2% (4,14 ha) głównie kosztem dzierżawy.

Table 2. Agricultural Area
Tabela 2. Zasoby ziemi

Years / Lata	Progressive farms / Gospodarstwa rozwojowe		Non-progressive farms / Gospodarstwa nierozwojowe		Potentially progressive farms / Gospodarstwa potencjalnie rozwojowe	
	UAA ¹ / UR (ha) total / ogółem	including rented UAA / w tym dzierżawa (ha)	UAA / UR (ha) total / ogółem	including rented UAA / w tym dzierżawa (ha)	UAA / UR (ha) total / ogółem	including rented UAA / w tym dzierżawa (ha)
2005	31,32	9,36	14,30	1,76	18,97	2,75
2012	34,26	11,91	15,99	2,83	20,88	4,05
2014	35,46	11,91	15,98	2,83	20,98	4,15
zmiana 2014/2005	4,14	2,55	1,68	1,07	2,01	1,40

1 - UAA- UtilisedAgriculturalArea/ użytki rolne

Source: own study.

Źródło: badania własne.

Fixed assets prove the level of technical utilities of farms and their competitiveness. The surveyed farms were diversified in terms of fixed assets equipment (Table.3) In the initial year of the research, the share of fixed assets in all groups of farms amounted to over 87% of the total assets, and in the following years it decreased and in 2014 it amounted to 78.2-80%. Such a structure of assets, although unfavourable in terms of their reproducibility, is characteristic for many farms. In all groups, the value of assets increased, with the growth rate of assets in the progressive farms being higher than in the remaining groups. It is worth noting that the value of assets is positively correlated with the size of the farm and it mainly determines its value and structure.

Aktywa trwałe świadczą o poziomie technicznego uzbrojenia gospodarstw i ich konkurencyjności. Badane gospodarstwa były zróżnicowane pod względem wyposażenia w aktywa trwałe (tab.3). W wyjściowym roku badań we wszystkich grupach gospodarstw udział aktywów trwałych wynosił ponad 87% wartości aktywów ogółem, a w kolejnych latach zmniejszał się i w 2014 r. wynosił 78,2-80%. Taka struktura majątku, mimo że niekorzystna ze względu na możliwości jego odtwarzania, jest charakterystyczna wielu gospodarstwom rolnym. We wszystkich grupach wartość majątku zwiększyła się, przy czym w gospodarstwach rozwojowych tempo przyrostu wartości aktywów było większe niż w pozostałych grupach. Warto przy tym zwrócić uwagę, że wartość majątku jest skorelowana dodatnio z wielkością gospodarstwa i to decyduje głównie o jego wartości i strukturze.

Table 3. Value of assets (thous.PLN·farm⁻¹)
Tabela 3. Wartość aktywów (tys.zł·gosp.⁻¹)

Years/ Lata	Progressive farms / Gospodarstwa rozwojowe		Non-progressive farms / Gospodarstwa nierozwojowe		Potentially progressive farms / Gospodarstwa potencjalnie rozwojowe	
	total assets / aktywa ogółem	fixed assets / aktywa trwałe	total assets / aktywa ogółem	fixed assets / aktywa trwałe	total assets / aktywa ogółem	fixed assets / aktywa trwałe
2005	555,5	486,1	223,8	195,4	303,9	265,7
2012	946,7	784,8	279,6	218,9	401,1	320,4
2014	872,8	698,6	278,8	218,1	401,8	315,4
zmiana 2014/2005 (%)	57,1	43,7	24,5	11,6	32,2	18,7

Source: own study.

Źródło: badania własne.

Since 2005, the relationship of farms with the market changed, as evidenced by, among others, changes in the cost structure of external factors (Table. 4). In 2014, these costs almost doubled, and even more than doubled in non-progressive farms. With the rising costs of external factors in general, the share of rental costs for the lease of land increased very clearly. This illustrates the situation on the agricultural land market in the Podlaskie province. Since the introduction of subsidies for agricultural land (direct subsidies), the value of land has increased several fold and there is now talk of 'land hunger'. With limited land resources, there is always an increase in the prices of agricultural land, which makes it difficult to expand farms. Production is largely carried out on leased land, which increases the production costs.

Od 2005 r. zmieniły się relacje gospodarstw rolnych z rynkiem, o czym świadczą.in. zmiany w strukturze kosztów czynników zewnętrznych (tab. 4). W 2014 r. koszty te wzrosły prawie dwukrotnie, a w gospodarstwach nierozwojowych nawet ponad dwukrotnie. Przy rosnących kosztach czynników zewnętrznych ogółem wzrósł bardzo wyraźnie udział kosztów czynszu z tytułu dzierżawy ziemi. To obrazuje sytuację na rynku ziemi rolniczej w województwie podlaskim. Od momentu wprowadzenia dopłat do gruntów rolnych (dopłaty bezpośrednie) wartość ziemi wzrosła kilkakrotnie i obecnie mówi się o „głodzie ziemi”. Przy ograniczonych zasobach ziemi, zawsze występuje wzrost cen gruntów rolnych, co utrudnia powiększanie gospodarstw. Produkcja jest prowadzona w dużej mierze na gruntach dzierżawionych, a to zwiększa koszty produkcji.

Table 4. Total costs of external factors
Tabela 4. Koszty czynników zewnętrznych

Specification / Wyszczególnienie	Progressive farms / Gospodarstwa rozwojowe		Non-progressive farms / Gospodarstwa nierozwojowe		Potentially progressive farms / Gospodarstwa potencjalnie rozwojowe	
	2005	2014	2005	2014	2005	2014
Total costs of external factors / Koszty c.z. ogółem (zł)	4 204	7 458	536	1 204	1 069	2 012
including / w tym: (%)						
- wages paid /wynagrodzenia	23,51	17,49	8,20	0,60	24,71	6,46
- rent paid /czynsze	30,39	45,89	43,59	68,00	43,67	58,02
- interest paid /odsetki	46,10	36,62	48,21	31,40	31,62	35,52

Source: own study.
Źródło: badania własne.

Table 5. Commodity production (PLN·ha⁻¹)
Tabela 5. Produkcja towarowa (zł·ha⁻¹)

Years / Lata	Progressive farms / Gospodarstwa rozwojowe		Non-progressive farms / Gospodarstwa nierozwojowe		Potentially progressive farms / Gospodarstwa potencjalnie rozwojowe	
	ogółem	zwierzęca (%)	ogółem	zwierzęca (%)	ogółem	zwierzęca (%)
2005	5 324	82,1	2 759	68,5	3 043	71,2
2012	6 930	81,2	3 060	65,6	3 110	67,9
2014	7 408	80,9	3 031	65,9	3 866	69,8
zmiana 2014/2005 (%)	39,1	-	9,8	-	27,1	-

Source: own study.
Źródło: badania własne.

The relationship between farms and the market is also demonstrated by the value of sold production, which depends on the value of global production, the higher it is, the greater the share of commodity production in it. Farms producing mainly for sale are characterised by a larger area of agricultural land, as confirmed by the data of the General Agricultural Census. Therefore, the link between such a farm and the market is stronger. In small farms, production is mainly intended for self-supply, and only the possible surplus is intended for sale. The value of commodity production in progressive farms was more than twice as high as in non-progressive farms (Table 5). In 2014, the greatest increase in the value of sold production

O powiązaniach gospodarstw z rynkiem świadczy również wartość produkcji sprzedanej, która zależy od wartości produkcji globalnej, im jest ona większa, tym większy jest w niej udział produkcji towarowej. Gospodarstwa produkujące głównie na sprzedaż charakteryzują się większą powierzchnią użytków rolnych, co potwierdzają dane Powszechnego Spisu Rolnego. Silniejsze są więc związki takiego gospodarstwa z rynkiem. W małych gospodarstwach produkcja przeznaczona jest głównie na samozaopatrzenie, a ewentualne nadwyżki przeznaczone są na sprzedaż. Wartość produkcji towarowej w gospodarstwach rozwojowych była ponad dwukrotnie większa niż w nierozwojowych (tab. 5). W 2014 r. największy

was recorded in progressive farms (39.1%). The market links of potentially progressive farms also increased, the increase in the value of commodity production per 1 ha of UAA was 27.1%. Animal production dominates in all groups of farms. Its share in progressive farms is particularly high, which results from the fact that this group also includes commodity farms specialising in milk production.

wzrost wartości produkcji sprzedanej odnotowano w gospodarstwach rozwojowych (39,1%). Zwiększyły się też powiązania rynkowe gospodarstw potencjalnie rozwojowych, przyrost wartości produkcji towarowej na 1 ha UR wynosił 27,1%. We wszystkich grupach gospodarstw dominuje produkcja zwierzęca. Szczególnie duży jest jej udział w gospodarstwach rozwojowych, a wynika to a faktu, że w tej grupie znajdują się gospodarstwa towarowe, specjalizujące się w produkcji mleka.

Table 6. Surplus for self-financing(PLN·farm⁻¹)

Tabela 6. Nadwyżka na samofinansowanie (zł·gosp.⁻¹)

Specification / Wyszczególnienie	Progressive farms / Gospodarstwa rozwojowe		Non-progressive farms / Gospodarstwa nierozwojowe		Potentially progressive farms / Gospodarstwa potencjalnie rozwojowe	
	2005	2014	2005	2014	2005	2014
Gross income / Dochód brutto	103 679	158 771	24 618	43 916	37 830	64 147
Adjustedgrossincome / Dochód brutto skorygowany	75 568	116 353	12 751	23 582	18 594	36 959
Surplus I / Nadwyżka I	81 443	119 837	5 386	37 896	21 794	37 172
Surplus II / Nadwyżka II	53 331	77 418	-7 227	-1 285	2 558	9 984

Source: own study.

Źródło: badania własne.

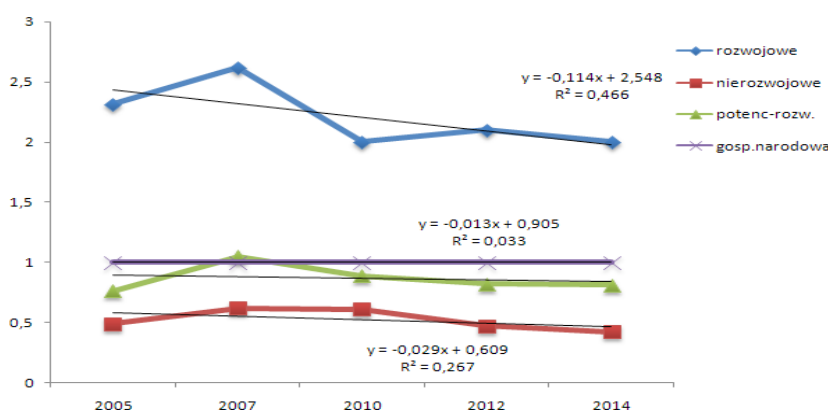

Figure 1. Incomeparityof the surveyedfarmsin years 2005-2014

Rysunek 1. Parytet dochodowy badanych gospodarstw w latach 2005-2014

Source: own study.

Źródło: badania własne.

The basic economic category, on which the development opportunities of farms depend is the income from a family farm. The level of this income per person employed full-time in the farm is particularly important. From this point of view, progressive farms make the most favourable impression. Throughout the research period, they generated income twice as high as parity income, despite a certain collapse after 2008 due to the economic recession (Fig.1). In potentially progressive farms, the level of income was variable. The lowest income was generated by non-progressive farms, the parity being 0.42-0.62, depending on the year. In all farms subsidies to operating activities played an important role in shaping their income. This had an impact on the possibilities of self-financing (Table6). Surplus I (subsidies included)

Podstawową kategorią ekonomiczną jest dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, od którego zależą możliwości rozwoju gospodarstw. Szczególnie istotny jest poziom tego dochodu na osobę pełnozatrudnioną w gospodarstwie rolnym. Z tego punktu widzenia najkorzystniej wypadają gospodarstwa rozwojowe. W całym okresie badawczym osiągały dochód dwukrotnie wyższy od dochodu parytetowego, mimo pewnego załamania po 2008 r. w związku z recesją gospodarczą (rys.1). W gospodarstwach potencjalnie rozwojowych poziom dochodu był zmienny. Najniższy dochód generowały gospodarstwa nierozwojowe, parytet wynosił 0,42-0,62 w zależności od roku. Dużą rolę w kształtowaniu dochodu, we wszystkich gospodarstwach, odegrały dopłaty do działalności operacyjnej. Miało to wpływ na możliwo-

was positive in all groups, while surplus II (after adjustment for surcharges) in non-progressive farms, in both research periods, was negative, which means that farms in this group did not have any development funds. Only progressive and potentially progressive farms had the possibility of self-financing. The level of surplus was diversified, but it does not mean that the funds were used to increase fixed assets. The calculated surplus represents the potential for investment in fixed assets. In fact, its management depends solely on the individual situation of each farm.

ści samofinansowania (tab.6). Nadwyżka I (uwzględniono dopłaty) we wszystkich grupach była dodatnia, natomiast nadwyżka II (po skorygowaniu o dopłaty) w gospodarstwach nierozwojowych, w obu okresach badawczych przyjęła wartość ujemną, a to oznacza, że gospodarstwa tej grupy nie posiadały środków na rozwój. Możliwości samofinansowania miały tylko gospodarstwa rozwojowe i potencjalnie rozwojowe. Poziom nadwyżki był zróżnicowany, ale też nie oznacza, że środki te zostały wykorzystane na zwiększenie aktywów trwałych. Obliczona nadwyżka oznacza potencjalne możliwości inwestowania w środki trwałe. W rzeczywistości jej zagospodarowanie zależy wyłącznie od indywidualnej sytuacji każdego gospodarstwa.

Table 7. Value of investment (PLN·farm⁻¹)

Tabela 7. Wartość inwestycji (zł·gosp.⁻¹)

Specification / Wyszczególnienie	Progressive farms / Gospodarstwa rozwojowe		Non-progressive farms / Gospodarstwa nierozwojowe		Potentially progressive farms / Gospodarstwa potencjalnie rozwojowe	
	2005	2014	2005	2014	2005	2014
Gross investment / Inwestycje brutto	43 862	50 833	5 237	10 476	19 965	6 287
Depreciation / Amortyzacja	19 532	35 287	8 374	10 751	13 159	15 384
Net investment / Inwestycje netto	24 330	15 546	-3 137	-275	6 805	-9 097
The rate of re-investment of fixed assets / Stopa reprodukcji majątku (%)	5,01	2,22	-1,61	-0,13	2,56	-2,88

Source: own study.

Źródło: badania własne.

The value of net investments discloses the processes of fixed assets re-investment. In 2005, progressive and potentially progressive farms were characterized by their expanded reproduction (Tab.7). In 2014, the conditions for reproduction changed and the positive value of net investments was recorded only in the progressive farms. Non-progressive were in the most difficult situation. In both research periods, the net investment value was negative, which means that there was a decapitalisation of their fixed assets and this process is of a lasting nature.

Conclusions

The conducted analysis indicates that the support from public funds, mainly under the CAP instruments, caused a significant improvement of the economic situation of the surveyed farms. It also influenced the intensification of activities related to their modernization and, consequently, the diversification of these entities. In addition to small farms, modern commodity farms with high competitive potential developed, which are now considered progressive farms. Investment processes in these farms were more advanced, and the income obtained, at twice the parity level, allowed for extended reproduction. It can be assumed that the obtained surplus was intended for the modernization of farms, as evidenced by the increase in the value of their assets.

O procesach odnowy majątku trwałego informuje wartość inwestycji netto. W 2005 r. reprodukcją rozszerzoną charakteryzowały się gospodarstwa rozwojowe i potencjalnie rozwojowe (tab.7). W 2014 r. warunki reprodukcji zmieniły się i dodatnią wartość inwestycji netto zanotowano tylko w gospodarstwach rozwojowych. W najtrudniejszej sytuacji były gospodarstwa nierozwojowe. W obu okresach badawczych wartość inwestycji netto była ujemna, co oznacza, że nastąpiła w nich dekapitalizacja majątku trwałego i proces ten ma charakter trwały.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wskazuje, że wsparcie środkami publicznymi, głównie w ramach instrumentów WPR spowodowało istotną poprawę sytuacji ekonomicznej badanych gospodarstw rolnych. Wpłynęło też na intensyfikację działań związanych z ich modernizacją, a w konsekwencji na dywersyfikację tych podmiotów. Obok gospodarstw małych rozwinęły się nowoczesne gospodarstwa towarowe o dużym potencjale konkurencyjnym, uznane za rozwojowe. Procesy inwestycyjne w tych gospodarstwach były bardziej zaawansowane, a uzyskany dochód, na poziomie dwukrotnie wyższym od parytetowego, pozwalał na reprodukcję rozszerzoną. Można przyjąć, że wygospodarowana nadwyżka była przeznaczona na modernizację gospodarstw, o czym też świadczy wzrost wartości aktywów.

Potentially prospective farms undertook modernization measures and in the longer term should enlarge the group of prospective farms. The level of income from the farm, and thus the possibility of self-financing, was variable, but the market activity and changes in the resources of production factors allow for an optimistic forecast as to their future. In the case of this group of farms, much depends on the personal situation of the farmer and his family. Non-prospective farms are characterized by permanent inability to develop. The farms in this group are the most dependent on EU funds. Despite public support, they generate too low income to expect reproduction of assets and development.

Gospodarstwa potencjalnie rozwojowe podjęły działania modernizacyjne i w dalszej perspektywie powinny powiększyć grupę gospodarstw rozwojowych. Poziom dochodu z gospodarstwa, a tym samym możliwości samofinansowania, były wprawdzie zmienne, ale aktywność rynkowa i zmiany w zasobach czynników wytwórczych pozwalają optymistycznie oceniać ich przyszłość. W przypadku tej grupy gospodarstw wiele zależy od osobistej sytuacji rolnika i jego rodziny. Trwałą niezdolnością do rozwoju charakteryzują się gospodarstwa nierozwojowe. Gospodarstwa tej grupy są najbardziej uzależnione od środków z UE. Mimo publicznego wsparcia, generują one zbyt niski dochód, aby można było oczekiwać reprodukcji majątku i rozwoju.

References / Literatura:

1. Chmielewska B. (2011), *Przemiany funkcji gospodarstw indywidualnych w Polsce*. Roczniki Naukowe SERiA, 13(5), s. 15-19.
2. GUS Rocznik Statystyczny Rolnictwa, Warszawa 2016.
3. Józwiak W. (2014), *Rozwój krajowych przedsiębiorstw rolnych osób fizycznych w świetle idei „spirali wzrostu”*. IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2011-2014, nr 113, Warszawa.
4. Józwiak W., Sobierajewska J., Zieliński M. (2014), *Zmiany liczby gospodarstw osób fizycznych ze zdolnością konkurencyjną*, W: A. Kowalski, M. Wigier, M. Dudek (red.), *Osiągnięcia i wyzwania w gospodarce żywnościowej oraz na obszarach wiejskich w 10 lat po rozszerzeniu UE*, IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2011-2014, nr 123, Warszawa, s. 57-68.
5. Kołoszko-Chomentowska Z. (2013), *Przyrodnicze i organizacyjno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju rodzinnych gospodarstw rolnych w województwie podlaskim*. Monografie i Rozprawy Naukowe IUNG-PIB Puławy, nr 41.
6. Łopaciuk W. (red.), (2014), *Wpływ WPR na rolnictwo w latach 2004-2012*. IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2011-2014, nr 118, Warszawa.
7. Madej A. (2013), *Rolnictwo województwa podlaskiego na tle kraju*. Studia i Raporty IUNG-PIB Puławy, nr 32(6), s. 201-215.
8. Pietrzykowski R., Wicki L. (2011), *Regionalne zróżnicowanie wykorzystania środków z programów Wspólnej Polityki Rolnej na modernizację rolnictwa*. Roczniki Nauk Rolniczych Seria G, Nr 98(4), s. 7-22.
9. Sobczyński T. (2009), *Wpływ wielkości ekonomicznej gospodarstw rolniczych UE na ich możliwości rozwojowe*. Zeszyty Naukowe SGGW Problemy Rolnictwa Światowego, T. 9, s. 159-168.
10. Wieliczko B. (2011), *Oddziaływanie polityki fiskalnej na sytuację polskiego rolnictwa w latach 2001-2009*. Roczniki Nauk Rolniczych Seria G, 98(3), s. 53-62.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

REGIONAL VARIATION IN CHANGES IN AGRICULTURAL PRODUCTION IN POLAND IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL IMPACT*

REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE ZMIAN PRODUKCJI ROLNICZEJ W POLSCE W KONTEKŚCIE ODDZIAŁYWANIA NA ŚRODOWISKO*

Jerzy Kopiński^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Institute of Soil Science and Plant Cultivation – State Research Institute in Puławy
Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Państwowy Instytut Badawczy w Puławach

Kopiński J. (2018), *Regional variation in changes in agricultural production in Poland in the context of environmental impact/ Regionalne zróżnicowanie zmian produkcji rolniczej w Polsce w kontekście oddziaływania na środowisko*. Economic and Regional Studies, Vol. 11, No. 1, pp. 59-75.
<https://doi.org/10.29316/ers-seir.2018.05>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: Q15, Q51, Q56

Submitted:
August 2017

Accepted:
December 2017

Tables: 0
Figures: 12
References: 47

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: Q15, Q51,
Q56

Zgłoszony:
Sierpień 2017

Zaakceptowany:
Grudzień 2017

Tabele: 0
Rysunki: 12
Literatura: 47

Summary

Subject and purpose of work: Agricultural production activity brings about specific environmental effects. The aim of the study was to analyse changes in agricultural production in regions of Poland (NUTS-2) in the context of environmental impact using the gross nitrogen balance.

Materials and methods: The analysis covered the medium-term perspective of 2001-2016. The primary source of information was statistical data of the Polish Central Statistical Office (Główny Urząd Statystyczny - GUS).

Results: During the 2002-2004 period, the balance of gross nitrogen balance in Poland did not change and amounted to an average of 47.5 kg N·ha⁻¹ UAA (Utilized Agricultural Area). The progressive extensification of plant production in the following provinces: Śląskie, Małopolskie, Podkarpackie and Świętokrzyskie, is accompanied by a rapid reduction in the stocking density of livestock.

Conclusions: The nitrogen balance, highly differentiated regionally, just as its individual elements, show the potential differentiation scale of the agricultural impact on the state of the environment. Very high balance surpluses occurring in the Kujawsko-Pomorskie, Łódzkie and Wielkopolskie provinces may indicate high environmental pressure from the agricultural production.

Keywords: regional differentiation of agriculture, agricultural production, production intensity, environmental impact of agriculture, gross nitrogen balance

Streszczenie

Przedmiot i cele pracy: Działalności produkcji rolniczej niesie ze sobą określone skutki środowiskowe. Celem opracowania była analiza zmian produkcji rolniczej w regionach Polski (NUTS-2) w kontekście oddziaływania na środowisko z wykorzystaniem bilansu azotu brutto.

Materiały i metody: Analiza obejmowała perspektywę średniookresową lat 2001-2016. Podstawowe źródło informacji stanowiły dane statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego (GUS).

Wyniki: W latach 2002-2004 saldo bilansu azotu brutto w Polsce nie uległo zmianie i wynosiło średnio 47,5 kg N·ha⁻¹ UR. Postępującej ekstensyfikacji produkcji roślinnej w województwach: śląskim, małopolskim, podkarpackim, świętokrzyskim towarzyszy gwałtowne zmniejszenie obsady zwierząt gospodarskich.

Wnioski: Silnie zróżnicowane regionalnie sald bilansu azotu jak i jego poszczególnych elementów pokazują potencjalną skalę zróżnicowania oddziaływania rolnictwa na stan środowiska. Bardzo duże nadwyżki bilansowe występujące w województwach kujawsko-pomorskim, łódzkim i wielkopolskim, wskazywać mogą na dużą presję środowiskową ze strony produkcji rolniczej.

Słowa kluczowe: regionalne zróżnicowanie rolnictwa, produkcja rolnicza, intensywność produkcji, oddziaływanie środowiskowe rolnictwa, bilans azotu brutto

* The article was prepared as part of task No. 2.1 in the 2014-2020 long-term program of the Institute of Soil Science and Plant Cultivation - State Research Institute/ * Artykuł opracowano w ramach zadania nr 2.1 w programie wieloletnim 2014-2020 IUNG-PIB

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr hab. Jerzy Kopiński (ORCID 0000-0002-2887-4143), Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa - Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Systemów i Ekonomiki Produkcji Roślinnej, ul. Czarotoryskich 8, 24-100 Puławy, Polska; tel. +48 81 478 68 21, e-mail: jkop@iung.pulawy.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2016: 92,91; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2016: 92.91; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska, Jerzy Kopiński. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

Agriculture, like many other branches of the economy, undergoes constant economic and structural changes, which necessitate processes of adjustment to variable economic conditions (Kopiński 2017d). The changes taking place are a derivative of the function of elapsing time (Matyka et al. 2013) and a derivative of civilizational and cultural changes distinctive in the general level and quality of rural population's life in the local and national scale (Niedzielski 2015), but also of urban residents (as food consumers). Runowski (2014) points out that the impact of various dimensions of the environment, i.e. economic, technological, international, ecological, political and legal as well as sociocultural ones, on the whole agro-food sector is increasingly high and it occurs in close, mutually interweaving relations.

Apart from internal conditions (including: natural, organizational and economic ones), the external factors are also influential, among other things, the ones that are shaped by the CAP (Common Agricultural Policy), WTO (World Trade Organization¹), raw materials, product and capital markets, or current and future international agreements - CETA (Comprehensive Economic and Trade Agreement²), TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership³).

Every sudden (and not only such) change, within the scope of conducted agricultural activity, forces one to make decisions and take actions restoring the desired state of specific economic balance (Józwiak 2013). These changes affect also the intensity level, the structure of agricultural production, but also the state of the environment. The scale (power of pressure) of the impact of agricultural production depends directly on the level of production intensity and compliance with the so-called good agricultural culture rules, which are specified in many rules of law, statements and regulations (*Strategy... 2012⁴; Principle... 2012⁵*). The concept of multifunctional agriculture included therein as part of the Common Agricultural Policy (CAP) is intended to support the so-called European agricultural model (RDP - Rural Development Programme 2009, 2014), that is "moderately" intensive agricultural production carried out in accordance with the principles of protection, preservation and improvement of the natural environment. At the same time in Poland, the processes of increasing intensity, concentration, specialization and polarization of agricultural production are noticeable. They arise from the aspiration to improve the rate of return and profitability of farmland management (Kopiński, Krasowicz 2010; Józwiak, Mirkowska 2011; Ziętara 2009) in the conditions of increasing competition

Wstęp

Rolnictwo, tak jak wiele innych gałęzi gospodarki, ulega ciągłym przemianom ekonomicznym i strukturalnym, które wymuszają procesy dostosowawcze do zmieniających się warunków gospodarowania (Kopiński 2017d). Zachodzące zmiany są pochodną funkcji upływającego czasu (Matyka i in. 2013) i pochodną zmian cywilizacyjno-kulturowych wyrażających się w ogólnym poziomie i jakości życia mieszkańców wsi w skali lokalnej i ogólnokrajowej (Niedzielski 2015), ale także mieszkańców miast (jako konsumentów żywności). Runowski (2014) zwraca uwagę że, oddziaływanie różnych wymiarów otoczenia, tj. ekonomicznego, technologicznego, międzynarodowego, ekologicznego, polityczno-prawnego i społeczno-kulturowego na cały sektor rolno-żywnościowy jest coraz większe i zachodzi w ścisłych, wzajemnie przenikających się powiązaniach.

Poza uwarunkowaniami wewnętrznymi (w tym: przyrodniczymi, organizacyjno-ekonomicznymi) znaczący wpływ mają także czynniki zewnętrzne kształtowane m.in. przez WPR (Wspólna Polityka Rolna), WTO (World Trade Organization¹), rynki - surowcowe, produktowe i kapitałowe, czy obecne i przyszłe umowy międzynarodowe - CETA (Comprehensive Economic and Trade Agreement²), TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership³).

Każda gwałtowna (i nie tylko) zmiana, w obrębie prowadzonej działalności rolniczej, wymusza podejmowanie decyzji i działań przywracających pożądany stan swoistej równowagi ekonomicznej (Józwiak 2013). Zmiany te oddziałują także na poziom intensywności, strukturę produkcji rolniczej, ale także na stan środowiska. Skala (siła presji) oddziaływania produkcji rolniczej zależy bezpośrednio od poziomu intensywności produkcji i przestrzegania zasad tzw. dobrej kultury rolnej, ujętych w wielu normach prawnych, deklaracjach i rozporządzeniach (*Strategia... 2012⁴; Zasada... 2012⁵*). Ujęta w nich koncepcja rolnictwa wielofunkcyjnego w ramach prowadzonej Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) wspierać ma tzw. europejski model rolnictwa (PROW 2009; 2014), czyli „umiarkowanie” intensywnej produkcji rolną prowadzoną w zgodzie z zasadami ochrony, zachowania i poprawiania środowiska naturalnego. Jednocześnie w Polsce widoczne są procesy wzrostu intensywności, koncentracji, specjalizacji i polaryzacji produkcji rolniczej. Wynikają one z dążenia do poprawy rentowności i dochodowości gospodarowania (Kopiński, Krasowicz 2010; Józwiak, Mirkowska 2011; Ziętara 2009) w warunkach coraz bardziej wzrastającej konkurencji (krajowej, europejskiej i światowej). Podejmowane działania (regulacje prawne) przeciwdziałające negatywnym skutkom działalności rolniczej

¹ WTO - World Trade Organisation

² CETA - Comprehensive Economic and Trade Agreement (EU-Canada)

³ TTIP - Transatlantic Partnership in the field of Trade and Investment (EU-US)

⁴ Strategy for sustainable development of rural areas, agriculture and fishing for 2012-2020, MARD, Warsaw 2012, pp. 155.

⁵ Cross-compliance, MARD, Warsaw 2012, pp. 64.

¹ WTO - Światowa Organizacja Handlu

² CETA - Kompleksowa Umowa Gospodarczo-Handlowa (UE-Kanada)

³ TTIP - Transatlantyckie Partnerstwo w dziedzinie Handlu i Inwestycji (UE-USA)

⁴ Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020, MRiRW, Warszawa 2012, ss. 155.

⁵ Zasada Wzajemnej Zgodności (cross-compliance), MRiRW, Warszawa 2012, ss. 64.

(domestic, European and worldwide). The actions undertaken (legal regulations) to counteract the negative effects of agricultural activity will not fully eliminate the existing threats, but rather they are intended to play a restrictive role.

The environmental effects of agricultural production may be manifested directly in a measurable way through the change of soil fertility indicators and in the composition and quality of groundwater and indirectly in the change of the so-called agro-environmental indicators informing about the potential (possible) impact of agriculture (Fotyma et al. 2010; Kopiński 2010). One of many such indicators, in addition to the consumption of chemical plant protection products and energy, used and required, among others, by Eurostat and OECD⁶ (Organisation for Economic Cooperation and Development) is the balance of nutrients, including nitrogen and phosphorus, being the main biogens (Kopiński 2017a; Pastuszak et al. 2014).

However, it should be emphasised that the provinces (regions) of Poland, by virtue of the diversity of natural, organizational and economic conditions, and also environmental ones, are not areas of homogeneous agriculture and the importance of regionalization of agricultural development is still on the rise (Kopiński 2017d, Kopiński, Matyka 2016; Rudnicki et al. 2015; Stany 2013). Therefore, on account of its complexity, the evaluation of the effects of occurring changes and processes in agricultural production in relation to production-economic and environmental objectives, is highly diverse and ambiguous, and generally conflicting (Kopiński 2012; Zegar 2013).

The aim of the study is to analyse changes in agricultural production in Poland's regions (NUTS-2⁷) in the context of environmental impact using the gross nitrogen balance.

Materials and the method

The research and analysis were conducted in a desk research manner. They covered the medium-term perspective of the period 2001-2016. The primary source of information was statistical data of the Polish Central Statistical Office (CSO) and results of proprietary research. The research used the analysis of the structure of the phenomena (features) and the dynamics of changes in relative terms or when described by a trend equation. In spatial comparative analysis, the indicators for individual provinces were confronted with the mean figures for Poland, as a reference system. In order to eliminate the influence of variability over the years, the analysis of basic indicators was based on mean values from 3 years. To indicate emerging trends, changes in individual regions between the periods 2001-2003 and 2013-2015 or 2014-2016 were compared (depending on the availability of data).

⁶ Environmental Indicators for Agriculture. Publications Service, OECD, Paris, 2006, vol. 4, chapter 3.

⁷ NUTS - Nomenclature of Territorial Units for Statistics (Nomenclature of Territorial Units for Statistics)

nie wyeliminują występujących zagrożeń do końca, a raczej mają pełnić rolę ograniczającą.

Skutki środowiskowe działalności produkcji rolniczej mogą ujawniać się bezpośrednio w mierzalny sposób w zmianie wskaźników żyzności gleby oraz w składzie i jakości wód gruntowych lub pośrednio w zmianie tzw. wskaźników agro-środowiskowych informujących o potencjalnym (ewentualnym) oddziaływaniu rolnictwa (Fotyma i in. 2010; Kopiński 2010). Jednymi z wielu takich wskaźników, obok zużycia chemicznych środków ochrony roślin oraz energii, stosowanych i wymaganych m.in. przez Eurostat i OECD⁶ (Organisation for Economic Cooperation and Development) są bilanse składników nawozowych, w tym azotu i fosforu, jako głównych biogenów (Kopiński 2017a; Pastuszak i in. 2014).

Należy jednak podkreślić, że województwa (regiony) Polski, ze względu na różnorodność warunków przyrodniczych i organizacyjno-ekonomicznych, ale także środowiskowych, nie są obszarami o jednolitym rolnictwie i znaczenie regionalizacji rozwoju rolnictwa ciągle wzrasta (Kopiński 2017d, Kopiński, Matyka 2016; Rudnicki i in. 2015; Stany 2013). Dlatego ocena skutków zachodzących zmian i procesów w produkcji rolniczej w odniesieniu do celów produkcyjno-ekonomicznych i środowiskowych, ze względu na złożoność, jest mocno zróżnicowana i niejednoznaczna, a na ogół przeciwstawna (Kopiński 2012; Zegar 2013).

Celem opracowania jest analiza zmian produkcji rolniczej w regionach Polski (NUTS-2⁷) w kontekście oddziaływania na środowisko z wykorzystaniem bilansu azotu brutto.

Materiał i metoda

Badania i analiza miały charakter kameralny. Obejmowały one perspektywę średniookresową lat 2001-2016. Podstawowe źródło informacji stanowiły dane statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) i wyniki badań własnych. W badaniach wykorzystano analizę struktury zjawisk (cech) oraz dynamikę zmian w ujęciu względnym lub opisanej równaniem trendu. W przestrzennej analizie porównawczej wskaźniki dla poszczególnych województw skonfrontowano ze średnimi dla Polski, jako układem odniesienia. W celu wyeliminowania wpływu zmienności w latach, analizę podstawowych wskaźników oparto na średnich z 3 lat. Dla wskazania zachodzących tendencji porównywano zmiany zachodzące w poszczególnych regionach pomiędzy okresem lat 2001-2003 a 2013-2015 lub 2014-2016 (w zależności od dostępności danych).

⁶ Environmental Indicators for Agriculture. Publications Service, OECD, Paris, 2006, vol. 4, chapter 3.

⁷ NUTS - Nomenklatura Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (Nomenclature of Territorial Units for Statistics)

The values of the analysed indicators were referred to the area of utilized agricultural area maintained in a good culture (UAA⁸). Indicators describing production and organizational conditions, as well as environmental ones, were used in the research. Crop harvest was converted into cereal units (100 kg of cereal grain) according to the rules existing in agricultural economics (Harasim 2006). Conversions of animals into livestock units (LU) were made on the basis of the coefficients given in the Regulation of the Ministry of Agriculture and Rural Development.⁹

The paper attempts to describe the phenomena (processes) of concentration, polarization and intensification of agricultural production through the analysis of cause and effect relationships.

Research results and discussion

The resources of agricultural land (AL) in Poland, in relation to Europe, viewed as a key factor of agricultural production, are considerable. Currently, the area of farmland in a good culture amounts to approx. 14.2 million ha (about 45% of the country area), and the rest of the farmland, in the approach of geodesy, consists of land allocated for non-agricultural purposes, mainly grounds for rural infrastructure. The analysis carried out for the purposes of this study shows that in Poland, since the beginning of the 21st century, there has been a continuous decline in the area of agricultural land. Over the last 16 years, the AL area in Poland has decreased on a national scale by nearly 4 million hectares from 18.4 million hectares in 2000 to 14.5 million hectares in 2016 (Fig. 1). According to the equation describing this trend, on average, the AL area decreased by 219 thousand hectares yearly. The changes in the AL area resulted mainly from the decrease in the arable land (ArL) area, whose rate of decline is close to the pace of the AL decrease in Poland. As a consequence, the possibilities of using the agricultural land resources to conduct agricultural production in Poland in consecutive years have become more and more limited, thus determining the processes of its concentration and intensity growth per unit area (1 ha).

The rate of agricultural land loss land is not equal in all provinces. During the period of 2002-2016, the AL area suffered the biggest decrease (by over 20%), in the provinces hitherto characterised by the extensive nature of agricultural production, i.e. Śląskie, Silesian, Dolnośląskie, Podkarpackie and Świętokrzyskie. (Fig. 2). The process of shutting down and phasing out agricultural production is the strongest there. All these provinces belong to the so-called "Małopolska and Pogórze" macro-region, distinguished according to the division used by FADN¹⁰ (Goraj 2000). Such a significant loss of agriculturally used area, in the

Wielkości analizowanych wskaźników odnoszono do powierzchni użytków rolnych utrzymywanych w dobrej kulturze (UR w dk.⁸). W badaniach zastosowano wskaźniki opisujące warunki produkcyjno-organizacyjne oraz środowiskowe. Plony roślin uprawnych przeliczono na jednostki zbożowe (100 kg ziarna zbóż) według zasad obowiązujących w ekonomice rolnictwa (Harasim 2006). Przeliczenia zwierząt na duże jednostki przeliczeniowe (DJP) dokonano na podstawie współczynników podanych w rozporządzeniu MRiRW⁹.

W pracy podjęto próbę opisu zjawisk (procesów) koncentracji, polaryzacji i intensyfikacji produkcji rolniczej poprzez analizę zależności przyczynowo-skutkowych.

Wyniki badań i dyskusja

Zasoby ziemi uprawnej w Polsce w odniesieniu do Europy, jako podstawowego czynnika produkcji rolniczej, są znaczne. Powierzchnia użytków rolnych w dobrej kulturze wynosi obecnie ok. 14,2 mln ha (ok. 45% powierzchni kraju), a resztę użytków rolnych w ujęciu geodezyjnym stanowią grunty wyłączone na cele nierolnicze, głównie tereny pod infrastrukturą wiejską. Z przeprowadzonej na potrzeby tego opracowania analizy wynika, że w Polsce od początku XXI w. następuje ciągły ubytek powierzchni użytkowanej rolniczo. W okresie ostatnich 16 lat powierzchnia UR w skali kraju zmniejszyła się blisko o 4 mln ha z 18,4 mln ha w 2000 r. do 14,5 mln ha w 2016 r. (rys. 1). Według równania opisującego ten trend, przeciętnie w ciągu roku powierzchnia użytków rolnych zmniejszała się w tempie 219 tys. ha. Zasadniczo zmiany powierzchni UR wynikały głównie ze spadku powierzchni gruntów ornych (GO), których tempo spadku jest zbliżone do tempa zmniejszania się UR w Polsce. W konsekwencji, możliwości wykorzystania zasobu ziemi uprawnej do prowadzenia produkcji rolniczej w Polsce w kolejnych latach stają się coraz bardziej ograniczone, determinując w ten sposób procesy wzrostu jej koncentracji i intensywności na jednostce powierzchni (1 ha).

Tempo ubytku ziemi użytkowanej rolniczo nie jednakowe we wszystkich województwach. W okresie lat 2002-2016 powierzchnia użytków rolnych, najbardziej bo o ponad 20%, zmniejszyła się w województwach charakteryzujących się dotychczas ekstensywnym charakterem produkcji rolniczej, tj. śląskim, małopolskim, podkarpackim, świętokrzyskim (rys. 2). Najsilniej zachodzi tu proces wyłączenia i wygaszania produkcji rolniczej. Wszystkie te województwa należą do tzw. makroregionu „Małopolska i Pogórze” wyodrębnionych wg podziału stosowanego przez FADN¹⁰ (Goraj 2000). Tak znaczny ubytek powierzchni użytkowanej rolniczo, w kontekście dużego rozdrobienia agrarnego, jest bardzo poważnym

⁸ UAA – utilized agricultural area in good culture (agriculturally used); according to the CSO definition.

⁹ LU – a livestock unit according to the Ministry of Agriculture and Rural Development based on the annex to the ordinance of the Council of Ministers of November 9, 2004 (Dz. U. No. 257, item. 2573, 2004).

¹⁰ FADN – Farm Accountancy Data Network (pol. Accountancy Data Network Farm)

⁸ UR w dk – użytki rolne w dobrej kulturze (użytkowane rolniczo); wg definicji GUS.

⁹ DJP – duża jednostka przeliczeniowa wg MRiRW na podstawie załącznika do rozporządzenia Rady Ministrów z 9 listopada 2004 r. (Dz. U. Nr 257, poz. 2573, 2004).

¹⁰ FADN – Farm Accountancy Data Network (pol. Sieć Danych Rachunkowości Gospodarstw Rolnych)

context of high agrarian fragmentation, is a very serious limitation of the agricultural production potential in this region, also affecting the level of agricultural production and food security in the country.

ograniczeniem potencjału produkcyjnego rolnictwa tego regionu, wywierając także wpływ na poziom produkcji rolniczej i bezpieczeństwo żywnościowe w kraju.

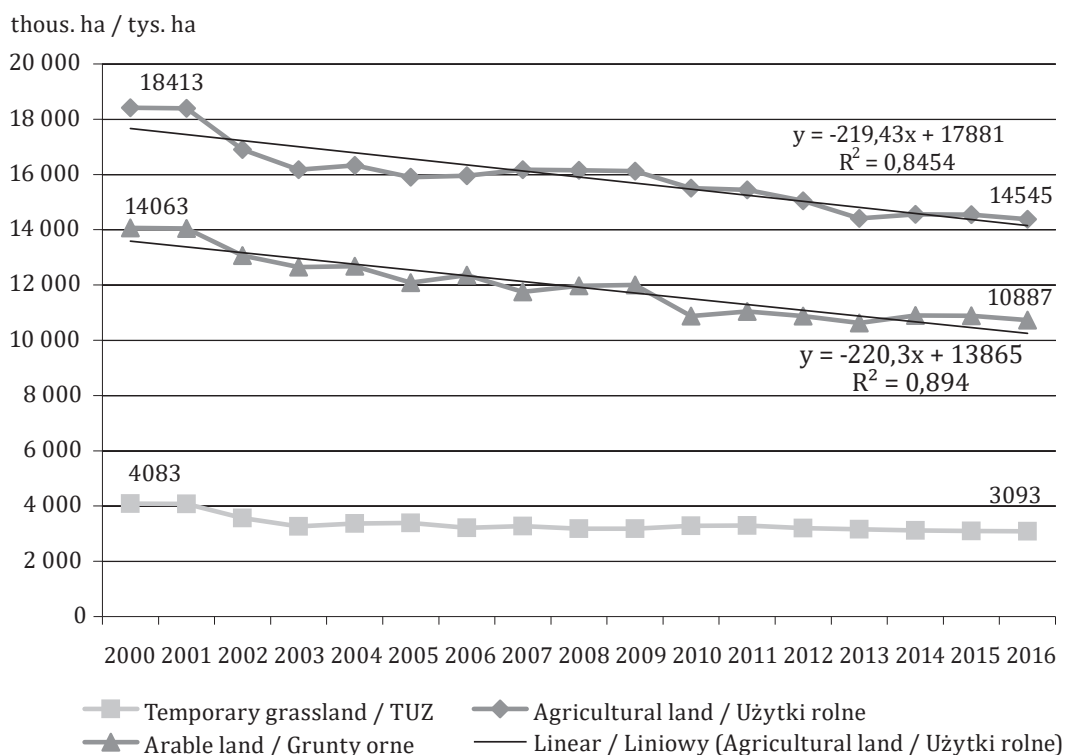

Figure 1. Changes in the area of agricultural land in Poland over the years 2000-2016

Rysunek 1. Zmiany powierzchni użytków rolnych w Polsce w latach 2000-2016

Source: Author's own elaboration based on CSO data: *Land use... (2000-2017)*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Użytkowanie gruntów... (2000-2017)*.

In turn in the provinces with a high concentration of plant and animal production, where the average farm area exceeds 15 hectares, the agricultural land area does not decrease at such a drastic pace (Kujawsko-pomorskie, Opolskie, Podlaskie and Dolnoslaskie). The prices of agricultural land in these provinces belong to the highest in Poland¹¹.

In Poland, the downward trend in the side of agricultural land area is accompanied by the trend of reducing the number of farms at the rate of 2.1% per year (*Land use... 2000-2017*), which, however, is not the same both in the regions and in farm area groups. The concentration of land in farms with an area exceeding 30 ha of AL, currently possessing more than 40% of agricultural land has been proceeding since the beginning of the 21st century (*Fig. 3*). The average AL area on a farm increased between 2000 and 2016 in all provinces (*Land use... 2000-2017*). Its greatest extent (pace), however, occurred in the provinces with the land-consuming type of production intensification, i.e.: Zachodniopomorskie, Opolskie, Lubuskie and Dolnoslaskie (over 65%), and the least in relative

Natomiast w województwach o dużej koncentracji towarowej produkcji roślinnej i zwierzęcej, w których przeciętna powierzchnia gospodarstwa rolnego przekracza 15 ha, powierzchnia użytków rolnych nie zmniejsza się w tak znacznym stopniu (kujawsko-pomorskie, opolskie, podlaskie i wielkopolskie). Ceny gruntów rolnych w tych województwach należą do najwyższych w Polsce¹¹.

W Polsce spadkowemu trendowi powierzchni ziemi rolniczej towarzyszy trend zmniejszenia liczby gospodarstw rolnych w tempie 2,1% rocznie (*Użytkowanie gruntów... 2000-2017*), którego nie jest jednak jednakowy zarówno w regionach i w grupach obszarowych gospodarstw. Od początku XXI wieku zachodzi koncentracja ziemi w gospodarstwach, których obszar przekracza 30 ha UR, posiadających obecnie już ponad 40% użytków rolnych (*rys. 3*). Średnia powierzchnia UR w gospodarstwie zwiększała się pomiędzy rokiem 2000 a 2016 we wszystkich województwach (*Użytkowanie gruntów... 2000-2017*), jednak w największym stopniu (tempie) następowało to województwach o ziemiochłonnym typie intensyfikacji produkcji, tj.: zachodniopomorskim, opolskim,

¹¹ Source: Agricultural Land Market. Market analysis. Pub. IAFE -NPI, APA, MARD. Warsaw, 2016, no. 19.

¹¹ Źródło: Rynek Ziemi Rolniczej. Analizy rynkowe. Wyd. IERiGŻ -PIB, ANR, MRiRW. Warszawa, 2016, nr 19.

terms in Podlaskie, Malopolska, Lodzkie and Mazowieckie provinces.

lubuskim i dolnośląskim (ponad 65%), a najmniej w ujęciu względnym wzrosła ona w województwie podlaskim, małopolskim, łódzkim i mazowieckim.

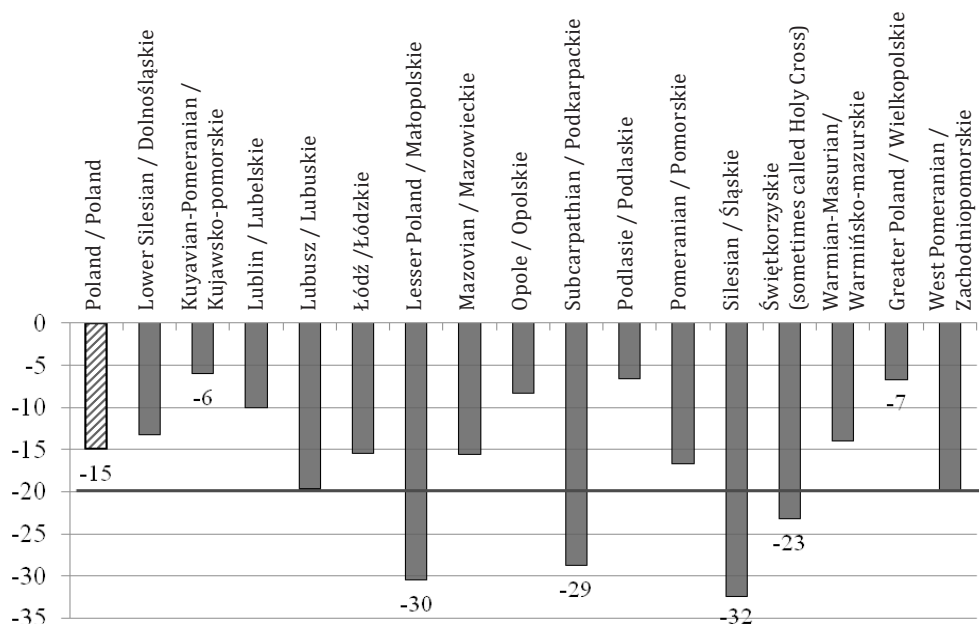

Figure 2. Changes in the area of agricultural land (%) in provinces over the years 2002-2016
Rysunek 2. Zmiany powierzchni użytków rolnych (%) w województwach w latach 2002-2016

Source: Author's own elaboration based on CSO data: *Land use... (2002-2017)*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Użytkowanie gruntów... (2002-2017)*.

Diversified organisational and economic conditions had an impact on the changes in the structure of crops. In Poland in recent years (2014-2016) cereals have the largest share in the crop structure (approx. 71%). This share, when compared to the years 2001-2003, decreased by 3.5 percentage points. The dynamics of changes in the share of cereals in the sown area in individual provinces is, however, varied (Fig. 4). The share of cereals in the structure of crops in the recent years increased the most in the Dolnośląskie and Podkarpackie provinces (increase by approx. 10 percentage points), in which very small area farms dominate. Farmers (farm owners) abandon or do not undertake the cultivation of plants requiring considerable financial and technological contributions, and arable lands are sown with cereals and by maintaining them in a good culture the owners enjoy the possibility of obtaining direct subsidies. This constitutes a paradox of sorts, due to the land-consuming character of cereal cultivation. In the current conditions, however, it stems from the lack of alternative directions for agricultural production in the south-eastern regions of Poland.

The observed process of extensification of agricultural production in the south-eastern provinces of Poland, apart from the decrease in productivity, is also unfavourable in terms of the environment, leading to the reduction of biodiversity, soil fertility and their biological activity (Kuś 2012, Smagacz 2012). In the analysed period, the share of cereals in the area of crops in the Lubuskie, Podlaskie,

Zróźnicowane uwarunkowania organizacyjno-ekonomiczne miały wpływ na zachodzące zmiany w strukturze zasiewów. W Polsce w ostatnich latach (2014-2016) w strukturze zasiewów największy udział mają zboża (ok. 71%). Udział ten w odniesieniu do lat 2001-2003 zmniejszył się o 3,5 p.p. Dynamika zmian udziału zbóż w powierzchni zasiewów w poszczególnych województwach jest jednak zróżnicowana (rys. 4). Udział zbóż w strukturze zasiewów w ostatnich latach najbardziej wzrastał w województwie małopolskim i podkarpackim (wzrost o ok. 10 p.p.), w których dominują bardzo małe obszary gospodarstwa. Rolnicy (właściciele) gospodarstw rezygnują, bądź nie podejmują uprawy roślin wymagających znacznych nakładów finansowych i technologicznych, a grunty orne obsiewają zbożami i utrzymując je w dobrej kulturze mają możliwość uzyskania dopłat bezpośrednich. Stanowi to swego rodzaju paradoks, ze względu na ziemiochłonny typ uprawy zbóż. Wynika to jednak w obecnych uwarunkowaniach z braku alternatywnych kierunków prowadzenia produkcji rolniczej w regionach Polski południowo-wschodniej.

Zaobserwowany proces ekstensyfikacji produkcji rolniczej w południowo-wschodnich województwach Polski, poza obniżeniem produktywności, jest także niekorzystny pod względem środowiskowym, prowadząc do ograniczenia bioróżnorodności, żyzności gleb i ich aktywności biologicznej (Kuś 2012, Smagacz 2012). W analizowanym okresie o ponad 10 p.p. spadł natomiast udział zbóż w powierzchni

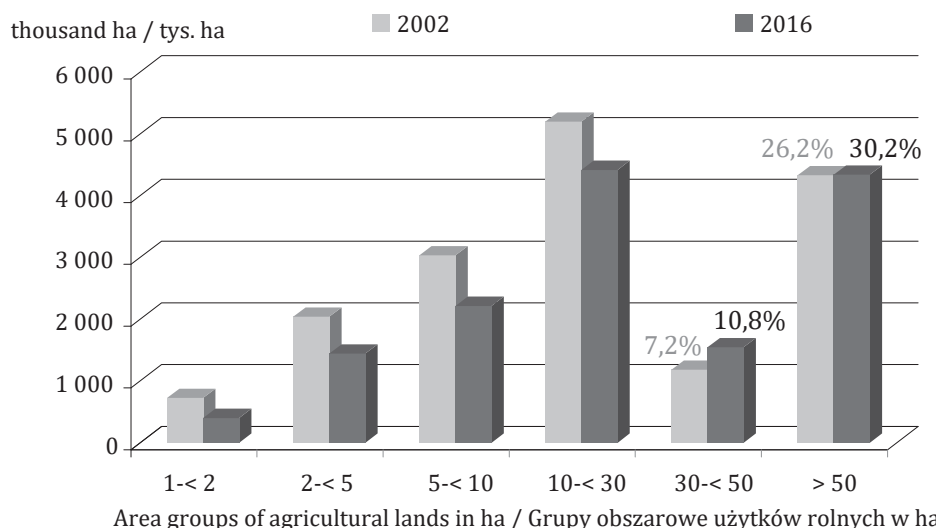

Figure 3. Concentration of the area of agricultural land* in Poland

* - it applies to farms with an area exceeding 1 hectare of AL

Rysunek 3. Koncentracja powierzchni użytków rolnych* w Polsce

* - dotyczy gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha UR

Source: Author's own elaboration based on CSO data: *Land use... (2002-2017)*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Użytkowanie gruntów... (2002-2017)*.

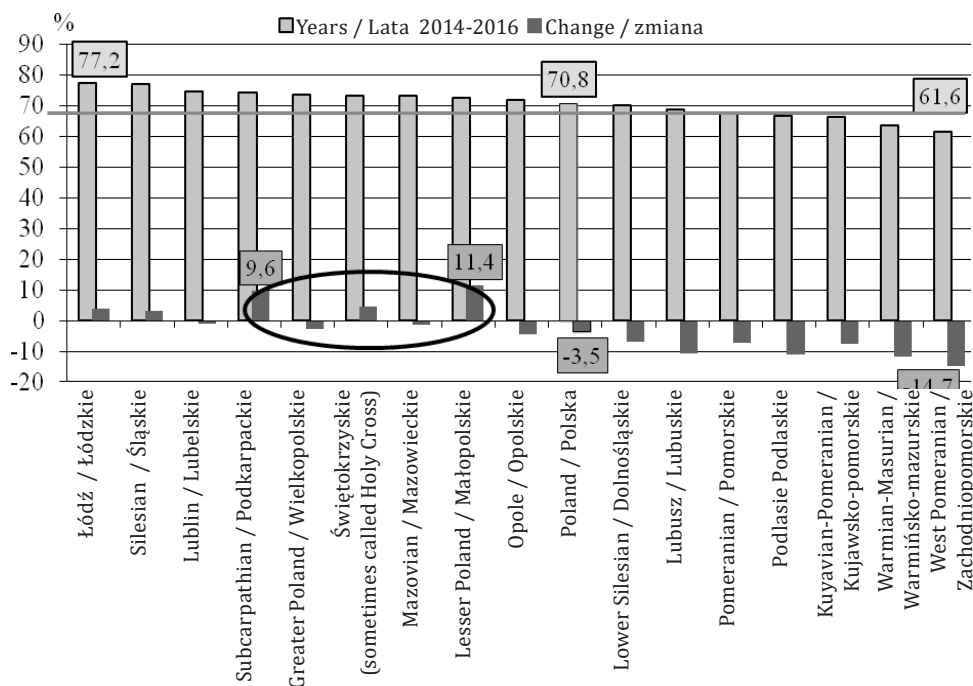

Figure 4. The share of cereals in the crop structure (%) in selected provinces of Poland, and changes between 2001-2003 and 2014-2016

Rysunek 4. Udział zbóż w strukturze zasiewów (%) w województwach Polski i zmiany pomiędzy latami 2001-2003 a 2014-2016

Source: Author's own elaboration based on CSO data: *Cultivation production... (2002-2017)*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Produkcja upraw... (2002-2017)*.

Warmińsko-mazurskie and Zachodniopomorskie provinces decreased by over 10 pp. In the majority of provinces in which we note a decrease in the share of cereals, we can see their supplementation with rape cultivation. The share of this plant in the

zasiewów w województwach: lubuskim, podlaskim, warmińsko-mazurskim i zachodnio-pomorskim. W większości województw w których odnotowujemy zmniejszenie się udziału zbóż następowało ich subsydiowanie uprawą rzepaku. Udział tej rośliny w struk-

crop structure of the Zachodniopomorskie province during the years 2014-2016 was approx. 17% (Fig. 5). Since the beginning of this century, an increase in the area of rape and turnip rape sowings has been observed in all Polish provinces.

In Poland, the reverse (downward) trend occurred in the cultivation of sugar beet. The share of cultivation of this plant in the structure of sowings in relation to years 2001-2003 decreased by 0.8 pp and now amounts to less than 2% (Fig. 6). The importance of this plant will most likely sadly decrease, due to the expected liberalisation of sugar market in Europe (Szajner 2017).

In the analysed period, i.e. 2001-2016, an even greater regression of scale and importance than in the case of sugar beet took place in potato cultivation. Its share in the crop structure decreased by more than 5 pp and currently amounts to less than 3% (Fig. 7). The largest decreases in the area of cultivation of this plant took place in provinces in which until now, but also now, it was quite significant (also as a plant cultivated for self-supply), i.e. in the Malopolska, Podkarpackie and Podlaskie provinces.

The growing share of legumes in the crop structure in Poland over the past dozen or so years (Fig. 8) is a confirmation of a large revival of interest in legumes (Księżak, Bojarszczuk 2016, Księżak, Kopiński 2009).

Since the beginning of the 21st century, there has been a slow but systematic upward trend in plant productivity. Compared to the years 2001-2003, plant productivity in the years 2013-2015 increased by 16% and is close to reaching 40 cereal units per ha⁻¹ UAA (Fig. 9). According to Matyka (2014), the yields of the majority of main arable crops are generally lower than the EU-27 average and significantly lower than in Germany, indicating that Polish agriculture has not fully exploited biological, technical and organisational progress. There are also significant differences in yields of the main arable crops in individual provinces (Kopiński 2017d).

Tracking the trends and the scale of changes in mineral fertilisation is of particular importance when the focus is placed on the productivity of agricultural land, mainly crop yield, but also on possible effects of environmental impact. In Poland, the consumption of mineral fertilisers, after the turmoil associated with the political transformation, shows a steady upward trend (Matyka 2013, Kopiński 2017c). After 2000, and especially after the accession to the EU, the pace of growth accelerated markedly. Between 2001-2003 and 2013-2015 the consumption of mineral fertilisers in Poland increased on average by 41 kg Compound Fertilisers (which are to be henceforth understood as fertilisers containing nitrogen, phosphorus and potassium) per ha⁻¹ UAA, i.e. by 44% (Fig. 10). The ratio of N: P: K nutrients in the applied mineral fertilisation is constantly increasing in favour of nitrogen. This is a disadvantageous trend, not only for production but also for environmental reasons, as it leads to the depletion of soil in terms of bioavailable forms of phosphorus and potassium, causing also a decrease in technical and economic efficiency (Kopiński 2017c).

turnie zasiewów województwa zachodnio-pomorskiego w latach 2014-2016 wynosił ok. 17% (rys. 5). Od początku tego wieku we wszystkich województwach Polski odnotowano zwiększenie powierzchni zasiewów rzepaku i rzepiku.

W Polsce odwrotna tendencja (spadkowa) zacho- dziła w uprawie buraka cukrowego. Udział uprawy tej rośliny w strukturze zasiewów w odniesieniu do lat 2001-2003 zmniejszył się o 0,8 p.p. i obecnie stanowi niecałe 2% (rys. 6). Znaczenie tej rośliny będzie się niestety prawdopodobnie zmniejszać w związku z przewidywaną liberalizacją rynku cukru w Europie (Szajner 2017).

W analizowanym okresie, tj. 2001-2016, jeszcze większy regres skali i znaczenia, niż w przypadku buraka cukrowego, miał miejsce w uprawie ziemniaka. Udział tej uprawy w strukturze zasiewów zmniejszył się o ponad 5 p.p. i obecnie wynosi on niecałe 3% (rys. 7). Największe spadki powierzchni uprawy tej rośliny miały miejsce w województwach w których dotychczas, ale i obecnie, miała ona dość duże znaczenie (m.in. także jako roślina uprawiana na samozaopatrzenie), tj. w województwie małopolskim i podkarpackim, ale także w podlaskim.

Wzrastający w ostatnich kilkunastu latach udział powierzchni uprawy roślin strączkowych na nasiona w strukturze zasiewów Polski (rys. 8), jest potwierdzeniem dużego (ponownego) wzrostu zainteresowania roślinami bobowatymi (Księżak, Bojarszczuk 2016; Księżak, Kopiński 2009).

Od początku XXI mamy do czynienia z powolnym, aczkolwiek systematycznym, wzrostowym trendem produktywności roślinnej. W odniesieniu do lat 2001-2003 w latach 2013-2015 produktywność roślinna wzrosła o 16% i jest bliska osiągnięciu poziomu 40 j.zb·ha⁻¹ UR (rys. 9). Jak twierdzi Matyka (2014) plony większości głównych roślin uprawnych są na ogół niższe niż średnio w UE-27 i zdecydowanie niższe niż w Niemczech, wskazując na niewykorzystywanie w pełni przez polskie rolnictwo postępu biologicznego, technicznego i organizacyjnego. Istnieją ponadto znaczące różnice w poziomie plonowania głównych roślin uprawnych w poszczególnych województwach (Kopiński 2017d).

Z punktu widzenia produktywności ziemi rolniczej, głównie roślinnej, ale także możliwych skutków oddziaływań środowiskowych, szczególnego znaczenia nabiera śledzenie trendów i skali zmian nawożenia mineralnego. W Polsce zużycie nawozów mineralnych, po zawirowaniach związanych z transformacją ustrojową, wykazuje stałą tendencję wzrostową (Matyka 2013, Kopiński 2017c). Po roku 2000., a szczególnie po akcesji do UE, o wzrostowe tempo uległo wyraźnemu przyśpieszeniu. Pomiędzy latami 2001-2003 a 2013-2015 zużycie mineralnych nawozów w Polsce wzrosło średnio o 41 kg NPK·ha⁻¹ UR, tj. o 44% (rys. 10). Stosunek składników pokarmowych N:P:K w stosowanym nawożeniu mineralnym ulega stale poszerzeniu na rzecz azotu. Jest to niekorzystna tendencja, nie tylko ze względów produkcyjnych ale także środowiskowych, gdyż prowadzi do zubożenia gleby w przyswajalne formy fosforu i potasu, powodując także obniżenie efektywności technicznej

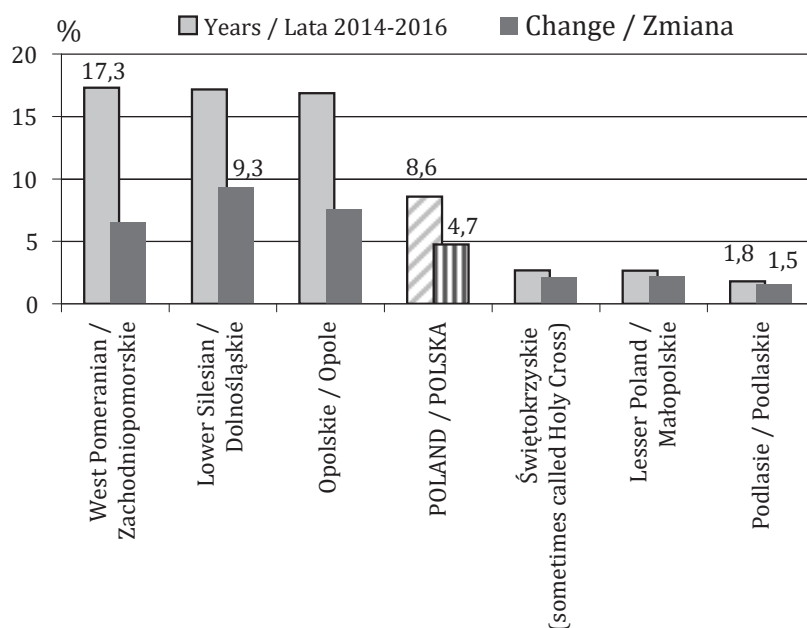

Figure 5. The share of rape and turnip rape in the crop structure (%) in selected* provinces of Poland, and changes between 2001-2003 and 2014-2016

Rysunek 5. Udział rzepaku i rzepiku w strukturze zasiewów (%) w wybranych* województwach Polski i zmiany pomiędzy latami 2001-2003 a 2014-2016.

* three provinces with the highest and the lowest share in the sowing structure / trzy województwa o najwyższym i najniższym udziale danej uprawy w strukturze zasiewów

Source: Author's own elaboration based on CSO data: *Cultivation production... (2002-2017)*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Produkcja upraw... (2002-2017)*.

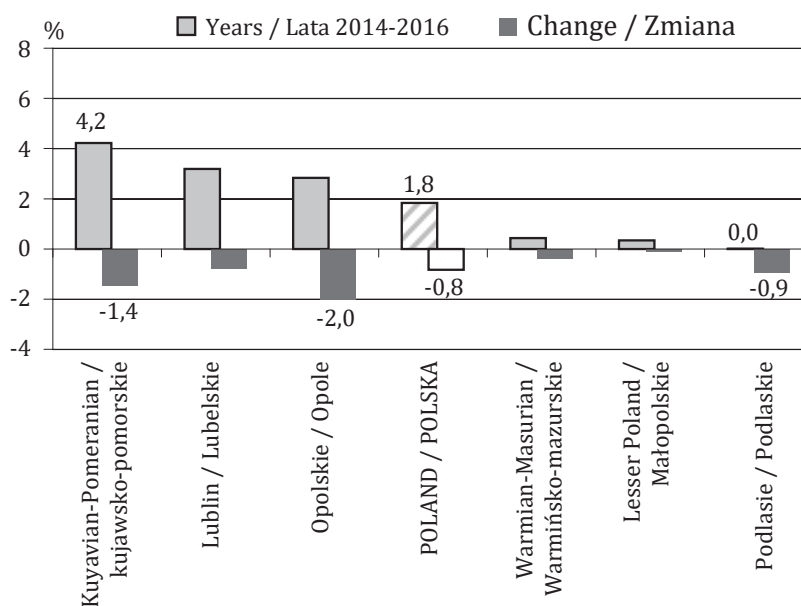

Figure 6. The share of sugar beet in the crop structure (%) in selected* provinces of Poland, and changes between 2001-2003 and 2014-2016

Rysunek 6. Udział buraka cukrowego w strukturze zasiewów (%) w wybranych* województwach Polski i zmiany pomiędzy latami 2001-2003 a 2014-2016

* explanation at Fig. 5 / objaśnienie przy rys. 5

Source: Author's own elaboration based on CSO data: *Cultivation production... (2002-2017)*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Produkcja upraw... (2002-2017)*.

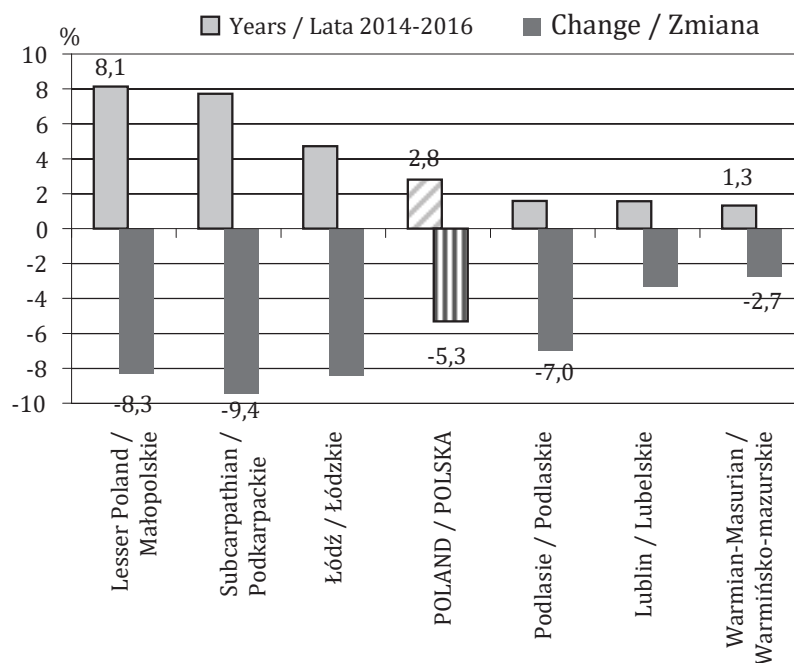

Figure 7. The share of potato in the crop structure (%) in selected* provinces of Poland, and changes between 2001-2003 and 2014-2016

Rysunek 7. Udział ziemniaka w strukturze zasiewów (%) w wybranych* województwach Polski i zmiany pomiędzy latami 2001-2003 a 2014-2016

* explanation at Fig. 5 / objaśnienie przy rys. 5

Source: Author's own elaboration based on CSO data: *Cultivation production... (2002-2017)*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Produkcja upraw... (2002-2017)*.

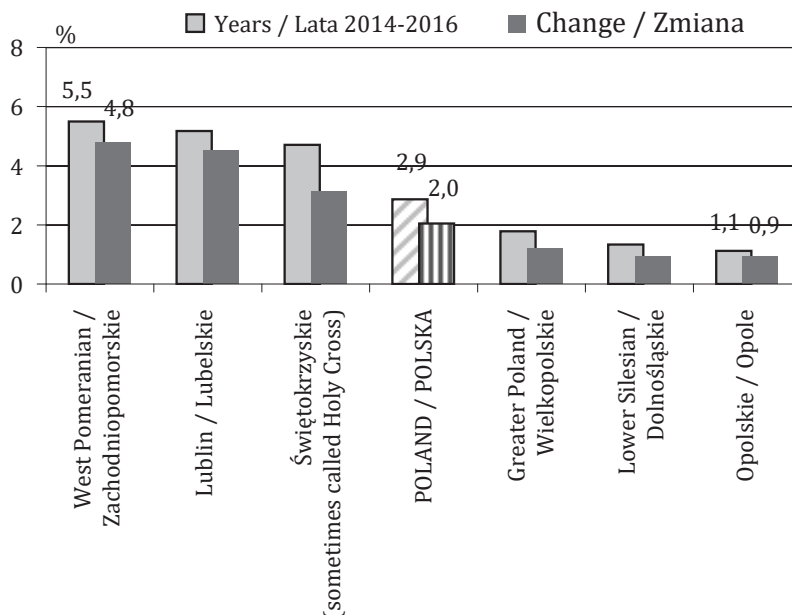

Figure 8. Percentage of legumes (peas, beans and fodder) in the crop structure (%) in selected* provinces of Poland, and changes between 2001-2003 and 2014-2016

Rysunek 8. Udział strączkowych na nasiona (jadalne i pastewne) w strukturze zasiewów (%) w wybranych* województwach Polski i zmiany pomiędzy latami 2001-2003 a 2014-2016

* explanation at Fig. 5 / objaśnienie przy rys. 5

Source: Author's own elaboration based on CSO data: *Cultivation production... (2002-2017)*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Produkcja upraw... (2002-2017)*.

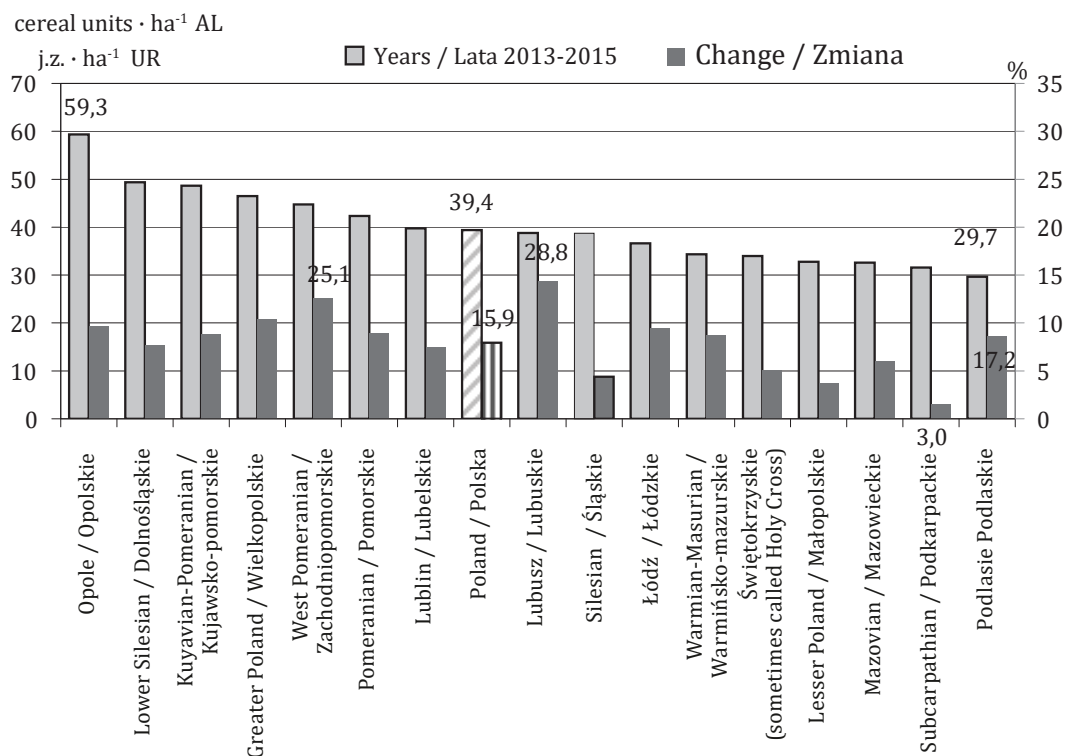

Figure 9. Crop productivity in the provinces of Poland and its changes (%) between 2001-2003 and 2013-2015

Rysunek 9. Produktivność roślinna w województwach Polski i jej zmiany (%) pomiędzy latami 2001-2003 a 2013-2015

Source: Author's own elaboration based on CSO data: *Cultivation production... (2002-2017)*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GU : *Produkcja upraw... (2002-2017)*.

The degree of utilisation of nitrogen fertilisers is particularly important in the context of progressive soil acidification (Kopiński et al. 2013).

The increase in the level of mineral fertilisation with Nitrogen, Phosphorus and Potassium components in the analysed period concerned all provinces. The highest average increase in the use of mineral fertilisers (over 50 kg Compound Fertilisers per-ha⁻¹ UAA) was observed in provinces with intensive plant production, i.e.: Dolnośląskie, Opolskie, but also in Łódzkie (Fig. 10).

The consumption of Nitrogen-Phosphorus-Potassium (NPK) mineral fertilisers in Malopolska Podlaskie and Warmińsko-mazurskie provinces grew the slowest during the analysed period. This analysis confirms the author's previous conclusions concerning the deepening polarisation of production intensity in Polish agriculture (Kopiński 2013), and, due to the significant dependence on the final balance of these components (Jurga, Kopiński 2016), it significantly determines the pressure exerted on the environment.

Another important measure of the agricultural production intensity is the stocking density of the livestock. During the years 2014-2016, the average stocking density of livestock in Poland was 46.9 LU per 100 ha⁻¹ UAA, and in relative terms it decreased by 11% compared to 2001-2003 (Fig. 11). Since the beginning of the 21st century, including the period of Poland's membership in the EU, the situation in animal production in Poland has been relatively stable, if its assessment is limited only to the stocking

i ekonomicznej (Kopiński 2017c). Stopień wykorzystania nawozów azotowych jest istotny szczególnie w kontekście postępującego zakwaszenia gleb (Kopiński i in. 2013).

Wzrost poziomu nawożenia mineralnego składnikami NPK w analizowanym okresie dotyczył wszystkich województw. Największy średni przyrost zużycia nawozów mineralnych (powyżej 50 kg NPK·ha⁻¹ UR) występował w województwach o intensywnej produkcji roślinnej, tj.: dolnośląskim, opolskim, ale także w łódzkim (rys. 10).

Najwolniej w analizowanym okresie wzrastało zużycie nawozów mineralnych NPK w województwach małopolskim, podlaskim i warmińsko-mazurskim. Analiza ta potwierdza wcześniejsze wnioski autora mówiące o pogłębiającej się polaryzacji intensywności produkcji w polskim rolnictwie (Kopiński 2013), a ze względu na istotną zależność z końcowym saldem bilansów tych składników (Jurga, Kopiński 2016), w znaczącym stopniu decyduje o sile presji wywieranej na środowisko.

Inną ważną miarą intensywności produkcji rolnej jest obsada zwierząt. W latach 2014-2016 obsada zwierząt w Polsce wynosiła średnio 46,9 DJP·100 ha⁻¹ UR, a w ujęciu względnym zmniejszyła się o 11% w porównaniu do lat 2001-2003 (rys. 11). Od początku XXI w., w tym w okresie członkostwa Polski w UE, sytuacja w produkcji zwierzęcej w Polsce jest względnie stabilna, jeżeli jej ocenę ograniczymy tylko do wskaźnika obsady. O dynamicznie zmieniającej się sytuacji w tym dziale produkcji świadczą zmiany pogłowia poszczególnych grup użytkowych zwierząt

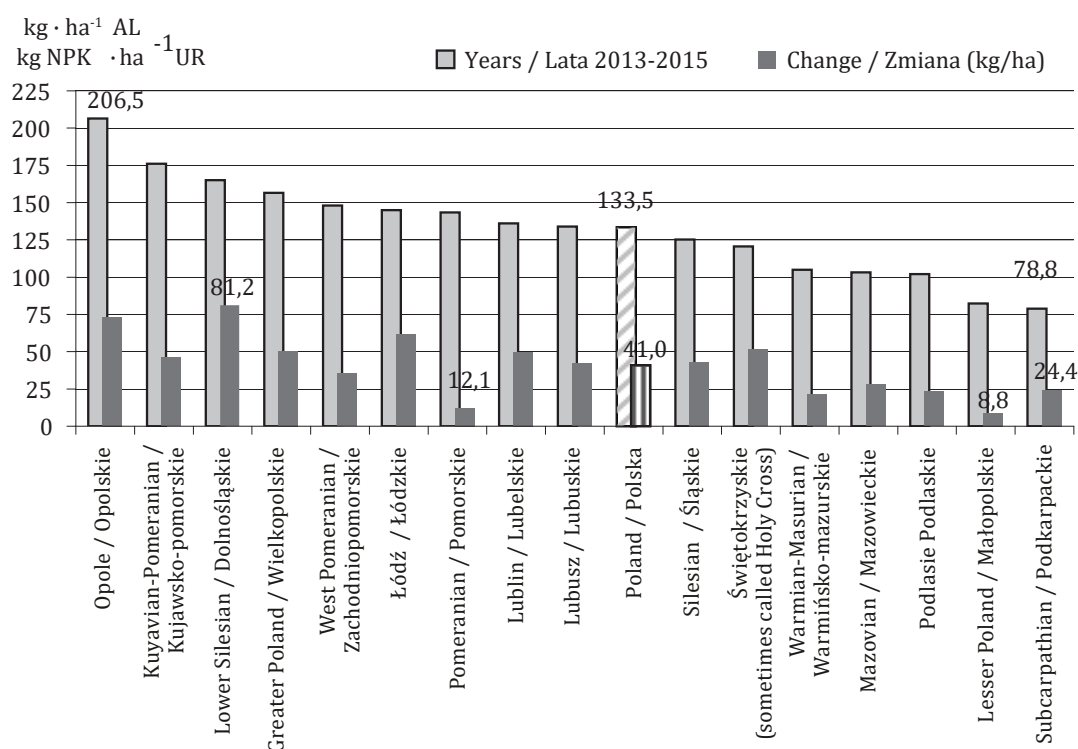

Figure 10. Consumption of Nitrogen, Phosphorus and Potassium compounds in mineral fertilisers in Poland, and changes (kg per ha⁻¹) between 2001-2003 and 2013-2015

Rysunek 10. Zużycie składników NPK w nawozach mineralnych w Polsce i zmiany (kg·ha⁻¹) pomiędzy latami 2001-2003 a 2013-2015

Source: Author's own elaboration based on CSO data; *Means of production... (2000-2016)*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS; *Środki produkcji... (2000-2016)*.

density index. The dynamically changing situation in this production department is evidenced by changes in the number of individual animal production groups (Kopiński 2017a) and changes occurring in individual regions of the country (NUTS-2) (Fig. 11).

In Poland, the differences in animal husbandry are deepening, leading to increased production polarisation (Kopiński 2014a). Between 2001-2003 and 2014-2016, the livestock density in the Lubelskie, Małopolskie, Podkarpackie and Świętokrzyskie provinces has decreased by over 35% (Fig. 11), forming the "Małopolska i Pogorze" region according to the FADN division (Kopiński et al. 2010). It can be said that the provinces of this "region" are heading towards non-livestock agricultural production, which is characteristic of the Dolnośląskie and Opolskie or Zachodniopomorskie provinces. In this respect, the distance between these groups of voivodships is significantly reduced (Kopiński 2017c).

The consequences of changes in animal production are multi-faceted, which also affects environmental changes. Reducing the level of fertilisation with natural fertilisers, also due to the increased importance of the slatted system of livestock rearing, will lead to a decrease in the content of organic matter in the soil and then to the deterioration of soil fertility (Kopiński, Kuś 2011). In animal production, the organisation of production is intensified (specialisation) with the simultaneous increase in its intensity (concentration), which may result in

(Kopiński 2017a) i zmiany zachodzące w poszczególnych regionach kraju (NUTS-2) (rys. 11).

W Polsce w chowie zwierząt następuje pogłębienie różnic pomiędzy poszczególnymi województwami, prowadząc do wzrostu polaryzacji produkcji (Kopiński 2014a). Pomiędzy latami 2001-2003 a 2014-2016 obsada zwierząt inwentarskich w województwach: lubelskim, małopolskim, podkarpackim i świętokrzyskim zmniejszyła się ponad 35% (rys. 11), tworząc razem region „Małopolska i Pogorze” wg podziału FADN (Kopiński i in. 2010). Można powiedzieć, że województwa tego „regionu” zmierzają w kierunku prowadzenia bezinwentarzowej produkcji rolniczej, która jest charakterystyczna dla województw dolnośląskiego i opolskiego czy zachodniopomorskiego. W tym względzie dystans pomiędzy tymi grupami województw ulega wyraźnemu zmniejszeniu (Kopiński 2017c).

Konsekwencje zmian w produkcji zwierzęcej są wieloaspektowe i wielopłaszczyznowe, rzutując także na zmiany stanu środowiska. Obniżenie poziomu nawożenia nawozami naturalnymi, także ze względu na wzrost znaczenia rusztowego systemu utrzymania zwierząt prowadzi do obniżenia zawartości glebowej substancji organicznej, a następnie pogorszeniem żyzności gleb (Kopiński, Kuś 2011). W produkcji zwierzęcej następuje ekstensyfikacja organizacji produkcji (specjalizacja) z jednoczesnym wzrostem jej intensywności (koncentracja), wynikiem czego może być wzrost presji środowiskowej na

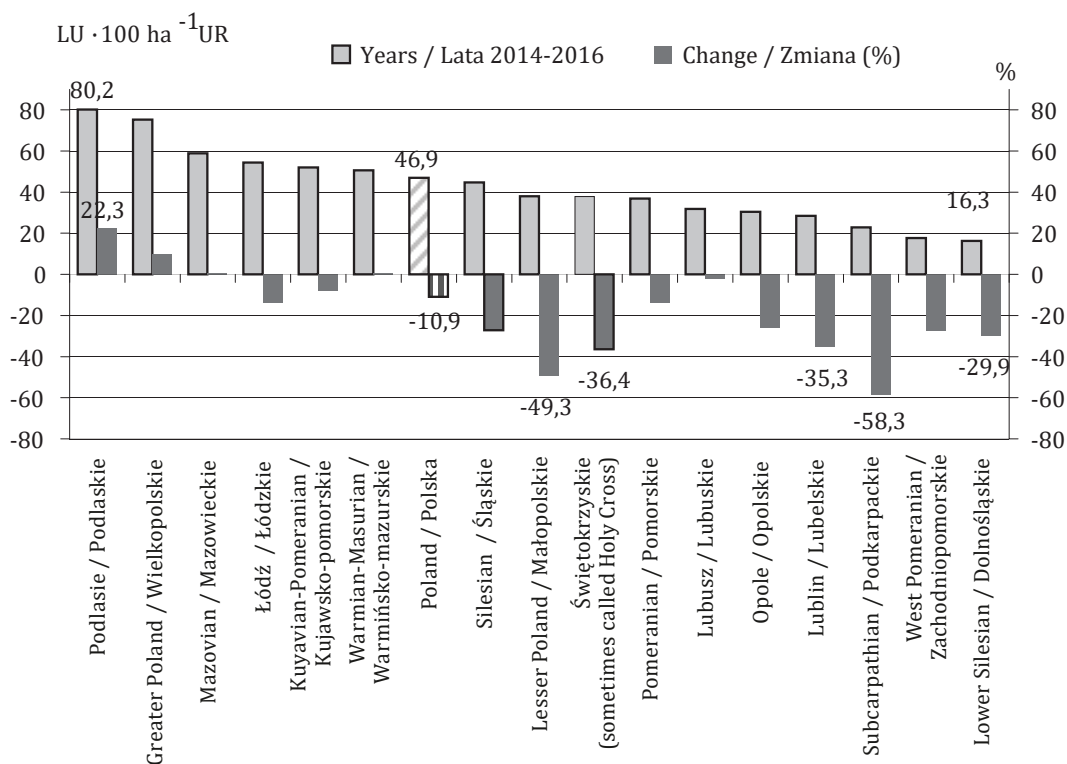

Figure 11. Animal stocking density in provinces of Poland, and its changes (%) between 2001-2003 and 2014-2016

Rysunek 11. Obsada zwierząt w województwach Polski i jej zmiany (%) pomiędzy latami 2001-2003 a 2014-2016

Source: Author's own elaboration based on CSO data: *Land use... (2000-2012)*; *Farm animals (2013-2017)*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Użytkowanie gruntów... (2000-2012)*; *Zwierzęta gospodarskie (2013-2017)*.

increased environmental pressure in areas with high concentration of livestock production (Kopiński 2014b), leading to, among others, deterioration of surface and groundwater quality (Fotyma et al. 2010).

The most important agro-environmental indicators, which provide information on the correct management of fertiliser components and possible environmental effects, include balances of mineral components (Jadczyzyn, Kopiński 2013, Kopiński 2010, 2017a, 2017c). The loss of fertiliser components occurs during harvesting of plants or during grazing. Some of the compounds are released from the circuit into the hydrosphere and atmosphere, as well as into the human nutrition cycle. Leaving soils without vegetation, especially in the conditions of high rainfall and low temperatures, also contributes to certain losses (Kopiński 2017a).

The gross balance of nitrogen in Poland in 2013-2015 compared to the period 2002-2004 remained unchanged and amounted to an average of 47.5 kg N per ha⁻¹ UAA (Fig. 12). Its changes were strongly influenced by changes in the level of mineral fertilisation with nitrogen. As a result of the quantitative and structural changes of individual elements of both sides of the gross nitrogen balance, there is a slight increase in the efficiency of the use of this component (Kopiński 2017c). In the analysed period, this increase concerned all provinces of Poland, with the exception of Dolnośląskie province. In the analysed period, apart from the Dolnośląskie voivodships, the following provinces

obszarach o dużej koncentracji produkcji zwierzęcej (Kopiński 2014b), prowadząc m.in. do pogorszenia jakości wód powierzchniowych i gruntowych (Fotyma i in. 2010).

Do najważniejszych wskaźników agro-środowiskowych, informujących o poprawności gospodarowania składnikami nawozowymi i możliwych skutkach środowiskowych należą salda bilansów składników mineralnych (Jadczyzyn, Kopiński 2013; Kopiński 2010; 2017a; 2017c). Do strat składników nawozowych dochodzi podczas zbioru roślin czy podczas wypasu zwierząt. Część związków wydostaje się z obiegu do hydrosfery i atmosfery, a także do obiegu odżywiania człowieka. Do pewnych strat przyczynia się również pozostawianie gleb bez okrycia roślinnością, szczególnie w warunkach dużych opadów i niskich temperatur (Kopiński 2017a).

Saldo bilansu azotu brutto w Polsce w latach 2013-2015 w porównaniu do okresu lat 2002-2004 nie uległo zmianie i wynosiło średnio 47,5 kg N·ha⁻¹ UR (rys. 12). Na jego zmiany silny wpływ miały zmiany poziomu nawożenia mineralnego azotem. Efektem zmian ilościowych i strukturalnych poszczególnych elementów obu stron bilansu azotu brutto jest niewielki wzrost efektywności wykorzystania tego składnika (Kopiński 2017c). W analizowanym okresie wzrost ten dotyczył wszystkich województw Polski, z wyjątkiem dolnośląskiego. W analizowanym okresie największymi zmianami salda bilansu i efektywności wykorzystania azotu, poza województwem dolnośląskim, wyróżniały się

were distinguished in terms of the largest changes in the balance and effectiveness of nitrogen utilisation: Lubuskie, Zachodniopomorskie, Małopolskie and Podkarpackie (Fig. 12).

The strongly regionally differentiated balances of nitrogen, as well as its individual elements, show the potential scale of diversification of agriculture's influence on the state of the environment. Over the last few years, very large surpluses of nitrogen balance have occurred in the Kujawsko-pomorskie, Łódzkie and Wielkopolskie provinces, where high pressure on the environment due to excess of nitrogen is to be expected (Fig. 12). The overruns of optimum balances designated for these provinces are quite significant (Kopiński, 2015; Kopiński, 2017b). For various reasons, the significant amounts of nitrogen in these provinces are not effectively used (Kopiński, 2017c). The implication of this assessment may be aggravated by the fact that this area has a large share of light soils with a smaller water capacity, which are more exposed to leaching (Fotyma et al. 2010).

In the last 11 years, the significant reduction in terms of quantity of the gross value of nitrogen balances occurred in the following provinces: Lubuskie,

województwa: lubuskie, zachodniopomorskie, małopolskie i podkarpackie (rys. 12).

Silnie zróżnicowane regionalnie saldo bilansu azotu jak i jego poszczególnych elementów pokazują potencjalną skalę zróżnicowania oddziaływania rolnictwa na stan środowiska. W ostatnich latach bardzo duże nadwyżki bilansowe azotu występują w województwach kujawsko-pomorskim, łódzkim i wielkopolskim, w których należy oczekiwać dużej presji na środowisko ze strony nadmiaru azotu (rys. 12). Przekroczenia wyznaczone dla tych województw optima sald są dość znaczne (Kopiński 2015; Kopiński 2017b). Z różnych powodów znaczne ilości azotu w tych województwach nie są efektywnie wykorzystywane (Kopiński 2017c). Wymowę tej oceny może pogarszać fakt, że obszar ten ma duży udział gleb lekkich o mniejszej pojemności wodnej, które są bardziej narażone na procesy przemywania (Fotyma i in. 2010).

W ciągu ostatnich 11. lat do ilościowo znacznej redukcji sald azotu brutto doszło w województwach: lubuskim, małopolskim, zachodniopomorskim i podkarpackim. Przyczyny tego zjawiska wynikają z poprawy plonowania roślin (zachodniopomorskie) lub

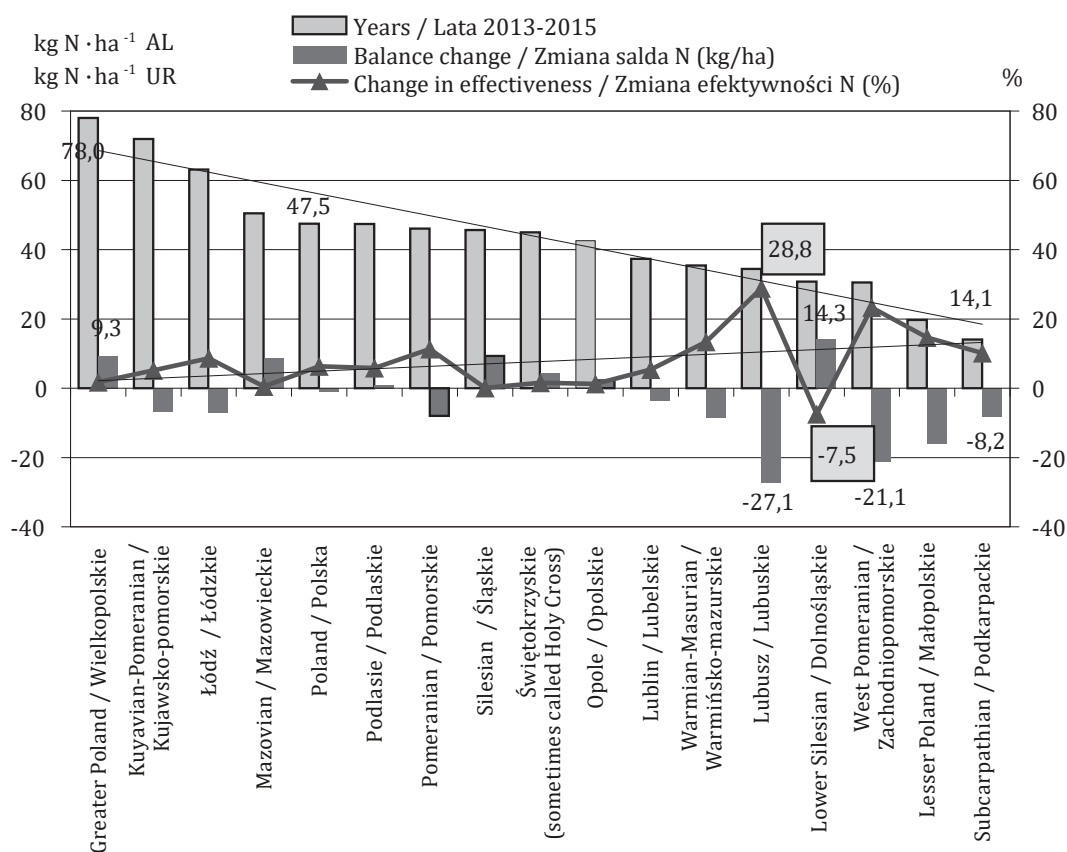

Figure 12. Gross nitrogen balance* in Polish provinces and its changes between 2002 and 2004, and also between 2013 and 2015.

Rysunek 12. Saldo bilansu azotu brutto* w województwach Polski i jego zmiany pomiędzy okresem lat 2002-2004 a 2013-2015.

* Source: Methodology based on *Environmental Indicators for Agriculture*. Publications Service. OECD, Paris, 2006, vol. 4, chapter 3 and Kopiński (2017a) / Źródło: Metodyka na podstawie *Environmental Indicators for Agriculture*. Publications Service. OECD, Paris, 2006, vol. 4, chapter 3 oraz Kopiński (2017a)

Source: Author's own elaboration.

Źródło: opracowanie własne.

Małopolskie, Zachodniopomorskie and Podkarpackie. The reasons for this phenomenon result from the improvement of crop yield (Zachodniopomorskie) or from the development of the extensification of plant (as well as animal) production (in Małopolskie and Podkarpackie provinces) (Jurga, Kopiński, 2016).

The analysis of the impact of agriculture in various provinces on the environment, on the basis of this agricultural and environmental indicator, points to further deepening of regional differences in terms of organization and production, and the environment, which result from the escalating processes of specialization and concentration of agricultural production leading to polarisation at the level of provinces (Kopiński, 2013; 2015; 2017c).

Conclusions

Significant resources of agricultural area in Poland, which is the basic factor in production, have been constantly decreasing since the beginning of the 21st century. Since 2000, the cropland has decreased by nearly 4 million ha on a country scale, and in 2016 amounted to 14.5 million ha. The loss rate of the land used for agriculture is not uniform in all provinces. In the years 2002-2016, the cropland decreased by over 20%, which had been the highest extent so far, in the provinces hitherto characterised by the extensive nature of agricultural production, i.e. Śląskie, Małopolskie, Podkarpackie and Świętokrzyskie. Such a significant loss of agricultural area, apart from a serious restriction of the production potential of agriculture in these regions, may also have a negative impact on the level of agricultural production and food safety in the country.

Another clearly visible and simultaneously occurring phenomenon is the process of concentration of land in larger farms. In the recent years, this process was the fastest in provinces with a land-intensive type of production intensification, i.e.: Zachodniopomorskie, Opolskie, Lubuskie and Dolnośląskie.

Diversified organizational and economic conditions influenced the changes in the structure of sowing occurring in the years between 2001 and 2016. In most provinces cereals cultivation had its share in the crop structure decreased in favour of an increased share of rapeseed cultivation. In Poland, in the analysed years, the potato and sugar beet crops were decreasing. Confirmation of a large (re-) increase of the interest in legume plants is their growing share in the crop structure.

Compared to the years 2001-2003, plant productivity in the years 2013-2015 was increased by 16% and is close to reaching 40 cereal units·ha⁻¹ of cropland. This trend, positive in the context of the environmental impact assessment, should be positively received. However, its growth rate is too low compared to the significant increase in production intensity. Meanwhile, the consumption of mineral fertilisers in Poland increased on average by as much as 41 kg Compound Fertilisers per ha⁻¹ of cropland, i.e. by 44%. The highest average increase in the use of

z pogłębienia ekstensyfikacji produkcji roślinnej (ale i zwierzęcej) (w Małopolsce i Podkarpaciu) (Jurga, Kopiński 2016).

Analiza oddziaływania na środowisko rolnictwa różnych województw, na podstawie tego wskaźnika agro-środowiskowego, wskazuje na dalsze pogłębianie się różnic regionalnych pod względem organizacyjno-produkcyjnym i środowiskowym, wynikających z nasilających się procesów specjalizacji i koncentracji produkcji rolniczej, prowadząc do polaryzacji na poziomie województw (Kopiński 2013; 2015; 2017c).

Podsumowanie

Znaczne zasoby ziemi uprawnej w Polsce, będącej podstawowym czynnikiem produkcji, od początku XXI w. ulegają ciągłemu kurczeniu. Od 2000 r. powierzchnia UR w skali kraju zmniejszyła się blisko o 4 mln ha i w 2016 r. wynosiła 14,5 mln ha. Tempo ubytku ziemi użytkowanej rolniczo nie jednakowe we wszystkich województwach. W okresie lat 2002-2016 powierzchnia użytków rolnych, w największym stopniu bo o ponad 20%, zmniejszyła się w województwach charakteryzujących się dotychczas ekstensywnym charakterem produkcji rolniczej, tj. śląskim, małopolskim, podkarpackim, świętokrzyskim. Tak znaczny ubytek powierzchni użytkowanej rolniczo, poza poważnym ograniczeniem potencjału produkcyjnego rolnictwa tych regionów, może także wywierając negatywny wpływ na poziom produkcji rolniczej i bezpieczeństwo żywnościowe w kraju.

Innym wyraźnie widocznym, zachodzącym jednocześnie zjawiskiem jest proces koncentracji ziemi w gospodarstwach większych obszarowo. Najszybciej proces ten następował w ostatnich latach w województwach o ziemiochłonnym typie intensyfikacji produkcji, tj.: zachodniopomorskim, opolskim, lubuskim i dolnośląskim.

Zróżnicowane uwarunkowania organizacyjno-ekonomiczne miały wpływ na zmiany struktury zasiewów zachodzące w latach 2001-2016. W uprawie zbóż w większości województw następowało zmniejszanie się ich udziału w strukturze zasiewów, na korzyść większego udziału uprawy rzepaku. W Polsce w analizowanych latach w wyraźnym trendzie spadkowym znajdowały się uprawy: ziemniaka i buraka cukrowego. Potwierdzeniem dużego (ponownego) wzrostu zainteresowania roślinami bobowatymi jest rosnący udział tych upraw w strukturze zasiewów.

W odniesieniu do lat 2001-2003 w latach 2013-2015 produktywność roślinna wzrosła o 16% i jest bliska osiągnięciu poziomu 40 j.zb·ha⁻¹ UR. Ten, pozytywny w kontekście oceny oddziaływań środowiskowych, trend należy odbierać pozytywnie, aczkolwiek jego dynamika wzrostowa jest jednak zbyt niska względem znaczącego wzrostu intensywności produkcji. W tym czasie zużycie mineralnych nawozów w Polsce wzrosło bowiem średnio aż o 41 kg NPK·ha⁻¹ UR, tj. o 44%. Największy średni przyrost zużycia

mineral fertilisers (over 50 kg Compound Fertilisers per ha⁻¹ cropland) was observed in provinces with intensive plant production, i.e.: Dolnośląskie, Opolskie, but also in Łódzkie.

The dynamically changing situation in the animal production department is confirmed by changes in the headage of useful groups animal and changes occurring in individual regions of the country. In the Polish we showing increasing polarisation of animal production between individual provinces. Generally, in animal production, the organization of production is extensified (specialization) with the simultaneous increase in its intensity (concentration), which may result in increased environmental pressure in areas with high concentration of production.

The gross balance of nitrogen in Poland, as an important agrienvironmental indicator, did not change during the years between 2013 and 2015 compared to the years 2002-2004 and amounted to an average of 47.5 kg N per ha⁻¹ utilized agricultural area. The strongly, regionally differentiated balances of nitrogen, as well as their individual elements, show the potential differentiation scale of the agricultural impact on the state of the environment. Over the last few years, very large surpluses of nitrogen balance have occurred in the Kujawsko-pomorskie, Łódzkie and Wielkopolskie voivodships, in which a lot of pressure on the environment due to excess of nitrogen should be expected.

nawozów mineralnych (powyżej 50 kg NPK·ha⁻¹ UR) występował w województwach o intensywnej produkcji roślinnej, tj.: dolnośląskim, opolskim, ale także w województwie łódzkim.

O dynamicznie zmieniającej się sytuacji w dziale produkcji zwierzęcej świadczą zmiany pogłowia grup użytkowych zwierząt i zmiany zachodzące w poszczególnych regionach kraju. W Polsce w chowie zwierząt następuje coraz większa polaryzacja produkcji pomiędzy poszczególnymi województwami. Generalnie w produkcji zwierzęcej następuje ekstensyfikacja organizacji produkcji (specjalizacja) z jednoczesnym wzrostem jej intensywności (koncentracja), wynikiem czego może być wzrost presji środowiskowej na obszarach o dużej koncentracji produkcji.

Saldo bilansu azotu brutto w Polsce, jako ważnego wskaźnika agro-środowiskowego, w latach 2013-2015 w porównaniu do okresu lat 2002-2004 nie uległo zmianie i wynosiło średnio 47,5 kg N·ha⁻¹ UR. Silnie zróżnicowane regionalnie sald bilansu azotu jak i jego poszczególnych elementów pokazują potencjalną skalę zróżnicowania oddziaływania rolnictwa na stan środowiska. W ostatnich latach bardzo duże nadwyżki bilansowe azotu występują w województwach kujawsko-pomorskim, łódzkim i wielkopolskim, w których należy oczekiwać dużej presji na środowisko ze strony nadmiaru azotu

References / Literatura:

1. *Environmental Indicators for Agriculture* (2006), Publications Service, OECD, Paris, vol. 4, chapter 3.
2. Fotyma M., Igras J., Kopiński J., Podyma W. (2010), *Ocena zagrożeń nadmiarem azotu pochodzenia rolniczego w Polsce na tle innych krajów europejskich*. Studia i Raporty IUNG-PIB, 20, s. 53-75.
3. Goraj L. (2000), *Sieć danych rachunkowości gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej (FADN)*. FAPA, Warszawa.
4. Harasim A. (2006), *Przewodnik ekonomiczno-rolniczy w zarysie*. IUNG-PIB Puławy.
5. Jadczyzyn T., Kopiński J. (2013), *Nawożenie azotem w Polsce – aspekt produkcyjny i środowiskowy*. Studia i Raporty IUNG-PIB, z. 34(8), s. 125-143.
6. Józwiak W. (2013), *Warunki gospodarowania oraz zmiany zachodzące w rolnictwie w latach 1989-2010*, W: W. Józwiak, W. Ziętara (red.), *Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002-2010*. PSR 2010, Warszawa, s. 7-23.
7. Józwiak W., Mirkowska Z. (2011), *Trendy w rolnictwie polskim (lata 1990-2009) i próba projekcji na 2013 rok*, W: *Procesy zachodzące w rolnictwie polskim w latach 1990-2010, projekcje na rok 2013 i pożądana wizja rolnictwa w 2020 roku – zagadnienia wybrane*, IERiGŻ-PIB (PW 2011-2014), Warszawa, 21, s. 9-31.
8. Jurga B., Kopiński J. (2016), *Bilanse azotu i fosforu jako wskaźniki oddziaływania rolnictwa na środowisko*. Studia i Raporty IUNG-PIB, nr 47(21), s. 25-38.
9. Kopiński J. (2015), *Agri-environmental effects of changes in agricultural production in Poland/ Agrośrodowiskowe skutki zmian produkcji rolniczej w Polsce*. Economic and Regional Studies, 8(3), s. 5-18.
10. Kopiński J. (2010), *Bilans azotu brutto, jako agrośrodowiskowy wskaźnik zmian intensywności produkcji rolniczej w Polsce*. Zesz. Probl. Post. Nauk Rol., Olsztyn, z. 547, s. 185-191.
11. Kopiński J. (2017a), *Bilans azotu brutto, jako agrośrodowiskowy wskaźnik zmian oddziaływania produkcji rolniczej na środowisko. Metodologia, wyniki bilansu na poziomie NUTS-0, NUTS-2*. Monografie i rozprawy naukowe IUNG-PIB, Puławy, (w druku)
12. Kopiński J. (2017b), *Metoda określenia sald bilansów NPK oraz zakresu ich bezpieczeństwa dla środowiska przyrodniczego*. Ekspertyza na potrzeby IERiGŻ-PIB, Puławy, (mat. niepublikowane).
13. Kopiński J. (2017c), *Ocena zmian efektywności wykorzystania azotu w produkcji rolniczej Polski*. Roczn. Nauk. SERiA, 19(1), s. 88-94. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0009.8344>
14. Kopiński J. (2014a), *Określenie stopienia polaryzacji głównych kierunków produkcji zwierzęcej w Polsce*. Roczn. Nauk. SERiA, t. 16, z. 2, s. 142-147.
15. Kopiński J. (2012), *Realizacja celów środowiskowych i ekonomicznych w gospodarstwach o różnych kierunkach specjalizacji*. Problemy Inżynierii Rolniczej, vol. 2(76), s. 37-45.
16. Kopiński J. (2013), *Stopień polaryzacji intensywności i efektywności produkcji rolniczej w Polsce w ostatnich 10 latach*. Roczn. Nauk. SERiA, 15(1), s. 97-103.
17. Kopiński J. (2017d), *The comparison of changes in the implementation of production and environmental objectives of agriculture in selected groups of voivodships*. Acta Sci. Pol. Oeconomia, vol. 16, issue 2, s. 87-95. <https://doi.org/10.22630/aspe.2017.16.2.21>

18. Kopiński J. (2014b), *Trendy zmian głównych kierunków produkcji zwierzęcej w Polsce w okresie członkostwa Polski w UE*, Wyd. Prace Naukowe UE we Wrocławiu, Wrocław, 361, s. 109-130.
19. Kopiński J., Krasowicz S. (2010), *Regionalne zróżnicowanie warunków produkcji rolniczej w Polsce*. Studia i Raporty IUNG-PIB, Puławy, 22, s. 9-29.
20. Kopiński J., Kuś J. (2011), *Wpływ zmian organizacyjnych w rolnictwie na gospodarkę glebową materią organiczną*. Prob. Inż. Rol., 2(72), s. 47-54.
21. Kopiński J., Matyka M. (2016), *Ocena regionalnego zróżnicowania współzależności czynników przyrodniczych i organizacyjno-produkcyjnych w polskim rolnictwie*. Zag. Ekon. Rol., 1(346), s. 57-79.
22. Kopiński J., Matyka M., Ochal P., Igras J. (2010), *Tendencje zmian zużycia nawozów mineralnych w Polsce*. Nawozy i Nawożenie – Fertilizers and fertilization, 41, s. 106-119.
23. Kopiński J., Nieróbca A., Ochal P. (2013), *Ocena wpływu warunków pogodowych i zakwaszenia gleb w Polsce na kształtowanie produktywności roślinnej*. Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie, t. 13, z. 2(42), s. 53-63.
24. Kuś J. (2012), *Produkcyjne i środowiskowe następstwa specjalizacji gospodarstw rolniczych*. Studia i Raporty IUNG-PIB, Puławy, 29(3), s. 103-120.
25. Księżak J., Bojarszczuk J. (2016), *Tendencje zmian produkcji i wykorzystania roślin pastewnych w Polsce*. Studia i raporty IUNG-PIB, 47(1), s. 167-191.
26. Księżak J., Kopiński J. (2009), *Czynniki decydujące o udziale roślin pastewnych w strukturze zasiewów*. Wieś Jutra, 3(128), s. 24-26.
27. Matyka M. (2014), *Plonowanie wybranych gatunków roślin uprawnych w Polsce, Niemczech i 27 krajach Unii Europejskiej w latach 1961-2012*. Rocz. Nauk. SERiA, 16(3), s. 183-187.
28. Matyka M. (2013), *Tendencje w zużyciu nawozów mineralnych w Polsce na tle Unii Europejskiej*. Rocz. Nauk. SERiA, 15(3), s. 237-241.
29. Matyka M., Krasowicz S., Kopiński J., Kuś J. (2013), *Regionalne zróżnicowanie zmian produkcji rolniczej w Polsce*. Studia i Raporty IUNG-PIB, Puławy, 32(6), s. 143-165.
30. Niedzielski E. (2015), *Funkcje obszarów wiejskich i ich rozwój*. Zag. Ekon. Roln., 2, s. 84-93.
<https://doi.org/10.5604/00441600.1152187>
31. Pastuszek M., Kowalkowski T., Kopiński J., Stalenga J., Panasiuk D. (2014), *Impact of forecasted changes in Polish economy (2015 and 2020) on nutrient emission into the river basins*. Sci. Total Environ., 493, s. 32-43.
<https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2014.05.124>
32. *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013* (2009), Mat. Inf. MRiRW, Warszawa.
33. *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020* (2014), MRiRW, Warszawa, ss. 779. <https://bip.minrol.gov.pl/content/download/46706/265161/version/2/file/Program%20Rozwoju%20Obszar%20C3%B3w%20Wiejskich%20na%20lata%202014-2020a.pdf> (data dostępu: 30.06.2017).
34. *Produkcja upraw rolnych i ogrodniczych* (2002-2016). GUS, Warszawa.
35. *Rynek Ziemi Rolniczej* (2016). Analizy rynkowe. Wyd. IERiGŻ-PIB, ANR, MRiRW, Warszawa, nr 19.
36. Rudnicki R., Wiśniewski Ł., Kluba M. (2015), *Poziom i struktura przestrzenna rolnictwa Polskiego w świetle wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2010*. Rocz. Nauk. SERiA, 17(3), s. 335-343.
37. Runowski H. (2014), *Ekonomika rolnictwa – przemiany w gospodarstwach rolnych*, W: *Rolnictwo, gospodarka żywnościowa, obszary wiejskie – 10 lat w Unii Europejskiej*. SGGW, Warszawa, s. 31-48.
38. Stany M. (2013), *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. IRWiR-PAN, Warszawa.
39. Smagacz J. (2012), *Produkcyjno-ekonomiczne i środowiskowe skutki różnych systemów uprawy roli*. Studia i Raporty IUNG-PIB, Puławy, 29(3), s. 121-134.
40. *Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020* (2012), MRiRW, Warszawa.
41. Szajner P. (2017), *Strategiczne aspekty rozwoju sektora cukrowniczego w Polsce po reformie regulacji rynkowych w 2017 r.*, Mat. Konf. IERiGŻ-PIB, Licheń: http://ierigz.waw.pl/download/21076-Strategiczne_aspekty_rozwoju_sektora_cukrowniczego_w_Polsce_po_reformie_regulacji_rynkowych_w_2017_r..pdf (data dostępu: 30.10.2018).
42. *Środki produkcji w rolnictwie (2000-2016)*, GUS, Warszawa.
43. *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich (2000-2017)*. GUS, Warszawa.
44. *Zasada Wzajemnej Zgodności (cross-compliance)* (2012), MRiRW, Warszawa.
45. *Zwierzęta gospodarskie (2013-2017)*. GUS, Warszawa.
46. Zegar J. (2013), *Konkurencyjność celów ekologicznych i ekonomicznych w rolnictwie*. IERiGŻ-PIB (PW 2011-2014), 93, s. 28-46.
47. Ziętara W. (2009), *Tendencje zmian w produkcji mleka w Polsce*. Rocz. Nauk Rol., Warszawa, ser. G, 96(1), s. 27-35.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

INFLUENCE OF SELECTED AGRICULTURAL POLICY INSTRUMENTS ON THE REGIONAL VARIATION IN CHANGES IN MILK PRODUCTION IN POLAND

WPŁYW WYBRANYCH INSTRUMENTÓW POLITYKI ROLNEJ NA REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE ZMIAN W PRODUKCJI MLEKA W POLSCE

Andrzej Parzonko^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Warsaw University of Life Sciences SGGW, Faculty of Economic Sciences
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk Ekonomicznych

Parzonko A. (2018), *Influence of selected agricultural policy instruments on the regional variation in changes in milk production in Poland/ Wpływ wybranych instrumentów polityki rolnej na regionalne zróżnicowanie zmian w produkcji mleka w Polsce*. Economic and Regional Studies, Vol. 11, No. 1, pp. 76-89. <https://doi.org/10.29316/ers-seir.2018.06>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: Q18

Submitted:
August 2017

Accepted:
March 2018

Tables: 2
Figures: 2
References: 23

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: Q18

Zgłoszony:
Sierpień 2017

Zaakceptowany:
Marzec 2018

Tabele: 2
Rysunki: 2
Literatura: 23

Summary

Subject and purpose of work: The objectives of the elaboration are the following: 1) to analyze the regional changes (at the level of poviats) in the number of farms involved in milk production over the period 2002-2010; 2) to present the main factors affecting the ongoing changes in Polish farms oriented at milk production; 3) to determine the impact of the measure 121. "Modernization of agricultural holdings" under the RDP 2007-2013 and the applied system of direct subsidies for the development of farms oriented at milk production. **Materials and methods:** The work has been prepared on the basis of the analysis and synthesis of the source literature, statistical data collected and the author's own reflections. **Results:** In Poland, in the years 2002-2010 there was a distinct regional differentiation in the pace of the ongoing changes in the dairy sector. The regions, where we observe the development of milk production, include almost the entire Podlaskie Province, the northern part of the Mazowieckie Province and the south-eastern part of the Warmińsko-Mazurskie Province. **Conclusions:** Within the RDP 2007-2013, significant funds were allocated to support the modernization of agricultural farms. Mainly under the measure 121 "Modernization of agricultural holdings" the investments were carried out in relation to the purchase of mobile equipment, they represented 89% of all investments. This was partly due to the actual demand and administrative procedures that stimulated these types of investments.

Keywords: dairy farms, regions, structural funds, direct subsidies

Streszczenie

Przedmiot i cele pracy: Cele opracowania sprowadzają się do: 1) analizy zmian regionalnych (na poziomie powiatów) w liczbie gospodarstw zajmujących się produkcją mleka w latach 2002-2010; 2) przedstawienia głównych czynników oddziałujących na dokonujące się zmiany w polskich gospodarstwach ukierunkowanych na produkcję mleka; 3) określenia wpływu działania 121. „Modernizacja gospodarstw rolnych” w ramach PROW 2007-2013 oraz stosowanego systemu dopłat bezpośrednich na rozwój gospodarstw ukierunkowanych na produkcję mleka. **Materiały i metody:** Praca została wykonana na podstawie analizy i syntezy literatury przedmiotu, zebranych danych statystycznych oraz własnych przemyśleń autora. **Wyniki:** W Polsce występowało w latach 2002-2010 wyraźne zróżnicowanie regionalne w tempie dokonujących się zmian w sektorze mleczarskim. Do regionu rozwijającego produkcję mleka można zaliczyć prawie całe województwo podlaskie, północną część województwa mazowieckiego oraz południowo-wschodnią część województwa warmińsko-mazurskiego. **Wnioski:** W ramach PROW 2007-2013 przeznaczono znaczne środki na dofinansowanie modernizacji gospodarstw rolniczych. Głównie w ramach działania 121. „Modernizacja gospodarstw rolnych” realizowano inwestycje związane z zakupem sprzętu ruchomego, które stanowiły 89% wszystkich inwestycji. Wynikało to po części z faktycznego zapotrzebowania oraz procedur administracyjnych, które stymulowały tego typu inwestycje.

Słowa kluczowe: gospodarstwa mleczne, regiony, fundusze strukturalne, dopłaty bezpośrednie

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr hab. inż. Andrzej Parzonko (ORCID 0000-0002-8130-0376), Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, Polska; tel. +48 22 593-42 -21; e-mail: andrzej_parzonko@sggw.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2016: 92,91; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2016: 92,91; Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaska, Andrzej Parzonko. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

Poland has relatively good natural conditions for cattle breeding and production of milk. The country is dominated by lowlands and therefore cultivation of fodder plants used in cattle breeding does not encounter significant limitations (Falkowski 2001). The country lies in an area of moderate climate, which is considered to be the most favourable for dairy cattle breeding. Certain natural limitations to dairy cattle breeding include insignificant resources of water and relatively low precipitation, which influences yielding of fodder plants (mainly of grasslands and corn). Among other things, it is thanks to favourable natural conditions for milk production in Poland that it occupies (in particular years) 11th-13th place in the world (Statistical Yearbook of Agriculture 2016) in terms of milk production. In the years 2004-2015, the overall milk production in our country successively demonstrated a growing trend, despite the operating production quota system. The growth in production, accompanied by unfortunately still low consumption of milk and dairy products, resulted in increased export. The volume of dairy products turnovers in 2003 amounted to EUR 278.4 mln, whereas in 2009 it was already EUR 836.2 mln. It should be noted, however, that positive trends in foreign trade in dairy products in the years 2015-2016 slowed down and Polish farms, despite their continuous development, lost their advantageous position against the entities from the leading EU countries (The dairy market, the state and prospects 2004-2016). A wide range of economic factors had a significant influence on changes in milk production and processing in Poland (Seremak-Bulge 2005, Dzun 2012, Parzonko 2013). A noticeable problem is the polarisation of regions in terms of cattle breeding and milk production. Especially after 2004, a deeper specialisation of agricultural farms is observed in Poland as well as concentration of specific kinds of agricultural production in particular regions. This phenomenon (to a certain extent) is not really in line with the concept of sustainable agricultural development (particularly in terms of environment). Deeper specialisation of agricultural farms in milk production results in changes in the structure of sowing. In case of units with limited land resources, the crops are limited to corn silage and grassland (Parzonko 2002). Corn must often be grown as monoculture.

Objectives and methodology of the research

The objectives of the elaboration are the following: 1) to analyze the regional changes (at the level of poviats) in the number of farms involved in milk production over the period 2002-2010; 2) to present the main factors affecting the ongoing changes in Polish farms oriented at milk production; 3) to determine the impact of the measure 121. "Modernization of agricultural holdings" under the RDP 2007-2013 and the applied system of direct subsidies on the development of farms oriented at milk production.

Wstęp

Polska charakteryzuje się stosunkowo dobrymi warunkami przyrodniczymi do chowu bydła i produkcji mleka. Przewaga terenów nizinnych powoduje, że uprawa roślin pastewnych wykorzystywanych w chowie bydła nie napotyka zasadniczych ograniczeń (Falkowski 2001). Położenie w klimacie umiarkowanym uważane jest za najbardziej korzystne dla chowu bydła mlecznego. Pewnym ograniczeniem przyrodniczym są małe zasoby wody i stosunkowo niskie opady atmosferyczne, wpływające na poziom plonowania roślin pastewnych (głównie użytków zielonych i kukurydzy). Między innymi, korzystne uwarunkowania przyrodnicze do produkcji mleka w Polsce sprawiają, że pod względem wielkości produkcji mleka zajmujemy (w zależności od roku) 11-13 miejsce na świecie (Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2016). W latach 2004 – 2015 sukcesywnie globalna produkcja mleka wykazywała tendencję rosnącą, mimo funkcjonującego systemu kwotowania produkcji. Efektem wzrostu produkcji, niestety przy ciągle niskim spożyciu mleka i przetworów mlecznych, był wzrost eksportu. Saldo obrotów produktami mlecznymi w 2003 roku wynosiło 278,4 mln euro, natomiast w 2015 roku było to już 850 mln euro. Zaznaczyć jednak należy, że pozytywne tendencje w handlu zagranicznym produktami mlecznymi w latach 2015-2016 wyhamowały a polskie gospodarstwa rolnicze, mimo ciągłego rozwoju tracą swoje przewagi na tle podmiotów z wiodących krajów UE (Rynek mleka, stan i perspektywy 2004-2016). Szeroka grupa czynników ekonomicznych miała zasadniczy wpływ na zmiany w produkcji i przetwórstwie mleka w Polsce (Seremak-Bulge 2005, Dzun 2012, Parzonko 2013). Problemem, który daje się zauważyć, jest polaryzacja regionów w chowie krów i produkcji mleka. Szczególnie po 2004 roku można zauważyć głębszą specjalizację gospodarstw rolniczych oraz koncentrację określonej produkcji rolniczej w danym regionie. Zjawisko to stoi (w pewnym zakresie) w opozycji z koncepcją zrównoważonego rozwoju rolnictwa (szczególnie w aspekcie środowiskowym). Głębsza specjalizacja gospodarstw w kierunku produkcji mleka pociąga zmiany w strukturze zasiewów. W jednostkach, dysponujących małymi zasobami ziemi, uprawy ogranicza się do kukurydzy na kiszonkę i użytków zielonych (Parzonko 2002). Często kukurydza musi być uprawiana w monokulturze.

Cele i metodyka badań

Cele opracowania sprowadzają się do: 1) analizy zmian regionalnych (na poziomie powiatów) w liczbie gospodarstw zajmujących się produkcją mleka w latach 2002-2010, 2) przedstawienia głównych czynników oddziałujących na dokonujące się zmiany w polskich gospodarstwach ukierunkowanych na produkcję mleka, 3) określenia wpływu działania 121. „Modernizacja gospodarstw rolnych” w ramach PROW 2007-2013 oraz stosowanego systemu dopłat bezpośrednich na rozwój gospodarstw ukierunkowanych na produkcję mleka.

A relative point efficiency indicator (Manteuffel 1979) was used for the purpose of overall assessment of the concentration of dairy cows breeding in particular poviats (the density of cows and its change in the years 2002-2010). This method consists in allocating a certain number of points to selected indicators or meters (in this case the density of cows and quantitative changes in the density in the years 2002-2010). Scoring consists in the fact that the unit (in this case a powiat) achieving the best value of a given indicator or meter receives 100 points, while the unit in which the given indicator or meter has the worst value - 0 points. The remaining ones receive the points, which are calculated according to the following formula:

$$L = \frac{a \times 100}{d}$$

L - the number of points

a - the difference between the value of a given indicator achieved by a given unit (powiat) and the worst value

d - the difference between the best value and the worst value of the indicator in the surveyed population

To separate regions where we can observe the development or reduction of milk production, the data from the General Agricultural Census (the last one was carried out in 2010, hence the final date of the conducted analysis) was implemented. In order to identify the main factors that determine the ongoing changes in Polish farms oriented at milk production, the research with the use of a questionnaire was carried out in 85 municipalities within the region defined as the one which develops milk production.

Published and unpublished data of ARMA were used to assess the mechanisms supporting the development of dairy farms.

Regional differentiation of milk production in Poland

An economic region is an area of a certain economic specialization resulting from the use of endo- and exogenous development factors. This approach has been extended by R. Domański (2002) and K. Kuciński (2009). The basic factors in the development are the resources of a particular territory, i.e. the local population (social capital), environment, capital (on this basis a classification of factors of development has been prepared, e.g. in spatial development). Economic and agricultural literature presents the division into agricultural regions. Stola W. and Szczęsny R. (2004) distinguished 10 agricultural regions of the first order, which differ in the layout of natural and internal features of agriculture (types of farms and implemented types of production). W. Michna (2001) suggests a division of Poland into three Macroregions: 1) Macroregion I, which includes rural areas with the dominance of very small agricultural farms and the expectations of the rural population for non-agricultural employment. 2) Macroregion II, which includes rural areas dominated by multi-

Do łącznej oceny koncentracji chowu krów mlecznych w poszczególnych powiatach (obsady krów oraz jej zmian w latach 2002-2010) posłużono się wskaźnikiem względnej efektywności punktowej (Manteuffel 1979). Metoda ta polega na przydzielaniu określonej liczby punktów wybranym wskaźnikom lub miernikom (w tym przypadku odsada krów oraz ilościowe zmiany obsady w latach 2002-2010). Punktowanie polega na tym, że jednostka (w tym przypadku powiat) osiągająca najlepszą wartość danego wskaźnika lub miernika otrzymuje 100 punktów, natomiast jednostka, w którym dany wskaźnik lub miernik ma wartość najgorszą - 0 punktów. Pozostałe otrzymują liczby punktów, które oblicza się według podanej formuły:

$$L = \frac{a \times 100}{d}$$

L - Liczba punktów

a - różnica między wartością danego wskaźnika w danej jednostce (powiecie) a wartością najgorszą

d - różnica między wartością najlepszą a najgorszą wartością wskaźnika w badanej zbiorowości

Do wydzielenia regionów rozwijających i ograniczających produkcję mleka przyjęto dane z Powszechnego Spisu Rolnego (ostatni przeprowadzony był w 2010 roku stąd data końcowa prowadzonej analizy). W celu wskazania głównych czynników oddziałujących na dokonujące się zmiany w polskich gospodarstwach ukierunkowanych na produkcję mleka przeprowadzono badania z zastosowaniem kwestionariusza ankiety w 85 gminach z regionu zdefiniowanego jako rozwijający produkcję mleka.

Do oceny stosowanych mechanizmów wspierających rozwój gospodarstw mlecznych wykorzystano publikowane i niepublikowane dane z ARiMR.

Regionalne zróżnicowanie produkcji mleka w Polsce

Region ekonomiczny to obszar o określonej specjalizacji gospodarczej, będącej wynikiem wykorzystania endo- i egzogenicznych czynników rozwoju. Rozwinięcie tego ujęcia proponują R. Domański (2002) i K. Kuciński (2009). Za podstawowe czynniki rozwoju uważa się zasoby określonego terytorium, tzn. miejscową ludność (kapitał społeczny), środowisko, kapitał (na tej podstawie sporządzono klasyfikację czynników rozwoju np. w gospodarce przestrzennej). W literaturze ekonomiczno-rolniczej są próby wydzielenia regionów rolniczych. Stola W. i Szczęsny R. (2004) wyróżnili 10 regionów rolniczych pierwszego rzędu, które różnią się układem cech przyrodniczych i wewnętrznych rolnictwa (typy gospodarstw rolniczych i realizowane kierunki produkcji). W. Michna (2001) proponuje podzielić Polskę na trzy makroregiony: 1) Makroregion I, w którym znajdują się obszary wiejskie o dominacji bardzo małych gospodarstw rolnych oraz oczekiwań ludności wiejskiej na pozarolnicze zatrudnienie. 2) Makroregion II, w którym znajdują się obszary wiej-

territorial farms that require urgent organising of ownership aspects of the agrarian structure and the concept of the development of farm adequate to the challenges of the region. 3) Macroregion III, which includes rural areas dominated by medium-sized farms, representing minor evolutionary changes, but waiting for a boost from the state for the purpose of activation of production and for structural changes. The Institute of Agricultural and Food Economics presented a different concept, in which a typology for agricultural regions in Poland was developed, based on the direct surplus (inspired by the implementation of FADN system in Poland). Four regions were separated with the use of 7 statistical indicators determining the effects of production of agricultural farms. Different ways of separation of agricultural regions suggest that different approaches can be applied (different features of agriculture), moreover, different measures and indicators can be used to separate agricultural regions. According to Bański J. (2007) "... *there are no coherent and homogeneous agricultural regions with the characteristics that would be generally accepted by the communities addressing these issues*". The author of this publication suggests that separation of milk production areas should be based on a fairly standard indicator, possible to determine and well describing the issue of concentration of milk production, which is the density of dairy cows in particular poviats.

In 2010 the highest density of dairy cows was in north-eastern Poland (Figure 1). In particular in the following Provinces: Podlaskie, Warmińsko-Mazurskie, and the northern part of Mazowieckie Province. Upon thorough analysis of the issue of the density of cows in 2010, one should note that the poviats with the highest density of cows were

skie o dominacji wielkoobszarowych gospodarstw rolnych wymagających pilnego porządkowania własnościowych aspektów struktury agrarnej oraz koncepcji rozwoju gospodarstwa rolnego adekwatnej do wyzwań tego regionu. 3) Makroregion III, w którym znajdują się obszary wiejskie o dominacji średniorolnych gospodarstw rolnych, znamionujących się słabą ewolucją przemian, ale oczekujących na państwowe impulsy do aktywizacji produkcyjnej oraz przemian strukturalnych. Inną koncepcję przedstawił Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, w której opracowano typologię regionów rolniczych w Polsce na podstawie nadwyżki bezpośredniej (inspiracją tego działania był wdrażany w Polsce system FADN). Wydzielając cztery regiony posłużono się 7 wskaźnikami statystycznymi wyznaczającymi efekty produkcyjne gospodarstw rolniczych. Różne sposoby wydzielenia regionów rolniczych dają sygnał, że mogą być stosowane różne podejścia (różne cechy rolnictwa) oraz można wykorzystywać różne mierniki i wskaźniki do wydzielenia regionów rolniczych. Bański J. (2007) stwierdza, że "...*nie istnieją spójne i jednorodne regiony rolnicze określone cechami, które byłyby powszechnie akceptowane przez środowiska zajmujące się tą problematyką*". Autor niniejszej publikacji proponuje w wyznaczaniu obszarów produkcji mleka oprzeć się o dość standardowy wskaźnik, ale możliwy do ustalenia i dość dobrze opisujący kwestię koncentracji produkcji mleka, jakim jest obsada krów mlecznych w poszczególnych powiatach.

Największą koncentracją chowu krów charakteryzowały się w 2010 roku obszary północno - wschodniej Polski (rysunek 1). Szczególnie województwo podlaskie, warmińsko-mazurskie i północna część województwa mazowieckiego. Przy-

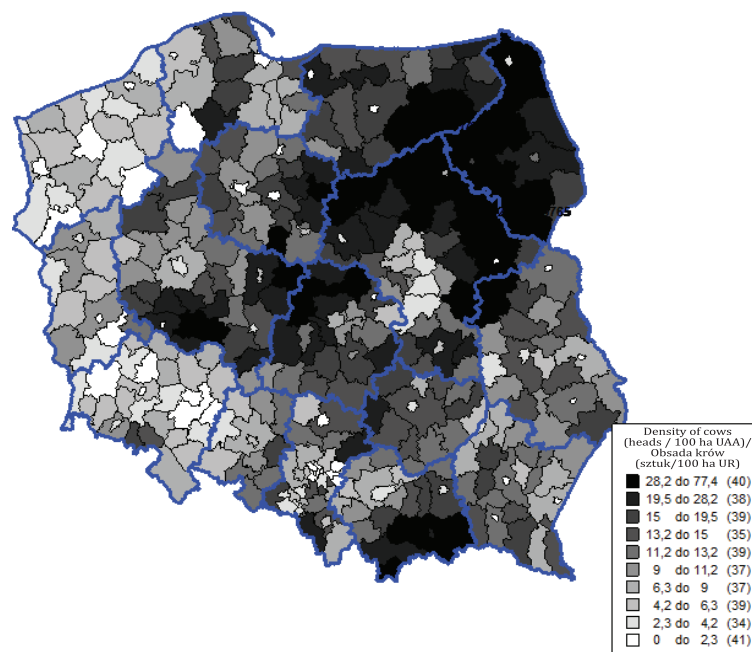

Figure 1. Density of cows per 100 ha of agricultural land (heads/100 ha UAA)

Rysunek 1. Obsada krów na 100 ha użytków rolnych (sztuk/100 ha UR)

Source: the author's own elaboration based on the data from the General Agricultural Census 2010.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Powszechnego Spisu Rolnego 2010.

the following: Wysokomazowiecki (77.6 cows / 100 ha UAA), Zambrowski (69.8 cows / 100 ha UAA), Ostrołęcki (65.2 cows / 100 ha UAA), Kolneński (61.4 cows / 100 ha UAA), and Grajewski (55.7 cows / 100 ha UAA)

From among 14 rural poviats, which were separated in Podlaskie Province, as many as 8 were in the group of twenty poviats with the highest density of cows in Poland. The lowest density of cows in Podlaskie Province was in Hajnowski powiat. Apart from the three above-mentioned Provinces, a high density of cows was recorded in the poviats: Łowicki (48.7 cows/100 ha UAA), Gostyński (44.7 cows/ 100 ha UAA), Rypiński (41.2 cows/ 100 ha UAA) and Szczycieński (40.6 cows/100 ha UAA). It should also be noted that small number of animals per UAA was recorded in the following poviats: Oławski (0.9 cows/ 100 ha UAA), Wałecki (1.0 cows/ 100 ha UAA) and Wrocławski (1.1 cows/ 100 ha UAA).

Particularly interesting in terms of assessment of concentration of cows is the process of ongoing changes. The changes in the density of cows in the years 2002-2010 were analysed (on the basis of the data obtained from the General Agricultural Census). An eight-year analysis shows further polarisation of regions in terms of cattle breeding in Poland. It has been calculated (Figure 2) that the highest increase in the number of cows, and thus the density of cows, was recorded in the regions of Poland, where the highest density of cows was recorded in 2010. The leading Provinces were: Podlaskie, Warmińsko-Mazurskie and the northern part of Mazowieckie Province. Poviats with the highest density of cows were the following: Wysokomazowiecki (+18.1 cows/ 100 ha UAA), Koleński (+ 197.4 cows/ 100 ha UAA), Zambrowski (+16.7 cows/ 100 ha

glądając się dokładniej obsadzie krów w 2010 roku należy stwierdzić, że najwyższą charakteryzowały się powiaty: wysokomazowiecki (77,6 krów/100 ha UR), zambrowski (69,8 krów/100 ha UR), ostrołęcki (65,2 krów/100 ha UR), kolneński (61,4 krów/100 ha UR) oraz grajewski (55,7 krów/100 ha UR).

Z wyodrębnionych 14 powiatów ziemskich w województwie podlaskim aż 8 znajdowało się w grupie dwudziestu powiatów charakteryzujących się najwyższą obsadą krów w Polsce. Z województwa podlaskiego najniższa obsada krów wystąpiła w powiecie hajnowskim. Poza trzema wskazanymi województwami wysoką obsadę krów zanotowano w powiatach: łowickim (48,7 krów/100 ha UR), gostyńskim (44,7 krów/100 ha UR), rypińskim (41,2 krów/100 ha UR) oraz szczycieńskim (40,6 krów/100 ha UR). Zaznaczyć też należy, że śladowe ilości zwierząt w stosunku do powierzchni UR wystąpiły w powiatach: oławskim (0,9 krów/100 ha UR), wałeckim (1,0 krów/100 ha UR) i wrocławskim (1,1 krów/100 ha UR).

Szczególnie interesujący, w ocenie koncentracji chowu krów, jest proces dokonujących się zmian. Poddano analizie zmiany w obsadzie krów w latach 2002-2010 (na podstawie danych z Powszechnego Spisu Rolnego). W ośmiu analizowanych latach można zauważyć dalszą polaryzację obszarów Polski w chowie krów. Jak wynika z przeprowadzonych obliczeń (rysunek 2) największe zwiększenie pogłowia krów, a przez to obsady krów, miało miejsce w tych regionach Polski, w których zanotowano najwyższą obsadę krów w 2010 roku. Prym wiodły województwa: podlaskie, warmińsko-mazurskie i północna część województwa mazowieckiego. Powiatami, w których zanotowany największy przyrost obsady krów były: wysokomazowiecki (+18,1 krów/100 ha UR), koleński (+17,4 krów/100 ha UR), zambrowski

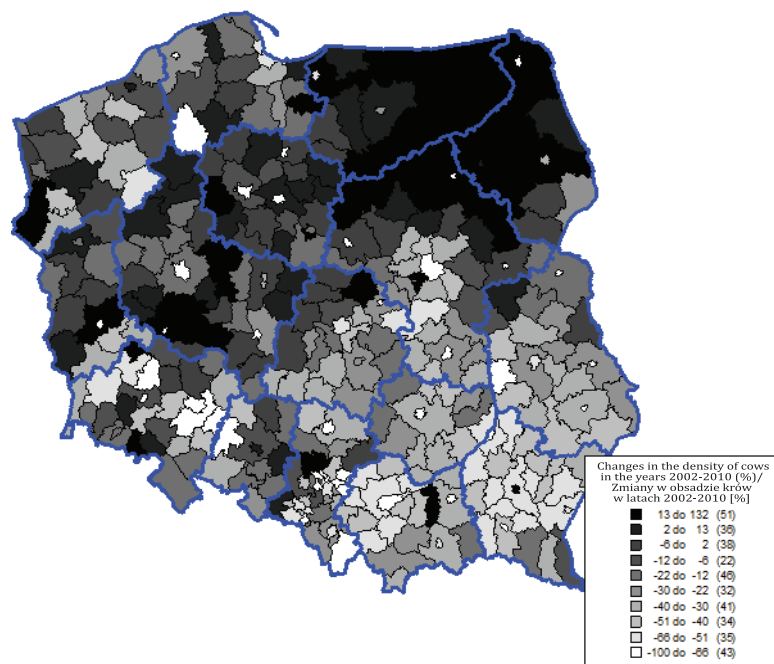

Figure 2. Changes in the density of cows in the years 2002-2010 (%)

Rysunek 2. Zmiany w obsadzie krów w latach 2002-2010 (%)

Source: the author's own elaboration based on the data from the General Agricultural Census 2010.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Powszechnego Spisu Rolnego 2010.

UAA), Ostrołęcki (+13.9 cows/ 100 ha UAA) and Przasnyski (13.5 cows/ 100 ha UAA). The greatest reduction in terms of cows breeding, and thus in the density of cows, was recorded in south-eastern Poland, especially in Małopolskie and Podkarpackie Province. The poviats, where the greatest reduction in terms of cows breeding was recorded during an eight-year analysis were the following: Ropczycko-Sędziszowski (-19.1 cows/ 100 ha UAA), Strzyżowski (-19.0 cows/ 100 ha UAA), Żywiecki (-17.9 cows/ 100 ha UAA), Myślenicki (-17.5 cows/ 100 ha UAA), Jasielski (-17.3 cows/ 100 ha UAA), and Tatrzański (-17.2 cows/ 100 ha of UAA). The percentage reduction in density of cows in the six above-mentioned poviats ranged from 31% (Tatrzański) to 67% (Żywiecki).

The overall assessment of concentration of dairy cows breeding in particular poviats (the density of cows and its changes in the years 2002-2010) can be based on a relative point efficiency indicator (described in the methodological section). The highest indicator, taking into account the density of cows and its changes, was in Wysokomazowiecki powiat. The upper percentile (10% of poviats) included:

1. almost the entire Podlaskie Province (excluding Hajnowski and Sokolski poviats);
2. northern part of Mazowieckie Province (poviats in the following order: Ostrowski Mazowiecki, Przasnyski, Mławski, Żuromiński, Makowski, Sokołowski, Sierpecki, Węgrowski, Pułtuski);
3. the south-eastern part of Warmińsko-Mazurskie Province (poviats in the following order: Szczycieński, Piski, Mrągowski, and Ełcki);
4. three poviats from Wielkopolskie Province: Gostyński, Krotoszyński and Kościański;
5. two poviats from Kujawsko-Pomorskie Province: Rypiński and Radziejowski;
6. Łowicz Powiat from the Łódzkie Province.

Podkarpackie Province and the north-western part of Małopolskie Province appear to be leaders when analysing the lower percentile of poviats, where the lowest density of cows and its gradual reduction were recorded.

The main factors determining the regional differentiation of milk production in Poland

The research conducted by the author of the article among the employees of communes dealing with the issue of agriculture in 2012 indicated that the main factors, which determined the development of agricultural farms in terms of milk production, were the following (Table 1):

- a) Positive historical conditions.** Milk production in dairy farms from a separate region has always been an important activity. In the 1970s, under the influence of the policy implemented at that time, investment activities were carried out by farmers on many farms (mainly construction of cowsheds) taking advantage of favourable conditions for loans. The farms were oriented at milk production, which forced further development in this branch of production.

(+16,7 krów/100 ha UR), ostrołęcki (+13,9 krów/100 ha UR) oraz przasnyski (13,5 krów/100 ha UR). Największe ograniczenia chowu krów, a przez to obsady miały miejsce w Polsce południowo - wschodniej, szczególnie w województwach małopolskim i podkarpackim. Powiatami charakteryzującymi się największym ograniczeniem chowu krów w analizowanych ośmiu latach były: ropczycko-sędziszowski (-19,1 krów/100 ha UR), strzyżowski (-19,0 krów/100 ha UR), żywiecki (-17,9 krów/100 ha UR), myślenicki (-17,5 krów/100 ha UR), jasielski (-17,3 krów/100 ha UR) oraz tatrzański (-17,2 krów/100 ha UR). Procentowo zmniejszenie obsady w wymienionych sześciu powiatach wahało się od 31 % (tatrzański) do 67% (żywiecki).

Do łącznej oceny koncentracji chowu krów mlecznych w poszczególnych powiatach (obsady krów oraz jej zmian w latach 2002-2010) może posłużyć m.in. wskaźnik względnej efektywności punktowej (opis w części metodycznej). Wskaźnik ten, uwzględniający obsadę krów i jej zmiany, najwyższy był w powiecie wysokomazowieckim. Do górnego percentyla (10% powiatów) należało:

1. prawie całe województwo podlaskie (bez powiatów hajnowskiego i sokólskiego);
2. północna część województwa mazowieckiego (powiaty w kolejności: ostrowski mazowiecki, przasnyski, mławski, żuromiński, makowski, sokołowski, sierpecki, węgrowski, pułtuski);
3. południowo-wschodnia część województwa warmińsko-mazurskiego (powiaty w kolejności: szczycieński, piski, mrągowski, ełcki);
4. trzy powiaty z województwa wielkopolskiego: gostyński, krotoszyński i kościański;
5. dwa powiaty z województwa kujawsko-pomorskiego: rypiński i radziejowski;
6. powiat łowicki z województwa łódzkiego.

Analizując dolny percentyl powiatów, charakteryzujących się najniższą obsadą krów i jej sukcesywnym zmniejszaniem wynika, że prym widzie województwo podkarpackie oraz północno - zachodnia część województwa małopolskiego.

Główne czynniki wpływające na regionalne zróżnicowanie produkcji mleka w Polsce

Z przeprowadzonych przez autora artykułu badań wśród pracowników gmin zajmujących się problematyką rolnictwa w 2012 roku wynikało, że wśród głównych czynników, które wpłynęły na rozwój gospodarstw rolniczych w kierunku produkcji mleka były: (tabela 1)

- a) Pozytywne uwarunkowania historyczne.** Produkcja mleka w gospodarstwach z wydzielonego regionu zawsze była istotną działalnością. W latach 70-tych, pod wpływem wówczas realizowanej polityki wiele gospodarstw przeprowadziło działania inwestycyjne (głównie budowa obór dla krów) w oparciu o atrakcyjne kredyty. Gospodarstwa zostały ukierunkowane na produkcję mleka, co wymuszało dalszy rozwój w tym kierunku produkcji.

b) There was no alternative to another activity.

Poor soil quality, lack of market for other agricultural products (among others, potatoes), lack of work outside the farm forced farmers (often despite unfavourable conditions for the production of milk) to continue the activity they had started. This process was particularly visible at the beginning of the 1990s (after the introduction of a market-oriented economy) when the prices of milk in the milk purchasing centre decreased significantly. Throughout Poland, there has been a reduction in the number of cows, while in some parts of the "region, where milk production was developed" there was an increase in production (especially in the former Łomża Province).

c) Initiatives of the management of local dairies.

The management in certain dairies, after the introduction of a market-oriented economy, have undertaken various activities to maintain (and even increase) milk production in dairy farms. A good example was OSM Piątница, in which a new product was introduced (cottage cheese) and at the same time farmers were motivated to improve the quality of the milk they supplied. Specific financial resources were activated for low-interest loans for farmers to purchase milk coolers, milking machines and dairy cows. An option to provide farmers in the dairy with disinfectants for udders, ointments and balms used in the prevention of udder diseases and spare parts for milking machines. Moreover, large-scale training activities were organised. In addition to these activities, a specific way of calculating the price of milk supplied to the dairy was applied, which influenced the attitude of farmers. Partial elements of the total price of milk were introduced. Taking these actions in a timely manner influenced the process of changes in milk production on farms.

d) Training and implementation programs.

A number of programs for local community leaders regarding modern milk production were implemented (especially in the 90's). The so-called "Turoślański program" was a significant activity for the representatives of local authorities. It was implemented in three stages. The first was conducted in the years 1991-1992 and comprised 13 farms located in the Turośl Commune. The next stage implemented in the years 1993-1995 comprised 50 farms and the last stage was the widest-ranging because more than 200 farms were involved in it from the then-existing five Provinces of north-eastern Poland (Białystok, Ciechanów, Olsztyn, Ostrołęka, and Suwałki). The first stage of the implemented project was particularly important for the development of milk production in the region. 13 farmers selected for the project participated, together with their wives, in a 2-week study trip to the Netherlands, where they learned about the functioning of modern dairy farms. After returning to Poland, they modernized or built cowsheds, purchased machines for preparing

b) Brak alternatywy dla innej działalności. Słaba jakość gleb, brak zbytu dla innych produktów rolniczych (m.in. ziemniaków), brak pracy poza gospodarstwem zmuszała rolników (często mimo niekorzystnej koniunktury na mleko) do kontynuowania rozpoczętej działalności. Szczególnie proces ten uwidocznił się na początku lat 90-tych (po urynkowaniu gospodarki), w których ceny mleka w skupie bardzo wyraźnie zmniejszyły się. W całej Polsce nastąpiła redukcja pogłowia krów, natomiast w niektórych częściach „regionu zdefiniowanego jako rozwijający produkcję mleka” nastąpiło zwiększenie produkcji (szczególnie w byłym województwie łomżyńskim).

c) Inicjatywy kierownictwa lokalnych mleczarni.

Niektóre mleczarnie, po urynkowaniu gospodarki, podjęły różnego rodzaju działania zmierzające do utrzymania (a nawet zwiększenia) produkcji mleka w gospodarstwach rolniczych. Dobrym przykładem była OSM Piątница, w której wprowadzono nowy produkt (serek wiejski) i jednocześnie motywowano rolników do poprawy jakości dostarczanego mleka. Uruchomiono określone środki finansowe na niskoprocentowe pożyczki dla rolników na zakup schładzalników mleka, dojarek i krów mlecznych. Wprowadzono możliwość zaopatrywania się rolników w mleczarni w preparaty dezynfekcyjne do wymion, maści i balsamy stosowane w profilaktyce schorzeń wymion oraz części zamienne do dojarek. Dodatkowo uruchomiono, na szeroką skalę, działalność szkoleniową. Oprócz tych działań zaczęto oddziaływać na rolników sposobem kalkulowania ceny za dostarczane do mleczarni mleko. Zaczęto ustalać cząstkowe elementy sumarycznej ceny za mleko. Podjęcie tych działań we właściwym czasie miało wpływ na proces zmian w produkcji mleka w gospodarstwach rolniczych.

d) Programy szkoleniowo - wdrożeniowe.

Uruchomiono szereg programów dla liderów lokalnej społeczności, dotyczących nowoczesnej produkcji mleka (szczególnie w latach 90-tych). Mocno w pamięci przedstawicieli władz lokalnych utkwiał tzw. „program turoślański”. Realizowany był on w trzech etapach. Pierwszy w latach 1991-1992 i obejmował 13 gospodarstw zlokalizowanych w gminie Turośl. Kolejny etap realizowany w latach 1993-1995 obejmował swym zasięgiem już 50 gospodarstw i ostatni o najszerzym zasięgu bo uczestniczyło w nim ponad 200 gospodarstw z ówczesnych pięciu województw Polski północno-wschodniej (białostockie, ciechanowskie, olsztyńskie, ostrołęckie, suwalskie). Szczególnie istotnym dla rozwoju produkcji mleka w regionie był etap pierwszy realizowanego projektu. 13 rolników wybranych do projektu uczestniczyło, wspólnie z żonami w 2-u tygodniowym studyjnym wyjeździe do Holandii, gdzie poznawali funkcjonowanie nowoczesnych gospodarstw ukierunkowanych na produkcję mleka. Po przyjeździe do Polski, częściowo z uzy-

silage partly with the use of the subsidies they obtained for the implementation of the project, and partly with the use of preferential credits. It was a clear impulse for the local community¹.

e) Opportunities to work abroad. The development of milk production requires undertaking investment activities (modernization or construction of livestock buildings, purchase of machinery and equipment, etc.). In the 1990s, a significant number of inhabitants from the then Łomża Province (mainly from the Siemiatycze region) left their homes to work in Western European countries and in the USA. Then they invested the money they had earned in Poland, often in their farms.

f) A favourable economic situation for milk producers after the accession to EU. A significant number of farms from the region defined as "the region where milk production was developed" at the time of Poland's accession to the EU carried out a commercial production of milk. The favourable economic situation allowed for further development of farms.

g) Access to EU structural funds. The relatively high commerciality of farms (previously implemented investments) made it possible to take advantage of EU structural funds. They allowed mainly for an upgrading of the machines used.

skanych dotacji na realizację projektu, częściowo z kredytów preferencyjnych, zmodernizowali lub wybudowali obory, zakupili maszyny do sporządzenia sianokiszonki. Dało to wyraźny impuls dla społeczności lokalnej¹.

e) Możliwości wyjazdu do pracy za granicę. Rozwijanie produkcji mleka wymaga działań inwestycyjnych (modernizacja lub budowa budynków inwentarskich, zakup maszyn i urządzeń, itp.). W latach 90-tych, znaczna liczba mieszkańców z ówczesnego województwa łomżyńskiego (głównie z okolic Siemiatycz) wyjeżdżała do pracy do krajów Europy Zachodniej i USA. Zarobione pieniądze były inwestowane w Polsce, często w gospodarstwach rolniczych.

f) Korzystna koniunktura na mleko po wejściu do UE. Znaczna liczba gospodarstw z regionu zdefiniowanego jako „rozwijający produkcję mleka” w momencie przystąpienia Polski do UE prowadziła towarową produkcję mleka. Korzystna koniunktura pozwalała na dalszy rozwój gospodarstw.

g) Dostęp do funduszy strukturalnych UE. Względnie wysoka towarowość gospodarstw (wcześniej realizowane inwestycje) umożliwiły korzystanie z funduszy strukturalnych UE. Głównie pozwoliły one na odnowienie parku maszynowego.

Table 1. The main external factors which contribute to the development of farms *

Tabela 1. Główne impulsy zewnętrzne przyczyniające się do rozwoju gospodarstw*

Specification / Wyszczególnienie	Percentage of indications / Odsetek wskazań					In total / razem
	1	2	3	4	5	
Positive historical conditions / Pozytywne uwarunkowania historyczne	24	21	29	19	7	100
No alternative to other activities / Brak alternatywy dla innej działalności	22	28	20	10	20	100
Initiatives of the management of local dairies / Inicjatywy kierownictwa lokalnych mleczarni	17	13	20	15	21	86
Training and implementation programs / Programy szkoleniowo - wdrożeniowe	12	11	18	15	22	78
Opportunities to work abroad / Możliwości wyjazdu do pracy za granicę	2	2	5	10	5	24
A favourable economic situation for milk producers after the accession to EU / Korzystna koniunktura na mleko po wejściu do UE	10	15	5	15	5	50
Access to EU structural funds / Dostęp do funduszy strukturalnych UE	13	10	3	16	20	62

* respondents indicated "impulses", arranging them in order of importance (1- the most important, 5 - the least important)

* respondenci wskazywali „impulsy”, szeregując je od najważniejszych (1- najważniejszy, 5 – najmniej ważny)

Source: the author's own elaboration based on surveys.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

¹ The Polish-Dutch Project on the development of private dairy farms was based, among others, on the principle of intensive consulting of "practical cooperation" type. To achieve such cooperation, advisors were hired with personal experience and extensive knowledge of practical and modern ways of running dairy farms. More information on the implementation of this project can be found in the work: Witkowski M., 1997: Efektywność ekonomiczno-organizacyjna I etapu Projektu Rozwoju Prywatnych Gospodarstw Mlecznych w Turośli, [in] Postęp techniczny a organizacja gospodarstw rolniczych, edited by Maniecki F., Wydawnictwo SGGW, Warsaw.

¹ Polsko-holenderski Projekt Rozwoju Prywatnych Gospodarstw Mlecznych opierał się m.in. na zasadzie intensywnego doradztwa typu „praktycznego współdziałania”. Aby osiągnąć takie współdziałanie zatrudniono doradców posiadających osobiste doświadczenie i rozległą wiedzę na temat praktycznego, nowoczesnego prowadzenia gospodarstw mlecznych. Więcej informacji na temat realizacji tego projektu można znaleźć w pracy: Witkowski M., 1997: Efektywność ekonomiczno-organizacyjna I etapu Projektu Rozwoju Prywatnych Gospodarstw Mlecznych w Turośli, [w] Postęp techniczny a organizacja gospodarstw rolniczych, pod redakcją Manieckiego F., Wydawnictwo SGGW, Warszawa

Summing up the presented factors, it can be clearly stated that the consistent pursuit of further development of milk production in farms by the local community (sometimes despite unfavourable external conditions) and taking advantage of the emerging opportunities over many years were the main cause of the existing situation.

Despite the development of dairy farms in a separated region, a number of barriers have often been highlighted, which may constitute barriers to the further development of milk production in farms from this separated region. These were: 1) the lack of the possibility to buy land, 2) growing agri-environmental requirements and the method of calculating direct subsidies 3) lack of own financial resources for the development of farms oriented at milk production, 4) dense development of the village (no possibility to construct livestock buildings), 5) lack of successors in agricultural farms.

Evaluation of assistance programs supporting the development of dairy farms

Milk production in agricultural farms is a difficult activity, it has its unique character and there are consequences resulting from it. From the economic and organizational point of view, the most important features of milk production in agricultural farms (as compared to other agricultural activities) include: 1) high labour intensity and capital intensity of production in comparison to other agricultural activities, 2) clear connection between milk production and crop production on the farm, 3) difficulty to obtain the desired hygienic quality of milk, 4) necessity of cooperation between the farmer (producer) and the milk processor (dairy). The above-mentioned obstacles, if they are not compensated by the price of milk or specific subsidies, they do not encourage farmers to conduct (continue) this activity. In this context, the following question arises: To what extent the assistance programs intended for farms under RDP 2007-2013 and RDP 2014-2020 promote the development of dairy farms? According to the reporting data of ARMA by the end of 2014 under the measure 121. "Modernization of agricultural holdings" (the most important activity affecting the development of farms) the total amount of completed investments was over PLN 37 billion (Table 2). It was a measure that all farmers undertaking investment activities could benefit from - not only dairy farms. Under the analysed measure mainly investments for the purchase of mobile equipment were made, they constituted 89% of all investments. The following investments had the greatest share in all investments for the purchase of mobile equipment: in agricultural machinery and equipment as well as means of transport (different from tractors) for crop production (47% of investment in mobile equipment), and then - purchase of farm tractors (36% of investments in agricultural equipment), machines, devices and equipment for animal production, including software, which amounted to 13% of investment in mobile equipment, and elements of equipment, elements of machines and tools, additional equipment, including software, had the smallest share (4%) in all investments in mobile equipment.

Reasumując przedstawione czynniki, można wyraźnie stwierdzić, że konsekwentne postępowanie lokalnej społeczności w kierunku rozwijania produkcji mleka w gospodarstwach rolniczych (czasami mimo niekorzystnych warunków zewnętrznych) i wykorzystywanie pojawiających się szans w przeciągu wielu lat było główną przyczyną istniejącej sytuacji.

Mimo rozwoju gospodarstw mlecznych w wydzielonym regionie często podkreślano szereg barier, które mogą stanowić bariery w dalszym rozwoju produkcji mleka w gospodarstwach z wydzielonego regionu. Były to: 1) brak możliwości zakupu ziemi, 2) rosnące wymagania rolnośrodowiskowe i sposób naliczania dopłat bezpośrednich 3) brak własnych środków finansowych na rozwój gospodarstw w kierunku produkcji mleka, 4) zwarta zabudowa wsi (brak możliwości budowy budynków inwentarskich), 5) brak następców w gospodarstwach rolniczych.

Ocena programów pomocowych wspomagających rozwój gospodarstw mlecznych

Produkcja mleka w gospodarstwach rolniczych jest trudną działalnością, ma swoją specyfikę i wynikające z niej konsekwencje. Z punktu widzenia ekonomiczno-organizacyjnego do najważniejszych cech produkcji mleka w gospodarstwach rolniczych (na tle innych działalności rolniczych) można zaliczyć: 1) wysoką pracochłonność i kapitałochłonność produkcji w stosunku do innych działalności rolniczych, 2) wyraźne powiązanie produkcji mleka z produkcją roślinną w gospodarstwie rolniczym, 3) trudną do uzyskania pożądaną jakość higieniczną mleka, 4) konieczność współpracy rolnika (producenta) z przetwórcą mleka (mleczarnią). Wymienione utrudnienia jeśli nie są rekompensowane ceną mleka lub określonymi subwencjami nie zachęcają rolników do prowadzenia (kontynuowania) tej działalności. W tym kontekście pojawia się pytanie: W jakim zakresie programy pomocowe kierowane do gospodarstw w ramach PROW 2007-2013 oraz PROW 2014-2020 wspierają rozwój gospodarstw mlecznych? Jak wynika z danych sprawozdawczych ARiMR do końca 2014 r. w ramach działania 121. „Modernizacja gospodarstw rolnych” (najważniejsze działanie wpływające na rozwój gospodarstw rolniczych) łączna kwota zrealizowanych inwestycji wynosiła ponad 37 mld zł (tabela 2). Było to działanie, z którego mogli skorzystać wszyscy rolnicy podejmujący działania inwestycyjne - nie tylko gospodarstwa prowadzące produkcję mleka. W ramach analizowanego poddziałania głównie realizowano inwestycje na zakup sprzętu ruchomego, które stanowiły 89% wszystkich inwestycji. Wśród inwestycji na zakup sprzętu ruchomego największy udział miały inwestycje w maszyny, urządzenia i narzędzia rolnicze oraz środki transportu (inne niż ciągniki) do produkcji roślinnej (47% inwestycji w sprzęt ruchomy), a następnie - zakup ciągników rolniczych (36% inwestycji w sprzęt rolniczy), maszyny, narzędzia, urządzenia i wyposażenie do produkcji zwierzęcej, w tym oprogramowanie stanowiły 13% inwestycji w sprzęt ruchomy, a najmniejszy udział 4% inwestycji w sprzęt ruchomy stanowiły elementy wyposażenia, elementy maszyn, narzędzi, wyposażenie dodatkowe, w tym oprogramowanie.

Table 2. Types of investments carried out under the measure “Modernization of agricultural holdings” in the years 2007-2013 in Poland
Tabela 2. Rodzaje przeprowadzonych inwestycji w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” w latach 2007-2013 w Polsce

Type / Typ	The number of completed types of investments under operation / Liczba zrealizowanych typów inwestycji w ramach operacji	Unit of measurement / Jedn. miary	Total eligible expenditure (PLN) / Całkowite wydatki kwalifikowalne (zł)	Total investment value (PLN) (eligible and ineligible) / Całkowita wartość inwestycji (zł) (kwalifikowalne i niekwalifikowalne)
The surface area of built or modernized production buildings, including: / Powierzchnia wybudowanych lub zmodernizowanych budynków produkcyjnych, w tym:	3 727	(m ²)	675 732 639.09	829 528 507.98
- cowsheds / obory	536		105 705 528.80	130 715 808.90
- piggeries / chlewnie	275		37 578 450.96	46 307 501.52
- other buildings intended for livestock /inne budynki przeznaczone na inwentarz żywy	279		61 573 648.50	75 757 671.88
- greenhouses (including equipment)	273		82 252 839.46	97 060 827.33
- other farm buildings / pozostałe budynki gospodarcze	2 364		388 622 171.37	479 686 698.35
Surface area of manure pads / Powierzchnia płyt obornikowych	685	(m ²)	20 414 241.17	25 887 833,62
The volume of liquid manure and slurry tanks / Objętość zbiorników na gnojówkę i gnojowicę	843	(m ³)	38 350 468.46	47 058 152.27
The amount of purchased mobile equipment, including: / Liczba zakupionego sprzętu ruchomego, w tym:	108 597	(item)	15 245 830570.57	18 588 582 546.64
- farm tractors / ciągniki rolnicze	39 384		6 924 911 401.52	8 477 9222 222.72
- agricultural machinery, agricultural equipment and means of transport (different from tractors) for crop production, including software / maszyny rolnicze, narzędzia rolnicze, urządzenia oraz środki transportu (inne niż ciągniki) do produkcji roślinnej, w tym oprogramowanie	51 277		7 037 782 744.91	8 580 168 242.95
- machinery, tools, equipment and equipment for animal production, including software / maszyny, narzędzia, urządzenia i wyposażenie do produkcji zwierzęcej, w tym oprogramowanie	13 703		1 074 416 238.31	1 308 023 749.67
- elements of equipment, elements of machines and tools, additional equipment, including software / elementy wyposażenia, elementy maszyn, narzędzi, wyposażenie dodatkowe, w tym oprogramowanie	4 233		208 720 185.83	252 468 331.30
The amount of purchased computer equipment / Liczba zakupionego sprzętu komputerowego	760	(item)	3 163 292.59	3 904 498.29
Elements of technical infrastructure, including: / Elementy infrastruktury technicznej, w tym:	-	-	-	-
- manoeuvring areas / powierzchnia placów manewrowych	4 201	(m ²)	573 9147 77.80	703 317 228.32
- the length of access roads / długość dróg dojazdowych	256	(m)	17 019 601,82	20 476 220.11
The area of established/modernized orchards or perennial plantations / Powierzchnia założonych/zmodernizowanych sadów lub plantacji wieloletnich	1 959	(ha)	189 189 088.92	206 574 478.63
The surface area of built or modernized buildings used for production and direct sale on farms / Powierzchnia wybudowanych lub zmodernizowanych obiektów służących produkcji i sprzedaży bezpośredniej w gospodarstwach rolniczych	549	(m ²)	69 488 431.47	84 641 541.20

Source: the author's own elaboration based on: The Report on the implementation of the Rural Development Programme for 2007-2013 for the year 2014, Ministry of Agriculture and Rural Development, Report No. 8, Warsaw 2014.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sprawozdanie z realizacji Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 za 2014 r., Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, sprawozdanie nr 8, Warszawa 2014.

Investments in manoeuvring areas (3.5%) were in the second place in terms of the number of completed investments, which may indicate that farmers showed interest in hardening the surface in their properties. Investments in production buildings (3% of all investments) were in the third place. Farmers were far less interested in investments related to the establishment or modernization of orchards or perennial plantations (1.6%), liquid manure and slurry tanks (0.7%), the purchase of computer equipment (0.6%), manure pads (0,56%).

Such a structure of investment activities may indicate that in case of Polish farms there was a need to replace the production facilities (Hornowski 2015). The level of wear and tear of the fixed assets on farms in Poland in 2004 amounted to 70.3% (Zwolak 2007), besides, the quality of these assets was poor (Dzun 2003). It was therefore necessary to replace old equipment with a new one that is more efficient, enables an opportunity to implement new production technologies, and also increases work efficiency.

It should also be emphasized that procedures (legal framework and preparation of documents) for obtaining support for investments in mobile equipment were relatively easy for farmers, which meant that they were not concerned about the failure to fulfil the conditions and the need to return EU funds. In case of investments in production buildings, the procedure of settlement of the requests was more complicated. The production facility had to be built in accordance with the construction plan and the dimensions contained in this plan. During the settlement and control, the farmer had to submit a very large number of documents, including invoices for materials, components or for services rendered. The difficulty during the settlement of the request was very small tolerance margin in the construction of the facility as compared to the construction plan. During the construction, deviations from the plan often occurred, they had to be corrected and then reported in the annex to the request. The purchase of elements of a particular brand and of a particular manufacturer, declared in the request, was binding, otherwise, each change of the declared plan required submission of annex to the request. This resulted in the preparation of a very large number of documents during the implementation of an investment. During the next programming period (2014-2020), the Rural Development Program was also implemented (the next edition), and the sub-measure "Support for investments in agricultural holdings" under the operation "Modernization of agricultural holdings". The program enabled farmers to obtain a higher financial support for investments in terms of construction of livestock buildings, including cowsheds. The maximum amount of subsidy has been established at the level of PLN 500,000. This is a good move which can contribute to sustainable investments in the form of buildings on the farms oriented at milk production.

While indicating programs stimulating the development of dairy farms, attention should be paid to the system of direct subsidies. The one that had

Drugie miejsce pod względem liczby przeprowadzonych inwestycji zajmowały inwestycje w place manewrowe (3,5%), co może wskazywać na to, że rolnicy wykazywali zainteresowanie utwardzaniem powierzchni swoich posiadłości. Trzecie miejsce zajmowały inwestycje w budynki produkcyjne (3% wszystkich inwestycji). Znacznie mniejsze zainteresowanie wśród rolników dotyczyło inwestycji związanych z zakładaniem lub modernizowaniem sadów bądź plantacji wieloletnich (1,6%), zbiornikami na gnojówkę i gnojowicę (0,7%), zakupem sprzętu komputerowego (0,6%), płytami obornikowymi (0,56%).

Taka struktura działań inwestycyjnych może świadczyć o tym, że w polskich gospodarstwach rolniczych istniała potrzeba wymiany zaplecza produkcyjnego (Hornowski 2015). Stopień zużycia środków trwałych w gospodarstwach rolniczych w Polsce w 2004 r. wynosił 70,3% (Zwolak 2007), poza tym jakość tych środków trwałych była niska (Dzun 2003). Istniała więc konieczność zastępowania starego sprzętu, nowym, który jest bardziej wydajny, daje możliwość wdrażania nowych technologii produkcji, a także przyczynia się do poprawy wydajności pracy.

Trzeba też podkreślić, że procedury (uwarunkowania prawne i konstrukcja dokumentów) uzyskania wsparcia na inwestycje w środki ruchome były dla rolników stosunkowo proste, co spowodowało, że nie bali się oni o niespełnienie warunków i konieczność zwrócenia środków unijnych. W przypadku inwestycji w budynki produkcyjne procedura rozliczenia wniosku była bardziej skomplikowana. Obiekt produkcyjny musiał być wybudowany zgodnie z planem budowy i wymiarami zawartymi w tym planie. Podczas rozliczenia i kontroli rolnik musiał przedstawić bardzo dużą liczbę dokumentów, m.in. faktury na materiały, komponenty czy za wykonane usługi. Utrudnieniem przy rozliczaniu wniosku był mały, dopuszczalny margines błędu przy budowie obiektu w porównaniu z planem budowy. W trakcie budowy często pojawiały się odchylenia od planu, które musiały być poprawione, a następnie zgłoszone w aneksie do wniosku. Zadeklarowany we wniosku zakup elementów wybranej marki i producenta był wiążący, w przeciwnym wypadku do wniosku przy każdej zmianie zadeklarowanego planu konieczne było złożenie aneksu do wniosku. To powodowało tworzenie bardzo dużej liczby dokumentów w trakcie przeprowadzania inwestycji. W kolejnym okresie programowania (2014-2020) także został uruchomiony Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (kolejna edycja), a w nim wprowadzone poddziałanie „Wsparcie inwestycji w gospodarstwach rolnych” w ramach operacji „Modernizacja gospodarstw rolnych”. Wprowadzono w nim możliwość uzyskania większego dofinansowania inwestycji w przypadku budowy budynków inwentarskich, w tym obór dla bydła. Maksymalna kwota dofinansowania została określona na 500 tys. zł. Jest to dobry kierunek zmian, który może przyczynić się do trwałych inwestycji w postaci budynków w gospodarstwach ukierunkowanych na produkcję mleka.

Wskazując programy pomocowe stymulujące rozwój gospodarstw mlecznych należy zwrócić uwagę

been adopted in Poland and was applicable by 2014 did not promote the support for milk production in any particular way. The situation began to slightly change in 2015 when the Sejm of the Republic of Poland adopted an Act "on payments in the framework of direct support system" introducing: single area payment, greening payment, payment for young farmers, additional payment and production payments (payments related to the area of some crops and to the number of owned animals of certain species) (Journal of Laws from 2015, item 308). In Article 16.1. of the above Act, "the payments related to animals" were introduced for the first time and they apply to the following species: domestic cattle, domestic sheep and domestic goat. These payments refer to production - the higher the number of animals, the higher subsidies the farmer will receive. However, some restrictions have been introduced with reference to the number of animals covered by the payments. In the case of cows, a minimum number of 3 cows was established, while the maximum number, to which subsidies applied, amounted to 30. In the case of other groups of bovine animals (calves, heifers, etc.) the same limits have been introduced (3-30 heads). The amendment to the Act on direct support payments of October 21, 2016, (enacted on December 15, 2016) introduced changes, among others, concerning the upper limit of the number of cows and other bovine animals supported by the subsidies - 20 head of cattle were proposed (Journal of Laws from 2016, item 2037). In 2015, the amount of PLN 644,888.527 was allocated for direct subsidies for breeding of cows, and PLN 720,233.480 for breeding of other bovine animals. It was respectively PLN 314.20 and PLN 258.97 per one head. It should be emphasized that the idea of supporting farms breeding cows is good, but the designated limitations on the number of livestock are incomprehensible. There should be a shift in the number of subsidised breeding of 3-20 cows to the higher number - there is no economic justification (in the context of the development of this type of production) for supporting farms keeping 3 cows. The minimum size of the herd, which may encourage the farmer to consider the development of this activity (an increase of production) in Poland in 2016 was at the level of 10 head of cattle. Providing financial support to the farmer keeping this herd can encourage the farmer to increase the herd. The upper limit of the number of cows in the herd supported by the subsidies should be shifted to the level of 40 cows (Parzonko 2017).

Conclusions

Poland has relatively good natural conditions for cattle breeding and production of milk (the production potential is higher than the one actually realised in 2015). However, dairy farms in Poland in comparison to other European countries are characterised by small production scale. It leads to low profitability, which impedes taking decisions concerning the development of such labour-intensive and capital-intensive production as dairy cows breeding.

na system dopłat bezpośrednich. Przyjęty w Polsce do roku 2014 w sposób szczególny nie promował wsparcia produkcji mleka. Od 2015 roku sytuacja nieco się zmieniła - Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął Ustawę „O płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego” wprowadzając: jednolitą płatność obszarową, płatność za zazielenienie, płatność dla młodych rolników, płatność dodatkową i płatności produkcyjne (płatności związane do powierzchni niektórych upraw oraz do liczby posiadanych niektórych gatunków zwierząt) (Dz.U. 2015 poz. 308). W Art. 16.1. ww. ustawy wprowadzono po raz pierwszy „płatności związane do zwierząt” i przysługują one do następujących gatunków: bydło domowe, owca domowa i koza domowa. Płatności te mają charakter produkcyjnych - im większa liczba zwierząt tym przysługujące dopłaty są większe. Jednak wprowadzono pewne ograniczenia dotyczące liczby zwierząt objętych płatnościami. W przypadku krów przyjęto wymóg posiadania minimum 3 sztuk, natomiast maksymalna liczba objęta dopłatami wynosiła 30 sztuk. W przypadku pozostałych grup zwierząt należących do gatunku jakim jest bydło (cielęta, jałóWKi, itp.) wprowadzono takie same granice (3-30 sztuk). Zmiana ustawy o płatnościach wsparcia bezpośredniego z dnia 21 października 2016 r. (ogłoszona 15.12.2016 r) wprowadziła zmiany, m.in. dotyczące górnej granicy liczby krów i pozostałych zwierząt z gatunku bydła wspieranych dopłatami - zaproponowano 20 sztuk (Dz.U. 2016 poz. 2037). W 2015 roku na płatności bezpośrednie do krów przeznaczono 644 888 527 zł, natomiast do pozostałych zwierząt z tego gatunku 720 233 480 zł. Stanowiło to odpowiednio 314,20 i 258,97 zł do jednej sztuki. Trzeba podkreślić, że sama idea wspierania gospodarstw utrzymujących krowy jest dobrą, ale przyjęte granice liczby zwierząt są niezrozumiałe. Powinno nastąpić przesunięcie granic z poziomu 3-20 sztuk krów objętych dopłatami na wyższy poziom - nie ma uzasadnienia ekonomicznego (w kontekście rozwoju tego kierunku produkcji) wspierania gospodarstw utrzymujących 3 krowy. Minimalna wielkość stada, która może skłaniać rolnika do rozważania rozwoju tej działalności (zwiększenia saki produkcji) w Polsce w 2016 roku kształtowała się na poziomie 10 sztuk. Wsparcie dopłatami tego stada może przechylić szalę w kierunku jego zwiększania. Górna granica stad wspieranych dopłatami do krów powinna być przesunięta na poziom 40 sztuk (Parzonko 2017).

Podsumowanie i wnioski

Polska charakteryzuje się stosunkowo dobrymi warunkami przyrodniczymi do chowu bydła i produkcji mleka (potencjał produkcyjny jest dużo większy od faktycznie realizowanego w 2015 roku). Jednak gospodarstwa zajmujące się produkcją mleka w Polsce wyróżniają się na tle innych krajów europejskich przeciętnie niewielką skalą produkcji, co przekłada się na małą dochodowość, która utrudnia podejmowanie decyzji o rozwoju pracochłonnej

In Poland, in 2002-2010 there was a distinct regional differentiation in the pace of the ongoing changes in the dairy sector. The regions, where we observe the development of milk production, include almost the entire Podlaskie Province (without the Hajnów and Sokółski counties), the northern part of the Mazowieckie Province (poviats in the following order: Ostrowski Mazowiecki, Przasnyski, Mławski, Żuromiński, Makowski, Sokołowski, Sierpecki, Węgrowski, Pułtuski) and the south-eastern part of Warmińsko-Mazurskie Province (poviats in the following order: Szczycieński, Piski, Mrągowski, and Ełcki). The region where milk production is limited includes almost entire Podkarpackie Province and the north-western part of the Małopolskie Province.

In the region where milk production was developed, among the main factors determining this situation were the following: historical conditions, no alternative to other activities (poor soil quality, relatively large share of grassland in the structure of farmlands), positive actions taken by management of dairies and implementing training programs. Access to EU structural funds accelerated the process of development of commercial farms after 2004. The main barriers to the further development of milk production in the region defined as "the region where milk production was developed" include: "no land" (very small supply of land, high transaction prices) and dense development of the villages hindering the construction of cow sheds.

Under the RDP 2007-2013, significant funds were allocated to support the modernization of farms. Mainly under measure 121. "Modernization of agricultural holdings" the investments related to the purchase of mobile equipment were made, which accounted for 89% of all investments. This was partly due to the actual demand and administrative procedures that stimulated these types of investments.

In 2015, the so-called "payments related to animals" were introduced (including cows and other bovine animals), they refer to production. The idea of supporting farms with cows is good, but the designated limitations on the number of livestock are incomprehensible. There should be a shift in the number of subsidised breeding of 3-20 cows to the higher number - there is no economic justification (in the context of the development of this type of production) for supporting farms keeping 3 cows.

i kapitałochłonnej produkcji, jaką jest chów krów mlecznych.

W Polsce występowało w latach 2002 - 2010 wyraźne zróżnicowanie regionalne w tempie dokonujących się zmian w sektorze mleczarskim. Do regionu rozwijającego produkcję mleka można zaliczyć prawie całe województwo podlaskie (bez powiatów hajnowskiego i sokólskiego), północną część województwa mazowieckiego (powiaty w kolejności: ostrowski mazowiecki, przasnyski, mławski, żuromiński, makowski, sokołowski, sierpecki, węgrowski, pułtuski) oraz południowo-wschodnią część województwa warmińsko-mazurskiego (powiaty w kolejności: szczycieński, piski, mrągowski, ełcki). Do regionu ograniczającego produkcję mleka można zaliczyć prawie całe województwo podkarpackie oraz północno - zachodnią część województwa małopolskiego.

W regionie rozwijającym produkcję mleka, wśród głównych czynników wpływających na tę sytuację były: uwarunkowania historyczne, brak alternatywy dla innych działalności (słaba jakość gleb, względnie duży udział użytków zielonych w strukturze użytków rolnych), pozytywne sygnały płynące z mleczarni i realizowane programy szkoleniowe. Możliwości korzystania z funduszy strukturalnych UE przyspieszyły proces rozwoju gospodarstw towarowych po 2004 roku. Do głównych barier dalszego rozwoju produkcji mleka w regionie zdefiniowanym jako „rozwijający produkcję mleka” zaliczyć można: „brak ziemi” (bardzo mała podaż ziemi, wysokie ceny transakcyjne) oraz zwarta zabudowa wsi utrudniająca budowę obór dla krów.

W ramach PROW 2007-2013 przeznaczono znaczne środki na dofinansowanie modernizacji gospodarstw rolniczych. Głównie w ramach działania 121. „Modernizacja gospodarstw rolnych” realizowano inwestycje związane z zakupem sprzętu ruchomego, które stanowiły 89% wszystkich inwestycji. Wynikało to po części z faktycznego zapotrzebowania oraz procedur administracyjnych, które stymulowały tego typu inwestycje.

W 2015 roku w polskim systemie dopłat bezpośrednich wprowadzono tzw. „płatności związane do zwierząt” (w tym do krów i pozostałego bydła), mające charakter produkcyjny. Sama idea wspierania gospodarstw utrzymujących krowy jest dobrą, ale przyjęte granice liczby zwierząt są niezrozumiałe. Powinno nastąpić przesunięcie granic z poziomu 3-20 sztuk krów objętych dopłatami na wyższy poziom - nie ma uzasadnienia ekonomicznego (w kontekście rozwoju tego kierunku produkcji) wpierania gospodarstw utrzymujących 3 krowy.

References/Literatura:

1. Bański J. (2007), *Geografia rolnictwa Polski*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
2. Domański R. (2002), *Gospodarka przestrzenna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
3. Dzun P. (2012), *Zmiany strukturalne w chowie krów i produkcji mleka w Polsce w latach 1990-2010*. *Więś i Rolnictwo*, nr 3, s. 97-114.
4. Dzun W. (2003), *Nakłady inwestycyjne i bieżące w rolnictwie polskim w świetle dochodów rolników w latach 1990-2001*. *Więś i Rolnictwo*, nr 3(120), s. 52-71.
5. Falkowski J. (2001), *Geografia rolnictwa świata*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

6. Hornowski A. (2015), *Ocena ekonomicznej efektywności inwestycji finansowanych z działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” w ramach PROW 2007-2013 w polskich gospodarstwach rolniczych*. Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Roczniki Naukowe, tom XVII, zeszyt 3, s. 136.
7. Kondracki J. (2000), *Geografia regionalna Polski*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
8. Kuciński K. (2009), *Geografia ekonomiczna*. Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
9. Manteuffel R. (1979), *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*. PWRiL Warszawa.
10. Michna W. (2001), *Polityka rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich oraz jej regionalizacja*. Wydawnictwo IERiGŻ, Warszawa.
11. Parzonko A. (2002), *Wyniki ekonomiczne gospodarstw wyspecjalizowanych w produkcji mleka zróżnicowanych organizacją powierzchni paszowej*. Zeszyty naukowe SGGW, Warszawa, s. 137-149.
12. Parzonko A. (2013), *Globalne i lokalne uwarunkowania rozwoju produkcji mleka*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
13. Parzonko A. (2017), *Rola dopłat do krów i pozostałego bydła w polskim systemie dopłat bezpośrednich w rozwoju sektora mleczarskiego*. Roczniki SERiA T. 19, z. 1, s. 144-150. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0009.8356>
14. *Rocznik statystyczny Rolnictwa* (2016). Wydawnictwo GUS.
15. Seremak-Bulge J. (red.) (2000-2016), *Analizy Rynkowe – Rynek mleka*. Wydawnictwo Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa
16. Seremak-Bulge J. (2005), *Rozwój rynku mleczarskiego i zmiany jego funkcjonowania w latach 1990-2005, Program Wieloletni 21/2005*. IERiGŻ, Warszawa.
17. Sprawozdanie z realizacji Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 za 2014 r. (2014), Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, sprawozdanie nr 8, Warszawa.
18. Stola W., Szczęsny R. (2004), *Struktura przestrzenna rolnictwa i leśnictwa*, W: I. Filera (red.), *Geografia gospodarcza Polski*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 56-76.
19. Ustawa z dnia 21 października 2016 r. o zmianie ustawy o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego. Dz.U. 2016 poz. 2037.
20. Ustawa z dnia 5 lutego 2015 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego. Dz.U. 2015 poz. 308.
21. Witkowski M. (1997), *Efektywność ekonomiczno-organizacyjna I etapu Projektu Rozwoju Prywatnych Gospodarstw Mlecznych w Turośli*, W: F. Maniecki (red.), *Postęp techniczny a organizacja gospodarstw rolniczych*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 156-163.
22. Ziętara W. (2012), *Organizacja i ekonomika produkcji mleka w Polsce, dotychczasowe tendencje i kierunki zmian*. Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G 99, s. 43-55.
23. Zwolak J. (2007), *Ocena reprodukcji środków trwałych w rolnictwie polskim po 1990 roku*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 1, s. 96-104.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

ASSESSMENT OF INVESTMENT IN THE CAFÉ SERVICE SECTOR

OCENA PRZEDSIĘWZIĘCIA INWESTYCYJNEGO W SEKTORZE USŁUG KAWIARNIANYCH

Mieczysław Adamowicz^{1(A,C,D,E,F,G)}, Karolina Ziółkowska^{2(B,C,F)}

¹Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

²Warsaw University of Life Sciences

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Adamowicz M., Ziółkowska K. (2018), *Assessment of investment in the café service sector/Ocena przedsięwzięcia inwestycyjnego w sektorze usług kawiarnianych*. Economic and Regional Studies, Vol. 11, No. 1, pp. 90-108. <https://doi.org/10.29316/ers-seir.2018.07>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: D24, L21, M21

Submitted:
October 2017

Accepted:
January 2018

Tables: 10
Figures: 0
References: 24

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: D24, L21,
M21

Zgłoszony:
Październik 2017

Zaakceptowany:
Styczeń 2018

Tabela: 10
Rysunki: 0
Literatura: 24

Summary

Subject and purpose of work: The subject of the work is the issue related to making investment decisions on the Polish market of café services in Warsaw. The work contains a theoretical and an empirical part. The aim of the work is to evaluate the effectiveness of different ways of running a café in the form of creating your own brand, a network café franchise or cooperation based on an agency agreement.

Materials and methods: The work was based on the problem literature, materials made available by companies offering cooperation in the cafeteria industry and reports from a research company regarding the HoReCa market. A prospective ex-ante analysis has been given the form of a business plan for a newly created coffee shop.

Results: The basics of creating a new enterprise were discussed and the undertaking was characterized taking into account the location, competition, employment plan, marketing and risk assessment. A SWOT analysis and financial forecasts were prepared, taking into account capital expenditures, demand forecast, revenues, costs and margins, as well as the analysis of other financial parameters.

Conclusions: Available business models offer the investor a wide range of investment options. The choice of a business model depends both on the investor's expectations and its proneness to risk taking as well as on the location of the planned undertaking.

Keywords: financial analysis, café services, market entry, prospective analysis

Streszczenie

Przedmiot i cele pracy: Przedmiotem pracy jest problematyka związana z podjęciem decyzji inwestycyjnych na polskim rynku usług kawiarnianych w Warszawie. Praca zawiera część teoretyczną i część empiryczną. Celem pracy jest ocena efektywności różnych sposobów prowadzenia kawiarni w postaci stworzenia własnej marki, franczyzy kawiarni sieciowej lub współpracy opartej na umowie agencyjnej.

Materiały i metody: Praca została oparta na literaturze problemu, na materiałach udostępnionych przez firmy oferujące współpracę w branży usług kawiarnianych i raportach firmy badawczej dotyczących rynku HoReCa. Prospektywnej analizie ex-ante nadano postać biznes planu dla nowo tworzonej kawiarni.

Wyniki: Omówiono podstawy tworzenia nowego przedsiębiorstwa i scharakteryzowano przedsięwzięcie z uwzględnieniem lokalizacji, konkurencji, planu zatrudnienia, marketingu i oceny ryzyka. Wykonano analizę SWOT i prognozy finansowe uwzględniające nakłady inwestycyjne, prognozę popytu, wysokość przychodów, kosztów i marż oraz analizę innych parametrów finansowych.

Wnioski: Dostępne modele prowadzenia biznesu dają inwestorowi szeroki wachlarz opcji inwestycyjnych. Wybór modelu biznesowego zależy zarówno od oczekiwań inwestora i jego skłonności do ryzyka jak i od lokalizacji planowanego przedsięwzięcia.

Słowa kluczowe: analiza finansowa, usługi kawiarniane, wejście na rynek, analiza prospektywna

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: prof. zw. dr hab. Mieczysław Adamowicz (ORCID 0000-0002-1164-4966), Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, Poland; tel. +48 83 344-99-05; e-mail: adamowicz.mieczyslaw@gmail.com

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2016: 92,91; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2016: 92,91; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Mieczysław Adamowicz, Karolina Ziółkowska. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

The subject of the work is the assessment of the investment project and the use of a prospective financial analysis to create a small enterprise and enter the market of café services in the city of Warsaw. The analysis was carried out for economic conditions in 2015.

The work contains a theoretical part explaining the essence and content of the business plan of the enterprise, with particular emphasis on the financial analysis of the plan as well as the analytical and empirical part, in which the assessment of different options for running a café in Warsaw has been presented. The aim of the article is to assess the effectiveness of various ways of running a coffee shop using a prospective financial and organizational analysis. Three business models of running a café were subject to the creation of own brand, entering into a franchise agreement in the café chain and conclusion of an agreement on the market. The differences between the three ways of running café services, both from the financial and from the organizational and legal perspective will be presented. The work was based on the problem literature, available reports and pieces of information of specialized institutions and materials made available by companies offering franchise or cooperation in the cafeteria industry.

Business plan and financial analysis as the basis for enterprise creation

Starting a business by creating a new enterprise requires a series of pre-emptive activities (seed phase), carrying out the appointment itself (start-up phase) and the process of entering the market (start-up phase) (Matusiak 2006). Going through the successive stages of the founding process and starting your own enterprise requires having personality predispositions for entrepreneurial activities, a large pool of knowledge and ingenuity regarding the intended subject of activity, the ability to use legal, economic and financial knowledge necessary to design the enterprise, prepare a business plan and access to the resources of the organizational and technical implementation of the project in force (Cieślak 2006, Dobrołowicz 2012, Kraśnicka 2002, Matusiak 2007, Mażewska 2005, Mućko and Sokół 2011, Skrzypek 2009, Wach 2005).

K. B. Matusiak lists a number of basic characteristics of entrepreneurial people that have an impact on business success such as decisiveness, consistency, flexibility, communication skills, ability to interact, creativity, initiative, perceptiveness, ability to predict the development of the situation, moderate risk-taking ability and the ability to work hard. In addition to predisposition, it is also important to believe that one can succeed and consistently strive for a goal (Matusiak 2006).

W. Dobrołowicz gives a whole list of features that make it difficult and easy for entrepreneurial activities that involve the entrepreneur's mental

Wstęp

Przedmiotem pracy jest ocena przedsięwzięcia inwestycyjnego oraz wykorzystania prospektywnej analizy finansowej do stworzenia małego przedsiębiorstwa i wejścia na rynek usług kawiarnianych na terenie miasta Warszawa. Analizę przeprowadzono dla warunków ekonomicznych w 2015 roku.

Praca zawiera część teoretyczną wyjaśniającą istotę i treść biznesplanu przedsięwzięcia ze szczególnym zwróceniem uwagi na analizę finansową planu a także część analityczno-empiryczną, w której zaprezentowano ocenę różnych wariantów prowadzenia kawiarni w Warszawie. Celem artykułu jest ocena efektywności różnych sposobów prowadzenia kawiarni przy zastosowaniu prospektywnej analizy finansowej i organizacyjnej. Analizie, poddano trzy modele biznesowe prowadzenia kawiarni w postaci stworzenia własnej marki, wejścia w umowę franczyzową w sieci kawiarni oraz zawarcia umowy agencyjnej. Przedstawione zostaną różnice pomiędzy trzema sposobami prowadzenia usług kawiarnianych, zarówno od strony finansowej jak i od strony organizacyjno-prawnej. Praca została oparta na literaturze problemu, dostępnych raportach i informacjach wyspecjalizowanych instytucji oraz materiałach udostępnionych przez firmy oferujące współpracę w ramach franczyzy lub agencji w branży usług kawiarnianych.

Biznes plan i analiza finansowa jako podstawa tworzenia przedsiębiorstwa

Uruchomienie działalności gospodarczej poprzez tworzenie nowego przedsiębiorstwa wymaga szeregu działań wyprzedzających (faza załączkowa), przeprowadzenia samego aktu powołania (faza rozruchu) i procesu wejścia na rynek (faza uruchomienia) (Matusiak 2006). Przejście przez kolejne fazy procesu założycielskiego i uruchomienia własnego przedsiębiorstwa wymaga posiadania predyspozycji osobowościowych do działań przedsiębiorczych, dużego zasobu wiedzy i pomysłowości dotyczącej zamierzonego przedmiotu działania, zdolności do wykorzystania wiedzy prawnej, ekonomicznej i finansowej niezbędnej do zaprojektowania przedsięwzięcia, sporządzenia biznesplanu oraz dostępu do zasobów organizacyjno-technicznego wdrożenia projektu w życie (Cieślak 2006, Dobrołowicz 2012, Kraśnicka 2002, Matusiak 2007, Mażewska 2005, Mućko i Sokół 2011, Skrzypek 2009, Wach 2005).

K. B. Matusiak wymienia szereg podstawowych cech osób przedsiębiorczych, które mają wpływ na sukces w biznesie takich jak zdecydowanie, konsekwencja, elastyczność, komunikatywność, umiejętność współdziałania, pomysłowość, inicjatywa, spstrzegawczość, zdolność przewidywania rozwoju sytuacji, umiarkowana zdolność do podejmowania ryzyka i umiejętność ciężkiej pracy. Oprócz predyspozycji ważna jest także wiara w to, że można odnieść sukces i konsekwentne dążenie do celu (Matusiak 2006).

W. Dobrołowicz wymienia całą listę cech sprzy-

needs, motivation and ability to make decisions, approach to risk, reaction to successes and failures, attitude towards innovation, ability to overcome barriers, cooperation and creative behavior (Dobrołowicz 2012).

Theoretical foundations of enterprise creation and development come from the economics of production (industry and trade), theory of organization of the enterprise and theory of personality behavior on the labor market. Economics of industry and trade explains the company's ability to generate profit and development, the company's organization theory draws attention to the structural features, organization and compliance of its objectives with the environment, and theory of personality behavior explains various behaviors of entrepreneurs resulting from their personal qualities, knowledge and qualifications. Creating a new enterprise is a process within which two complementary aspects are distinguished (Kraśnicka 2002); subject-based, including entrepreneurial features and decision-making mechanisms, and organization-based, related to the construction of the company, its structure and type of legal and organizational and technical activities in a specific environment. Establishing and launching the undertaking requires the compilation of materials, production resources, staff and ensuring the funding. The founding process ends with the company's ability to generate long-term profits.

In the seed stage of the company's creation process, the idea of business matures and its concept is created, in the start-up phase, the concept enters into the implementation stage and takes on specific legal features and real organizational-technical forms. In the start-up phase of the project, it undergoes market verification, which leads to the company's development or decline. At each stage, different types of activities dominate, at the first stage the conceptual aspects, at the second stage, the decision-making, and at the third the organizational ones. Each stage requires different type of knowledge and competence, various activities and external support, as well as the forms and scale of funding. Creating a company is therefore a complex process with many threats and a high degree of uncertainty. The most important aspects include gathering the necessary capital resources to launch the project and provide it with stable financing. The survival and success of the company depends to a large extent on the preparation of a realistic and accurate business plan.

A business plan is a plan to conduct an investment, operation and development of a company (Matusiak 2006, Żaro, Sasin 2005, Skrzypek 2009). Thus, a business plan is an outline of intentions for the near future in which the conviction about the success or failure of a venture should be grounded. It is both a preliminary verification of the investment idea and the way it is implemented and operated over a period of several or even a dozen years. It is necessary when applying for external funds to invest in the idea and also when concluding cooperation agreements with other business entities. Having a business plan does not ensure success but makes it easier to make

jających i utrudniających działania przedsiębiorcze osób, wiążących się z potrzebami psychicznymi przedsiębiorcy, jego motywacją i zdolnością do podejmowania decyzji, podejściem do ryzyka, reakcją na sukcesy i niepowodzenia, postawą wobec innowacji, zdolnością do pokonywania barier oraz współpracy i zachowań twórczych (Dobrołowicz 2012).

Podstawy teoretyczne tworzenia i rozwoju przedsiębiorstwa wywodzą się z ekonomiki produkcji (przemysłu i handlu), teorii organizacji przedsiębiorstwa oraz teorii zachowań osobowościowych na rynku pracy. Ekonomia przemysłu i handlu wyjaśnia zdolność firmy do generowania zysku i rozwoju, teoria organizacji przedsiębiorstwa zwraca uwagę na cechy strukturalne, organizacji i zgodności jej celów z otoczeniem, zaś teoria zachowań osobowościowych wyjaśnia różne zachowania przedsiębiorców wynikające z ich cech osobowych, wiedzy i kwalifikacji. Tworzenie nowego przedsiębiorstwa jest procesem w ramach którego wyodrębnia się dwa komplementarne aspekty (Kraśnicka 2002); podmiotowy obejmujący cechy przedsiębiorcy i mechanizmy podejmowania decyzji oraz organizacyjny-dotyczący budowy firmy, jej struktury i rodzaju działań prawnych i organizacyjno-technicznych w określonym otoczeniu. Założenie i uruchomienie przedsięwzięcia wymaga skompletowania materiałów, zasobów produkcyjnych, kadry pracowniczej oraz zapewnienia finansowania. Proces założycielski kończy się osiągnięciem zdolności firmy do generowania trwałych zysków.

W fazie załączkowej procesu tworzenia firmy dojrzeźwa idea biznesu i powstaje jej koncepcja, w fazie rozruchu koncepcja przechodzi w etap realizacji i przybiera konkretne cechy prawne oraz realne formy organizacyjno-techniczne. W fazie uruchomienia przedsięwzięcia przechodzi weryfikację rynkową, która prowadzi do rozwoju lub upadku firmy. Na każdym etapie dominują inne rodzaje działań, w pierwszym dominują aspekty koncepcyjne, w drugim decyzyjne zaś w trzecim organizacyjne. Każdy etap wymaga innego rodzaju wiedzy i kompetencji, różnych działań i wsparcia zewnętrznego oraz form i skali finansowania. Tworzenie przedsiębiorstwa jest zatem złożonym procesem z wieloma zagrożeniami i dużą dozą niepewności. Do najważniejszych aspektów należy zgromadzenie niezbędnych zasobów kapitałowych do uruchomienia przedsięwzięcia i zapewnienie mu stabilnego finansowania. Przeżycie i sukces firmy zależy w dużym stopniu od sporządzenia realnego i trafnego biznesplanu.

Biznesplan jest planem przeprowadzenia inwestycji, działania i rozwoju przedsiębiorstwa (Matusiak 2006, Żaro, Sasin 2005, Skrzypek 2009). Biznesplan jest więc zarysem zamierzeń na najbliższą przyszłość i przyszłość, w której powinno ugruntować się przekonanie o powodzeniu lub niepowodzeniu przedsięwzięcia. Stanowi on zarówno wstępną weryfikację pomysłu inwestycyjnego jak i sposobu jego wdrożenia i funkcjonowania przez okres kilku czy kilkunastu lat. Jest niezbędny przy ubieganiu się o środki zewnętrzne na inwestowanie pomysłu a także przy zawieraniu umów o współpracy z innymi podmiotami gospodarczymi. Posiadanie biznesplanu nie

a decision about starting a business and helps to run. A well-designed business plan should be objective, purposeful, specific, flexible, useful, concise, clear and comprehensive (Matusik 2006). The structure of a standard business plan should include: a description of the undertaking, its mission and vision, SWOT analysis, technical and organizational plan, marketing plan and financial analysis. The financial analysis includes an investment plan, profit and loss forecast, profitability assessment and level of expenditure, cash flows and analysis of the project indicators.

The technical and organizational analysis, the economic and financial analysis and the analysis of the environment are of key importance for the business plan (Penc 2005, Gabrusewicz 2005, Sierpińska, Jachna 2004, Walczak 1998). In this work, particular attention will be paid to financial analysis, which is treated as a tool for assessing economic size resulting from future economic events taking place in the enterprise and planned economic events resulting from the development strategy and methods of its implementation (Gabrusewicz 2014). Financial analysis can be conducted according to various criteria, such as the purpose of the analysis (internal and external), time including the analysis (retrospective, current, prospective), applied research methods (functional, comprehensive, decision-making), detailed research (detailed, general) and forms of research (indicative and settlement-based). The financial analysis is performed mainly for important needs of an individual, but it is also used by creditors, potential investors and partners, financial market and financial control institutions and state agencies (Łukasik 2006). The subject scope of the financial analysis consists of the analysis of revenues and expenses, analysis of the financial result and profitability, analysis of the property and financial situation, analysis of cash flows and effectiveness analysis (Gabrusewicz 2014). When planning and launching a new venture, we are dealing with a prospective (ex-ante) analysis. Prospective analysis provides the basis for making decisions relating to the future and includes cognitive and decision-making aspects. It also defines the ways of conducting and the direction of further improvement of the enterprises' operations (Bednarski 2011). The ex-ante analysis was used to assess the validity and manner of running a café services company in Warsaw (Ziółkowska 2016).

The model of running café services

Coffee is a stimulant, the consumption of which is a part of the home life, it fills work breaks and is an important part of social life. Consuming good coffee outside home is a common practice used by consumers in Poland, especially in cities. Over the past 15 years, coffee consumption in Poland has increased at a rate of 1% per year and in 2015 it reached around 3 kg per person per year. To a great extent, the increase in coffee consumption is related to the development

zapewnia sukcesu ale ułatwia podjęcie decyzji o uruchomieniu firmy, pomaga przy jej prowadzeniu. Dobrze przygotowany plan powinien być obiektywny, celowy, konkretny, elastyczny, użyteczny, zwięzły, przejrzysty i kompleksowy (Matusik 2006). W strukturze standardowego biznesplanu powinny znaleźć się: opis przedsięwzięcia, jego misja i wizja, analiza SWOT, plan techniczno-organizacyjny, plan marketingowy i analiza finansowa. Analiza finansowa obejmuje plan inwestycyjny, prognozę zysków i strat, ocenę rentowności i poziom nakładów, przepływy pieniężne i analizę wskaźników przedsięwzięcia.

Kluczowe znaczenie dla biznesplanu ma analiza techniczno-organizacyjna, analiza ekonomiczno-finansowa i analiza otoczenia (Penc 2005, Gabrusewicz 2005, Sierpińska, Jachna 2004, Walczak 1998). W niniejszej pracy szczególna uwaga zostanie zwrócona na analizę finansową, która traktowana jest jako narzędzie służące do oceny wielkości ekonomicznych wynikających z przyszłych zdarzeń gospodarczych zachodzących w przedsiębiorstwie oraz planowanych zdarzeń gospodarczych wynikających ze strategii rozwoju i metod jej realizacji (Gabrusewicz 2014). Analizę finansową można prowadzić według różnych kryteriów takich jak przeznaczenie analizy (wewnętrzne i zewnętrzne), czasu obejmującego analizę (retrospektywna, bieżąca, prospektywna), zastosowanych metod badawczych (funkcjonalna, kompleksowa, decyzyjna), szczegółowości badań (szczegółowa, ogólna) i formy badań (wskaźnikowa i rozliczeniowa). Analiza finansowa wykonywana jest głównie dla ważnych potrzeb jednostki, ale korzystają z niej także wierzyciele (kredytodawcy), potencjalni inwestorzy i partnerzy, instytucje rynku finansowego i kontroli finansowej oraz agendy państwowe (Łukasik 2006). Przedmiotowy zakres analizy finansowej składa się z analizy przychodów i kosztów, analizy wyniku finansowego i rentowności, analizy sytuacji majątkowej i finansowej, analizy przepływów pieniężnych oraz analizy efektywności (Gabrusewicz 2014). Przy planowaniu i uruchomieniu nowego przedsięwzięcia mamy do czynienia z analizą prospektywną (ex-ante). Analiza prospektywna dostarcza podstaw do podjęcia decyzji odnoszących się do przyszłości i obejmuje aspekty poznawcze oraz decyzyjne. Określa ona również sposoby prowadzenia oraz kierunku dalszego doskonalenia działalności przedsiębiorstw (Bednarski 2011). Analiza ex-ante została wykorzystana do oceny zasadności i sposobu prowadzenia przedsiębiorstwa usług kawiarnianych w Warszawie (Ziółkowska 2016).

Model prowadzenia usług kawiarnianych

Kawa jest używką, której spożycie jest częścią życia domowego, wypełnia przerwy w pracy i jest ważną częścią życia towarzyskiego. Spożywanie dobrej kawy poza domem jest częstą praktyką stosowaną przez konsumentów w Polsce, zwłaszcza w miastach. W ostatnim 15 – leciu spożycie kawy w Polsce wzrosło w tempie 1% rocznie i doszło w 2015 roku do około 3 kg na osobę rocznie. Wzrost spożycia kawy wiąże się w znacznym stopniu z rozwojem usług ka-

of café services. It is estimated that in 2015, the Poles spent nearly half a billion zlotys in cafés (PMR 2015 Report).

The cafeteria market is a part of the catering market, which includes hotel gastronomy (Ho), restaurants (Re) and catering (Ca). Each of these segments of the catering market is quite diverse and each one contains an element of coffee consumption. Cafés, as service facilities, constitute a separate part of the restaurant market segment and their turnover at the end of 2014 was estimated at PLN 1,833 million, which accounted for approximately 10% of the turnover of the restaurant market. The total value of the HoReCa market at the end of 2014 amounted to PLN 23,431 million. (PMR Report 2015, Bartkowicz 2015).

Several sub-segments differing in product specialization, targeting different consumer groups, the scale of the services provided, the organizational and legal form of running a business and other features of a service provider can be distinguished in the cafeteria market. In Poland, there are both network and local posts, large and small facilities, attractively located and equipped, as well as facilities with standard features.

Despite the dominance of large network enterprises on the market of café services, entering this market and running a café is an idea that is taken quite often. There are three ways to start a business in this sector: opening a company under its own brand, joining the franchise network and cooperating on the basis of an agency agreement. Regardless of the choice of the business model, it is necessary to register the company and fulfil a number of other duties, organizational activities and financial expenditures.

Each business model of launching café services has its advantages and disadvantages. Doing business on your own is connected with high capital involvement and high risk. In order to promote your own brand you need capital, experience in the industry, good business contacts and effective marketing. Opening your own café is related to finding a suitable place in a favourable location, defining the profile and scope of services, obtaining a permit, equipment and equipping the facility with furniture and technical equipment, staffing and organizing accounting, developing and implementing promotions by means of marketing instruments. The costs associated with running cafés include the costs of obtaining permits, administrative fees and licenses, purchase costs, equipment and preparation of premises, costs of equipment and purchase of materials, costs of employment, bookkeeping and marketing. According to the specialists' estimation, preparation of premises for one's own café requires investing PLN 100,000 to 400,000, and the equipment of a coffee shop is an expense from PLN 50,000 to 150,000. (Ziółkowska 2016).

The franchise system is a model that enables a brand owner to develop a network based on cooperation with individual enterprises by granting permission, license, consent to offer products or services on

wiarnianych. Szacuje się, że w 2015 roku Polacy wydali w kawiarniach blisko pół miliarda złotych (Raport PMR 2015).

Rynek kawiarniany stanowi część rynku gastronomicznego, który obejmuje gastronomię hotelową (Ho), restauracje (Re) i catering (Ca). Każdy z tych segmentów rynku gastronomicznego jest dość mocno zróżnicowany i każdy zawiera element spożycia kawy. Kawiarnie, jako obiekty usługowe, stanowią wyodrębnioną część segmentu rynku restauracyjnego a ich obroty na koniec 2014 roku szacowane były na 1833 mln złotych, co stanowiło około 10% obrotów rynku restauracyjnego. Ogólna wartość rynku HoReCa na koniec 2014 roku wynosiła 23431 mln zł. (Raport PMR 2015, Bartkowicz 2015).

Na rynku kawiarnianym można wyróżnić kilka podsegmentów różniących się specjalizacją produktową, ukierunkowaniem na różne grupy konsumentów, skalą świadczonych usług, organizacyjno-prawną formą prowadzenia biznesu i innymi cechami placówki świadczącej usługi. W Polsce funkcjonują zarówno placówki sieciowe jak i placówki lokalne, obiekty duże i małe, atrakcyjnie usytuowane i wyposażone oraz placówki o cechach standardowych.

Mimo dominacji dużych przedsiębiorstw sieciowych na rynku usług kawiarnianych wejście na ten rynek i prowadzenie kawiarni to pomysł, który podejmowany jest dość często. Do rozpoczęcia działalności w tym sektorze prowadzą trzy drogi: utworzenie firmy pod własną marką, przystąpienie do sieci franczyzowej i współpraca w oparciu o umowę agencyjną. Niezależnie od wyboru modelu biznesowego konieczne jest zarejestrowanie firmy oraz spełnienie szeregu innych obowiązków, działań organizacyjnych i nakładów finansowych.

Każdy model biznesowy uruchomienia usług kawiarnianych ma swoje zalety i wady. Prowadzenie działalności na własną rękę związane jest z wysokim zaangażowaniem kapitału oraz dużym ryzykiem. Do wypromowania własnej marki potrzebny jest kapitał, doświadczenie w branży, dobre kontakty handlowe oraz skuteczny marketing. Otwarcie własnej kawiarni wymaga znalezienia odpowiedniego lokalu w korzystnej lokalizacji, określenia profilu i zakresu usług, uzyskania pozwolenia, urzędzenia i wyposażenia obiektu w meble i sprzęt techniczny, zatrudnienia personelu i zorganizowania księgowości, opracowania i wdrożenia promocji przy zastosowaniu instrumentów marketingowych. Koszty związane z uruchamianiem kawiarni obejmują koszty uzyskania pozwoleń, opłat administracyjnych i licencji, koszty pozyskania, urzędzenia i przygotowania lokalu, koszty wyposażenia w sprzęt i zakupu materiałów, koszty zatrudnienia, prowadzenia księgowości i marketingu. Według szacunku specjalistów samo przygotowanie lokalu dla własnej kawiarni wymaga zainwestowania 100 – 400 tys. zł., a wyposażenie kawiarni to wydatek od 50 do 150 tys. zł. (Ziółkowska 2016).

System franczyzowy to model, który umożliwia właścicielowi marki rozwój sieci na podstawie współpracy z indywidualnymi przedsiębiorstwami przez odpłatne udzielenie pozwolenia, licencji, zgo-

his behalf and use of his trade name, trademark, company logo and application of prices adopted by them (Stawicka 2009). The franchiser provides the name, trademark and know-how. A franchisee can be a natural or legal person who is able to use these attributes and conduct business in exchange for a license fee. Within this fee, the franchisee has a possibility to learn, participate in the trainings and be introduced to the methods of managing and keeping accounts, operating equipment, carrying out marketing activities, etc. Depending on the network, apart from the license fees, turnover, marketing and other fees may also be charged. The franchise business makes it easier for a budding entrepreneur to gain customer trust. Just as when opening a café under its own brand, the franchisee is obliged to find premises and appropriate permits. The franchisee must also cover the cost of equipment, accounting and employment.

Running a franchise cafeteria offers many opportunities but involves significant costs. They consist of initial license fees and regular running charges, usually set as a percentage of the turnover obtained by the franchisee. The amount of current charges sometimes reaches 15 - 25% of the monthly turnover. Some networks charge a fixed amount of the ongoing fee apart, irrespective of the turnover. There are also networks that do not charge current fees, as in the case of A. Blikle café, which includes the current charges in the price of the goods. Some networks charge extra fees for a common advertising fund.

Investments in the launch of a franchise café are estimated at approximately PLN 200,000. The offers for starting a café in the franchise system are within the limits of PLN 80 - 550 thousand. The cheapest offer has the network of mini cafés under the name Coffee Shop Company and the most expensive - the network Cafe Chopin. The most popular Polish chain of cafés operating in the franchise system is the Columbus Coffee chain which has been operating since 1999 and runs about 20 cafés in various Polish cities. This chain, as one of the few chains, departs from the interior design common to all. Columbus Coffee also helps franchisees to obtain leasing of specialist equipment and furnishing of cafés. Moreover, it organises courses for employees and makes it easier both to set up and run a café during the first few weeks of operation. Among the popular franchisers there is also a network of cafés and confectioneries A. Blikle, So!Coffee or Organic Coffee. Each of these networks organises a franchise on an individual basis and differing to a large extent in financial and organisational conditions (Ziółkowska 2016).

Organising cafés in a network system has both advantages and disadvantages. The advantage is that it is possible to use a proven concept and a specific business plan. The franchisee limits the risk by using the franchiser's analyses, researches on local markets, knowledge, competence and experience both at the stage of the idea of setting up a business, searching for premises and starting business activity. Opening a café under both the well-known brand

dy na oferowanie produktów lub świadczenie usług w jego imieniu oraz używanie jego nazwy handlowej, znaku towarowego, logo firmy a także stosowanie przyjętych przez nich cen (Stawicka 2009). Franchyzodawca udostępnia nazwę, znak towarowy i know-how. Franchyzobiorcą może być osoba fizyczna lub prawna, która ma możliwość wykorzystania tych atrybutów i prowadzenia działalności w zamian za opłatę licencyjną. W ramach tej opłaty franchyzobiorca ma możliwość nauki, szkoleń, poznania metod zarządzania i prowadzenia księgowości, obsługi sprzętu, prowadzenia marketingu itp. W zależności od sieci, oprócz opłat licencyjnych mogą pojawiać się opłaty od obrotów, opłaty marketingowe i inne. Działalność w ramach franszyzy ułatwia początkującemu przedsiębiorcy zdobycie zaufania klientów. Podobnie jak przy otwieraniu kawiarni pod własną marką, franchyzobiorca zobligowany jest do znalezienia lokalu oraz odpowiednich zezwoleń. Musi również pokryć koszt wyposażenia, koszty prowadzenia księgowości oraz zatrudnienia pracowników.

Prowadzenie kawiarni w ramach franszyzy daje wiele możliwości ale wiąże się ze znacznymi kosztami. Składają się na nie wstępne opłaty licencyjne oraz cykliczne opłaty bieżące ustalane zazwyczaj jako procent od obrotu uzyskanego przez franchyzobiorcę. Wysokość opłat bieżących sięga niekiedy 15 - 25% obrotu miesięcznego. Niektóre sieci pobierają stałą wysokość opłaty bieżącej niezależnie od obrotu. Są również sieci, które nie pobierają opłat bieżących, jak w przypadku kawiarni A. Blikle, która włącza opłaty bieżące w cenę towaru. Niektóre sieci pobierają dodatkowo opłaty na wspólny fundusz reklamowy.

Inwestycje w uruchomienie kawiarni w systemie franchyzowym szacuje się na kwotę około 200 tys. zł. Oferty uruchomienia kawiarni w systemie franchyzowym mieszczą się w granicach 80 - 550 tys. zł. Najtańszą ofertę przedstawia sieć mini kawiarni pod nazwą Coffee Shop Company zaś najdroższą sieć Cafe Chopin. Najpopularniejszą polską siecią kawiarni działającą w systemie franchyzowym jest działająca od 1999 r. sieć Columbus Coffee, która prowadzi około 20 kawiarni w różnych miastach Polski. Sieć ta, jako jedna z nielicznych sieci odchodzi od wspólnego dla wszystkich wystroju wnętrza. Columbus Coffee pomaga również franchyzobiorcom w uzyskaniu leasingu na sprzęt specjalistyczny i wyposażenie kawiarni, organizuje szkolenia pracowników i pomaga uruchomić i prowadzić kawiarnię przez pierwsze tygodnie funkcjonowania. Do popularnych franchyzodawców można zaliczyć także sieć kawiarnio-cukierni A. Blikle, So!Coffee czy Organic Coffee. Każda z tych sieci organizuje franszyzę na indywidualnych zasadach i różniących się w znacznym stopniu warunkach finansowych i organizacyjnych (Ziółkowska 2016).

Organizowanie kawiarni w układzie sieciowym ma zarówno zalety jak i wady. Zaletą jest to, że korzysta się ze sprawdzonej koncepcji i określonego biznes planu. Franchyzobiorca ogranicza ryzyko poprzez korzystanie z analiz, badań rynków lokalnych przez franchyzodawcę oraz z jego wiedzy, kompetencji i doświadczenia zarówno na etapie pomysłu podjęcia działalności, poszukiwania lokalu i urucho-

and the logo of the licensor we have a better chance to negotiate an affordable rental charge, to obtain official permits as well as to equip and furnish the premises properly. Often, franchisers take over the responsibility for the execution of matters related to obtaining permits for the activity in a given location. Large networks advertise on a large scale and thereby relieve franchisees who profit from the prices and discounts negotiated for the entire network.

In the case of network premises, franchisers usually rely on ready-made and universal solutions. It is very seldom for a franchisee to give an individual style and character to a café. The franchisee is not able to create his own menu, and often cannot choose suppliers of products. It may be dangerous to conduct a licensed business if consumers are dissatisfied with one place in the network because this opinion can influence the entire network. The disadvantages of the franchise system include also the fact of bearing regular charges for the benefit of the licensor and the application of contractual penalties, which limit their profits. The terms of the license are not often stated precisely, which may cause tensions, conflicts and the application of contractual penalties. International and global companies with a high brand recognition require a stringent application of the established pattern and do not allow for departures from the standard style of the premises and its furnishings. Smaller networks are more flexible in this respect.

A dealership system belonging to business intermediation means a concept in which an agent is responsible for running commercial or service points, but acts to the advantage of the client. Agents sell goods owned by the client or provide services for and on behalf of the orderer. Based on an agency agreement, the contractor (agent) undertakes, in the scope of his business, to a regular mediation, for a fee, to conclude contracts with clients for the benefit of an entrepreneur who acts as a principal or to conclude contracts on his behalf (Act of July 22, 1964).

The main differences between an agency agreement and a franchise agreement are that the agent, contrary to the franchisee, executes contracts for or on behalf of the principal. The franchisee always works for his own account and on his own behalf. In the agency system, one does not work for one's own account, but on behalf of the headquarters. In the case of a dealership agreement, the whole sale in the café is registered for the benefit of the principal. The entire revenue from the sales earned in a local branch goes to the franchisee's account. Therefore, another important difference lies in the remuneration. The franchisee pays the remuneration to a franchiser in the form of, for example, a commission on the turnover or income. In the dealership agreement, the agent receives remuneration for his activities from the client in the form of a commission, which is usually expressed as a percent on the turnover specified in the contract. One can find contracts in which, apart from the commission, the agent receives a fixed basis of remuneration regardless of the turnover. It should also be emphasised that the agency agreement, unlike the franchise agreement, does not provide the agent

mienia działalności. Otwierając kawiarnię pod znaną marką i logo licencjodawcy mamy większe szanse na negocjacje korzystnej ceny najmu lokalu i jej odpowiedniego wyposażenia i urządzenia oraz uzyskania formalnych zezwoleń urzędowych. Franczyzodawcy często przejmują na siebie wykonanie spraw związanych z uzyskaniem zezwoleń na działalność w danej lokalizacji. Duże sieci prowadzą reklamę o szerokim zasięgu odciążając tym samym franczyzerów. Franczyzanci korzystają z cen i rabatów wynegocjowanych dla całej sieci.

W przypadku lokali sieciowych franczyzodawcy bazują zazwyczaj na gotowych, uniwersalnych rozwiązaniach. Rzadko się zdarza, aby franczyzant mógł nadać kawiarni indywidualny styl i charakter. Franczyzobiorca nie ma możliwości ustalenia własnego menu, często też nie może wybierać dostawców produktów do lokalu. Niebezpieczne dla prowadzenia działalności na licencji jest to, że jeśli konsumenci są niezadowoleni z jednego lokalu w sieci to ta opinia może się przenieść na całą sieć. Do wad systemu franczyzowego należy również zaliczyć fakt ciągłego ponoszenia opłat na rzecz licencjodawcy oraz stosowanie kar umownych, co ogranicza ich zyski. Często warunki licencji nie są dopracowane w szczegółach co powodować może napięcia, konflikty i zastosowanie kar umownych. Międzynarodowe firmy globalne z dużą rozpoznawalnością marki wymagają sztywnego stosowania ustalonego wzorca i nie dopuszczają do odstępstw od standardowego stylu lokalu i jego wyposażenia. Mniejsze sieci są bardziej elastyczne pod tym względem.

System agencyjny należący do pośrednictwa gospodarczego oznacza koncepcję, w której agent odpowiedzialny jest za prowadzenie punktów handlowych czy usługowych lecz działa na dobro zleceniodawcy. Agenci zbywają towary będące własnością zleceniodawcy lub świadczą usługi w imieniu i na rzecz dającego zlecenie. Przez umowę agencyjną przyjmujący zlecenie (agent) zobowiązuje się, w zakresie działalności swojego przedsiębiorstwa, do stałego pośredniczenia, za wynagrodzeniem, przy zawieraniu z klientami umów na rzecz dającego zlecenie przedsiębiorcy albo do zawieraniu umów w jego imieniu (Ustawa z 22 lipca 1964).

Główne różnice występujące między umową agencyjną, a franczyzową polegają na tym, że agent, w przeciwieństwie do franczyzanta, zawiera umowy w imieniu dającego zlecenie lub na jego rzecz. Franczyzobiorca zawsze działa na własny rachunek i we własnym imieniu. W systemie agencyjnym nie pracujemy na swoje konto, lecz w imieniu centrali. W przypadku umowy agencyjnej cała sprzedaż w kawiarni rejestrowana jest na rzecz dającego zlecenie. Sprzedaż w placówce działającej na licencji trafia w całości na rachunek franczyzobiorcy. W związku z tym kolejna ważna różnica tkwi w wynagrodzeniu. Franczyzobiorca płaci wynagrodzenie franczyzodawcy w postaci np. prowizji od obrotu czy dochodu. W umowie agencyjnej agent otrzymuje wynagrodzenie za swoje działania od zleceniodawcy w postaci prowizji, która zazwyczaj stanowi określony w umowie procent od obrotu. Można spotkać umowy, w których oprócz

with the principal's know-how. The agent does not acquire a license to use the brand or the trademark.

So!Coffee network is an example of a café offering cooperation based on an agency agreement. The advantage of an agency, compared to the activities conducted for one's own account and on the basis of a franchise, is a much lower initial cost of starting the business. This results from the fact that the premises are owned by the network that prepares and arranges them, and the agent is only responsible for conducting the business. However, the agent pays a deposit in order to secure the entrusted premises and equipment. An agency agreement is less risky than other business forms, but the profit generated in the branch belonging to the agent belongs entirely to the network owners. The agent has minimum freedom of action and has no influence on the prices or margins.

By choosing a business method, investors must refer to their financial resources, the possibility of obtaining funds from external sources and a range of matters related to obtaining and furnishing the premises, employment of personnel, acquiring administrative decisions, etc. It is important to consider the likelihood and forms of risk when investing and conducting a business. Threats may arise not only in the capital and financial aspect but also on the emotional and psychological levels. Psychological illusions and a desire for quick profit may distort the course of the investment and disrupt the anticipated and expected image (Ziółkowska 2016).

Business plan of the investment project

Starting a business on the market of coffee services requires developing a proper business plan that includes: a detailed description of the business, specification of the rules and methods of financing, determination of the size of human resources and marketing plan, financial plan and SWOT analysis (Skrzypek 2009, Gabrusewicz 2014, Bednarski 2011, Łukasik 2006). The outline of such a plan to run a café in Warsaw covers the above-mentioned elements, but focuses on financial aspects. The task of the plan is to present the most important issues related to the launch and operation of cafés and to show, based on specific examples and numbers, how the potential capabilities of the company are shaped. The following assumptions were made for the creation of the business plan (Ziółkowska 2016):

- The investor is a natural person running a sole proprietorship,
- The investment place is Warsaw,
- The investor considers three options of running a business: opening a café under his own brand, franchise of the concept of A. Blikle or cooperation as an agent with the So!Coffee network,
- Two locations have been taken into account, in addition to the possibility of opening a café

pro wizji agent otrzymuje stałą podstawę wynagrodzenia niezależną od obrotu. Należy także podkreślić fakt, że umowa agencji, w odróżnieniu od umowy franczyzowej, nie przewiduje udostępnienia agentowi przez zleceniodawcę know-how. Agent nie nabywa również licencji na posługiwanie się marką czy znakiem handlowym.

Przykładem kawiarni oferującej współpracę w oparciu o umowę agencyjną jest sieć So!Coffee. Zalecą agencji, w porównaniu do działalności na rachunek własny i na podstawie franszyzy, jest znacznie mniejszy koszt początkowy uruchomienia działalności. Wynika to z tego, że lokal jest własnością sieci, sieć przygotowuje i urządza lokal a agent go tylko prowadzi. Agent wpłaca jednak kaucję zabezpieczającą powierzony lokal i wyposażenie. Umowa agencyjna obarczona jest mniejszym ryzykiem niż inne formy biznesowe ale zysk wypracowany w placówce agenta w całości należy do właścicieli sieci. Agent ma minimalną swobodę działania i nie ma wpływu na ceny ani marże.

Wybierając sposób działalności biznesowej inwestorzy muszą odnieść się do posiadanych zasobów finansowych, możliwości pozyskania środków ze źródeł zewnętrznych i kompleksu spraw związanych z pozyskaniem lokalu, jego urządzeniem i wyposażeniem, zatrudnieniem personelu, uzyskaniem decyzji administracyjnych itp. Ważną sprawą jest oszacowanie prawdopodobieństwa i form ryzyka w trakcie inwestowania i prowadzenia działalności. Zagrożenia mogą pojawić się nie tylko w sferze kapitałowo -finansowej ale także w sferze emocjonalnej i psychologicznej. Psychologiczne iluzje i żądza szybkiego zysku mogą wypaczyć przebieg inwestycji i zakłócić przewidywany i oczekiwany jej obraz (Ziółkowska 2016).

Plan biznesowy przedsięwzięcia inwestycyjnego

Rozpoczęcie działalności na rynku usług kawiarnianych wymaga opracowania odpowiedniego planu biznesowego, który obejmuje: szczegółowy opis działalności, określenie zasad i sposobów finansowania, określenie wielkości zasobów ludzkich i planu marketingowego, plan finansowy i analiza SWOT (Skrzypek 2009, Gabrusewicz 2014, Bednarski 2011, Łukasik 2006). Zarys takiego planu uruchomienia kawiarni w Warszawie obejmuje wyżej wymienione elementy lecz skupia się na aspektach finansowych. Zadaniem planu jest przedstawić najważniejsze kwestie związane z uruchomieniem i prowadzeniem kawiarni oraz pokazać na konkretnych przykładach i liczbach jak kształtują się potencjalne możliwości firmy. Do stworzenia biznes planu przyjęto następujące założenia (Ziółkowska 2016):

- Inwestor jest osobą fizyczną prowadzącą jednoosobową działalność gospodarczą,
- Miejscem inwestycji jest Warszawa,
- Inwestor rozważa trzy opcje prowadzenia biznesu: otwarcie kawiarni pod własną marką, franczyza konceptu firmy A. Blikle lub współpraca jako Agent z siecią kawiarni So!Coffee,
- Pod uwagę wzięte zostały dwie lokalizacje, w których oprócz możliwości otwarcia kawiarni

under own brand or in a franchise, the offer of cooperation as a Business Partner of So!Coffee is also available,

- The premises have an area of 70 m² and are adapted in the basic elements to run a café with 20 seats.

The assortment in all cases is the same. In addition to a variety of coffee made on site there are also: cakes, pies, ice-cream, soft drinks and alcohol up to 18% (sold only for take away).

The planned investment project involves running a café in Warsaw in one of two places: in the Arkadia Shopping Centre or in the premises at Nowy Świat street. Both locations are very attractive because they belong to the Śródmieście district and are located in the busiest places of the capital. It is the largest and most competitive commercial market in Poland. The purchasing power for consumption outside home in the capital of Poland exceeds the national average over two and a half times (Trade Report 2015). In the catering category, commercial street and residential premises are more popular among Varsovians than restaurants, bars and other food outlets located in shopping centres. However, the increasing popularity of shopping centres as places of spending free time means that the use of cafés, bars and restaurants located in these facilities permanently fits into consumer habits (Commercial Report 2015). According to a survey carried out by ARC Rynek i Opinia, as many as 61% of Poles visiting the shopping centre use the offer of catering. In turn, in the research carried out by PMR, 38% of Poles admit that they use gastronomic offer in a shopping centre more often than once a month or even several times a week (PMR 2015 Report).

The ability to serve clients both at the premises located in the Arkadia Shopping Centre as well as at the premises at Nowy Świat street is small compared to the demand. This is evidenced by the fact that on weekends it is difficult to find vacancy in any café located there. The Arkadia Shopping Centre has 287 thousand m² of the usable area, there are 255 stores, 22 restaurants, a 15-screens cinema Cinema City and a two-storey car park. The Arkadia Shopping Centre retail area is over 110,000. m², which makes it one of the largest shopping centres in Europe. In 2013, 21 million people visited the Arkadia Shopping Centre. According to a research conducted by the consulting firm Colliers International, 38% of the Warsaw residents surveyed prefer shopping in the Arkadia Shopping Centre (PMR 2015 Report). The SWOT analysis of the coffee shop in the Arkadia Shopping Centre is presented in Table 1.

Nowy Świat street is one of the main streets of Warsaw, part of the historic Royal Route, eagerly visited by both Warsaw residents and tourists. Warsaw's Nowy Świat is the most expensive street in Poland, it is ranked 43 in the world ranking of the most expensive shopping streets in the world. The average rent per square meter costs EUR 1020 per year (PMR 2015 Report). SWOT analysis of a café located at Nowy Świat street is presented in Table 2.

The offer of gastronomic points located at the

ni pod własną marką lub we franczyzie dostępna jest oferta współpracy jako Business Partner kawiarni So!Coffee,

- Lokale mają powierzchnię 70 m² oraz są dostosowane w podstawowych kwestiach do prowadzenia kawiarni posiadających 20 miejsc siedzących.

Asortyment we wszystkich przypadkach jest taki sam. Oprócz różnego rodzaju kawy przyrządzanej na miejscu dostępne są ciasta, torty, lody, napoje bezalkoholowe oraz alkohol do 18% sprzedawany jedynie na wynos.

Planowane przedsięwzięcie inwestycyjne zakłada prowadzenie kawiarni w Warszawie w jednym z dwóch miejsc: w Centrum Handlowym Arkadia lub w lokalu przy ul. Nowy Świat. Obie lokalizacje są bardzo atrakcyjne, ponieważ należą do Śródmieścia oraz znajdują się w najbardziej ruchliwych miejscach stolicy. Jest największym i najbardziej konkurencyjnym rynkiem handlowym w Polsce. Siła nabywczą na konsumpcję poza domem w stolicy Polski przekracza średnią ogólnopolską przeszło dwuipółkrotnie (Raport Handlowy 2015). W kategorii gastronomicznej lokale przy ulicach handlowych i w lokalizacjach rezydencjalnych cieszą się większą popularnością wśród warszawiaków niż restauracje, bary i inne punkty gastronomiczne zlokalizowane w centrach handlowych. Jednak wzrastająca popularność centrów handlowych, jako miejsc spędzania wolnego czasu sprawia, że korzystanie z kawiarni, barów i restauracji znajdujących się w tych obiektach na stałe wpisuje się w zwyczaj konsumpcyjny (Raport handlowy 2015). Według badania przeprowadzonego przez ARC Rynek i Opinia aż 61% Polaków odwiedzając centrum handlowe korzysta z oferty części gastronomicznej. Z kolei w badaniach przeprowadzonych przez firmę PMR 38% Polaków przyznaje, że korzysta z oferty gastronomicznej w centrum handlowym częściej niż raz w miesiącu, a nawet kilka razy w tygodniu (Raport PMR 2015).

Zdolność do obsługi klientów zarówno w lokalach znajdujących się w CH Arkadia jak i w lokalach przy ul. Nowy Świat jest mała w stosunku do popytu. Świadczy o tym chociażby fakt, że w weekendy trudno jest znaleźć wolne miejsce w jakiegokolwiek kawiarni. Arkadia ma 287 tys. m² powierzchni użytkowej, znajduje się tam 255 sklepów, 22 restauracje, 15-ekranowe kino Cinema City oraz dwupoziomowy parking. Powierzchnia handlowa Arkadii wynosi ponad 110 tys. m², co czyni ją jednym z największych centrów handlowych w Europie. W 2013 r. odwiedziło Arkadię 21 mln ludzi. Według badań firmy doradczej Colliers International 38% ankietowanych mieszkańców Warszawy preferuje zakupy w CH Arkadia (Raport PMR 2015). Analiza SWOT kawiarni w CH Arkadia przedstawia tabela 1.

Ulica Nowy Świat jest jedną z głównych ulic Warszawy, stanowiącą część historycznego Traktu Królewskiego, chętnie odwiedzaną zarówno przez mieszkańców Warszawy jak i turystów. Warszawski Nowy Świat jest najdroższą ulicą w całej Polsce, zajmuje 43 miejsce w światowym rankingu najdroższych ulic handlowych na świecie. Średni czynsz za

Nowy Świat street and in the Arkadia Shopping Centre is rich and diverse. Both locations are characterized by strong competition. In the Arkadia Shopping Centre there are 13 brands with a total of 16 points of sale belonging to the group "Cafes and Confectioneries". Restaurants with a similar product offer, include Costa Coffee Café, Green Cafe Nero and Cafe Vincent. However, it should be remembered that the selection of companies that open their points in shopping centres is heavily controlled and checked many times to meet the objectives set by the shopping centre.

Table 1. SWOT analysis of a café in the Arkadia Shopping Centre

Internal conditions	
Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> - one of three shopping centres in Warsaw with the highest number of visitors - constant increase in the number of visitors, - one of the most fashionable and the best quality shopping centres in Poland 	<ul style="list-style-type: none"> - high rent, - high costs of adapting the premises, - restrictive regulations of the shopping centre - strong security for the lease agreement, - no possibility of breaking the contract before the ending period - it is not possible to run additional off-premises sales
External conditions	
Opportunities	Threats
<ul style="list-style-type: none"> - well-known composition of tenants (competition) during the lease period - the possibility of increasing sales through the comprehensive nature of the services provided - the possibility of additional income by acquiring customers - shopping centre employees - about 500 people 	<ul style="list-style-type: none"> - limitations of the marketable range - regulated by the lease agreement - fixed days and opening hours, without the possibility of changing, closed on public holidays - a new shopping centre may appear in the area to which the customers may leave, - Trade Act

Source: own study.

There are 14 premises within the Nowy Świat street that have a café-confectionery offer. The competitors are Costa Coffee, Vincent, Starbucks and Cava. In the case of catering outlets located at the Nowy Świat street the rotations are more frequent than in the shopping centre; there is also a higher risk. In the Arkadia Shopping Centre, there is a possibility to hedge against risks when negotiating the terms of the agreement.

Regardless of the choice of the business model in which the café will be run, the investor decides about the issues related to the recruitment and employment. Due to different opening hours of the coffee shop in both locations, the number of people employed will vary. The shopping centre imposes an obligation to

metr kwadratowy wynosi tutaj 1020 euro rocznie (Raport PMR 2015). Analizę SWOT kawiarni zlokalizowanej przy ul. Nowy Świat przedstawia tabela 2.

Oferta punktów gastronomicznych znajdujących się przy ul. Nowy Świat oraz w C.H. Arkadia jest bogata i zróżnicowana. Obie lokalizacje charakteryzują się silną konkurencją. W CH Arkadia znajduje się 13 marek posiadających łącznie 16 punktów sprzedaży należących do grupy „Kawiarnie i Cukiernie”. Do lokali o podobnej ofercie produktowej, należy kawiarnia Costa Coffee, Green Caffè Nero oraz Café Vincent. Należy jednak pamiętać, że dobór firm, które otwierają swoje punkty w centrach handlowych jest mocno kontrolowany i wielokrotnie sprawdzany tak, by odpowiadał celom ustalonym przez centrum handlowe.

Tabela 1. Analiza SWOT kawiarni w Centrum Handlowym Arkadia

Uwarunkowania wewnętrzne	
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> - jedno z trzech centrów handlowych w Warszawie z największą liczbą odwiedzających - stały wzrost liczby odwiedzających, - jedna z najbardziej modnych i najlepszych jakościowo galerii handlowych w Polsce 	<ul style="list-style-type: none"> - wysoki czynsz, - wysokie koszty adaptacji lokalu, - restrykcyjny regulamin CH - mocne zabezpieczenia umowy najmu, - brak możliwości zerwania umowy przed okresem zakończenia - brak możliwości prowadzenia dodatkowej sprzedaży poza lokalem
Uwarunkowania zewnętrzne	
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> - znany skład najemców (konkurencji) w okresie najmu - możliwość zwiększenia sprzedaży przez kompleksowość świadczonych usług - możliwość dodatkowych wpływów przez pozyskanie klientów - pracowników galerii - około 500 osób 	<ul style="list-style-type: none"> - ograniczenia asortymentu możliwego do sprzedaży - regulowane umową najmu - stałe dni i godziny otwarcia, bez możliwości zmiany, nieczynne w święta - w okolicy może pojawić się nowe centrum handlowe do którego odejdą klienci, - ustawa o handlu

Źródło: Opracowanie własne.

W ciągu ulicy Nowy Świat znajduje się 14 lokali, które posiadają ofertę kawiarniano-cukierniczą. Konkurencję stanowią marki Costa Coffee, Vincent, Starbucks oraz Cava. W przypadku punktów gastronomicznych znajdujących się przy ul. Nowy Świat występują częstsze rotacje niż w centrum handlowym, tu występuje również większe ryzyko. W CH Arkadia istnieje możliwość zabezpieczenia się przed ryzykiem przy negocjacjach warunków umowy.

Niezależnie od wyboru modelu biznesowego, w którym będzie prowadzona kawiarnia, do inwestora należą kwestie dotyczące rekrutacji i zatrudnienia pracowników. Ze względu na różne godziny otwarcia kawiarni w obu lokalizacjach ilość osób zatrudnionych będzie się różniła. Centrum handlowe

ensure the continuity of the business premises by opening it on certain days and hours. Failure to do this may result in financial sanctions or even termination of the lease contract. There are also other obligations regarding the range of products and the aesthetics of the interior. The café in the Arkadia Shopping Centre will be open for 12 hours a day, employing 5 people, it gives 860 hours of the total working time, which for an employer amounts to PLN 11 609. In its own facility, at the Nowy Świat street, 15 working hours for 6 employees have been estimated, which gives the total time of 1 020 hours generating the employer's cost of PLN 14 511. (Ziółkowska 2016).

Table 2. SWOT analysis of a café at the Nowy Świat street

Internal conditions	
Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> - perfect location at one of the most fashionable Warsaw streets with the highest number of tourists - eagerly visited by the residents of Warsaw 	<ul style="list-style-type: none"> - turnover depending on the weather and seasons - strong seasonality - greater rent than other street locations
External conditions	
Opportunities	Threats
<ul style="list-style-type: none"> - the possibility of generating additional sales in the spring and summer - garden - the possibility of generating additional sales from catering, take-away sales, delivery to the customer - full flexibility in adjusting the opening days and hours to the forecasted sale - the possibility of renting the entire premises and organizing closed events 	<ul style="list-style-type: none"> - no impact on the weather (loss of sales) - no impact on repairs, protests, manifestations, etc. (loss of sales), - higher risk due to devastation and terrorism - a big threat of new entries to the local market

Source: own study.

Marketing costs occur only if you run a café under your own brand. It is important to create a good marketing plan that defines the pricing strategy. The costs an investor has to incur on marketing will vary depending on the location and organizational form. In the case of the Arkadia Shopping Centre café, these costs will be lower compared to own brand due to the promotion and advertising received from the shopping centre itself. Forecasted costs of promotion and advertising of a café located in the Arkadia Shopping Centre are PLN 300 per month, and a café at the Nowy Świat street PLN 1000.

The SWOT analysis of the café conducted in the three organizational and legal forms discussed is shown in tables 3, 4 and 5.

nakłada obowiązek zapewnienia ciągłości funkcjonowania lokalu użytkowego poprzez otwieranie go w określonych dniach i godzinach. Za niedopełnienie tego obowiązku, grożą sankcje pieniężne, a nawet wypowiedzenie umowy najmu. Występują także inne obowiązki dotyczące asortymentu produktów i estetyki wnętrza. Kawiarnia w CH Arkadia będzie otwarta przez 12 godzin dziennie przy zatrudnieniu 5 osób daje 860 godzin łącznego czasu pracy, który dla pracodawcy stanowi koszt 11 609 zł. We własnej placówce przy ul. Nowy Świat założono 15 godzinny czas pracy dla 6 pracowników, co daje łączny czas 1 020 godzin generujący koszt pracodawcy w wymiarze 14 511 zł. (Ziółkowska 2016).

Tabela 2. Analiza SWOT kawiarni przy ulicy Nowy Świat

Uwarunkowania wewnętrzne	
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> - doskonała lokalizacja przy jednej z modniejszych warszawskich ulic z największą liczbą turystów - chętnie odwiedzana przez mieszkańców Warszawy 	<ul style="list-style-type: none"> - obrót uzależniony od pogody oraz pór roku - silna sezonowość - większy czynsz od pozostałych lokalizacji ulicznych
Uwarunkowania zewnętrzne	
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> - możliwość generowania dodatkowej sprzedaży w okresie wiosenno-letnim- ogródek - możliwość generowania dodatkowej sprzedaży z cateringu, sprzedaży na wynos, dowozu do klienta - pełna elastyczność w dopasowaniu dni i godzin otwarcia do prognozowanej sprzedaży - możliwość wynajęcia całego lokalu i organizacji imprez zamkniętych 	<ul style="list-style-type: none"> - brak wpływu na pogodę (utrata sprzedaży) - brak wpływu na remonty, protesty, manifestacje itp. (utrata sprzedaży), - większe ryzyko z tytułu dewastacji i terroryzmu - duże zagrożenie nowymi wejściami na lokalny rynek

Źródło: Opracowanie własne.

Koszty marketingu występują wyłącznie w przypadku prowadzenia kawiarni pod własną marką. Ważne jest, aby stworzyć dobry plan marketingowy określający strategię cenową. Koszty jakie inwestor musi ponieść na marketing będą się różniły w zależności od lokalizacji i formy organizacyjnej. W przypadku kawiarni w CH Arkadia koszty te będą niższe w porównaniu z własną marką ze względu na promocję i reklamę, którą otrzymujemy od samego centrum handlowego. Prognozowane koszty promocji i reklamy kawiarni znajdującej się w CH Arkadia wynoszą miesięczne 300 zł, a kawiarni przy ul. Nowy Świat 1000 zł.

Analizę SWOT kawiarni prowadzonej w trzech omawianych formach organizacyjno-prawnych pokazują tabele 3, 4 i 5.

Table 3. SWOT analysis of a café created under its own brand

Internal conditions	
Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> – freedom in creating a brand, margin and offer – the possibility of obtaining funding for investment 	<ul style="list-style-type: none"> – high competition of network businesses, – high expenditures and a long time needed to promote the café
External conditions	
Opportunities	Threats
<ul style="list-style-type: none"> – the ability to match the investment and its character to the requirements of the target group and potential clients – full possibility of reaction to the changing market and conditions of sale – the possibility of taking part in various events – the ability to quick cost reduction 	<ul style="list-style-type: none"> – 100% risk of incurred losses – the possibility of not achieving profitability without the knowledge of the industry – the threat of not matching the tastes of clients – the market is dominated by network cafés

Source: own study.

Table 4. SWOT analysis of an A. Blikle franchise café

Internal conditions	
Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> – the possibility of sales support by a known brand – professional marketing – acquiring know-how – standardized product quality – franchiser support – the possibility of negotiating the lease terms 	<ul style="list-style-type: none"> – high financial outlay related to the adaptation and standardization of the premises – no possibility to negotiate a franchise agreement and lease – penalties for non-compliance with standards – no possibility of interfering with the offer
External conditions	
Opportunities	Threats
<ul style="list-style-type: none"> – sales of products under the well-known brand existing on the market for more than 140 years 	<ul style="list-style-type: none"> – decrease in the quality and sales of the entire network has an impact on the sales of an individual franchisee – no possibility of reacting to the changing market and sales

Source: own study.

Table 5. SWOT analysis of a So!Coffee café carried out in the form of an agency

Internal conditions	
Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> – a recognizable brand with a good reputation – low financial expenses for starting the business – professional marketing and regular sales support – incentive programs for sellers – support in covering losses and gaps – low operating costs 	<ul style="list-style-type: none"> – low compensation, depending on the sales – numerous checks and audits – penalties for non-compliance with the terms of the agency contract

Tabela 3. Analiza SWOT kawiarni tworzonej pod własną marką

Uwarunkowania wewnętrzne	
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> – swoboda w kreowaniu marki, marży, oferty – możliwość uzyskania dofinansowania inwestycji 	<ul style="list-style-type: none"> – duża konkurencja lokali sieciowych, – wysokie nakłady oraz długi czas potrzebny na wypromowanie kawiarni
Uwarunkowania zewnętrzne	
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> – możliwość dopasowania inwestycji i jej charakteru obiektu do wymagań grupy docelowej i potencjalnych klientów – pełna możliwość reakcji na zmieniający się rynek i warunki sprzedaży – możliwość brania udziału w eventach, akcjach, wydarzeniach – możliwość szybkiej redukcji kosztów 	<ul style="list-style-type: none"> – 100% ryzyko ponoszonych strat – możliwość nie osiągnięcia rentowności przy braku znajomości branży – zagrożenie nietrafienia w gusty klientów – na rynku dominują kawiarnie sieciowe

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 4. Analiza SWOT kawiarni będącej franczyzą A. Blikle

Uwarunkowania wewnętrzne	
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> – możliwość wsparcia sprzedaży poprzez znaną markę – profesjonalny marketing – pozyskanie know-how – ustandaryzowana jakość produktów – wsparcie franczyzodawcy – możliwość negocjacji warunków najmu 	<ul style="list-style-type: none"> – wysoki nakład finansowy związany z adaptacją i standaryzowaniem lokalu – brak możliwości negocjacji umowy franczyzowej i najmu – kary za niestosowanie się do standardów – brak możliwości ingerencji w ofertę
Uwarunkowania zewnętrzne	
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> – sprzedaż produktów pod znaną marką istniejącą od ponad 140 lat na rynku 	<ul style="list-style-type: none"> – spadek jakości oraz sprzedaży całej sieci ma wpływ na sprzedaż pojedynczego franczyzobiorcy – brak możliwości reakcji na zmieniający się rynek i sprzedaż

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 5. Analiza SWOT kawiarni So!Coffee prowadzonej w formie agencji

Uwarunkowania wewnętrzne	
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> – rozpoznawalna marka z dobrą opinią – niskie nakłady finansowe dla uruchomienia działalności – profesjonalny marketing i regularne wsparcie w sprzedaży – programy motywacyjne dla sprzedawców – wsparcie w pokrywaniu strat i braków – niskie koszty prowadzenia działalności 	<ul style="list-style-type: none"> – niskie wynagrodzenie, uzależnione od sprzedaży – liczne kontrole, audyty – kary za niespełnienie warunków umowy agencyjnej

External conditions	
Opportunities	Threats
- a well-known brand after the rebranding process	- decrease in the quality and sales of the entire network has an impact on the sales of an individual agent - no possibility of reacting to the changing market and sales - the possibility of losing the café without the notice period in the agency agreement

Source: own study.

Planned investment expenditures

The financial plan prepared for two locations and three business models includes: planned revenues and costs, the amount of profit or loss from operations, cash flows, assumed financial ratios, and projected outlays.

The investor's main goal is to create a gastronomic and service facility that brings long-term profit and ensure its economic stability. The investment expenditures for setting up a café vary depending on the location and business model that will be selected. The forecasted capital expenditures are presented in tables 6 and 7.

The value of the net investment in the least demanding project - the agency of So!Coffee - starts from PLN 12 thousand. It is important in this case that the value of the investment is fixed and does not depend on the location. The net investment expenditure in the case of opening a café under its own brand or in franchise ranges from over PLN 100 thousand to almost PLN 400 thousand.

Uwarunkowania zewnętrzne	
Szanse	Zagrożenia
- znana rozpoznawalna marka po procesie rebrandingu	- spadek jakości oraz sprzedaży całej sieci ma wpływ na sprzedaż pojedynczego agenta - brak możliwości reakcji na zmieniający się rynek i sprzedaż - możliwość utraty kawiarni bez zachowania okresu wypowiedzenia umowy agencyjnej

Źródło: Opracowanie własne.

Planowane nakłady inwestycyjne

Plan finansowy sporządzony dla dwóch lokalizacji i trzech modeli biznesowych obejmuje: planowane przychody oraz koszty, wysokość zysku lub straty z działalności, przepływy gotówki, zakładane wskaźniki finansowe, prognozowane nakłady.

Głównym celem inwestora jest doprowadzenie do powstania lokalu gastronomiczno-usługowego przynoszącego długotrwały zysk oraz zapewnienie mu stabilności ekonomicznej. Nakłady inwestycyjne na uruchomienie kawiarni różnią się w zależności od lokalizacji oraz modelu biznesowego jaki zostanie wybrany. Prognozowane nakłady inwestycyjne zostały przedstawione w tabeli nr 6 i 7.

Wartość inwestycji netto w najmniej wymagającym projekcie - agencji So!Coffee - zaczyna się już od 12 tys. zł. Ważny w tym przypadku jest fakt, że wartość inwestycji jest stała i nie zależy od lokalizacji. Nakład inwestycyjny netto w przypadku otwarcia kawiarni pod własną marką lub we franczyzie sięga od ponad 100 tys. zł do prawie 400 tys. zł.

Table 6. Forecasted capital expenditures - café in the Arkadia Shopping Centre

Tabela 6. Prognozowane nakłady inwestycyjne - kawiarnia w CH Arkadia

Types of expenditures / Rodzaje nakładów	Private (own brand) / Własna marka	Franchise A. Blikle / Franczyza A.Blikle	The agency of So!Coffee / Ajencja So!Coffee
Adaptation of the premises / Adaptacja lokalu	63 000	110 000	-
Project / Projekt	10 000	25 000	-
Construction works and materials / Materiały i prace budowlane	36 000	58 000	-
Mobile furniture / Meble ruchome	12 000	20 000	-
Lighting and other / Oświetlenie i inne	5 000	7 000	-
Equipment of the facility / Wyposażenie lokalu	80 000	140 000	-
Catering equipment / Urządzenia gastronomiczne	70 000	120 000	-
Other equipment / Wyposażenie inne	10 000	20 000	-
Fees and deposits / Opłaty i kaucje	90 000	90 000	12 000
Initial payment (license fee) / Opłata wstępna (licencyjna)	-	30 000	-
Net investment value / Wartość inwestycji netto	233 000	340 000	12 000
Gross investment value / Wartość inwestycji brutto	263 590	432 100	14 760

Source: Own study based on materials provided by A. Blikle and So!Coffee.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów udostępnionych przez firmy A.Blikle oraz So!Coffee.

Table 7. Forecasted capital expenditures - café at the Nowy Świat street
Tabela 7. Prognozowane nakłady inwestycyjne – kawiarnia przy ul. Nowy Świat

Types of expenditures / Rodzaje nakładów	Private (own brand) / Własna marka	Franchise A. Blikle / Franczyza A.Blikle	The agency of So!Coffee / Ajencja So!Coffee
Adaptation of the premises / Adaptacja lokalu	37 000	75 000	-
Project / Projekt	5 000	10 000	-
Construction works and materials / Materiały i prace budowlane	21 000	38 000	-
Mobile furniture / Meble ruchome	6 000	20 000	-
Lighting and other / Oświetlenie i inne	5 000	7 000	-
Equipment of the facility / Wyposażenie lokalu	48 000	115 000	-
Catering equipment / Urządzenia gastronomiczne	40 000	100 000	-
Other equipment / Wyposażenie inne	8 000	15 000	-
Fees and deposits / Opłaty i kaucje	60 000	60 000	12 000
Initial payment (license fee) / Opłata wstępna (licencyjna)	-	30 000	-
Net investment value / Wartość inwestycji netto	145 000	280 000	12 000
Gross investment value / Wartość inwestycji brutto	155 350	321 400	14 760

Source: Own study based on materials provided by A. Blikle and So!Coffee.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów udostępnionych przez firmy A.Blikle oraz So!Coffee.

Starting cooperation with the brand So!Coffee on terms of an agency, the only financial cost of the investor that he/she is able to cover with his/her own capital is a security deposit for a cooperation agreement in the amount of PLN 14 760 gross. In the other two cases, the cost of opening a café will be much higher. The highest financial outlay (PLN 432,1 thousand) awaits the investor when opening the franchise of the A. Blikle café in the Arkadia Shopping Centre. Launch of a café under the same brand at Nowy Świat street will be a cheaper by more than PLN 100 000. This results from the fact that the shopping centre is much more demanding towards its tenants in the scope of the quality of materials, attractiveness and uniqueness of the concept. The least demanding project in terms of the amount of investment expenditure will be the launch of a café under its own brand at the Nowy Świat street. We can economise not only on the adaptation of the premises, but also on the equipment by using, for example, used equipment. It shouldn't be done in the case of a franchise A. Blikle. The costs related to charges which are connected with the setup of a business, insurance of premises, execution of a lease agreement and the employment of personnel should not be overlooked.

Forecasted revenues and costs of business models

The cost and benefit analysis method and the discount method determining the internal rate of return were used when conducting the financial analysis of the investment project. The work presents selected elements of these analyses that illustrate the condition of particular business models in the first and fifth year of operation. By forecasting revenues from investments, a number of assumptions were made concerning the average daily number of clients (250 persons in the franchise branch A. Blikle and in the So!Coffee agency and 175 people in own brand), the

Rozpoczynając współpracę z marką So!Coffee na zasadach agencji jedyny nakład finansowy inwestora, który jest w stanie pokryć kapitałem własnym, to kaucja zabezpieczająca umowę współpracy w wysokości 14 760 zł brutto. W dwóch pozostałych przypadkach koszt otwarcia kawiarni będzie znacznie większy. Największy nakład finansowy (432,1 tys. zł) czeka inwestora w momencie otwarcia franczyzy kawiarni A. Blikle w CH Arkadia. Uruchomienie kawiarni pod tą samą marką przy ul. Nowy Świat będzie już tańsze o ponad 100 tys. Wynika to z faktu, że centrum handlowe jest znacznie bardziej wymagające wobec swoich najemców co do jakości materiałów, atrakcyjności i wyjątkowości koncepcji. Najmniej wymagającym projektem pod względem wysokości nakładu inwestycyjnego będzie uruchomienie kawiarni pod własną marką przy ul. Nowy Świat. Możemy tak zaoszczędzić nie tylko na adaptacji lokalu, ale również na wyposażeniu korzystając np. z używanego sprzętu. Na to nie można sobie pozwolić w przypadku franczyzy A. Blikle. Nie należy również zapominać o kosztach związanych z opłatami związanymi z założeniem działalności gospodarczej, ubezpieczeniem lokalu, podpisaniem umowy najmu lokalu oraz zatrudnieniem personelu.

Prognozowane przychody i koszty modeli biznesowych

Przy prowadzeniu analizy finansowej przedsięwzięcia inwestycyjnego wykorzystano metodę analizy kosztów i korzyści oraz metodę dyskontową określającą wewnętrzną stopę zwrotu. W pracy przedstawiono wybrane elementy tych analiz ilustrujące stan w pierwszym i piątym roku funkcjonowania poszczególnych modeli biznesowych. Przy prognozowaniu przychodów z inwestycji przyjęto szereg założeń dotyczących średniej dziennej liczby klientów (po 250 osób w placówce franczyzowej A.

annual sales growth (2% in a network branch and 5% in a branch under own name), the amount of margins and remuneration of a commission agent - 13% on the sale of coffee and 11% on all other products). It was assumed that the margin on products will be diversified within 40-80% in the scope of particular business models and different in relation to selected types of products. It is foreseen that in the sales structure the coffee and beverages will vahe about 60% share, cakes and layer cakes 25%.

Depreciation costs will range from PLN 12 700 per year by running own brand at Nowy Świat up to PLN 35 000 in the case of franchise A. Blikle in the Arkadia Shopping Centre. It was assumed that depreciation of commercial kitchen equipment will amount to 20% and other fixed assets 10% per annum. Operating costs consist of insurance, social security, accountancy, logistics and manufacturing costs. Furthermore, the consumption costs of materials, energy, telephone and internet are also the part of such costs. The level of costs and revenues for various business models in the suggested locations is shown in Table 8.

Blikle i agencji So!Coffee oraz 175 osób w przypadku własnej marki), rocznego wzrostu sprzedaży (2% w placówce sieciowej i 5% w placówce pod własną marką), wysokości marż i wynagrodzeń ajenta - 13% przy sprzedaży kawy i 11% od pozostałych produktów). Założono, że marża na produktach będzie zróżnicowana w granicach 40-80% w poszczególnych modelach biznesowych i różna w odniesieniu do poszczególnych rodzajów produktów. Przewidziano, że w strukturze sprzedaży udział kawy i napojów wyniesie około 60%, ciast i tortów 25%:

Koszty amortyzacji będą się kształtować w granicach od 12 700 zł rocznie przy prowadzeniu marki własnej na Nowym Świecie do 35 000 zł przy formie franczyzy A. Blikle w C.H. Arkadia. Przyjęto, że amortyzacja na urządzenia gastronomiczne wyniesie 20% a na inne środki trwałe 10% rocznie. Na koszty operacyjne składają się koszty ubezpieczenia, zużycia materiałów i energii, telefonu, internetu, koszt logistyki, produkcji, prowadzenia księgowości oraz ZUS. Poziom kosztów i zysków dla różnych modeli biznesowych w proponowanych lokalizacjach przedstawia tabela 8.

Table 8. Forecasted revenues, costs and profits of various business models of services provided by cafés in the first year of their operation expressed in PLN

Tabela 8. Prognozowane przychody, koszty i zyski różnych modeli biznesowych prowadzenia usług kawiarnianych w pierwszym roku działalności w zł

Specification / Wyszczególnienie	The model of running services / Model prowadzenia usług		
	Franchise A. Blikle / Franczyza A. Blikle	Dealership So!Coffee / Ajencja So!Coffee	Own brand / Własna marka
The assumed number of receipts / Zakładana liczba paragonów	90 000	90 000	63 000
Turnover/ Obrót	1 800 000	1 800 000	1 260 000
Revenues from sales / Przychód ze sprzedaży	1 071 000	219 600	875 700
Costs and profits for the location in the Arkadia Shopping Centre / Koszty i zyski dla lokalizacji w C.H. Arkadia			
Total amount of operating costs / Koszty operacyjne razem	742 213	149 508	717 613
Result of operating activities / Wynik z działalności operacyjnej	328 787	70 092	158 087
Costs of financial activities / Koszty działalności finansowej	22 068	-	10 870
Gross profit / Zysk brutto	306 719	70 092	147 217
Income tax / Podatek dochodowy	58 227	13 317	27 973?
Net profit / Zysk netto	248 424	56 775	119 246
Costs and profits for the location at the Nowy Świat street / Koszty i zyski dla lokalizacji przy ul. Nowy Świat			
Total amount of operating costs / Koszty operacyjne razem	603 217	184 332	585 917
Result of operating activities / Wynik z działalności operacyjnej	467 783	35 268	289 783
Costs of financial activities / Koszty działalności finansowej	14 712	-	3 684
Gross profit / Zysk brutto	453 071	35 268	286 075
Income tax / Podatek dochodowy	86 083	6 701	54 359
Net profit / Zysk netto	366 988	28 567	231 740

Source: Own study.

Źródło: Opracowanie własne.

Services provided by cafés are characterised by the seasonal nature of demand. However, in the case of the café situated in the shopping centre such demand will be completely different in comparison to the street café. In the area at Nowy Świat street, the demand increases in the summer, and in the Arkadia Shopping

Usługi kawiarniane charakteryzują się sezonowością popytu. Sezonowość kawiarni w centrum handlowym będzie zupełnie inna niż tej przy ulicy. Na Nowym Świecie popyt zwiększa się latem, a w CH Arkadia na jesieni. Na podstawie średnich miesięcznych przychodów obliczono również wskaź-

Centre in the autumn. On the basis of average monthly revenues, two indicators were also calculated. The first one informs about the period when revenues will be higher than costs for the first time. The second one includes information about the period in which the return on the capital employed will occur. In all assumed business options, revenues exceed the costs in the first month. The shortest period of the return on investment will be achieved in the case of running the dealership So!Coffee both at the Arkadia Shopping Centre and at Nowy Świat street. The investor should take into account the longest period of return on investment by running the brand in the form of his own franchise café at the Arkadia Shopping Centre. Opening a café at the Nowy Świat street we can expect a return on investment from the first year. The return on the investment spent on own brand at the Arkadia Shopping Centre will take 19 months, and in the case of the franchise café it will last 15 months. The highest level of profit in the fifth year of operation will be reached by franchise café A. Blikle at the Nowy Świat street. High gross profit will also be generated by own brand café at this street. Tables 9 and 10 present forecasts of the sales revenues, operating costs related to business and gross profits incurred in the fifth year of café 's operation.

nik informujący o czasie, w którym po raz pierwszy przychody będą wyższe niż koszty oraz wskaźnik informujący o czasie, w którym nastąpi zwrot zainwestowanego kapitału. We wszystkich zakładanych opcjach biznesowych przychody już w pierwszym miesiącu przewyższają koszty. Najkrótszy okres zwrotu nakładów inwestycyjnych zostanie osiągnięty w przypadku prowadzenia agencji kawiarni So!Coffee zarówno w CH Arkadii jak i na Nowym Świecie. Najdłuższy okres zwrotu z inwestycji czeka inwestora przy prowadzeniu marki własnej kawiarni franczyzowej w CH Arkadia. Otwierając kawiarnię przy ul. Nowy Świat możemy liczyć na zwrot z inwestycji już w pierwszym roku. Zwrot nakładów zainwestowanych w markę własną w CH Arkadia potrwa 19 miesięcy, a w kawiarnię franczyzową 15 miesięcy. Najwyższy poziom zysku w piątym roku funkcjonowania osiągnie kawiarnia franczyzowa A. Blikle na ul. Nowy Świat. Wysoki zysk brutto zapewni także kawiarnia własna przy tej ulicy. Tabele 9 i 10 przedstawiają prognozy przychodów ze sprzedaży, koszty operacyjne działalności oraz zyski brutto poniesione w piątym roku funkcjonowania kawiarni.

Table 9. Forecasted revenues, costs and profits as well as return on capital expenditures in the fifth year of the operation of the café expressed in PLN

Tabela 9. Prognozowane przychody, koszty i zyski oraz zwrot nakładów inwestycyjnych w piątym roku funkcjonowania kawiarni w zł

Specification / Wyszczególnienie	Franchise A. Blikle / Franczyza A. Blikle	Dealership So!Coffee / Ajencja So!Coffee	Own brand / Własna marka
The location of a café at the Arkadia Shopping Centre / Lokalizacja kawiarni w CH Arkadia			
Revenues from sales / Przychody ze sprzedaży	1 159 285	237 702	1 064 419
Operating costs / Koszty operacyjne	742 213	149 508	717 613
Result on operating activities / Wynik na działalności operacyjnej	417 072	-	346 806
Costs of financial activities / Koszty z działalności finansowej	8 784	-	4 326
Gross profit / Zysk brutto	408 288	88 194	342 480
Forecasted profitability EBITDA / Prognozowana rentowność EBITDA	452 872	71 437	367 106
Location of a café at the Nowy Świat street / Lokalizacja kawiarni przy ul. Nowy Świat			
Revenues from sales / Przychody ze sprzedaży	1 159 285	237 700	1 064 419
Operating costs / Koszty operacyjne	603 217	184 332	585 917
Result on operating activities / Wynik na działalności operacyjnej	556 068	-	478 502
Costs of financial activities / Koszty z działalności finansowej	5 856	-	1 470
Gross profit / Zysk brutto	550 212	53 368	477 032
Forecasted profitability EBITDA / Prognozowana rentowność EBITDA	444 572	43 230	490 202

Source: own study.

Źródło: Opracowanie własne.

In the fifth year of operation, the highest operating profit before tax (EBIT) [Earnings Before Income Tax] can be expected by an investor who decided to run a franchise of café A. Blikle at the Nowy Świat

W piątym roku działalności najwyższego zysku operacyjnego przed opodatkowaniem (EBIT) może spodziewać się inwestor, który zdecydował się na prowadzenie franczyzy kawiarni A. Blikle przy ul.

street. However, if the depreciation cost will be deducted from the operating profit before tax, the achieved ratio indicates that the highest profitability (EBITDA) will reach own brand café at Nowy Świat street (table 9).

Nowy Świat. Jednak gdy od zysku operacyjnego przed opodatkowaniem odejmiemy koszt amortyzacji osiągnięty wskaźnik wskazuje, że najwyższą rentowność (EBITDA) osiągnie kawiarnia własna na Nowym Świecie (tabela 9).

Table 10. Forecasted 5-year return on sales indicators (ROS) expressed in %
Tabela 10. Prognozowane 5-letnie wskaźniki rentowności na sprzedaży ROS w %

Business model / Model biznesowy	1st year / rok 1	2nd year / rok 2	3rd year / rok 3	4th year / rok 4	5th year / rok 4
franchise A. Blikle The Arkadia Shopping Centre / franczyza A. Blikle Arkadia	23	25	26	27	29
franchise A. Blikle The Nowy Świat street / franczyza A. Blikle Nowy Świat	34	36	37	38	38
dealership So!Coffee The Arkadia Shopping Centre / ajencja So!Coffee Arkadia	26	27	28	29	30
dealership So!Coffee The Nowy Świat street / ajencja So!Coffee Nowy Świat	13	14	16	17	18
own brand The Arkadia Shopping Centre / marka własna Arkadia	17	17	20	23	26
own brand at The Nowy Świat street / marka własna Nowy Świat	26	29	32	34	36

Source: Own study.

Źródło: Opracowanie własne.

The highest return on sales (ROS), both in the first and the fifth year of operation, will be reached by the franchise café A. Blikle at the Nowy Świat Street (table 10). The second place will go to own brand café at the Nowy Świat Street. The highest efficiency of equity will be achieved by the commission agent So!Coffee. However, it should be remembered that in this case it does not involve the possibility to obtain the highest financial surplus. It depends to a large extent on the amount of equity invested, which varies in all cases. The highest rate of return on investment expenditure will also be achieved by the So!Coffee café. Its capital, however, is much lower than in the other cases.

Zarówno w pierwszym jak i piątym roku działalności najwyższą rentowność na sprzedaży (ROS) osiągnie kawiarnia franczyzy A. Blikle na ul. Nowy Świat (tabela 10). Na drugim miejscu znajdzie się kawiarnia własna na ul. Nowy Świat. Najwyższą efektywność kapitału własnego osiągnie natomiast agent So!Coffee. Należy jednak pamiętać, że w tym przypadku nie wiąże się to z możliwością uzyskania najwyższej nadwyżki finansowej. Uzależniona jest ona w dużym stopniu od kwoty zainwestowanego kapitału własnego, która we wszystkich przypadkach jest różna. Również najwyższą stopę zwrotu nakładów inwestycyjnych osiągnie agent So!Coffee. Jego kapitał jest jednak znacznie niższy niż w pozostałych przypadkach.

Conclusion

1. Among the cafés operating on the market, we distinguish network cafés that exist under one brand and individual units - independent cafés. The network outlets in Poland constitute 15% of the total number of cafés, and carry out 34% of sales on the market, the remaining 66% are carried out by independent branches. Recognition of the café brand determines to a large extent on the customer who visits it. Some choose a well-known and proven brand, others opt for individuality and avoid mass media. Cafés cease to be a place where only the need for caffeine is met. They are becoming more and more popular places for social and business meetings, therefore analysts assume the growth of both individual and network café market.
2. The business models available on the Polish cafeteria market give the investor a wide range of investment options that differ not only in organizational and legal terms but also in financial

Wnioski

1. Wśród kawiarni funkcjonujących na rynku wyróżniamy kawiarnie sieciowe, które występują pod jedną marką oraz pojedyncze jednostki – kawiarnie niezależne. Placówki sieciowe w Polsce stanowią 15% liczby kawiarni, a realizują 34% sprzedaży na rynku, pozostałe 66% realizują placówki niezależne. Rozpoznawalność marki kawiarni decyduje w znacznym stopniu o kliencie, który ją odwiedza. Jedni wybierają znaną i sprawdzoną markę, inni stawiają na indywidualność i unikają masowości. Kawiarnie przestają być miejscem, w którym jedynie zaspokajana jest potrzeba na kofeinę. Stają się coraz popularniejszymi miejscami do spotkań towarzyskich i biznesowych w związku z czym analitycy zakładają wzrost rynku, zarówno indywidualnego jak i sieciowego.
2. Dostępne na polskim rynku kawiarnianym modele prowadzenia biznesu dają inwestorowi szeroki wachlarz opcji inwestycyjnych, które różnią się

results. The choice of a business model depends on the investor's expectations, its propeness to risk and the location of the object. In the process of making investment decisions, it is necessary to know about the unit itself and about the environment and competition. An indispensable element in this type of investments is the creation of a good business plan based on real data and information coming from the market and a good selection of location.

3. When choosing a location in shopping centres, it should be taken into account that the network cafes will operate better and new brands should start from the premises located on the main streets. The investor's tendency to take risks is also important. Individuals who prefer lower but more reliable income from high profits and high risk should choose an agency. Choosing a franchise or a café model under own brand creates the possibility of higher profits, but these are ventures at high risk.
4. Many factors influence the company's financial results. The basic issue is selection of a business model and the adopted assortment of sales. The highest margins can be achieved by an investor deciding to work under his/her own brand. One can reach the margins on coffee even up to 80%. Also in this case, the investor has the largest impact on the sales structure. Opening cafés in a well-known chain, we will achieve lower margins on products, however, in the first year of activity we can count on higher profits due to more visitors. Creating a new brand requires much more commitment and positive marketing.
5. The structure of revenues and costs, as well as the level of investment outlays, apart from the business model, are strongly influenced by the location. When opening a franchise or own café in the Arkadia Shopping Centre, an entrepreneur has to take into account higher expenditures than in the case of a café at the Nowy Świat street by PLN 60 - 90 thousand. It will also not achieve return on investment in the first year of activity. The coffee shop at the Arkadia Shopping Centre is also more expensive to maintain than the one at the Nowy Świat street. If we run a café on the street, we can count on higher profits in the next few years. Both locations differ in seasonality of demand, at the Nowy Świat street it will be intensified in the summer, while in the Arkadia Shopping Centre in the autumn and winter. The owner of a street café can freely manage the opening hours and working hours of the café, which is not possible with the shopping centre. However, the investor bears a higher risk by opening a street café. This risk is not borne by the owner of the café in the shopping centre.
6. The format and manner in which the café will operate depends on the individual competences and preferences of the investor. It should be emphasized that success also depends on the investor's commitment, ambition and diligence.

od siebie nie tylko pod względem organizacyjno-prawnym ale również wynikami finansowymi. Wybór modelu biznesowego zależy od oczekiwań inwestora, jego skłonności do ryzyka oraz lokalizacji obiektu. W procesie podejmowania decyzji inwestycyjnych niezbędna jest wiedza o samej jednostce oraz o otoczeniu i konkurencji. Niezbędnym elementem przy inwestycjach tego typu jest stworzenie dobrego planu biznesowego opartego, na realnych danych i informacjach pochodzących z rynku oraz trafny wybór lokalizacji.

3. Przy wyborze lokalizacji w centrach handlowych należy uwzględnić to, że lepiej poradzą sobie kawiarnie sieciowe, nowe marki powinny natomiast zacząć od lokali znajdujących się przy głównych ulicach. Ważna jest również skłonność inwestora do ryzyka. Osoby, które od wysokich zysków i dużego ryzyka wolą niższe, ale pewniejsze dochody powinny wybrać agencję. Wybór modelu franczyzy lub kawiarni pod własną marką stwarza możliwość wyższych zysków, ale są to przedsięwzięcia zagrożone wysokim ryzykiem.
4. Na wyniki finansowe firmy wpływ ma szereg czynników. Kwestią podstawową jest wybór modelu biznesowego i przyjęty asortyment sprzedaży. Najwyższe marże może osiągnąć inwestor decydujący się na własną markę. Na kawie może on osiągnąć marże w wysokości nawet 80%. Również w tym przypadku inwestor ma największy wpływ na strukturę sprzedaży. Otwierając kawiarnie w znanej sieci osiągniemy niższe marże na produktach, jednak możemy w pierwszym roku działalności liczyć na wyższe zyski w związku z większą liczbą odwiedzających. Stworzenie nowej marki wymaga dużo większego zaangażowania i pozytywnego marketingu.
5. Na strukturę przychodów i kosztów oraz na wysokość nakładów inwestycyjnych oprócz modelu prowadzenia działalności duży wpływ ma lokalizacja. Otwierając kawiarnię franczyzową lub własną w C.H. Arkadia przedsiębiorca musi liczyć się z nakładami wyższymi niż w przypadku kawiarni przy ul. Nowy Świat o 60 - 90 tys. zł. Nie osiągnie on również zwrotu z inwestycji w pierwszym roku działalności. Kawiarnia w C.H. Arkadia jest również droższa w utrzymaniu niż ta przy, ul. Nowy Świat. Prowadząc kawiarnię przy ulicy możemy liczyć na wyższe zyski w perspektywie kilkuletniej. Obie lokalizacje różnią się sezonowością popytu, przy ul. Nowy Świat wzmożony ruch będzie latem, natomiast w CH Arkadia jesienią i zimą. Właściciel kawiarni prowadzonej przy ulicy może swobodnie zarządzać godzinami otwarcia i czasu pracy kawiarni, czego nie umożliwia centrum handlowe. Inwestor ponosi jednak wyższe ryzyko otwierając kawiarnię przy ulicy. Tego ryzyka nie ponosi właściciel kawiarni w centrum handlowym.
6. Format i sposób, w jakim będzie działała kawiarnia zależy od indywidualnych kompetencji i preferencji inwestora. Należy podkreślić fakt, że również sukces zależy od jego zaangażowania, ambicji i pracowitości.

References/ Literatura:

1. Bartkowicz J. (2015), *Wybrane zachowania konsumentów na rynku kawy naturalnej*. Handel Wewnętrzny, 2(345), s. 45-57.
2. Bednarski L. (2011), *Analiza ekonomiczno-finansowa przedsiębiorstw*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
3. Cieślak J. (2006), *Przedsiębiorczość dla ambitnych. Jak uruchomić własny biznes*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
4. Dobrołowicz W. (2012), *Inteligencja intuicyjna a sukces w biznesie*. Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 114, s. 115-125.
5. Gabrusewicz W. (2005), *Podstawy analizy finansowej*. PWE, Warszawa.
6. Gabrusewicz W. (2014), *Analiza finansowa przedsiębiorstwa teoria i zastosowanie*. PWE, Warszawa.
7. Kraśnicka T. (2002), *Koncepcja rozwoju przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej*. Prace Naukowe – Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego, Katowice 2007
8. Łukasik G. (2006), *Analiza Finansowa w procesie decyzyjnym współczesnego przedsiębiorstwa*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.
9. Matusiak K. B., Mażewska M. (2005), *Pierwsza praca - pierwszy biznes, vademecum przedsiębiorczości*. Biblioteka Rynku Pracy, MGiP Warszawa.
10. Matusiak K. B. (2006), *Rozwój systemów wsparcia przedsiębiorczości - przesłanki, polityka i instytucje*. Wydawnictwo ITE-PIB Łódź.
11. Matusiak K. (2007), *Systemy wsparcia przedsiębiorczości i procesów innowacyjnych*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Nr 453, Ekonomiczne problemy usług, s. 145-154.
12. Mućko P., Sokół A. (2011), *Jak założyć i prowadzić własną firmę*. Wydawnictwo CeDeWU, Warszawa.
13. Skrzypek T. (2009), *Biznesplan. Model najlepszych praktyk*. Wydawnictwo Poltext.
14. Sierpińska M., Jachna T. (2004), *Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
15. Stawicka M. (2009), *Franczyza - droga do sukcesu*. Helion, Gliwice.
16. Penc J. (2005), *Sztuka Skutecznego Zarządzania*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków.
17. Raport handlowy (2015), *Krajobraz centrum Warszawy. Główne ulice handlowe miasta Colliers International*, listopad 2015.
18. Raport PMR 2015 (2015), *Rynek HoReCa w Polsce 2015 - Prognozy rozwoju na lata 2015-2020*, kwiecień.
19. Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług, art. 113 (The Act of March 11, 2004 about tax on goods and services, art. 113.)
20. Ustawa z dnia 22 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, art. 22 (The Act of July 22, 2004 about the freedom of economic activity, art. 22.)
21. Wach K. (2005), *Jak założyć własną firmę w Polsce*. Wyd. Instytut Wspierania Przedsiębiorczości, Kraków.
22. Walczak M. (1998), *Prospektywna analiza finansowa przedsiębiorstwa*. PWE, Warszawa.
23. Ziółkowska K. (2016), *Analiza Finansowa ex-ante jako podstawa podjęcia decyzji inwestycyjnych w sektorze usług kawiarniarnych*. Maszynopis SGGW Warszawa.
24. Żaro Z., Sasin P. (2005), *Jak założyć i prowadzić własną firmę. Poradnik dla przedsiębiorców rozpoczynających lub kontynuujących działalność gospodarczą według nowych przepisów prawnych*. Wydawnictwo Sigma, Skierniewice.

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

INSTITUTIONAL AND SYSTEMIC DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF BUSINESS ENTITIES IN THE MARKET OF ACCOMMODATION AND CATERING SERVICES

INSTYTUCJONALNO-SYSTEMOWE UWARUNKOWANIA ROZWOJU PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH NA RYNKU USŁUG NOCLEGOWYCH I GASTRONOMICZNYCH

Marek Kuźmicki^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Kuźmicki M. (2018), *Institutional and systemic determinants of the development of business entities in the market of accommodation and catering services/ Instytucjonalno-systemowe uwarunkowania rozwoju podmiotów gospodarczych na rynku usług noclegowych i gastronomicznych*. Economic and Regional Studies, Vol. 11, No. 1, pp. 109-117. <https://doi.org/10.29316/ers-seir.2018.08>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: H3, H32

Submitted:
June 2017

Accepted:
September 2017

Tables: 4
Figures: 0
References: 13

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: H3, H32

Zgłoszony:
Czerwiec 2017

Zaakceptowany:
Wrzesień 2017

Tabele: 4
Rysunki: 0
Literatura: 13

Summary

Subject and purpose of work: The aim of this article is to determine the influence of the institutional and systemic environment on the development of enterprises providing accommodation and catering services in Lublin province.

Materials and Methods: The direct questionnaire and computer-assisted method of data collection CAWI were used to carry out research.

Results: The research conducted in 2007 and 2013 shows that there was a positive change in the institutional and systemic environment, with improved access to capital and EU aid programs, along with government policy, local government policy and promotion, as well as tourism and business development organizations.

Conclusions: Entrepreneurs expect greater involvement of the state in activities that encourage the increase of the competitiveness of enterprises. The issue of simplifying the tax system and reducing the existing taxes is particularly important.

Keywords: company, accommodation and catering services, development, institutional and systemic environment

Streszczenie

Przedmiot i cele pracy: Celem artykułu jest określenie wpływu otoczenia instytucjonalno-systemowego na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne na obszarze województwa lubelskiego.

Materiały i metody: Do realizacji badań wykorzystano ankietę bezpośrednią oraz metodę wspomaganego komputerowo wywiadu CAWI.

Wyniki: Przeprowadzone w 2007 i 2013 roku badania wskazują, że w otoczeniu instytucjonalno-systemowym doszło do pozytywnych zmian związanych z poprawą dostępności do kapitału i programów pomocowych UE, polityką rządu, polityką i promocją samorządów, działalnością organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości.

Wnioski: Przedsiębiorcy oczekują większego zaangażowania państwa w działania inspirujące wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw. Szczególnie istotna wydaje się kwestia uproszczenia systemu podatkowego oraz obniżenia obowiązujących podatków.

Słowa kluczowe: przedsiębiorstwo, usługi noclegowe i gastronomiczne, rozwój, otoczenie instytucjonalno-systemowe

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr Marek Kuźmicki (ORCID 0000-0002-0581-9600); Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, Polska; tel: +48 83 344-99-05; e-mail: m.kuzmicki@dydaktyka.pswb.p.l

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2016: 92,91; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2016: 92,91; Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Marek Kuźmicki. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

Small and medium-sized companies are usually seen as an important part of economy. Even in the era of globalisation, fusions and mergers, their social and economic importance is not negated (Safin 2012, p. 7). One of the basic management problems and the topic of scientific and practical investigation is the identification of the sources of business success (Frejtag-Mika et al. 2015, p. 11).

With the development of market economy, the dependence of small and medium-sized companies on the impact of environmental factors increases. The environment, as well as the company, is a certain system, and like every system it consists of different elements and mutual, often very complicated, relations between them. The essential characteristic of the environment is its instability, turbulence (Krupski 2005, p. 15). High variability and uncertainty of the environment put any company in a very difficult position. It needs to adjust quickly to changes, which is the prerequisite for the survival of the company. On the other hand, the variability of the environment creates great opportunities for an enterprise, if it is able to introduce changes to its operations faster than its competitors (Sudol 2002, p. 66).

In a market economy, the activity scope of small and medium-sized companies results from the configuration of environment variables (Drab-Kurowska Sokół, 2010, p. 99). The ability to maintain, and even increase the market share is a derivative of both microeconomic and macroeconomic determining factors (Filipiak, Ruszała 2009, p. 46). Skillful use of market opportunities and avoidance of external threats requires continuous monitoring of phenomena and specific tendencies related to the shaping of a given company environment (Skowronek-Mielczarek 2013, p. 28)

The purpose of the article is to determine the impact of the institutional¹ and systemic² environment on the development of companies³

¹ Institutional surrounding is created by institutions and organisations that shape the conditions of companies' functioning at the regional and (or) local level; M. Angowski, *Wpływ otoczenia na rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich*, ed. Agricultural Academy in Lublin, Lublin 2005, p. 15; Among institutions functioning in the environment of enterprises, we can distinguish: state and self-government administration institution, banks, informational and training institution, promotional and trade institutions, chambers and economic associations, centres of business support and business incubators, agencies and foundations of regional and local development; G. Sobczyk (Editor), *Funkcjonowanie małych firm w warunkach zmian systemowych*, ed. Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Lublin 1995, p. 11.

² The systemic environment of enterprises can be identified with their administrative and legal environment. It is related to the conditions that determine the economic system of the state. The conditions include acts and other laws and regulations which determine: the attractiveness of management and investment in various economic sectors (including tax and customs regulations), freedom of economic decision-making, competition rules, obligations of companies towards buyers; J. Mazur, A. Sznajder, *Marketingowa orientacja przedsiębiorstwa*, Wyższa Szkoła Handlu i Prawa w Warszawie, Warsaw 1998, p. 30.

³ Enterprise development was understood as all kinds of changes taking place in companies, which improve their effectiveness and market position. Achieved financial result, operating margin, dynamic of sales revenue, accounting liquidity, assets value, employment level, and investment activity were taken as the measure of the enterprise development.

Wstęp

Małe i średnie przedsiębiorstwa zazwyczaj postrzegane są jako istotny element gospodarki. Nawet w epoce globalizacji, fuzji i połączeń nie neguje się ich społecznego oraz ekonomicznego znaczenia (Safin 2012, s. 7). Jednym z podstawowych problemów zarządzania oraz przedmiotem dociekań naukowych i praktycznych jest identyfikacja źródeł sukcesu przedsiębiorstw (Frejtag-Mika i in. 2015, s. 11).

W miarę rozwoju gospodarki rynkowej zwiększa się zależność małych i średnich przedsiębiorstw od oddziaływania czynników otoczenia. Otoczenie, podobnie jak przedsiębiorstwo, jest pewnym systemem i jak każdy system składa się z różnych elementów oraz wzajemnych, często wielce skomplikowanych powiązań, relacji między tymi elementami. Podstawową cechą otoczenia jest jego niestabilność, turbulencja (Krupski 2005, s. 15). Duża zmienność, niepewność otoczenia stawia przedsiębiorstwo w bardzo trudnych warunkach. Musi się ono szybko dostosowywać do zmian, co jest wręcz warunkiem przetrwania przedsiębiorstwa. Z drugiej jednak strony zmienność otoczenia stwarza przedsiębiorstwu duże szanse, jeśli potrafi ono wprowadzić w swoim działaniu zmiany szybciej niż jego konkurenci (Sudol 2002, s. 66).

W gospodarce rynkowej zakres działalności małych oraz średnich przedsiębiorstw jest konfiguracją zmiennych otoczenia (Drab-Kurowska, Sokół 2010, s. 99). Umiejętność utrzymania, a nawet powiększenia udziału w rynku jest pochodną zarówno uwarunkowań mikroekonomicznych, jak i czynników makroekonomicznych (Filipiak, Ruszała 2009, s. 46). Umiejętne wykorzystanie okazji rynkowych oraz omijanie zewnętrznych zagrożeń wymaga ciągłego monitorowania zjawisk i określonych tendencji związanych z kształtowaniem się otoczenia danego przedsiębiorstwa (Skowronek-Mielczarek 2013, s. 28).

Celem artykułu jest określenie wpływu otoczenia instytucjonalno¹ - systemowego² na rozwój przedsiębiorstw³ świadczących usługi noclegowe i gastrono-

¹ Otoczenie instytucjonalne tworzą instytucje i organizacje kształtujące warunki funkcjonowania przedsiębiorstw na szczeblu regionalnym i (lub) lokalnym; M. Angowski, *Wpływ otoczenia na rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich*, Wyd. Akademii Rolniczej w Lublinie, Lublin 2005, s. 15; Wśród instytucji funkcjonujących w otoczeniu przedsiębiorstw można wyróżnić: instytucje administracji państwowej i samorządowej, banki, instytucje informacyjno-szkoleniowe, instytucje promocyjno-handlowe, izby i stowarzyszenia gospodarcze, centra wspierania biznesu i inkubatory przedsiębiorczości, agencje i fundacje rozwoju regionalnego i lokalnego; G. Sobczyk (red.), *Funkcjonowanie małych firm w warunkach zmian systemowych*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin 1995, s. 11.

² Otoczenie systemowe przedsiębiorstw można uośmamić z ich otoczeniem administracyjno-prawnym. Jest ono związane z uwarunkowaniami, które współokreślają gospodarczy ustroj państwa. Składają się nań ustawy oraz inne przepisy i normy, które decydują o: atrakcyjności gospodarowania i inwestowania w różne dziedziny gospodarki (m.in. przepisy podatkowe i celne), swobodzie podejmowania decyzji gospodarczych, zasadach konkurencji, zobowiązaniach firm wobec nabywców; J. Mazur, A. Sznajder, *Marketingowa orientacja przedsiębiorstwa*, Wyższa Szkoła Handlu i Prawa w Warszawie, Warszawa 1998, s. 30.

³ Pod pojęciem rozwoju przedsiębiorstw rozumiano wszelkiego rodzaju zmiany dokonujące się w przedsiębiorstwach, powodujące poprawę ich efektywności działania i pozycji rynkowej. Za mierniki rozwoju przedsiębiorstw przyjęto: uzyskiwany wynik finansowy, wskaźnik rentowności sprzedaży, dynamikę przychodów ze sprzedaży, płynność finansową, wartość posiadanych aktywów, poziom zatrudnienia, aktywność inwestycyjną.

that provide accommodation and catering services in Lublin province. The article also offers an opportunity to obtain entrepreneurs' opinions on the desired changes in the abovementioned environment of economic entities. Attaining the goal of this study will rely on the comparative analysis of the author's findings in 2007 and 2013.

Methodology of research

The method of two-stage random sampling was applied in order to determine the research sample. The first step in the selection of the research sample entailed the determination of the test area. It was divided into: area 1 - cities: Lublin, Zamość, area 2 - cities: Biała Podlaska, Chełm, area 3 - counties: janowski, łukowski, opolski, parczewski, tomaszowski, area 4 - counties: puławski, włodawski. The spatial scope of the research was established with the use of the Quick Cluster method. Clusters (groups of counties) were determined on the basis of indicators⁴ characterising the quantitative development of accommodation and catering base and the use of accommodation base in Lublin province.

The research sample contained randomly selected restaurants, bars, cafeterias, small catering outlets, hotels, motels, other hotel facilities, resorts, recreational and training centres, recreational and sport centres, youth hostels, youth school hostels. The sampling frame was formed by the addresses of accommodation and catering facilities purchased from the Province Statistical Office in Lublin.

In the research conducted in the third quarter of 2007, a direct survey addressed to business owners was used. The research sample size was 281 business entities, of which 222 were catering companies, 48 - entities offering both accommodation and catering services, 11 - accommodation companies. In April and May 2013, the research in the same region on the sample of 317 entities (of which 247 provide catering services, 47 provide accommodation and catering services, and 24 provide accommodation services) was conducted with the use of the Computer - Assisted Web Interview.

The research results

During the research, respondents had an opportunity to assess the most important determinants of the institutional and systemic environment as a determinant of their business development. In 2013, the percentage of respondents who rated the existing tax system as unfavourable increased significantly in comparison to 2007 (26.12% and 48.26%). At the same time, the percentage of respondents who rated it as favourable decreased

⁴ Among other things, indicators of Baretje, Defert and Charvat were used; See: T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warsaw 2002, p. 23-25.

miczne na obszarze województwa lubelskiego. Artykuł daje także możliwość poznania opinii przedsiębiorców w zakresie pożądaných zmian we wspomnianym wyżej obszarze otoczenia analizowanych podmiotów gospodarczych. Realizacja celu opracowania będzie opierać się na analizie porównawczej wyników badań autora zrealizowanych w 2007 oraz 2013 roku.

Metodyka badań

W celu określenia próby badawczej wykorzystano metodę doboru losowego, dwustopniowego. Pierwszy etap doboru próby badawczej wiązał się z określeniem obszaru badań. Został on podzielony na: obszar 1 - miasta: Lublin, Zamość, obszar 2 - miasta: Biała Podlaska, Chełm, obszar 3 - powiaty: janowski, łukowski, opolski, parczewski, tomaszowski, obszar 4 - powiaty: puławski, włodawski. Zakres przestrzeny badań ustalono wykorzystując analizę skupień metodą k-średnich (Quick Cluster). Skupienia (grupy powiatów) zostały określone na podstawie wskaźników⁴ charakteryzujących ilościowy rozwój bazy noclegowej i gastronomicznej oraz wykorzystanie bazy noclegowej na obszarze województwa lubelskiego.

W próbie badawczej znalazły się dobrane losowo restauracje, bary, stołówki, punkty gastronomiczne, hotele, motele, inne obiekty hotelowe, ośrodki wczasowe, ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe, ośrodki rekreacyjno-sportowe, schroniska młodzieżowe, szkolne schroniska młodzieżowe. Operat stanowiły adresy przedsiębiorstw noclegowych i gastronomicznych zakupione w Wojewódzkim Urzędzie Statystycznym w Lublinie.

W badaniach zrealizowanych w trzecim kwartale 2007 roku wykorzystano ankietę bezpośrednią, która była adresowana do właścicieli przedsiębiorstw. Liczebność próby badawczej wyniosła 281 podmiotów gospodarczych, z czego 222 stanowiły przedsiębiorstwa gastronomiczne, 48 - podmioty świadczące jednocześnie usługi noclegowe i gastronomiczne, 11 - przedsiębiorstwa noclegowe. W kwietniu i maju 2013 roku na tym samym terenie badania na próbie 317 podmiotów gospodarczych (w tym 247 świadczących usługi gastronomiczne, 46 świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne oraz 24 świadczących usługi noclegowe) przeprowadzono metodą wspomaganego komputerowo wywiadu CAWI (ang. Computer - Assisted Web Interview).

Wyniki badań

W trakcie badań respondenci mieli możliwość oceny najważniejszych uwarunkowań otoczenia instytucjonalno-systemowego jako determinant rozwoju swoich przedsiębiorstw. W roku 2013 względem 2007 znacznie zwiększył się odsetek badanych, którzy ocenili istniejący system podatkowy jako niesprzyjający (26,12% i 48,26%). Jednocześnie znacząco zmniejszył się odsetek respondentów, którzy ocenili go jako sprzyjający (27,24% i 4,42%). Częściej negatywnie

⁴ M. in. wykorzystano wskaźniki Baretje'a, Deferta i Charvata; Zob. T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa 2002, s. 23-25.

significantly (27.24% and 4.42%). The government policy was assessed negatively more often (45.11% and 51.74%). The group of entrepreneurs who critically evaluated other aspects of the institutional and systemic environment was noticeably reduced. In 2007, 53.36% of the respondents considered the availability of capital as an unfavourable factor for business development. In 2013, the percentage of respondents with this opinion decreased to 35.96%. A similar tendency can be observed in the evaluation of the implemented self-government policy (44.78% and 20.19%), promotion of municipality, district (38.66% and 10.09%), EU assistance programs (25.65% and 3.79%), and aid of organisations supporting the development of tourism and entrepreneurship (45.35% and 1.26%). In the case of the last three factors, the percentage of entrepreneurs who rated them as favourable increased significantly. In 2013, a group of respondents who assessed all of the abovementioned institutional and systemic conditions, except for the assessment of tax system, as neither favourable nor unfavourable, was also significantly higher than in 2007. The results of research are presented in Table 1.

oceniano politykę rządu (45,11% i 51,74%). Zauważalnie zmniejszyła się grupa przedsiębiorców, którzy krytycznie oceniali inne uwarunkowania otoczenia instytucjonalno-systemowego. Za czynnik niesprzyjający rozwojowi przedsiębiorstw w 2007 roku 53,36 % badanych uznało dostępność kapitału. W 2013 roku uczyniło to już 35,96% respondentów. Podobną tendencję można zauważyć przy ocenie realizowanej polityki samorządu (44,78% i 20,19%), promocji gminy, powiatu (38,66% i 10,09%), programach pomocowych UE (25,65% i 3,79%) oraz pomocy organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości (45,35% i 1,26%). W przypadku trzech ostatnich czynników znacznie zwiększył się odsetek przedsiębiorców, którzy ocenili je jako sprzyjające. W roku 2013 względem roku 2007 wyraźnie zwiększyła się także grupa badanych, którzy ocenili wszystkie wspomniane wyżej uwarunkowania instytucjonalno-systemowe, z wyjątkiem systemu podatkowego jako ani sprzyjające, ani niesprzyjające. Wyniki badań przedstawia tabela 1.

Table 1. Assessment of the current impact of factors connected with institutional – systemic environment on the development of enterprises providing accommodation and gastronomic services - the structure of responses

Tabela 1. Ocena obecnego wpływu czynników związanych z otoczeniem instytucjonalno-systemowym na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne - struktura odpowiedzi

Factors influencing the development of enterprises providing accommodation and gastronomic services/ Czynniki wpływające na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne	Impact of factors (%) / Wpływ czynników (%)									
	strongly unfavourable / zdecydowanie niesprzyjający		unfavourable / niesprzyjający		neither favourable nor unfavourable / ani sprzyjający, ani niesprzyjający		favourable / sprzyjający		strongly favourable / zdecydowanie sprzyjający	
	2007	2013	2007	2013	2007	2013	2007	2013	2007	2013
Tax system / System podatkowy	6,34	18,30	26,12	48,26	38,06	29,02	27,24	4,42	2,24	0,00
Capital availability / Dostępność kapitału	19,03	5,99	53,36	35,96	19,40	51,74	7,09	6,31	1,12	0,00
Appropriate government policy / Odpowiednia polityka rządu	31,58	17,98	45,11	51,74	18,05	29,65	4,14	0,63	1,12	0,00
Appropriate local government policy / Odpowiednia polityka samorządu	22,01	10,09	44,78	20,19	23,51	69,09	7,09	0,63	2,61	0,00
Promotion of commune, district / Promocja gminy, powiatu	15,61	11,04	38,66	10,09	27,51	54,26	13,38	24,29	4,84	0,32
UE aid programs / Programy pomocowe UE	5,95	4,73	25,65	3,79	40,52	58,04	21,56	30,91	6,32	2,53
Aid from organizations supporting the development of tourism and entrepreneurship / Pomoc organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości	7,43	4,10	45,35	1,26	36,43	60,25	8,92	32,18	1,87	2,21

Source: study based on own research.

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

During the research, the entrepreneurs were able to evaluate the institutional and systemic determining factors of their economic development in the ordinal scale of 1 - 5, where: 1 - the influence of the factor was strongly unfavourable, 5 - the influence of the factor was strongly favourable. The help of organisations

W czasie badań przedsiębiorcy mogli ocenić instytucjonalno-systemowe uwarunkowania rozwoju swoich podmiotów gospodarczych w skali porządkowej 1 - 5, gdzie: 1 - wpływ czynnika zdecydowanie niesprzyjający, 5 - wpływ czynnika zdecydowanie sprzyjający. Wysoko została oceniona pomoc or-

supporting tourism and entrepreneurship (2.52 points and 3.27 points) and the possibility of using the European Union aid programs (2.97 points and 3.22 points) were highly rated. In 2013, in comparison to 2007, the respondents more critically assessed the functioning tax system (2.93 points and 2.20 points). The conditions considered during the research were found to be more favourable in 2013 than in 2007. In their evaluations for two time periods, also considering the specific areas of the research, major statistical differences can be seen. In table 2, presenting the research results with "a, b, c, d, e" symbols, the major statistical difference between the pair of means for a given factor in 2007 and 2013 with a significance level less than 0.05 was marked. Major statistical differences at the level of individual research areas as well as at the total level were determined with the use of Mann-Whitney U test.

organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości (2,52 pkt i 3,27 pkt) oraz możliwość korzystania z programów pomocowych Unii Europejskiej (2,97 pkt i 3,22 pkt). W roku 2013 w porównaniu do 2007 roku respondenci krytyczniej ocenili funkcjonujący system podatkowy (2,93 pkt i 2,20 pkt). Uwarunkowania uwzględnione w trakcie badania zostały uznane za bardziej sprzyjające w roku 2013 w porównaniu do roku 2007. W ich ocenach dla dwóch okresów czasowych, także biorąc pod uwagę wyszczególnione obszary badań, istnieją istotne statystycznie różnice. W tabeli 2 prezentującej wyniki badań symbolami „a,b,c,d,e” oznaczono istotną statystycznie różnicę pomiędzy parą średnich dla określonego czynnika w latach 2007 i 2013 przy poziomie istotności mniejszym niż 0,05. Istotne statystycznie różnice na poziomie poszczególnych obszarów badania oraz na poziomie sumarycznych określono przy wykorzystaniu testu U Manna-Whitneya.

Table 2. Assessment of the current impact of factors connected with institutional- systemic environment on the development of enterprises providing accommodation and gastronomic services

Tabela 2. Ocena obecnego wpływu czynników związanych z otoczeniem instytucjonalno-systemowym na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne

Factors influencing the development of enterprises providing accommodation and gastronomic services / Czynniki wpływające na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne	Area / Obszar *								Total / Ogół	
	1		2		3		4		2007	2013
	2007	2013	2007	2013	2007	2013	2007	2013		
Tax system / System podatkowy	3,00 ^a	2,58 ^a	3,24	2,41	2,76 ^c	2,01 ^c	3,13 ^d	2,14 ^d	2,93 ^e	2,20 ^e
Capital availability / Dostępność kapitału	2,30 ^a	2,76 ^a	2,52	2,86	2,10 ^c	2,48 ^c	2,06 ^d	2,55 ^d	2,18 ^e	2,59 ^e
Appropriate government policy / Odpowiednia polityka rządu	2,28	2,50	2,60 ^b	1,86 ^b	1,79 ^c	2,05 ^c	1,75	1,96	1,98 ^e	2,13 ^e
Appropriate local government policy / Odpowiednia polityka samorządu	2,57	2,59	2,80	2,55	1,98 ^c	2,63 ^c	2,16 ^d	2,55 ^d	2,24 ^e	2,60 ^e
Promotion of commune, district / Promocja gminy, powiatu	2,95	2,68	2,75	2,59	2,28 ^c	3,05 ^c	2,47 ^d	3,00 ^d	2,53 ^e	2,92 ^e
UE aid programs / Programy pomocowe UE	3,27	3,16	3,24	3,18	2,81 ^c	3,26 ^c	2,80 ^d	3,24 ^d	2,97 ^e	3,22 ^e
Aid from organisations supporting the development of tourism and entrepreneurship / Pomoc organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości	2,86	3,00	2,80	3,23	2,37 ^c	3,35 ^c	2,31 ^d	3,43 ^d	2,52 ^e	3,27 ^e

* 1 – cities / miasta: Lublin, Zamość; 2 – cities / miasta: Biała Podlaska, Chełm; 3 – districts of / powiaty: janowski, łukowski, opolski, parczewski, tomaszowski; 4 – districts of / powiaty: puławski, włodawski;

The numbers correspond to scale values 1-5, where / liczby odpowiadają wartościom skali 1-5, gdzie: 1 – strongly unfavourable factor / wpływ czynnika zdecydowanie niesprzyjający, 5 – strongly favorable factor / wpływ czynnika zdecydowanie sprzyjający

a,b,c,d,e – indicates a significant difference between a pair of means for a particular factor in the years 2007 and 2013 ($p < 0.05$) / wskazuje na istotną różnicę pomiędzy parą średnich dla określonego czynnika w latach 2007 i 2013 ($p < 0,05$)

Source: see tab. 1.

Źródło: jak w tab. 1.

The research results showed that in 2013 the percentage of entrepreneurs, who in large (40.36% and 58.99%) and very large extend (16.73% and 21.44%) feel the need for change in the tax system increased in comparison to 2007. The proportion of respondents who in large (40.00 and 26.18%) and very large extend (36.79% and 5.05) feel the need

Wyniki badań wykazały, że w roku 2013 w odniesieniu do roku 2007 zwiększyła się grupa przedsiębiorców, która w stopniu dużym (40,36% i 58,99%) i bardzo dużym (16,73% i 21,44%) odczuwa potrzebę zmiany systemu podatkowego. Zmniejszył się odsetek respondentów, którzy w stopniu dużym (40,00 i 26,18%) i bardzo dużym (36,79% i 5,05) odczuwa-

for more active promotional actions of municipalities and districts. Fewer respondents expect further EU aid programs in large (41.45 and 14.51) and very large extend (20.37% and 3.79%). In 2013, in comparison to 2007, less entrepreneurs rely on the help of organisations supporting the development of tourism and entrepreneurship in large (48.35 and 20.82) and very large extend (24.54% and 3.79%). The results of research are presented in Table 3.

ją potrzebę aktywniejszych działań promocyjnych gminy i powiatu. Mniej badanych oczekuje w stopniu dużym (41,45 i 14,51) oraz bardzo dużym (20,37% i 3,79%) na kolejne programy pomocowe Unii Europejskiej. W roku 2013 w porównaniu do roku 2007 mniej przedsiębiorców liczy w stopniu dużym (48,35 i 20,82) i bardzo dużym (24,54% i 3,79%) na pomoc organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości. Wyniki badań przedstawia tabela 3.

Table 3. Evaluation of the need for changes in institutional and systemic conditions for the development of enterprises providing accommodation and catering services - the structure of answers

Tabela 3. Ocena potrzeby zmian instytucjonalno-systemowych uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne - struktura odpowiedzi

Factors influencing the development of enterprises providing accommodation and gastronomic services / Czynniki wpływające na rozwój przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne	Need for a change (%) / Potrzeba zmiany (%)									
	no / brak		little / mała		neither little nor big / ani mała, ani duża		big / duża		very big / bardzo duża	
	2007	2013	2007	2013	2007	2013	2007	2013	2007	2013
Tax system / System podatkowy	6.91	0.95	12.73	0.95	23.27	17.67	40.36	58.99	16.73	21.44
Capital availability / Dostępność kapitału	3.64	0.32	4.73	0.32	9.09	36.59	37.82	50.47	44.72	12.30
Appropriate government policy / Odpowiednia polityka rządu	2.88	0.32	3.60	0.63	11.87	16.72	33.09	59.94	48.56	22.39
Appropriate local government policy / Odpowiednia polityka samorządu/	1.81	0.32	3.99	0.32	14.86	52.05	40.22	39,75	39.12	7.56
Promotion of commune, district / Promocja gminy, powiatu	2.14	2.84	6.43	0.63	14.64	65.30	40.00	26.18	36.79	5.05
UE aid programs / Programy pomocowe UE	3.27	18.30	9.09	10.09	25.82	53.31	41.45	14.51	20.37	3.79
Aid from organisations supporting the development of tourism and entrepreneurship / Pomoc organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości	1.1	9.46	3.3	3.47	22.71	62.46	48.35	20.82	24.54	3.79

Source: see Table 1.

Źródło: jak w tab. 1.

The respondents assessed the need for a change of the institutional and systemic determining factors of the development of their business entities on a scale of 1 to 5, where 1 - no need for change, 5 - very high need for change. Noteworthy is the reduction of the need for changes in the activities of intermediary institutions in distributing EU funds addressed to entrepreneurs. This factor was assessed in 2007 at 3.67 points and in 2013 it was only at 2.75 points. This may indicate an increase in the use of EU assistance programs over the next 6 years and also more effective functioning of intermediary institutions. Entrepreneurs in 2013 have felt a great need for change in the tax system (3.99 points). The need for changing it was stronger than 6 years earlier (3.47 points). Participants of the research felt less need for a change in the remaining conditions in the institutional and systemic environment in 2013 than in 2007, which may have resulted from a more effective collaboration between business entities and units of the institutional environment. There are statistically significant differences in the evaluation of the examined factors

Respondenci ocenili potrzebę zmian instytucjonalno-systemowych uwarunkowań rozwoju swoich podmiotów gospodarczych w skali porządkowej 1 - 5, gdzie 1 - brak potrzeby zmiany, 5 - bardzo duża potrzeba zmiany. Na uwagę zasługuje zmniejszenie potrzeby zmian w działaniach instytucji pośredniczących w dystrybuowaniu funduszy unijnych adresowanych do przedsiębiorców. Czynniki ten został oceniony w 2007 roku na 3,67 punktu, a w roku 2013 już tylko na 2,75 punktu. Może to wskazywać na zwiększenie stopnia wykorzystania programów pomocowych z UE w ciągu 6 lat, a także na skuteczniejsze funkcjonowanie instytucji pośredniczących. Przedsiębiorcy w 2013 roku odczuwali dużą potrzebę zmiany systemu podatkowego (3,99 pkt). Chęć jego zmiany była silniejsza niż 6 lat wcześniej (3,47 pkt). Uczestnicy badania odczuwali mniejszą chęć zmiany pozostałych uwarunkowań otoczenia instytucjonalno-systemowego w roku 2013 niż w roku 2007, co może wynikać z efektywniejszej współpracy podmiotów gospodarczych z jednostkami otoczenia instytucjonalnego. W ocenach badanych czynników,

in the two periods of time. They also occur in the case of comparisons between the isolated research areas. The results of the research are presented in Table 4.

w dwóch okresach czasowych istnieją istotne statystycznie różnice. Występują one także w przypadku porównań między wyodrębnionymi obszarami badań. Wyniki badań prezentuje tabela 4.

Table 4. Evaluation of the need for changes in the institutional and systemic conditions for the development of enterprises providing accommodation and gastronomic services

Tabela 4. Ocena potrzeby zmian instytucjonalno-systemowych uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne

Factors influencing the development of enterprises providing accommodation and gastronomic services	Area								Total	
	1		2		3		4			
	2007	2013	2007	2013	2007	2013	2007	2013	2007	2013
Tax system / System podatkowy	3.89	3.86	3.52	4.32	3.31 ^c	4.08 ^c	3.23 ^d	3.75 ^d	3.47 ^e	3.99 ^e
Capital availability / Dostępność kapitału	4.38 ^a	3.71 ^a	3.91	3.73	4.06 ^c	3.77 ^c	4.15 ^d	3.69 ^d	4.15 ^e	3.74 ^e
Appropriate government policy / Odpowiednia polityka rządu	4.13 ^a	3.82 ^a	3.86	4.18	4.33 ^c	4.14 ^c	4.16 ^d	3.96 ^d	4.21 ^e	4.03 ^e
Appropriate local government policy / Odpowiednia polityka samorządu	4.08 ^a	3.53 ^a	3.95 ^b	3.45 ^b	4.18 ^c	3.58 ^c	4.04 ^d	3.45 ^d	4.11 ^e	3.54 ^e
Promotion of commune, district / Promocja gminy, powiatu	3.99 ^a	3.37 ^a	3.95 ^b	3.14 ^b	4.15 ^c	3.28 ^c	3.80 ^d	3.31 ^d	4.03 ^e	3.30 ^e
UE aid programs / Programy pomocowe UE	3.74 ^a	2.93 ^a	3.91 ^b	3.05 ^b	3.70 ^c	2.62 ^c	3.35 ^d	2.78 ^d	3.67 ^e	2.75 ^e
Aid from organisations supporting the development of tourism and entrepreneurship / Pomoc organizacji wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości	3.86 ^a	3.28 ^a	3.57 ^b	3.14 ^b	4.00 ^c	2.93 ^c	3.94 ^d	3.12 ^d	3.92 ^e	3.06 ^e

1-4 - descriptions of research area see Table 2 / oznaczenia obszaru badań jak w tab. 2

The numbers correspond to scale values 1-5, where 1- no need for a change, 5- very big need for a change / liczby odpowiadają wartościom skali 1-5, gdzie 1 - brak potrzeby zmiany, 5 - bardzo duża potrzeba zmiany

^{a, b, c, d, e} descriptions - see Table 2, / objaśnienia jak w tab. 2

Source: see Table 1.

Źródło: jak w tab. 1.

Conclusions

The owners of companies providing accommodation and catering services negatively or moderately evaluated the institutional and systemic conditions for the development of their businesses. In 2013, in comparison to 2007, the tax system, understood as a general collection of taxes in a given country that creates a logical entirety in legal and economic terms, was perceived more negatively.

The research findings enable to draw a conclusion that the institutional and systemic environment changed positively between 2007 and 2013 in specific areas. Availability of capital from external sources, which depends on the conditions offered by financial institutions, improved. Entrepreneurs noticed that at the central level, more favourable systemic regulations and socio-economic strategies supporting the development of tourism and entrepreneurship are created. At the local government level, the respondents appreciated the fact that their priorities regarding the development of tourism and entrepreneurship were more often taken into account in socio-economic development strategies, as well as that local tourism entities were supported

Podsumowanie i wnioski

Właściciele przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne negatywnie lub umiarkowanie ocenili instytucjonalno-systemowe uwarunkowania rozwoju swoich przedsiębiorstw. W 2013 roku w odniesieniu do 2007 roku bardziej negatywnie postrzegany był system podatkowy rozumiany jako ogół podatków pobieranych w danym państwie, tworzących zarówno pod względem prawnym, jak i ekonomicznym logiczną całość.

Wyniki badań pozwalają sformułować wniosek, że w otoczeniu instytucjonalno-systemowym między rokiem 2007 i 2013 w określonych obszarach doszło do pozytywnych zmian. Poprawiła się dostępność kapitału z zewnętrznych źródeł finansowania, która jest uzależniona od warunków oferowanych przez instytucje finansowe. Przedsiębiorcy dostrzegli fakt tworzenia na szczeblu centralnym korzystniejszych uregulowań systemowych i strategii społeczno-gospodarczych wspierających rozwój turystyki i przedsiębiorczości. Na szczeblu samorządowym respondenci docenili fakt częstszego ujmowania w strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego priorytetów dotyczących rozwoju turystyki

in terms determined in planning documents and in the areas resulting from legislation. Unfortunately, these actions are considered as insufficient, and despite a slight improvement of situation within the mentioned scope, there is still a lot to be done. The entrepreneurs saw an improvement in the activity of local governments in promotional activities, welcomed the access to the EU aid programs, and, in particular, the help of organizations supporting entrepreneurship development, which indicates the improvement of the effectiveness of business environment units.

The legislative authority, which is responsible for shaping and introducing system solutions, is very important in creating conditions for conducting economic activity from the perspective of entrepreneurs. Entrepreneurs look forward to greater involvement of the country in the actions inspiring the growth of the competitiveness of companies providing accommodation and catering services, as well as creating external conditions for their development, in the case of which the simplification of the tax system and the reduction of applicable taxes are particularly important.

After more than 10 years of application and over 60 amendments, the Act on Freedom of Economic Activity⁵ lost a lot of its transparency and there is no doubt that it needs to be adjusted (Szafranski, 2015, p. 21). In the first half of 2017, the state, which is aware of its role in shaping business conditions, conducted a public consultation of the draft law - the Law of Entrepreneurs (Jaworski, 2017). This regulation is to replace the Act on the Freedom of Economic Activity in force from July 2, 2004. The draft of the legal act of the new constitution for business provides a number of solutions which are positively assessed by entrepreneurs. Aspiring entrepreneur will be exempted from the obligation of paying social security contributions for the first 6 months of their economic activity. The obligation to obtain and hold Business Statistical Number (REGON) is to be abolished. It is predicted that the number of burdens imposed on entrepreneurs (especially micro, small and medium entrepreneurs) will be reduced. The communication between the office and the entrepreneur is to be deformed by the wider use of telephones and the Internet. The administration organs should be publishing legal explanations written in simple language. The introduction of planned solutions will certainly result in the simplification of conducting business activity. According to entrepreneurs, certain regulations still require changes, e.g. the possibility of extending the situation of suspension of economic activity by micro and small companies that employ workers. The dialogue of the state and business community and the attempt of creating more favourable conditions for economic activity in the country should be considered as a definitely positive phenomenon.

i przedsiębiorczości, a także wspierania lokalnych, turystycznych podmiotów gospodarczych w zakresie określonym w dokumentach planistycznych oraz w obszarach wynikających z ustawodawstwa. Niestety działania te są oceniane jako niewystarczające, także mimo nieznacznej poprawy sytuacji we wspomnianym zakresie jest jeszcze wiele do zrobienia. Przedsiębiorcy dostrzegli poprawę aktywności samorządów w działaniach promocyjnych, pozytywniej ocenili dostęp do programów pomocowych UE, a zwłaszcza pomoc organizacji wspierających rozwój przedsiębiorczości, co wskazuje na poprawę skuteczności działania jednostek otoczenia biznesu.

Bardzo ważne znaczenie w tworzeniu warunków prowadzenia działalności gospodarczej z perspektywy przedsiębiorców ma władza legislacyjna, odpowiedzialna za kształtowanie i wprowadzanie rozwiązań systemowych. Przedsiębiorcy oczekują większego zaangażowania państwa w działania inspirowane wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw świadczących usługi noclegowe i gastronomiczne, a także kreowania zewnętrznych warunków ich rozwoju, przy czym szczególnie istotna wydaje się kwestia uproszczenia systemu podatkowego oraz obniżenia obowiązujących podatków.

Po ponad 10 latach obowiązywania i ponad 60 nowelizacjach ustawa o swobodzie działalności gospodarczej⁵ wiele straciła na przejrzystości i nie ulega wątpliwości, że powinna podlegać korekcie (Szafranski, 2015, s. 21). Państwo świadome swojej roli w kształtowaniu warunków prowadzenia działalności gospodarczej w pierwszej połowie 2017 roku przeprowadziło konsultacje publiczne projektu ustawy – Prawo przedsiębiorców (Jaworski, 2017). Regulacja ta ma zastąpić obecnie obowiązującą ustawę z 2 lipca 2004 roku o swobodzie działalności gospodarczej. Projekt aktu prawnego nowej konstytucji dla biznesu zawiera wiele pozytywnie ocenianych przez przedsiębiorców rozwiązań. Początkujący przedsiębiorcy mają zostać zwolnieni z obowiązku uiszczania składek na ubezpieczenia społeczne przez pierwszych 6 miesięcy prowadzenia działalności gospodarczej. Zniesiony ma być obowiązek uzyskiwania i posiadania numeru REGON. Przewiduje się ograniczenie obciążeń nakładanych na przedsiębiorców – szczególnie mikro, małych i średnich. Komunikacja urząd – przedsiębiorca ma zostać odformalizowana przez szersze wykorzystanie telefonów i internetu. Organy administracji mają wydawać napisane prostym językiem objaśnienia prawne. Wprowadzenie planowanych rozwiązań z pewnością przełoży się na uproszczenie prowadzenia działalności gospodarczej. Pewne regulacje nadal, w opinii przedsiębiorców wymagają zmian, np. możliwość rozszerzenia sytuacji zawieszania działalności gospodarczej przez mikro i małe firmy, które zatrudniają pracowników. Za zdecydowanie pozytywne zjawisko należy uznać fakt dialogu państwa ze środowiskiem biznesu oraz próby kształtowania dogodniejszych warunków prowadzenia działalności gospodarczej w kraju.

⁵ The Act of July 2, 2004 on freedom of economic activity (consolidated text, Journal of Law of 2015, item 584, as amended).

⁵ Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 584 z późn. zm.).

References / Literatura:

1. Angowski M. (2005), *Wpływ otoczenia na rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich*. Wyd. Akademii Rolniczej w Lublinie, Lublin.
2. Drab-Kurowska A., Sokół A. (2010), *Małe i średnie przedsiębiorstwa wobec wyzwań rozwoju technologii XXI wieku*. CeDeWu.pl Wydawnictwo Fachowe, Warszawa.
3. Filipiak B., Ruszała J. (2009), *Instytucje otoczenia biznesu. Rozwój, wsparcie, instrumenty*. Difin, Warszawa.
4. Frejtag-Mika E., Gołębiowski J., Matwiejczuk W., Mickiewicz B., Rzemieniak M., Samul J., Sieradzka K., Skawińska E., Wojewoda I., Zalewski R. (2015), *Konkurencyjność przedsiębiorstw w XXI wieku*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
5. Jaworski L. (2015), *Nowe prawo przedsiębiorców budzi nadzieje i ...kontrowersje*. Dziennik Gazeta Prawna, 27 czerwca 2017, nr 122.
6. Krupski R. (red.) (2005), *Zarządzanie przedsiębiorstwem w turbulentnym otoczeniu*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
7. Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J. (2002), *Geografia turystyki Polski*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
8. Mazur J., Sznajder A. (1998), *Marketingowa orientacja przedsiębiorstwa*. Wyższa Szkoła Handlu i Prawa w Warszawie, Warszawa.
9. Safin K. (red.) (2012), *Zarządzanie małym i średnim przedsiębiorstwem*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
10. Skowronek-Mielczarek A. (2013), *Uwarunkowania rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa.
11. Sobczyk G. (red.) (1995), *Funkcjonowanie małych firm w warunkach zmian systemowych*. Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Lublin.
12. Sudoł S. (2002), *Przedsiębiorstwo. Podstawy nauki o przedsiębiorstwie. Teorie i praktyka zarządzania*. TNOiK „Dom Organizatora”, Toruń.
13. Szafranski A. (2015), *Nowe prawo działalności gospodarczej*. Forum Prawnicze, 2015, <http://www.forumprawnicze.eu/attachments/article/145/Szafranski.pdf> (data dostępu: 06.09.2017).

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

TERRITORIAL MARKETING AS A METHOD OF CREATING NEW VALUES OF A TERRITORIAL UNIT BASED ON THE EXAMPLE OF DOBRA SZCZECIŃSKA MUNICIPALITY IN THE WEST POMERANIAN PROVINCE

MARKETING TERYTORIALNY JAKO SPOSÓB NA WYKREOWANIE NOWYCH WARTOŚCI JEDNOSTKI TERYTORIALNEJ NA PRZYKŁADZIE GMINY DOBRA SZCZECIŃSKA W WOJEWÓDZTWIE ZACHODNIOPOMORSKIM

Jolanta Kondratowicz-Pozorska^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹The Koszalin University of Technology, Faculty of Economic Sciences
Politechnika Koszalińska, Wydział Nauk Ekonomicznych

Kondratowicz-Pozorska J. (2018), *Territorial marketing as a method of creating new values of a territorial unit based on the example of Dobra Szczecińska municipality in the West Pomeranian Province / Marketing terytorialny jako sposób na wykreowanie nowych wartości jednostki terytorialnej na przykładzie gminy Dobra Szczecińska w województwie zachodniopomorskim*. Economic and Regional Studies, Vol. 11, No. 1, pp. 118- 131. <https://doi.org/10.29316/ers-seir:2018.09>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: M31, M39, Q1, Q001, R58, R1

Submitted:
October 2017

Accepted:
March 2018

Tables: 1
Figures: 3
References: 22

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: M31, M39, Q1, Q001, R58, R1

Zgłoszony:
Październik 2017

Zaakceptowany:
Marzec 2018

Tabela: 1
Rysunki: 3
Literatura: 22

Summary

Subject and purpose of work: The subject of the study is to show that the method of managing a municipality, taking into account the marketing philosophy, creates additional values for a given municipality. The purpose of the work is to show that Dobra Szczecińska Municipality, being a territorial unit, has developed a certain manner of managing and directing local resources, which, using territorial marketing, has created a unique and inimitable character of the location. **Materials and methods:** Scientific literature, source materials from the Municipal Office of Dobra Szczecińska as well as all statistics and studies available online were used. Literature review and analysis, as well as deductive and inductive methods were applied as research tools. **Results:** It has been proved that Dobra Szczecińska is a municipality with its own identity, possesses its own unique image, cares about the municipality's product and satisfies the needs of its residents and entrepreneurs. **Conclusions:** The municipality was justifiably ranked 23rd in the 2016 Ranking, because the local authorities make every effort to ensure that the residents and entrepreneurs believe that they live and operate in the best place in West Pomeranian Province. The analysis of the collected material confirmed that Dobra Szczecińska municipality is rightly called a good one because it develops in accordance with the principles of sustainable development.

Keywords: territorial marketing, Szczecin Dobra, sustainable development, added value

Streszczenie

Przedmiot i cele pracy: Przedmiotem opracowania jest wykazanie, że sposób zarządzania gminą uwzględniający filozofię marketingu powoduje tworzenie dodatkowych wartości dla gminy. Celem pracy jest ukazanie, że jednostka terytorialna jaką jest gmina Dobra Szczecińska wykształciła pewien sposób zarządzania i kierowania zasobami lokalnymi, który wykorzystując marketing terytorialny wykreował unikalny i niepowtarzalny charakter miejsca. **Materiały i metody:** Wykorzystano literaturę naukową, materiały źródłowe z Urzędu Gminy Dobra Szczecińska oraz wszystkie dane statystyczne i opracowania dostępne w internecie. Jako metody badawcze zastosowano przegląd i analizę literatury, metody dedukcyjne i indukcyjne. **Wyniki:** Dowiedziono, że gmina Dobra Szczecińska jest gminą o własnej tożsamości, ma własny niepowtarzalny wizerunek, dba również o produkt gminny oraz zaspokaja potrzeby swoich mieszkańców i przedsiębiorców. **Wnioski:** Gmina słusznie została wpisana na 23 miejsce w Rankingu 2016, ponieważ władze terenu dokładają wszelkich starań, aby mieszkańcy i przedsiębiorcy uważali, że mieszkają i działają w najlepszym miejscu w województwie zachodniopomorskim. Analiza zebranego materiału potwierdziła, że gm. Dobra Szczecińska słusznie nazywana jest dobrą, bowiem rozwija się zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: marketing terytorialny, Dobra Szczecińska, rozwój zrównoważony, wartości dodana

Address for correspondence / Adres korespondencyjny: dr hab. Jolanta Kondratowicz-Pozorska, prof. PK, (ORCID 0000-0001-6467-8142), Politechnika Koszalińska, Wydział Nauk Ekonomicznych, ul. Kwiatkowskiego 6E, 75-343 Koszalin, Polska; tel. +48 94 343-91-37; e-mail: jolanta.pozorska@tu.koszalin.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2016: 92,91; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2016: 92.91; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Białą Podlaską, Marek Kuźmicki. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

In Poland, territorial marketing entered discussions in the early 90s of the previous century. The precursors in the development of the marketing concept for the functioning of municipalities in Poland were A. Szromnik, R. Domański, T. Markowski, J. Komorowski and J. Marak¹. (Sekuła 2005, p. 219). Currently, in the domestic literature, the marketing approach used in territorial units may be called: urban, municipal, territorial, urban, communal, regional, spatial or place marketing. In English-language literature, it is primarily called place marketing or city marketing, sometimes territorial marketing, while in German-speaking literature, the most common one is the concept of communal marketing (kommunales marketing territorial), just as in Italian literature (marketing territoriale) (Florek 2013, p. 15). Over time, the group dealing with the issue of territorial marketing in Poland and abroad is constantly expanding, and the number of publications is becoming increasingly substantial. Despite this, one, recognized by all, definition of territorial marketing, has still not been developed, and its essence, goals, basic forms and reference groups are not always appropriately understood (Szromnik 2012, p. 27).

For the purposes of this paper, it was assumed, following E. Chrzan, that territorial marketing is actually the management of a certain territorial unit with the use of marketing philosophy, which leads to satisfying the needs and desires of residents and entrepreneurs operating therein. Thus, it leads to the improvement of material conditions of life as well as the spiritual development of the local community (Chrzan 2015, p. 110). Territorial marketing - as the name suggests - refers to a specific place, which may be a region, area, city, municipality, district or other local units, and has three groups of objectives to fulfill (Chrzan 2015, p.112):

1. ones relating to the improvement of living conditions and business activity for the inhabitants of a territorial unit - development and strengthening of services provided by public institutions, the use of which is difficult for residents and business entities;
2. ones related to increasing the attractiveness and position of a given territorial unit in the competition for attracting investors, tourists, elite representatives, etc.;
3. ones related to shaping a positive image and increasing the competitiveness of a region as a whole, as well as of its products, compared to other regions and their products on the global market.

K. Moeller and A. Rajala stated that one of the characteristics of the value creation system is the

¹ For example: Komorowski J. (1993), *Marketing miejski i jego znaczenie we współczesnym rozwoju miasta*. Zeszyty Naukowe AE w Poznaniu, Prace z zakresu gospodarki przestrzennej, ser. I, nr 206, pp. 44-55 and Marak J. (1994), *Marketingowa strategia rozwoju gminy – koncepcja metodologiczna*. In: J. Marak (ed.) *Zachowania podmiotów sfery konsumpcji (gospodarstw domowych, samorządów terytorialnych, przedsiębiorstw i instytucji)*. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice, pp. 169-171.

Wstęp

W Polsce o marketingu terytorialnym zaczęto dyskutować we wczesnych latach 90. ub. wieku. Prekursorami rozwoju marketingowej koncepcji funkcjonowania gmin na gruncie polskim byli A. Szromnik, R. Domański, T. Markowski, J. Komorowski i J. Marak¹ (Sekuła 2005, s. 219). Obecnie w literaturze krajowej podejście marketingowe wykorzystane w jednostkach terytorialnych może być nazywane marketingiem: miejskim, komunalnym, terytorialnym, urbanistycznym, gminnym, regionalnym, przestrzennym lub też marketingiem miejsc. W literaturze anglojęzycznej nazywany jest przede wszystkim marketingiem miejsc (place marketing) lub miast (city marketing), niekiedy terytorialnym (territorial marketing), podczas gdy w literaturze niemieckojęzycznej najczęściej spotyka się pojęcie marketingu komunalnego (kommunales marketing territorial), podobnie jak we włoskiej (marketing territoriale) (Florek 2013, s. 15). W miarę upływu czasu grono zajmujących się zagadnieniem marketingu terytorialnego zarówno w Polsce jak i za granicą stale się poszerza, a liczba publikacji staje się liczniejsza. Pomimo tego nadal nie wypracowano jednej uznawanej przez wszystkich definicji marketingu terytorialnego oraz nie zawsze właściwie rozumie się jego istotę, cele oraz podstawowe formy i grupy odniesienia (Szromnik 2012, s. 27).

Dla celów niniejszej pracy przyjęto za E. Chrzan, że marketing terytorialny to właściwie zarządzanie pewną jednostką terytorialną z wykorzystaniem filozofii marketingu, które prowadzi do zaspokojenia potrzeb i pragnień mieszkańców oraz działających tam przedsiębiorców. Prowadzi więc do poprawy tak materialnych warunków życia, jak i rozwoju duchowego lokalnej społeczności (Chrzan 2015, s. 110). Marketing terytorialny - jak sama nazwa wskazuje - dotyczy konkretnego miejsca, którym może być region, rejon, miasto, gmina, powiat lub inne jednostki lokalne, i ma do spełnienia trzy grupy celów (Chrzan 2015, s.112):

1. odnoszące się do polepszenia warunków życia i prowadzenia działalności gospodarczej dla mieszkańców jednostki terytorialnej – rozwijanie i umacnianie usług świadczonych przez instytucje publiczne, z których korzystanie jest utrudnione dla mieszkańców oraz podmiotów gospodarczych;
2. związane z podnoszeniem atrakcyjności oraz pozycji danej jednostki terytorialnej we współzawodnictwie o przyciąganie inwestorów, turystów, przedstawicieli elit itd.;
3. związane z kształtowaniem pozytywnego wizerunku oraz podnoszeniem konkurencyjności regionu jako całości, jak i jego produktów, na tle innych regionów i ich produktów na rynku globalnym.

¹ Na przykład: Komorowski J. (1993), *Marketing miejski i jego znaczenie we współczesnym rozwoju miasta*. Zeszyty Naukowe AE w Poznaniu, Prace z zakresu gospodarki przestrzennej, ser. I, nr 206, s. 44-55 oraz Marak J. (1994), *Marketingowa strategia rozwoju gminy – koncepcja metodologiczna*. W: J. Marak (red.) *Zachowania podmiotów sfery konsumpcji (gospodarstw domowych, samorządów terytorialnych, przedsiębiorstw i instytucji)*. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice, s. 169-171.

determination, in other words the knowledge, of how well entity resources are known and used to create and take advantage of all opportunities (K. Moeller, A. Rajala 2007, p. 898). A. Kożuch believes that local governments have all the tools to implement local development, such as creating development strategies, arranging spatial development, issuing localisation decisions and permits to use environmental resources and introduce changes thereto. Local governments balance the social and ecological dimension by supporting education and health protection, as well as the economic dimension by stimulating and stimulating positive development directions (Kożuch 2011, p. 19). Therefore, they are units ready to create new values through the systematic implementation of everyday activities. With the above-mentioned understanding of territorial marketing and its objectives, the author conducted a detailed analysis of all documents, activities and efforts of the authorities of Dobra Szczecińska municipality in West Pomeranian Province carried out since 2004 for the benefit of this territory, in order to enable the municipality to use its resources better and create conditions conducive to creating and obtaining increasingly high value.

The aim of this study is to show that the territorial unit of Dobra Szczecińska has developed a certain way of managing and directing local resources, which enables it to create a product that satisfies the local community. In other words, the municipality, through territorial marketing, has created a unique and inimitable character of the place, and territorial marketing has become a flagship of competitiveness in the background of other units.

Material and research methods

In order to investigate the subject of the work, literature studies covering domestic and foreign sources were conducted. In addition, for the purposes of the work, numerous documents being in the possession of the employees of the Municipal Office of Dobra Szczecińska were collected and analysed, such as: Statute of Dobra Szczecińska Municipality of 2003, organisational regulations of the Municipal Office of 2010, resolutions and regulations collected since 2003, plans for renovating towns comprised by Dobra Szczecińska Municipality, as well as the environmental protection program, waste management plan and others. In addition, changes in local plans were analysed and compared with the provisions in the Study of conditions and directions for spatial development and the Local Development Strategy or the Integrated Sustainable Mobility Plan for the Szczecin Metropolitan Area for 2016-2023. Conducting interviews with employees of the Municipal Office was also an important stage of research work, as well as tracing how the marketing activities and participation in international cooperation programs were undertaken and conducted, as well as activities aimed at improving the living conditions of the residents and the business

K. Moeller i A. Rajala stwierdzili, że jedną z charakterystyk systemu kreowania wartości jest determinacja, czyli inaczej mówiąc wiedza jak dobrze są znane i wykorzystywane zasoby podmiotów do tworzenia i wykorzystywania wszystkich możliwości (K. Moeller, A. Rajala 2007, s. 898). A. Kożuch uważa, że samorządy posiadają wszystkie narzędzia realizacji rozwoju lokalnego, jakimi są tworzenie strategii rozwoju, planowanie zagospodarowania przestrzennego, wydawanie decyzji lokalizacyjnych oraz pozwoleń na korzystanie z zasobów środowiska i wprowadzanie w nim zmian. Samorządy równoważą wymiar społeczny i ekologiczny przez wspieranie edukacji i ochrony zdrowia, natomiast wymiar gospodarczy przez pobudzanie i stymulowanie pozytywnych kierunków rozwoju (Kożuch 2011, s. 19). Są zatem jednostkami gotowymi do kreowania nowych wartości poprzez systematyczną realizację codziennych działań. Rozumiejąc w powyższy sposób marketing terytorialny i jego cele przeprowadzono szczegółową analizę wszystkich dokumentów, działań i starań władz gminy Dobra Szczecińska w województwie zachodniopomorskim, które są prowadzone od 2004 roku na rzecz tegoż terytorium, by gmina mogła lepiej wykorzystać swoje zasoby i stworzyć warunki zmierzające do kreowania i otrzymywania coraz większej wartości.

Celem opracowania jest wykazanie, że jednostka terytorialna jaką jest gmina Dobra Szczecińska wykształciła pewien sposób zarządzania i kierowania zasobami lokalnymi, który pozwala jej wykreować produkt zaspokajający zbiorowość lokalną. Inaczej ujmując gmina poprzez marketing terytorialny wykreowała unikalny i niepowtarzalny charakter miejsca, a marketing terytorialny stał się konkurencyjną wizytówką na tle innych jednostek.

Materiał i metody badawcze

Dla realizacji tematu opracowania przeprowadzono studia literaturowe obejmujące źródła krajowe i zagraniczne. Ponadto dla potrzeb pracy zgromadzono i przeanalizowano liczne dokumenty będące w posiadaniu pracowników Urzędu Gminy Dobra Szczecińska, jak: Statut gm. Dobra Szczecińska z 2003 roku, regulaminy organizacyjne Urzędu Gminy od 2010 roku, uchwały i zarządzenia zebrane od 2003 roku, plany odnowy miejscowości wchodzących w skład gm. Dobra Szczecińska, a także program ochrony środowiska, plan gospodarki odpadami i in.. Dodatkowo przeanalizowano zmiany w planach miejscowych i odniesiono do zapisów w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz Strategii rozwoju lokalnego czy Zintegrowanego Planu Zrównoważonej Mobilności dla Szczecińskiego Obszaru Metropolitalnego na lata 2016-2023. Ważnym etapem pracy badawczej było także przeprowadzenie wywiadu z pracownikami Urzędu Gminy, jak również przesłedzenie jak podejmowane były i prowadzone działania marketingowe, uczestnictwo w programach współpracy międzynarodowej, a także działań mających na celu poprawę warunków życia mieszkańców i warunków gospodarowania dla przedsiębiorców. Władze lokalne muszą

conditions for entrepreneurs. Local authorities must also make every effort to ensure that the municipality is competitive and attracts investors.

According to I. Siwa, the effects of local development include i.a. creating new values. These include - in the scale of the local economy - includes: new types of activities (economic, social, administrative, etc.), new jobs, companies and institutions, new products, goods and services satisfying internal and external demand, attractive location offers, high quality of the living environment, availability of various services (Siwa 2006, p. 25). The methods of induction and deduction were therefore applied in an attempt to answer the question of whether Dobra Szczecińska Municipality has created a new unique value and what this value is.

Research results and discussion

Short description of Dobra Szczecińska Municipality

Dobra Szczecińska Municipality is a rural municipality located in the direct vicinity of Szczecin, bordering to the west with Germany. It comprises 17 towns and 12 villages. Its geographically diverse area covers 110.28 km², of which 25% is covered by forests.

The studied municipality is a region where human activity is not in conflict with nature, i.e. the beauty of nature does not hinder at conducting business and planning investments. The proof of this is the fact that almost every third of its adult inhabitants runs their own business, and the municipality has the lowest unemployment rate in the entire West Pomeranian Province (Diagnoza sytuacji /Situation Diagnosis/... 2013, pp. 35-36). The possibility of contact with nature and at the same time the immediate vicinity of Szczecin, causes people to willingly choose this territorial unit as a place to live (Table1). In 1995, only 5905 people inhabited the studied area, and in 2016 over 21,000; an almost 359% increase in the number of inhabitants was recorded. It is worth emphasising that the majority of the inhabitants of the municipality are young people, e.g. in the analysed period, the group of people at a working age makes up 63 to 66% of the total population (Table1.).

However, the increase in the population size stipulates that the municipality completes a number of different tasks to which it is obliged. Among other things, it is necessary to provide water supply, sewage, gas and energy infrastructure, or classroom space for learning in primary schools.

Undertakings as part of internal and external territorial marketing

The term internal marketing in a city or region specifies those activities, operations and overall undertakings that stimulate the desired behaviour of residents, their groups, as well as non-profit enterprises and institutions located in a given spatial unit (Szromnik 2011, p. 30-31). Significant changes to the image of the studied municipality took place

bowiem dołożyć również wszelkich starań, by gmina była konkurencyjna i przyciągała inwestorów.

Według I. Siwej efektami rozwoju lokalnego jest między innymi kreowanie nowych wartości. Do nich - w skali gospodarki lokalnej - zalicza: nowe rodzaje działalności (gospodarczej, społecznej, administracyjnej itp.), nowe miejsca pracy, firmy i instytucje, nowe produkty, dobra i usługi zaspokajające zapotrzebowanie wewnętrzne, jak i zewnętrzne, atrakcyjne oferty lokalizacyjne, wysoką jakość środowiska życia, dostępność różnorodnych usług (Siwa 2006, s. 25). Metodami indukcji i dedukcji próbowano zatem udzielić odpowiedzi na pytanie, czy gm. Dobra Szczecińska wykreowała nową niepowtarzalną wartość i co jest tą wartością.

Wyniki badań i dyskusja

Krótką charakterystyka gminy Dobra Szczecińska

Gmina Dobra Szczecińska jest gminą wiejską, położoną w bezpośrednim sąsiedztwie Szczecina oraz graniczy od zachodu z Niemcami. W jej skład wchodzi 17 miejscowości i 12 sołectw. Jej zróżnicowany geograficznie obszar to 110,28 km², gdzie aż 25% stanowią lasy.

Badana gmina to rejon, w którym działalność człowieka nie jest w konflikcie z przyrodą, tzn. piękno przyrody nie utrudnia prowadzenia działalności gospodarczej i planowania inwestycji. Dowodem na to jest fakt, że blisko co trzeci jej dorosły mieszkaniec prowadzi własną działalność gospodarczą, a gmina ma najniższy w całym województwie zachodniopomorskim wskaźnik wielkości bezrobocia (Diagnoza sytuacji...2013, s. 35-36). Możliwość obcowania z przyrodą, a jednocześnie bezpośrednie sąsiedztwo Szczecina sprawia, że ludzie chętnie wybierają tę jednostkę jako miejsce do zamieszkania (tab.1). W roku 1995 badany teren zamieszkiwało jedynie 5905 osób, w 2016 ponad 21 tysięcy, odnotowano zatem prawie 359% wzrost liczby mieszkańców. Warto podkreślić, że w przeważającej większości mieszkańcy gminy to ludzie młodzi, np. w badanym okresie grupa osób w wieku produkcyjnym stanowi od 63 do 66% ogółu mieszkańców (tab.1.).

Wzrost liczby mieszkańców wiąże się jednak dla gminy z wypełnieniem szeregu różnych zadań, do których jest ona zobligowana. Między innymi konieczne jest zapewnienie infrastruktury wodno-kanalizacyjno-gazowej, energetycznej, czy też miejsc do nauki w szkołach podstawowych.

Przedsięwzięcia w ramach wewnętrznego i zewnętrznego marketingu terytorialnego

Terminem marketing wewnętrzny w mieście czy regionie określa się te czynności, operacje oraz całościowe przedsięwzięcia, które stymulują pożądane zachowania mieszkańców, ich grup, a także przedsiębiorstw i instytucji niekomercyjnych zlokalizowanych w danej jednostce przestrzennej (Szromnik 2011, s. 30-31). Do istotniejszych zmian w wizerun-

Table 1. Variables that characterize different spheres of socio-economic life in Dobra Szczecinska
Tabela 1. Zmienne charakteryzujące różne sfery życia społeczno-gospodarczego w gm. Dobra Szczecińska

Specification / Wyszczególnienie	Year / Rok							
	1995	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016
The number of inhabitants [person] / Liczba mieszkańców [os]	5905	8620	11 892	17 707	19 301	20 144	20 866	21186
Percentage at working age [%] / Odsetek w wieku produkcyjnym [%]	63	65	65	64	64	64	65	66
Net migration rate per 1000 inhabitants / Saldo migracji na 1000 mieszkańców	- 2	1	4	13	15	21	30,7	b.d.
Living area [m ² /person] / Powierzchnia mieszkań [m ² /os]	60	62	81	105	128,5	132,1	132,2	b.d.
Water supply net. [%] / Sieć wodociągowa [%]	45	50	67	85	98,2	98,2	98,2	98,2
Sewage system [%] / Sieć kanalizacyjna [%]	35	41	46	58	86,0	85,2	85,3	85,3
Gas supply net. [%] / Sieć gazowa [%]	50	60	76	82	88,8	82,7	82,8	82,8
Nat. economy entities / Podmioty gosp. nar.	884	1339	b.d.	3143	3797	3959	3968	b.d.
Municipality income per inhabitant [PLN] / Dochody gminy zł/mieszkańca [zł]	2510	2820	2824	3090	3265	3399	3894	3629
Municipality expenditure per inhabitant [PLN] / Wydatki gminy zł/mieszkańca [zł]	1805	1972	3005	3435	3361	3225	3729	3469
Investment expenditure share in total expenditure [%] / Udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem [%]	38	44	50	46	44	31	39	33,5
Unemployment rate [%] / Wskaźnik bezrobocia [%]	2,6	8,1	8	5,9	6,5	4,3	3,7	3,6

Source: own elaboration about <https://www.wup.pl/pl/dla-instytucji/statystyka-badania-i-analiza/bezrobocie-w-gminach>, <http://www.bip.dobraszczecinska.pl/>, http://szczecin.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_zachodniopomorskie/portrety_gmin/powiat_policki/gmina_wiejska_dobra_szczecinska.pdf, http://szczecin.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_zachodniopomorskie/portret_obszaru_metropolitalnego/szczecinski_obszar_metropolitalny.pdf, opracowano na podstawie Bank Danych Lokalnych GUS, www.stat.gov.pl, dostęp: 12 maja 2017r.

Źródło: opracowano na podstawie <https://www.wup.pl/pl/dla-instytucji/statystyka-badania-i-analiza/bezrobocie-w-gminach>, <http://www.bip.dobraszczecinska.pl/>, http://szczecin.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_zachodniopomorskie/portrety_gmin/powiat_policki/gmina_wiejska_dobra_szczecinska.pdf, http://szczecin.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_zachodniopomorskie/portret_obszaru_metropolitalnego/szczecinski_obszar_metropolitalny.pdf, opracowano na podstawie Bank Danych Lokalnych GUS, www.stat.gov.pl, dostęp: 12 maja 2017r.

in 2004, when the local government authorities developed with the help of residents and specialists the Local Development Strategy of Dobra Municipality, and in 2010 they adopted the Study of conditions and directions for spatial development. The area of the municipality was then divided into three areas: A, B and C. In area A, detached house (Bezrzecze, Wołczkowo, Mierzyn and Skarbimierzycze) and three-storey construction with low environmental impact production and service activity (Mierzyn and Skarbimierzycze) are to be developed. On the other hand, area B (Dobra, Grzepnica, Sławoszewo, Dołuje, Kościno, Wąwelnica and Lubieszyn), apart from the development of functions from the region A, allows intensive economic activity in designated zones. Area C, covering the areas in the north-western part of the municipality (Solec, Rzędziny, Łęgi, and partly Buk) is predestined for the development of recreational functions and agriculture. It was also recognised that medium and large industrial and service investments would be allowed in the areas of Mierzyn, Dołuj, Wąwelnica and Lubieszyn. Imparting a given

ku badanej gminy doszło w 2004 roku, gdy władze samorządowe terenu opracowały przy współudziale mieszkańców i specjalistów Strategię Rozwoju Lokalnego Gminy Dobra, a w 2010 roku uchwałyli Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Podzielono wówczas teren gminy na 3 regiony A, B i C. W rejonie A ma intensywnie rozwijać się budownictwo mieszkaniowe jednorodzinne (Bezrzecze, Wołczkowo, Mierzyn i Skarbimierzycze) oraz budownictwo 3 kondygnacyjne i mało uciążliwa działalność produkcyjno-usługowa (Mierzyn i Skarbimierzycze). Z kolei rejon B (Dobra, Grzepnica, Sławoszewo, Dołuje, Kościno, Wąwelnica i Lubieszyn) oprócz rozwoju funkcji z regionu A pozwala w wydzielonych strefach na intensywną działalność gospodarczą. Rejon C, obejmujący teren w północno-zachodniej części gminy (Solec, Rzędziny, Łęgi, częściowo Buk) jest predestynowany do rozwoju funkcji rekreacyjnych i rolnictwa. Uznano również, że średnie i duże inwestycje o charakterze przemysłowym i usługowym dopuszczone będą na terenie Mierzyna, Dołuj, Wąwelnicy i Lubieszyna. Nadanie

characteristic (functional and spatial structure) to individual areas belonging to the municipality allowed for preventing investment and construction chaos, and the adopted spatial order gives the feeling that the established investments will not lose their value and will be permanent.

In order to attract investors and new residents the authorities of Dobra Szczecińska Municipality, made every effort to ensure that the interest in the areas within the municipality was constantly growing. Among other things, over the years 2000-2013, about 40% of expenditures were investment expenditures, including expenditure on investments affecting the life quality of residents and producers located in this area. The data presented in Table 1 shows that income and expenditure calculated per 1 municipality inhabitant increase along with the increase in the number of inhabitants. In addition, Dobra Szczecińska, in order to attract potential investors, had to invest in utilities and take care of the natural environment. At present, the municipality's area is almost entirely covered by the water-sewage-gas network, also, using EU funds², a sewage treatment plant in Redlica was built along with equalisation tanks and hydrophores in Wołczków and Dobra; they are currently being expanded due to the rapidly growing number of inhabitants. As a result of the efforts made, Dobra Szczecińska Municipality, despite having the status of a village municipality, has definitely changed its character. Until the mid-90's of the last century, agricultural activity prevailed; presently the leading ones are trade and service activities as well as low impact production operations. The municipality authorities also try to attract new investors. As a result of undertaken measures, the growth rate of the national economy entities registered in the municipality is particularly dynamic. If the state as at 1995 is taken as the starting point (884), 3084 new entities appeared in 2015, so it can be said that over 20 years the number of business entities was increased by almost 4.5 times (only between 2014 and 2013 an increase of 162 entities was recorded).

The municipality has also become a favourably habitable location for young, wealthier inhabitants of Szczecin, who also care about the fact that the areas on which they settled have not lose their tourist values. Among others, at the instigation of the residents the communal expenditure scheme for the years 2009-2017 came to include such projects as: construction of bicycle paths in the municipality, development of the lakeside area in Stolec, construction of an inter-municipality animal shelter in Dobra, installation of solar lighting on playgrounds and on selected streets in Dobra Szczecińska municipality, as well as the construction and development of recreational areas in Wąwelnica, Bezzrecze, Wołczków, Mierzyn, construction of "orlik" football pitches and reconstruction of the

charakteru (struktury funkcjonalno-przestrzennej) poszczególnym terenom należącym do gminy pozwoliło zapobiec chaosowi inwestycyjno-budowlanemu, a przyjęty ład przestrzenny daje poczucie, że powstałe inwestycje nie stracą na wartości i będą trwałe.

Władze gminy Dobra Szczecińska, by pozyskać inwestorów oraz nowych mieszkańców, dołożyły wszelkich starań, aby zainteresowanie terenami w gminie było stale rosnące. Między innymi w latach 2000-2013 około 40% wydatków stanowiły wydatki inwestycyjne, w tym wydatki na inwestycje wpływające na komfort życia mieszkańców i ulokowanych na tym terenie producentów. Z danych przedstawionych w tabeli 1 wynika, że dochody i wydatki przeliczone na 1 mieszkańca w gminie rosną wraz ze wzrostem liczby mieszkańców. Ponadto Dobra Szczecińska, aby zainteresować potencjalnych inwestorów musiała zainwestować w uzbrojenie terenów i zadbać o środowisko naturalne. Obecnie teren gminy jest prawie w całości pokryty siecią wodno-kanalizacyjno-gazową, wybudowano również, korzystając ze środków unijnych², oczyszczalnię ścieków w Redlicy, zbiorniki wyrównawcze i hydrofornie w Wołczkowie i Dobrej; aktualnie są one rozbudowywane ze względu na gwałtownie rosnącą liczbę mieszkańców. W wyniku poczynionych zabiegów gmina Dobra Szczecińska, choć ma statut gminy wiejskiej, zdecydowanie zmieniła swój charakter. Do połowy lat 90. ub. wieku dominowała działalność rolnicza, obecnie działalność handlowo-usługowa oraz mało uciążliwa działalność produkcyjna. Władze gminy prowadzą także starania by pozyskać nowych inwestorów. Wskutek podjętych działań tempo przyrostu podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gminy jest wyjątkowo dynamiczne. Jeżeli stan z roku 1995 przyjęć jako wyjściowy (884) to do 2015 roku przybyło 3084 podmiotów, a zatem można powiedzieć, że w ciągu 20 lat zwiększono liczbę podmiotów gospodarczych prawie 4,5 krotnie (tylko pomiędzy rokiem 2014 a 2013 zanotowano wzrost o 162 podmioty).

Gmina stała się również dobrym miejscem do życia młodych, zasobniejszych Szczecinian, którzy dbają jednocześnie o to, by tereny na których się osiedlili nie straciły walorów turystycznych. M. in. za namową mieszkańców wśród wydatków gminnych za lata 2009-2017 znalazły się takie projekty jak: budowa ścieżek rowerowych w gminie, zagospodarowanie terenu przy jeziorze w Stolcu, budowa międzygminnego schroniska dla zwierząt w Dobrej, zamontowanie oświetlenia solarne na placach zabaw i na wybranych ulicach w gm. Dobra Szczecińska, a także budowa i zagospodarowanie terenów rekreacyjnych w Wąwelnicy, Bezzreczu, Wołczkowie, Mierzynie, budowanie „orlików” i przebudowa istniejących boisk oraz zagospodarowanie użytku ekologicznego Ptasi Zakątek w Dołujach. Władze gminy wraz z mieszkańcami po-

² Municipal authorities of Dobra Szczecińska were granted aid under the Rural Development Program for 2007-2013, axis 3 "Quality of life in rural areas and diversification of the rural economy", measure 321 "Basic services for water management and rural population". Implementation of the investment task entitled "Construction and reconstruction of a sewage treatment plant in the town of Redlica, Dobra Szczecińska municipality was possible under the agreement between the municipality and the local government of West Pomeranian Province in Szczecin.

² Władzom gm. Dobra Szczecińska przyznano pomoc w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 oś 3 „Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej”, działanie 321 „Podstawowe usługi dla gospodarki wodnej i ludności wiejskiej”. Realizacja zadania inwestycyjnego pn. „Budowa i przebudowa oczyszczalni ścieków w m. Redlica, gm. Dobra Szczecińska było możliwe na mocy porozumienia pomiędzy Gminą a Samorządem Województwa Zachodniopomorskiego w Szczecinie.

ones, and development of the ecological site of Ptasi Zakątek in Dołuje. The municipality authorities together with the inhabitants obtained funding from the EU for organising a Polish-German bicycle tour "Along Elizabeth's trail", the annual Polish-German "Rose Festival", erection of 2 bronze monuments of Countess Elizabeth von Arnim, a resident of these lands during the turn of XIX and XX centuries³. In addition, courtesy of local authorities through the area of the municipality runs an off-road rally route called "Baja Poland", in which many well-known competitors participate, including, among others, A. Małyśz; it is also a way to promote the region and its values among lovers of extreme sports. Promotion, in terms of the local economy, is understood as "the propagation of the municipality, consisting in creating a positive, territorial or municipal image attracting potential customers by showcasing such values as: location, economic or natural values" [Strużycki 2006, p. 105].

Representatives of local authorities who are responsible for the socio-economic development of their region and, therefore, the authorities of the investigated LGU (local government unit) carry out well-informed promotional activities. Among the surveyed employees of Dobra Szczecińska Municipality (n = 20 people), the most popular forms of promotion of the studied municipality were: running a website - 95% of indications, participation in competitions about knowledge of a given region - 40%, all sorts of publications (press, monographs, catalogue publications) - 50%, but also organising tours (on foot and by bike) with a guide in cooperation with PTTK /Polish Tourist and Sightseeing Society/ and organising various events (national and international ones) in municipal venues. Figure 1 presents the activities undertaken in Dobra Szczecińska for its promotion.

zyskały środki z funduszy unijnych na zorganizowanie polsko-niemieckiego rajdu rowerowego „Szlakiem Elizabeth”, corocznego polsko-niemieckiego „Festiwalu róż”, wykonanie z brązu 2 pomników hrabiny Elizabeth von Arnim, mieszkanki tych ziem z przełomu XIX i XX wieku³. Ponadto przy uprzejmości władz lokalnych przez tereny gminy przebiega trasa rajdu samochodów terenowych pod nazwą „Baja Poland”, w której bierze udział wielu znanych zawodników, m.in. A. Małyśz; jest to również sposób na promocję regionu i jego walorów wśród miłośników sportów ekstremalnych. Promocja, w ujęciu gospodarki lokalnej, jest bowiem rozumiana jako „propagowanie gminy, polegające na tworzeniu pozytywnego, przyciągającego potencjalnych klientów obrazu terytorialnego lub miejscowości poprzez ukazywanie takich walorów, jak: lokalizacja, wartości ekonomiczne czy przyrodnicze” [Strużycki 2006, s. 105].

Przedstawiciele władz lokalnych, którzy są odpowiedzialni za rozwój społeczno-gospodarczy swojego regionu, a zatem i władze badanej JST prowadzą świadomą działalność promocyjną. Spośród przebadanych pracowników Urzędu Gminy Dobra Szczecińska (n = 20 osób) wynika, że najpopularniejszymi formami promocji badanej gminy było prowadzenie strony internetowej - 95 % wskazań, udział w konkursach o wiedzy z danego regionu - 40%, wszelkiego rodzaju publikacje (prasa, monografie, wydawnictwa katalogowe) - 50%, ale też organizowane wycieczek (pieszych i rowerowych) z przewodnikiem przy współpracy z PTTK oraz organizowanie różnorodnych eventów (krajowych i międzynarodowych) na terenie gminy. Na rysunku 1 przedstawiono działania podejmowane w Dobrej Szczecińskiej na rzecz jej promocji.

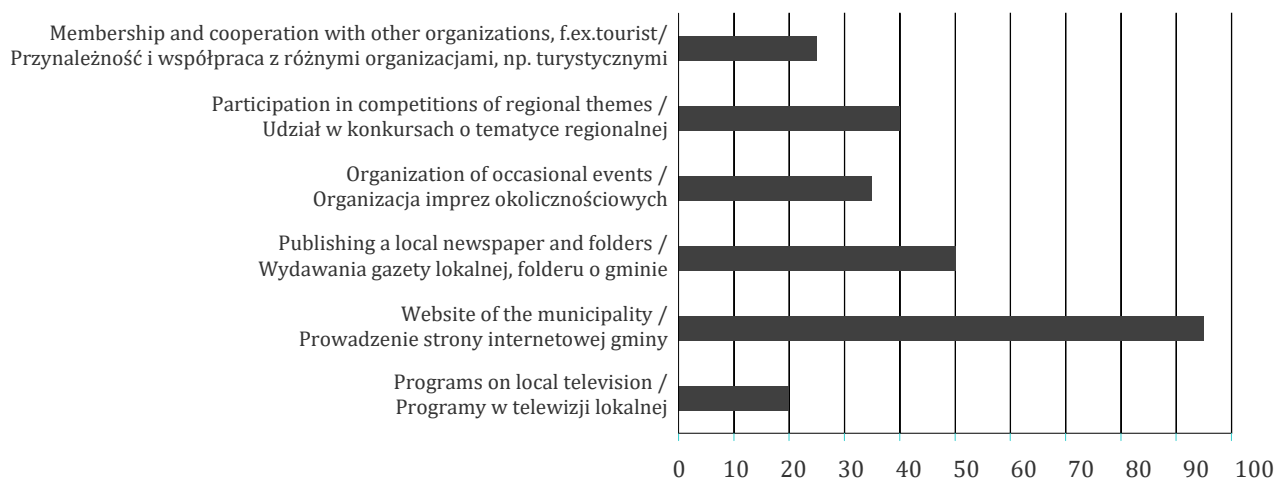

Figure 1. Activities undertaken in Dobra Szczecińska for its promotion

Rysunek 1. Działania podejmowane w Dobrej Szczecińskiej na rzecz jej promocji

Source: Author's own research.

Źródło: badania własne.

³ Author's note: She was a countess, gardener and writer who lived and wrote books from 1896 to 1908, in present-day Rzędziany in Dobra Municipality. One of her books bears the title: *Elizabeth and her garden* (1898) included description of the beauty of an estate in Rzędziny.

³ Przypis autora: to hrabina, ogrodniczka i pisarka, która od 1896 do 1908 roku mieszkała i pisała książki w obecnych Rzędzianach, w gm. Dobra. Jedna z jej książek pt. *Elizabeth i jej ogród* z roku 1898 opisywała piękno majątku w Rzędzianach.

Analysing the reports on the implementation of the budget for 2004 - 2017, only for promotional activities, the municipality spent a total of approximately 1 480 000 PLN, while the expenditure for the promotion of the discussed LGU in particular years is shown in Figure 2.

Analizując sprawozdania z wykonania budżetu dot. lat 2004 – 2017 tylko na działalność promocyjną badana gmina wydała łącznie około 1480 tys. zł, natomiast jak kształtowały się wydatki na promocję omawianej JST w poszczególnych latach przedstawia rysunek 2.

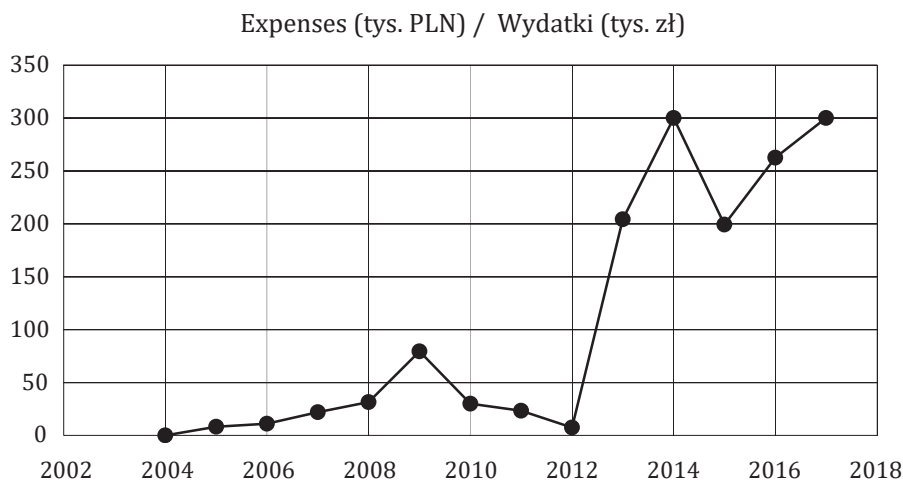

Figure 2. Expenditure for promotional activities in Dobra Szczecińska (in thousand PLN)

Rysunek 2. Wydatki na działania promocyjne w Dobrej Szczecińskiej (w tys. zł)

Source: Author's own research based on accounting documents of Dobra Municipality.

Źródło: badania własne na podstawie dokumentów rachunkowych Gminy Dobra.

The data presented in Figure 2 shows that in 2004 there was no item in the municipality's budget regarding promotional activities. The first significant expenditure on promotion was allocated in 2009, and its effect was appreciated even later, at the end of 2012. Such a situation took place, because the promotion of sites/places is much more difficult than the promotion of consumer goods and produces measurable results with a significant time delay. Nevertheless, the authorities of the municipality appreciated the effects of marketing activities (including promotional ones) and since 2013 they have systematically allocated more than 200 000 PLN to this type of activity.

The tasks with external orientation may include the comprehensive formation of the investment, tourist, cultural or commercial offer, effective communication with interested entities or shaping the personality, identity and attractive image of the area. The trademark of Dobra Szczecińska municipality is the logo presented in Figure 3, which presents the word "dobra" in two meanings, namely Dobra Szczecińska is simply good (made possible by the fact that, coincidentally, the word "dobra" - part of the place name - means "good").

Z przedstawionych na rysunku 2 danych wynika, że w 2004 roku w ogóle nie było pozycji w budżecie gminy dot. działalności promocyjnej. Pierwsze znaczące wydatki na promocję przeznaczono dopiero w 2009 roku, a ich efekt został doceniony jeszcze później, bowiem pod koniec 2012 roku. Sytuacja taka miała miejsce, gdyż promocja terenów/miejsc jest znacznie trudniejsza aniżeli promocja dóbr np. konsumpcyjnych i przynosi mierzalne rezultaty ze znacznym opóźnieniem czasowym. Mimo to władze gminy docenili efekty działań marketingowych (w tym promocyjnych) i od 2013 roku systematycznie przeznaczają na ten rodzaj aktywności kwoty powyżej 200 tys. zł.

Do celów orientowanych na zewnątrz można zaliczyć kompleksowe kształtowanie oferty inwestycyjnej, turystycznej, kulturalnej czy handlowej, skuteczne komunikowanie się z zainteresowanymi podmiotami czy też kształtowanie osobowości, tożsamości i atrakcyjnego wizerunku danego obszaru. Znakiem rozpoznawczym gminy Dobra Szczecińska jest logo zaprezentowane na rys. 3, które słowo „dobra” ukazuje w dwóch znaczeniach, mianowicie Dobra Szczecińska jest po prostu dobra.

Figure 2. Logo of Dobra Szczecińska municipality on the information portal

Rysunek 3. Logo gm. Dobra Szczecińska na portalu informacyjnym

Source: gminadobra.info.

Źródło: gminadobra.info.

It is located on the website with information about the municipality (www.gminadobra.info), moreover, care was taken to ensure a comprehensive information flow to the residents and other people by printing the newspaper "Gazeta Gmina Dobra" as an addition to Tygodnik Policki and maintaining two more websites, like: www.bezrzecze24.pl (www.bezrzecze24.pl) and www.gminadobra24.pl (www.gminadobra24.pl/news.php). They contain, among others, information important for all internal and external stakeholders, from which it follows that Dobra Szczecińska municipality was ranked 23rd in the Ranking of Local Government Units with Sustainable Development (Ranking ... 2016). This is an exceptionally high position, as up to 1563 village municipalities were considered. The ranking was based on 15 indicators. First of all, the expenditure on investment projects per capita, number of working people per 1000 inhabitants, number of business entities per 1000 inhabitants, net migration rate, number of high school graduates per 1000 inhabitants and percentage of inhabitants using sewage treatment plants were taken into account. Placing information about achieving such a high position in the ranking was intended to show that the municipality is developing in accordance with the principles of balanced socioeconomic development and at the same time it was meant to popularise the municipality. Another way to promote the region is a brochure encouraging travellers and tourists to visit the described area entitled Wonderful and revealing (Wspaniała...2012). In addition, a video entitled "Dobra Municipality - Good Investment" (Municipality of Dobra 2014) was shot to promote the municipal area by showing the investments important to each community; their size and the scale of the facilities. In the film, one can view, among others a new primary school in Mierzyn, gymnasium in Bezrzecze, fire stations in Dobra and Wołczków, recreational areas in Mierzyn and Stolec, the Shelter for Homeless Animals and Vocational Development Centre in Dobra, as well as the bicycle path Buk - Łęgi and reconstructed border crossing Buk - Blankensee. In the bird's eye view, one can also admire the road Bezrzecze - Redlica and the nearby treatment plant.

Single campaigns or comprehensive marketing campaigns are primarily aimed at changing the awareness state of external and internal target groups, and also change their valuation and decision-making systems. As a result, new forms and directions of flow relocation between settlement units arise. Ultimately, the effect is such that decisions made by physical and legal entities in the municipality are well-informed, there appears attachment to the region, responsibility for its development, conscious use of local values, decisions made with considerations for the needs of the immediate environment. It manifests itself in such activities as the inflow of new settlers and investors to Dobra Szczecińska municipality, joint creation of the municipality's future by establishing associations, foundations, and partnerships. For example, in 2008, the founding meeting of the Local Action Group Association "Dobre Gminy /Good

Jest ono umieszczone na stronie internetowej z informacjami o gminie (www.gminadobra.info), ponadto zadbano o szeroki przekaz wiadomości dla mieszkańców i innych osób drukując gazetę „Gazeta Gmina Dobra” jako dodatek do Tygodnika Polickiego oraz utrzymując kolejne dwa portale internetowe, jak: www.bezrzecze24.pl (www.bezrzecze24.pl) oraz www.gminadobra24.pl (www.gminadobra24.pl/news.php). W nich umieszczono między innymi informacje ważną dla wszystkich interesariuszy wewnętrznych i zewnętrznych, z której wynika, że gm. Dobra Szczecińska zajęła 23 miejsce w Rankingu Jednostek Samorządu Terytorialnego Zrównoważonego Rozwoju (Ranking... 2016). Jest to wyjątkowo wysoka pozycja, bowiem brano pod uwagę aż 1563 gminy wiejskie. Ranking opracowywany był na podstawie 15 wskaźników. Pod uwagę brane były przede wszystkim wydatki na projekty inwestycyjne na mieszkańca, liczba osób pracujących na 1000 mieszkańców, liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców, saldo migracji, liczba absolwentów szkół ponadgimnazjalnych na 1000 mieszkańców oraz odsetek mieszkańców korzystających z oczyszczalni ścieków. Umieszczenie informacji o zajęciu tak wysokiego miejsca w rankingu miało pokazać, że gmina rozwija się zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju społeczno-ekonomicznego i jednocześnie miało popularyzować gminę. Inny sposób promowania regionu to folder zachęcający podróżników i turystów do odwiedzania opisywanych terenów pt. Wspaniała i odkrywca (Wspaniała...2012). Oprócz tego nagrano film zatytułowany „Gmina Dobra - dobra inwestycja” (Gmina Dobra 2014) promujący obszar gminy poprzez ukazanie ważnych dla każdej społeczności inwestycji, ich rozmiarów i skalę obiektów. Na filmie można zobaczyć m.in. nową szkołę podstawową w Mierzynie, salę gimnastyczną w Bezrzeczu, remizy strażackie w Dobrej i Wołczkowie, tereny rekreacyjne w Mierzynie i Stolcu, Schronisko dla Bezdomnych Zwierząt i Międzygminny Zakład Aktywności Zawodowej w Dobrej, a także ścieżkę rowerową Buk - Łęgi oraz przebudowane przejście graniczne Buk - Blankensee. Z dużej wysokości można też podziwiać drogę Bezrzecze - Redlica i położoną w pobliżu oczyszczalnię.

Pojedyncze akcje lub kompleksowe kampanie marketingowe mają przede wszystkim na celu zmianę stanu świadomości zewnętrznych i wewnętrznych grup docelowych, zmieniają także ich systemy wartościowania i podejmowania decyzji. W konsekwencji powstają nowe formy i kierunki przemieszczeń strumieni między jednostkami osadniczymi. Ostatecznie efekt jest taki, że decyzje podejmowane przez podmioty fizyczne i prawne na terenie gminy są świadome, następuje przywiązanie do regionu, odpowiedzialność za jego rozwój, świadome korzystanie z walorów lokalnych, decyzje podejmowane są z uwzględnieniem potrzeb najbliższego otoczenia. Przejawia się to takimi działaniami jak napływ nowych osadników i inwestorów do gm. Dobra Szczecińska, współtworzenie przyszłości gminy poprzez zakładanie stowarzyszeń, fundacji, związków partnerskich. Na przykład w roku 2008 r. w Dołujach odbyło się zebranie założycielskie Stowarzyszenia

Municipalities/" was held in Dołuje. The meeting was attended by representatives of the public, social and economic sectors from the areas of the following municipalities: Dobra Szczecińska, Kołbaskowo and Nowe Warpno, which implements Local Development Strategies (LDS). The Resolution No. 5 of 2015 (LDS 2015, p. 7) shows that in 2009-2014 the Association:

- as part of measure 4.1/413 "Implementation of Local Development Strategies", announced competitions for the implementation of operations under the following ventures: "Creation and development of micro enterprises", "Diversification into non-agricultural activities", "Village renewal and development" and "Small projects". In 6 calls for proposals, a total of 81 applications were submitted, of which 37 received funding.
- as part of measure 4/4.31 "Operation of the local action group, skills acquisition and activation" supported activation activities that initiated the development of residents' interests and had an educational nature (organisation of workshops, classes and training). In total, 99 workshops were carried out.

In turn, in 2010-2014, as part of measure 4/4.21 "Implementation of cooperation projects", the Association and its partners implemented the following projects: "West Pomeranian Leader Games" (2010), "II West Pomeranian Leader Games" (2011), Leader Bike Rallies "Feeling one with your bike, grab a smile and hit the road" (2012), "Provincial Multi-trade Fair - Active Senior" (2013). In addition, the Association implemented 5 projects from the Human Capital Operational Program (HC OP) under the priority IX: Development of education and competences in the regions, measure 9.5. Grass-roots educational initiatives in rural areas.

The activities of the LAG Association Dobre Gminy so far, strengthened the local identity, integrated and activated the local community, and showed the validity of using EU funding for the development of rural areas.

The authorities of Dobra Szczecińska municipality not only focus on actions undertaken on a national scale, but also strive to talk about and write about the discusses unit outside Poland. For this purpose, representatives of this area started cooperation with partners from Germany and Italy. Together with them, they organise various events (including the Rose Festival or multi-ethnic meetings) and initiatives (the project "Europe for citizens"), which are reported by information sources in other countries (e.g. Italy, Germany, England or Hungary).

The marketing power of the municipality's impact is also influenced to a certain extent by a factor called synergistic reinforcement, which is the result of the imposition of various means of stimulating interested reference groups. The importance of a synergy effect in territorial marketing carried out by the municipality authorities consists of skilfully joining marketing ventures implemented by foreign entities and their groups and using them for their own purposes. An example would be the entry of

Lokalna Grupa Działania „Dobre Gminy”. W zebraniu uczestniczyli reprezentanci sektora publicznego, społecznego i gospodarczego z terenów gmin Dobra Szczecińska, Kołbaskowo i Nowe Warpno, które realizuje Lokalne Strategie Rozwoju (LSR). Z uchwały nr 5 z roku 2015 (LSR 2015, s.7) wynika, że Stowarzyszenie w latach 2009-2014:

- w ramach działania 4.1/413 „Wdrażanie Lokalnych Strategii Rozwoju” ogłaszało konkursy na realizację operacji w ramach przedsięwzięć: „Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw”, „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej”, „Odnowa i rozwój wsi” oraz „Małe projekty”. W 6 naborach złożono łącznie 81 wniosków, z czego dofinansowanie uzyskało 37.
- w ramach działania 4/4.31 „Funkcjonowanie lokalnej grupy działania, nabywanie umiejętności i aktywizacja” wspierało działania aktywizujące, które inicjowały rozwój zainteresowań mieszkańców oraz miały charakter edukacyjny (organizacja warsztatów, zajęć i szkoleń). Łącznie realizowano 99 warsztatów.

Z kolei w latach 2010-2014 w ramach działania 4/4.21 „Wdrażanie projektów współpracy Stowarzyszenie” wraz z partnerami zrealizowało następujące projekty: „Leaderowskie Igrzyska Zachodniopomorskiego” (2010), „II Leaderowskie Igrzyska Zachodniopomorskiego” (2011), Leaderowskie Złoty Rowery „Z rowerem za pan brat, bierz uśmiech i dawaj w świat” (2012), „Wojewódzkie Targi Wielobranżowe Aktywny Senior” (2013). Ponadto Stowarzyszenie zrealizowało 5 projektów z Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (PO KL) w ramach priorytetu IX Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach, działanie 9.5 Oddolne inicjatywy edukacyjne na obszarach wiejskich.

Dotychczasowa działalność Stowarzyszenia LGD Dobre Gminy wzmocniła lokalną tożsamość, zintegrowała i zaktywizowała lokalną społeczność, a także ukazała słuszność korzystania z dofinansowania ze środków unijnych na rzecz rozwoju obszarów wiejskich.

Władze gminy Dobra Szczecińska nie tylko skupiają się na działaniach podejmowanych na skalę krajową, ale także zabiegają o to, by o badanej jednostce mówiono i pisano także poza granicami Polski. W tym celu przedstawiciele terenu podjęli współpracę z partnerami z Niemiec i z Włoch. Razem z nimi organizują różne imprezy (m.in. festiwal róż, czy spotkania multietniczne) oraz inicjatywy (projekt „Europa dla obywateli”), o których wspominają źródła informacyjne w innych krajach (np. we Włoszech, Niemczech, Anglii czy Węgier).

Na marketingową siłę oddziaływania gminy wpływa w pewnej mierze także czynnik nazwany wzmocnieniem synergicznym, a będący efektem nałożenia się różnorodnych środków stymulowania zainteresowanych grup odniesienia. Znaczenie efektu synergicznego w marketingu terytorialnym prowadzonym przez władze gminy polegają na umiejętnym włączeniu się w przedsięwzięcia marketingowe realizowane przez podmioty obce i ich grupy, i wykorzystanie ich dla własnych celów. Przykładem może być wpisanie

Dobra Szczecińska municipality to the Association of the Szczecin Metropolitan Area (ASMA). ASMA is an organisation based on solidarity cooperation between local governments and coordinating work aimed at creating a strong metropolitan center. Joint efforts consist in, among others, preparing the concept of management of the Szczecin Metropolitan Area, development strategy, introduction of legislative regulations, lobbying and other activities showcasing the investment, economic and cultural attractiveness of the area. Joint undertakings in the field of an integrated bicycle route system, an integrated communication system and an integrated network of transport routes, effective improvement of public services quality, determination and optimal use of tourist potential in cross-border regions, as well as the promotion and attention to cross-border tourist routes are considered to be particularly valuable.

Dobra Szczecińska municipality is particularly interested in piloting and participating in the construction of Szczecin ring road (the so-called Western Bypass of Szczecin), which on the one hand will divert some of the car traffic from crowded municipal roads, but at the same time will be an important artery for entrepreneurs who operate or will conduct investment activities in the area of Dobra Szczecińska municipality. The authorities of the discussed area are striving to ensure that the bypass project includes appropriate exit ramps in the direction of places that the municipality has allocated for investments or where the entrepreneurs already operate. The second argument for joining ASMA was to meet the residents' requests to improve bus service to/from Szczecin. The ASMA concept assumes that public transport will connect larger towns lying in Dobra Szczecińska Municipality directly with Szczecin. Then, for one ticket, residents of the studied unit will be able to travel both within the municipality and in the city of Szczecin. The West Pomeranian capital will also take care of the combination of cycle routes and tourist routes, so that they constitute a ready-made uniform product, which is recommended to visitors and residents of the surrounding area.

Conclusions

Territorial marketing is an important tool for building a strong position of a municipality in an increasingly competitive social environment. Among others, it is a very good tool to provide a clue about how to look for a "specialty" of a given municipality. In the case of Dobra Szczecińska Municipality, which, by law, constitutes a local government community and appropriate territory, the most important resources (specific features, discoveries) are people, culture and the natural environment. The task of the municipality authorities was to recognize this specificity and to base the marketing strategy on it, followed by proper use the knowledge gained during the process of brand building. Based on the analysis of numerous and extensive source documents, it can be stated that through the range of adopted strategies

gm. Dobra Szczecińska do Stowarzyszenia Szczecińskiego Obszaru Metropolitalnego (SSOM). SSOM to organizacja bazująca na solidarnej współpracy samorządów i koordynująca prace zmierzające do stworzenia silnego ośrodka metropolitalnego. Wspólne prace polegają m.in.: na przygotowaniu koncepcji zarządzania Szczecińskim Obszarem Metropolitalnym, strategii rozwoju, wprowadzeniu uregulowań legislacyjnych, lobbingu i innych działaniach eksponujących atrakcyjność inwestycyjną, gospodarczą i kulturową obszaru. Za szczególnie cenne uważa się wspólne przedsięwzięcia w zakresie zintegrowanego systemu tras rowerowych, zintegrowanego systemu komunikacyjnego i zintegrowana sieć dróg transportowych, skutecznego podnoszenia jakości usług publicznych, określenia i optymalnego wykorzystania potencjału turystycznego transgranicznych regionów, a także rozpropagowanie transgranicznych szlaków turystycznych i opieka nad nimi.

Gminie Dobra Szczecińska szczególnie zależy na pilotowaniu i współudziale przy budowie obwodnicy miasta Szczecin (tzw. Zachodnie Obejście Szczecina), która z jednej strony odciągnie część ruchu samochodowego z zatłoczonych dróg gminnych, ale jednocześnie będzie ważną arterią dla przedsiębiorców, którzy działają lub będą prowadzić działania inwestycyjne na obszarze gm. Dobra Szczecińska. Władze omawianego terenu zabiegają o to, aby wpisano w projekt obwodnicy odpowiednie zjazdy w kierunku miejsc, które gmina przeznaczyła na inwestycje lub tam, gdzie przedsiębiorcy już działają. Drugim argumentem przemawiającym za przystąpieniem do SSOM było wyjście naprzeciw prośbom mieszkańców o usprawnienie komunikacji autobusowej w/z kierunku Szczecina. Koncepcja SSOM zakłada, że komunikacja miejska połączy większe miejscowości z gm. Dobra Szczecińska bezpośrednio ze Szczecinem. Wówczas na 1 bilet mieszkańcy badanej jednostki będą mogli jeździć i na terenie gminy i na terenie miasta Szczecin. Stolica województwa zachodniopomorskiego zadba też o połączenie szlaków rowerowych i tras turystycznych, aby stanowiły gotowy jednolity produkt, który polecany jest zwiedzającym i mieszkańcom okolic.

Wnioski

Marketing terytorialny jest istotnym narzędziem budowania silnej pozycji gminy w coraz bardziej konkurencyjnym środowisku społecznym. Między innymi jest on bardzo dobrym narzędziem podpowiadającym jak szukać „specjalności” danej gminy. W przypadku gminy Dobra Szczecińska, którą zgodnie z ustawą tworzy wspólnota samorządowa i odpowiedzialnie terytorium, najważniejszymi zasobami (specyfikami, odkryciami) są ludzie, kultura i środowisko naturalne. Zadaniem władz gminnych było dostrzeżenie tej specyfiki i oparcie o nią strategii marketingowej. Następnie umiejętnie wykorzystane zdobytej wiedzy przy budowie marki. Na podstawie analizy licznych i obszernych dokumentów źródłowych można stwierdzić, że poprzez wachlarz przyjętych strategii i podjętych działań udało się wykreować markę

and implemented measures, it was possible to create the brand of this place. This brand represents a certain added value, which has a measurable impact on the competitive position and attractiveness of the discussed territory. Territorial marketing of Dobra Szczecińska Municipality has created a local brand that manifests itself on three levels as the identity, image and the brand of local products. Having a strong brand allows the municipality to achieve tangible benefits, such as an increase in attractiveness and competitiveness.

The currently investigated municipality is, as suggested by the municipality's logo, perceived as an exceptionally good area both for living and for running a business. This is proved by the high increase in the number of inhabitants and business entities. Also, the high score obtained by the municipality in the Local Government Units Ranking indicates that the land management is very good, well-informed and takes into account the needs of the current and future generations. On the other hand, the tasks set for the governing authorities of this area, such as:

- recognising the needs and residents' demand for specific products and their satisfaction;
- creating the image of the municipality - mainly on the basis of activities contributing to the quality of Dobra Szczecińska Municipality area, that is a skilful combination of the natural environment values with the necessity of developing settlement and economic activity,
- creating the municipality's products and effectively encouraging the purchase of products of Dobra Szczecińska Municipality through coordinated promotional activities,

are implemented on a regular basis. Efforts have been made so that anyone thinking about Dobra Szczecińska Municipality would spontaneously associate it with a set of positive impressions and interpretations. Care was also taken to provide reliable, clear and legible information about everything that happens in the municipality, and several platforms for discussions with the authorities of this area have been created, giving an example of how the authorities, residents and entrepreneurs can jointly set development paths for a given area. The image of an individual is inseparably connected the notion of identity which determines the image of Dobra Szczecińska Municipality in the minds of residents and other people. The identity of the municipality in question was defined as a set of characteristic features that distinguish it from others and express all activities that are undertaken, creating its specific individuation and character. Dobra Szczecińska Municipality is a place where mainly young people live, most often running their own business activities. The ranking also shows that it is a unit boasting the highest ratio of people with higher education in the region. Everyone in the municipality takes care of the spatial order, cultivating traditions and customs, discovering and respecting the culture associated with the site of current and former residents.

The research shows that the marketing activities of the municipality authorities have produced a positive

miejsca. Marka ta stanowi pewną wartość dodaną, która ma wymierny wpływ na pozycję konkurencyjną i atrakcyjność omawianego terytorium. Marketing terytorialny gm. Dobra Szczecińska wykreował markę lokalną, która wyraża się trój płaszczyznowo jako tożsamość, wizerunek i markę produktów lokalnych. Posiadanie silnej marki pozwala gminie osiągnąć wymierne korzyści, jak podniesienie atrakcyjności i konkurencyjności.

Obecnie badana gmina jest - zgodnie z sugestią płynącą z loga gminy - postrzegana jako obszar wyjątkowo dobry zarówno do zamieszkania jak i prowadzenia działalności gospodarczej. Świadczy o tym wysoki przyrost liczby mieszkańców i podmiotów gospodarczych. Również wysoka nota zajęta przez gminę w Rankingu Jednostek Samorządu Terytorialnego Zrównoważonego Rozwoju jest świadectwem tego, że zarządzanie terenem jest bardzo dobre, świadome i uwzględnia potrzeby obecnych i przyszłych pokoleń. Natomiast zadania stawiane wóldarzom terenu jak:

- poznanie potrzeb i popytu mieszkańców na określone produkty i ich zaspokajanie;
- wykreowanie wizerunku gminy - głównie na podstawie działań służących jakości przestrzeni gminy Dobra Szczecińska, czyli umiejętne połączenie walorów środowiska naturalnego z koniecznością rozwoju osadnictwa i działalności gospodarczej,
- wykreowanie produktów gminy i skuteczne zachęcanie do zakupu produktów gm. Dobra Szczecińska poprzez skoordynowaną działalność promocyjną,

są realizowane na bieżąco. Postarano się, by każdy myśląc o gminie Dobra Szczecińska spontanicznie łączył to z zestawem pozytywnych wrażeń i interpretacji. Zadbano także o rzetelny, jasny i czytelny przekaz informacji o wszystkim co dzieje się na terenie gminy, stworzono kilka platform do dyskusji z władzami terenu, dając przykład jak władze wraz z mieszkańcami i przedsiębiorcami mogą razem wytyczać ścieżki rozwoju dla danego obszaru. Z wizerunkiem jednostki nierozdzielnie związane jest pojęcie tożsamości, która determinuje obraz gminy Dobra Szczecińska w świadomości mieszkańców i innych ludzi. Tożsamość omawianej gminy określona została jako zbiór cech charakterystycznych, które wyróżniają ją spośród innych i wyrażają się wszelkimi działaniami, jakie są podejmowane, tworząc jej swoistą osobowość i charakter. Gmina Dobra Szczecińska jest miejscem, w którym mieszkają przede wszystkim ludzie młodzi, prowadzący najczęściej własną działalność gospodarczą. Z Rankingu wynika jednocześnie, że jest to jednostka, która może poszczycić się najwyższą w regionie wartością współczynnika osób z wyższym wykształceniem. Wszyscy w gminie wspólnie dbają o ład przestrzenny, kultywowanie tradycji i obyczajów oraz odkrywają i szanują kulturę związaną z miejscem obecnych i dawnych mieszkańców.

Z przeprowadzonych badań wynika, że marketingowe działania władz gminy przyniosły pozytywny rezultat. Między innymi: walory terenu są rozpoznawalne i cenione z dala od jego granic, np.

result. Among others: the advantages of the land are recognisable and appreciated far from its borders, e.g. local residents on both Polish and German side know and willingly participate in Polish-German cycling rallies. They are admirers and buyers at the Festival of Roses, observers, and participants of the Off-Road Rally, "Baja Poland". The municipality is highly valued for the clean natural environment, nature attractions such as lakes, fields, forests, or ecological agricultural products from 2 ecological farms.

During the assessment of the management of Dobra Szczecińska Municipality using the marketing philosophy (according to the definition adopted at the beginning of the discussion), it can be stated that it certainly leads to satisfying the needs and desires of the inhabitants and entrepreneurs who work there. It also leads to the improvement of the material conditions of life as well as the spiritual development of the local community. Dobra Szczecińska Municipality is identified as a municipality that has achieved success, which is why it is perceived very positively and highly valued. And yet, there are some drawbacks to such course of events, like, among others: difficult road everyday transportation between the municipality and Szczecin, increasingly higher land prices, constantly growing investment expenditures, etc.

okoliczni mieszkańcy zarówno po stronie polskiej jak i niemieckiej wiedzą i chętnie uczestniczą w polsko-niemieckich rajdach rowerowych, są podziwianymi i kupującymi na Festiwalu róż, obserwatorami i uczestnikami rajdu samochodów terenowych „Baja Poland”. Tereny gminy są wysoko cenione za czyste środowisko naturalne, atrybuty przyrody jak jeziora, pola, lasy, czy też ekologiczne produkty rolne z 2 ekologicznych gospodarstw rolnych.

Oceniając zarządzanie gminą Dobra Szczecińska z wykorzystaniem filozofii marketingu (zgodnie z przyjętą na początku rozważań definicją) można stwierdzić, że z całą pewnością prowadzi ono do zaspokojenia potrzeb i pragnień mieszkańców oraz działających tam przedsiębiorców. Prowadzi ponadto do poprawy tak materialnych warunków życia, jak i rozwoju duchowego lokalnej społeczności. Gmina Dobra Szczecińska jest utożsamiana jako gmina, która odniosła sukces przez co jest postrzegana bardzo pozytywnie i wysoko ceniona. Jednak są i pewne mankamenty takiego postępowania, między innymi: utrudniona codzienna komunikacja drogowa pomiędzy gminą a Szczecinem, coraz wyższe ceny gruntów, nieustannie rosnące wydatki inwestycyjne itd.

References / Literatura:

1. Chrzan E. (2015), *Marketing terytorialny w kontekście rozwoju zrównoważonego*. Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, Zarządzanie Nr 20, s. 110-119.
2. Florek M. (2013), *Podstawy marketingu terytorialnego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
3. Komorowski J. (1993), *Marketing miejski i jego znaczenie we współczesnym rozwoju miasta*. Zeszyty Naukowe AE w Poznaniu, Prace z zakresu gospodarki przestrzennej, ser. I, nr 206, s. 44-55.
4. Kożuch A. (2011), *Rola samorządu terytorialnego we wspieraniu rozwoju lokalnego*, W: A. Kożuch, A. Noworól (red.), *Instrumenty zarządzania rozwojem w przedsiębiorczych gminach*. Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 9-26.
5. *LSR Stowarzyszeń LGD „Dobre Gminy”*. Załącznik nr 1 do uchwały nr 5/2015 Walnego Zebrania Członków Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania „Dobre Gminy” z dnia 17.12.2015 r.
6. Marak J. (1994), *Marketingowa strategia rozwoju gminy – koncepcja metodologiczna*, W: J. Marak (red.) *Zachowania podmiotów sfery konsumpcji (gospodarstw domowych, samorządów terytorialnych, przedsiębiorstw i instytucji)*. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice, s. 169-171.
7. Moeller K., Rajala A. (2007), *Rise of strategic nets – New modes of value creation*. Industrial Marketing Management, No. 36, s. 895-908. <http://doi.org/10.1016/j.indmarman.2007.05.016>.
8. Sekuła A. (2005), *Marketing terytorialny*, W: M. Daszkowska (red.) *Marketing. Ujęcie systemowe*. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk, s. 216-237.
9. Siwa I. (2006), *Turystyka jako forma aktywizacji gospodarczej w regionie - aspekt zarządzania*. Promotor, Warszawa.
10. Strużycki M. (2006), *Przedsiębiorczość w procesach rozwoju rynków lokalnych*. Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warszawa.
11. Szromnik A. (2011), *Marketing terytorialny jako atrybut rynkowej orientacji miast oraz regionów*, W: A. Grzegorzczak, A. Kochaniec (red.), *Kreowanie wizerunku miast*. Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa, s. 18-41.
12. Szromnik A. (2012), *Marketing terytorialny. Miasto i region na rynku*. Wolters Kluwer, Warszawa.

Websites/ Materiały internetowe:

13. *Bank Danych Lokalnych GUS*, www.stat.gov.pl (data dostępu: 12.05.2017).
14. *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich województwa zachodniopomorskiego wraz z analizą SWOT. Raport końcowy* (2013). CSRG, Szczecin, s. 35-36, http://zachodniopomorskie.ksow.pl/fileadmin/user_upload/zachodniopomorskie/pliki/Ekspertyza_Diagnoza_sytuacji_obszarow_wiejskich.pdf (data dostępu: 20.06.2017).
15. *Gmina Dobra - dobra inwestycja* (2014), <http://www.gminadobra24.pl/print.php?news.1448>, (data dostępu: 12.05.2017).
16. *GminaDobra24.pl*, <http://www.gminadobra24.pl/news.php> (data dostępu: 10.05.2017).
17. <http://www.bip.dobraszczecinska.pl> (data dostępu: 12.05.2017).
18. http://szczecin.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_zachodniopomorskie/portrety_gmin/powiat_policki/gmina_wiejska_dobra_szczecinska.pdf (data dostępu: 12.05.2017).

19. http://szczecin.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_zachodniopomorskie/portret_obszaru_metropolitalnego/szczecin-ski_obszar_metropolitalny.pdf (data dostępu: 12.05.2017).
20. <https://www.wup.pl/pl/dla-instytucji/statystyka-badania-i-analiza/bezrobocie-w-gminach> (data dostępu: 10.05.2017).
21. *Ranking Jednostek Samorządu Terytorialnego Zrównoważonego Rozwoju* (2016), <http://www.gminadobra24.pl/news.php?extend.3248.2> (data dostępu: 10.06.2017).
22. *Wspaniała i odkrywca* (2012), Wyd. Gmina Dobra, <https://www.slideshare.net/BiuroSSOM/folder-gminy-dobra>, (data dostępu: 10.06.2017).

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

**REVIEW OF A MONOGRAPH BY ANNA NOWAK, ENTITLED
"COMPETITIVENESS OF EASTERN POLAND AGRICULTURE".
SCIENTIFIC DISSERTATIONS OF THE UNIVERSITY OF LIFE
SCIENCES IN LUBLIN, LUBLIN 2017, P. 200**

**RECENZJA MONOGRAFII ANNY NOWAK PT.
„KONKURENCYJNOŚĆ ROLNICTWA POLSKI WSCHODNIEJ”.
ROZPRAWY NAUKOWE UNIwersYTETU PRZYRODNICZEGO W LUBLINIE,
LUBLIN 2017, S. 200**

Dionizy Niezgoda

¹Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Niezgoda D. (2018), *Review of a monograph by Anna Nowak, entitled "Competitiveness of Eastern Poland agriculture". Scientific Dissertations of the University of Life Sciences in Lublin, Lublin 2017, p. 200/ Recenzja monografii Anny Nowak pt. „Konkurencyjność rolnictwa Polski Wschodniej”. Rozprawy Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie, Lublin 2017, s. 200. Economic and Regional Studies, Vol. 11, No. 1, pp. 132-136. <https://doi.org/10.29316/ers-seir.2018.10>*

Dr hab. Anna Nowak is the author of a monograph devoted to the competitiveness of agriculture in Eastern Poland, including the following provinces: Lubelskie, Podkarpackie, Podlaskie, Świętokrzyskie and Warmian-Masurian. These regions are among the poorest in the country as well as in the whole European Union (EU). Therefore, the subject of the author's research was to search for a way to improve the competitiveness of agriculture in Eastern Poland. This area is included in peripheral regions and has not been the subject of intensive scientific research so far, which results could contribute to the development of such competition strategies that would enable strengthening the competitive advantage of agriculture, and thus the quality of life of the region's inhabitants.

The author, looking for effective solutions to this very difficult problem, read and used 467 literature references for her monograph, including 31% in English. In addition, it included legal acts, websites, source materials, e.g. by European Commission and selected local government units, numerical data of the GUS and Polish FADN annals.

From the above, it follows that author's research was very labor-intensive. However, what is more important is that these go beyond the most commonly used methodological standards. An example of this is the double-level research, i.e. at the level of regions and the level of individual farms. Thus, synchronization

Dr hab. Anna Nowak jest autorem monografii poświęconej konkurencyjności rolnictwa w Polsce Wschodniej obejmującej województwa: lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie oraz warmińsko-mazurskie. Regiony te zaliczane są do najbiedniejszych zarówno w kraju, jak i w Unii Europejskiej (UE). Stąd przedmiotem badań Autorki było poszukiwanie sposobu na poprawę konkurencyjności rolnictwa w Polsce Wschodniej. Obszar ten zaliczany jest do peryferyjnych regionów i dotychczas nie był przedmiotem intensywnych badań naukowych, których wyniki mogłyby się przyczynić do opracowania takich strategii konkurencyjności, które umożliwiłyby wzmocnienie przewagi konkurencyjnej rolnictwa, a przez to i jakości życia mieszkańców tego regionu.

Autorka poszukując skutecznych rozwiązań tego bardzo trudnego problemu zapoznała się i wykorzystała w monografii 467 pozycji piśmiennictwa, w tym 31% anglojęzycznego. Ponadto uwzględniła akty prawne, strony internetowe, materiały źródłowe np. Komisji Europejskiej i wybranych jednostek samorządu terytorialnego, dane liczbowe roczników GUS oraz Polskiego FADN.

Z powyższego wynika, że przeprowadzone badania były bardzo pracochłonne. Istotniejsze jest jednak to, że wykraczają one poza najczęściej stosowane standardy metodyczne. Przykładem tego jest dwupoziomowość badań tj. poziom regionów i poziom gospodarstw rolnych. Tym samym synchronizacja

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: prof. zw. dr hab Dionizy Niezgoda, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, Poland; tel. +48 83 344-99-05; e-mail: d.niezgoda@onet.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2016: 92,91; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2016: 92,91; Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2018 Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Dionizy Niezgoda. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

between them has de facto become the main basis for direct and indirect competitiveness research. The need and usefulness of research into the competitive position (competitiveness of the result) and the ability to compete (factor competition) were also appreciated. Such a wide substantive scope of the studied bibliography and an in-depth analysis of competitiveness confirm the author's care for a high quality of the monograph.

The main objective of this dissertation "was to assess the competitiveness of agriculture in five provinces co-creating the macro-region of Eastern Poland (...), as well as to identify the most important determinants of this competition (p. 9)". With this in mind, the author formulated the following hypotheses:

1. "The competitiveness of agriculture is a complex and multifaceted phenomenon, shaped by a number of factors, which results in the lack of unanimity in its definition and measurement.
2. Agriculture plays a significant role in the economy of Eastern Poland provinces.
3. Provinces of Eastern Poland have diversified endogenous potential of agriculture, defining the possibilities of shaping the competitive position of this sector.
4. The level of competitiveness in terms of production potential of agriculture is different from the level of competitiveness in terms of achieved results.
5. The level of competitiveness of agriculture and the level of socio-economic development of the region are interdependent phenomena.
6. The level of competitiveness of farms in provinces of Eastern Poland is lower than the average level of competitiveness of farms in the country.
7. Human capital plays a significant role among the determinants of the competitiveness of farms (pp. 9 - 10)."

The wide substantive scope of these hypotheses was the result of the high diversity of endogenous potential of the provinces studied, the intensity of competitiveness of agriculture and the achievable competitive advantage that determines the rate of development of the studied regions. The research procedure adopted by the author was decisive for the structure of the monograph. This is confirmed by logical arrangement of chapters.

In Chapter 2, entitled "Competitiveness in Economic Theory" the attention is focused on the economic competitiveness theories, stressing a wide range of research according to levels of economic analysis. The specificity of agriculture was a necessary and important scope of competitiveness research.

In Chapter 3 defining "Determinants and measures for assessing the competitiveness of agriculture", the factors shaping the competitiveness of regions and farms were systematized. It made it possible to select the appropriate measures for agriculture competitiveness and to implement a two-level scope of research, which is based on direct and indirect competition.

między nimi de facto stała się główną podstawą badań konkurencyjności bezpośredniej i pośredniej. Doceniono też potrzebę i użyteczność badań pozycji konkurencyjnej (konkurencyjność wynikowa) oraz zdolności konkurencyjnej (konkurencyjność czynnikowa). Tak szeroki zakres merytoryczny przestudiowanej bibliografii oraz pogłębiona analiza konkurencyjności potwierdzają dbałość Autorki o wysoką jakość monografii.

Celem głównym tej rozprawy naukowej „była ocena konkurencyjności rolnictwa pięciu województw współtworzących makroregion Polski Wschodniej (...), a także zidentyfikowanie najważniejszych determinant tej konkurencyjności (s. 9)". Mając to na uwadze Autorka sformułowała następujące hipotezy:

1. „Konkurencyjność rolnictwa jest zjawiskiem złożonym i wieloaspektowym, kształtowanym przez szereg czynników, czego konsekwencją jest brak jedynomyślności co do jej definiowania i pomiaru.
2. Rolnictwo odgrywa istotną rolę w gospodarce województw Polski Wschodniej.
3. Województwa Polski Wschodniej dysponują zróżnicowanym potencjałem endogenicznym rolnictwa, wyznaczającym możliwości kształtowania pozycji konkurencyjnej tego sektora.
4. Poziom konkurencyjności w zakresie potencjału produkcyjnego rolnictwa jest inny niż poziom konkurencyjności w zakresie osiągniętych wyników.
5. Poziom konkurencyjności rolnictwa i poziom rozwoju społeczno-gospodarczego regionu są zjawiskami współzależnymi.
6. Poziom konkurencyjności gospodarstw rolnych w województwach Polski Wschodniej jest niższy niż przeciętny poziom konkurencyjności gospodarstw rolnych w kraju.
7. Wśród determinant konkurencyjności gospodarstw rolnych istotną rolę odgrywa kapitał ludzki (s. 9 - 10)".

Szeroki zakres merytoryczny tych hipotez był wynikiem wysokiego zróżnicowania potencjału endogenicznego badanych województw, intensywności konkurencyjności rolnictwa oraz możliwości do osiągnięcia przewagi konkurencyjnej determinującej tempo rozwoju badanych regionów. Przyjęta przez Autorkę procedura postępowania badawczego zdecydowała o strukturze monografii. Potwierdza to logiczny układ rozdziałów.

W rozdziale 2 pt. „Konkurencyjność w teorii ekonomicznej” skoncentrowano uwagę na ekonomiczne konkurencyjności teorii podkreślając szeroki zakres badań według poziomów analizy ekonomicznej. Koniecznym i ważnym zakresem badań konkurencyjności była specyfika rolnictwa.

W rozdziale 3 określającym „Determinanty i mierniki oceny konkurencyjności rolnictwa” dokonano systematyzacji czynników kształtujących konkurencyjność regionów oraz gospodarstw rolnych. Umożliwiło to dobór właściwych dla rolnictwa mierników jego konkurencyjności oraz wdrożenie dwupoziomowego zakresu badań, którego podstawą jest konkurencyjność bezpośrednie i pośrednie.

The research on factor and outcome competitiveness was carried out in 2010 - 2012 on a large group of farms being in the field of observation of the Polish FADN. The Polish FADN is a database for which information is collected according to uniform rules, and the farms form a statistically representative sample of commercial farms. Their competitiveness was assessed using the parameters of regression equations.

Chapter 4 was devoted to defining "The role of agriculture in building the competitiveness of peripheral regions". Agriculture may be an important determinant for the development of those regions, where the key role should be played by: knowledge, innovation, entrepreneurship, intellectual capital, and social capital. These factors are the main basis for initiating economic development in the peripheral regions.

In order to accelerate the pace of economic development, especially the development of the peripheral regions, it is important to increase the value added by selling raw materials processed in products with a high degree of saturation with their intellectual capital, as well as the domestic and international exports.

The structural cooperation of five regions and the development of clusters are able to reduce the negative effects of their peripherality. The model of competitiveness of regional agriculture in Eastern Poland developed by the Author is helpful in limiting the peripherality of regions.

Chapter 5 presented the issue of "The place of agriculture in the economy of the provinces of Eastern Poland". The main content of this chapter was to demonstrate the positive role of agriculture in economic development in the studied provinces of Eastern Poland. The pace of economic development varied between the regions studied. Assessing this diversity and its causes, the Author used the works of many authors. Furthermore, she selected socio-economic indicators of the regions studied and compared them with the average results of provinces across the country.

The performed analyses of the level of specialisation highlighted the need to adapt the instruments of competition to the ecosystem properties in a given region and to the demand for specific agricultural products. The Author also justified the importance of agriculture in the development of the bioeconomy. Research showed that agriculture in Eastern Poland might contribute to the dynamic economic development of the regions studied. The results of the analysis presented in this chapter confirmed the important role of agriculture in the economy of the provinces studied, which is also in line with the research hypotheses indicated by the Author in this respect.

Chapter 6 entitled "The competitiveness of agriculture in the provinces of Eastern Poland" included considerations, which focus on multidimensionality and complexity of competitiveness. According to the Author's opinion, which I fully share, "The specificity of agriculture

Badania konkurencyjności czynnikowej i wynikowej przeprowadzono w latach 2010 - 2012 na licznej grupie gospodarstw rolnych będących w polu obserwacji Polskiego FADN. Polski FADN jest bazą danych, dla której gromadzone są informacje według jednolitych zasad, a gospodarstwa tworzą statystycznie reprezentatywną próbę towarowych gospodarstw rolnych. Oceny ich konkurencyjności dokonano przy pomocy parametrów równań regresji.

Rozdział 4 poświęcono określeniu „Roli rolnictwa w budowaniu konkurencyjności regionów peryferyjnych”. Rolnictwo może być ważną determinantą rozwoju tych regionów, w których kluczową rolę powinny odgrywać: wiedza, innowacje, przedsiębiorczość, kapitał intelektualny i kapitał społeczny. Czynniki te są główną podstawą zapoczątkowania rozwoju gospodarczego w peryferyjnych regionach.

Dla przyspieszenia tempa rozwoju gospodarczego, zwłaszcza peryferyjnych regionów, istotne znaczenie ma zwiększanie wartości dodanej poprzez sprzedaż przetworzonych surowców w produkty o wysokim stopniu nasycenia ich kapitałem intelektualnym oraz eksport krajowy i międzynarodowy.

Współpraca strukturalna pięciu regionów oraz rozwój klastrów są w stanie zmniejszyć negatywne skutki ich peryferyjności. Pomocny w ograniczaniu peryferyjności regionów jest opracowany przez Autorkę model konkurencyjności regionalnej rolnictwa w Polsce Wschodniej.

W rozdziale 5 przedstawiono problematykę „Miejsca rolnictwa w gospodarce województw Polski Wschodniej”. Główną treścią tego rozdziału było wykazanie pozytywnej roli rolnictwa w rozwoju gospodarczym w badanych województwach Polski Wschodniej. Tempo rozwoju gospodarczego było zróżnicowane między badanymi regionami. Oceniając to zróżnicowanie i jego przyczyny Autorka wykorzystała dorobek wielu autorów. Ponadto wybrała wskaźniki społeczno-gospodarcze badanych regionów i porównała je z przeciętnymi wynikami województw w całym kraju.

Wykonane analizy poziomu specjalizacji uwiarydociły potrzebę dostosowywania instrumentów konkurowania do właściwości ekosystemu w danym regionie oraz popytu na określone produkty rolnictwa. Autorka uzasadniła też znaczenie rolnictwa w rozwoju biogospodarki. Badania wykazały, że rolnictwo w Polsce Wschodniej może przyczynić się do zdynamizowania rozwoju gospodarczego badanych regionów. Wyniki analizy przedstawione w tym rozdziale potwierdziły ważną rolę rolnictwa w gospodarce badanych województw, co jest też zgodne ze wskazanymi przez Autorkę hipotezami badawczymi w tym zakresie.

Rozdział 6 pt. „Konkurencyjność rolnictwa w województwach Polski Wschodniej” zawiera rozważania koncentrujące się na wieloaspektowości oraz złożoności konkurencyjności. W opinii Autorki, którą w pełni podzielam, „Specyfika rolnictwa oraz charakter konkurencji występującej w tym sektorze wskazują na zasadność uwzględniania w ocenie konkurencyjności obok czynników ekonomiczno-organizacyjnych także czynników przyrodniczych (s. 81)”.

and the nature of competition occurring in this sector indicate the legitimacy of including, in addition to economic and organisational factors, also the natural factors in the assessment of its competitiveness (p.81)". The diversity of climatic conditions in the regions studied is an important determinant affecting the production results in agriculture. Changes in the agricultural sector are also the result of implementation of new production technologies. These and other conditions have a growing impact on the competitiveness of agriculture, which the Author rightly emphasised in this dissertation.

I share the purposefulness of applying the Malmgista productivity index by the Author to study the total productivity in the regions. This made it possible to determine the difference in productivity of agriculture in the regions studied in relation to the remaining provinces and thus to determine the competitive advantages (Tab.23). Moreover, the Author also demonstrated that there was a discrepancy between the possessed competitive potential and its productivity. The thoroughness of the research analysis made it possible to identify the reserves of the agricultural productivity growth in regions and farms. The use of many research methods by the Author confirms that she mastered the scientific workshop very well.

In the final 7th chapter, entitled "Competitiveness of farms in the provinces of Eastern Poland in the light of data from the Polish FADN", the Author assessed the competitiveness of farms in five provinces studied. The research was carried out in 2010-2012 on the basis of the most reliable numerical data of the Polish FADN. It turned out that the production results of farms are different between the regions studied. The highest average economic value was achieved by farms in the Warmian-Masurian province. In other regions, the economic value of the agricultural holdings studied was significantly lower than the national level. The lowest production potential was established in farms of the Podkarpackie and the Świętokrzyskie provinces.

The levels of average economic value achieved by farmers in holdings of different regions were the result of diversification of natural conditions, production structure, and demand. The Author demonstrated that the gross value added is the best resulting category of agricultural holdings used to assess the effectiveness of farms.

The Author has the ability to use methods appropriate to econometrics and to interpret the results of regression equations. In addition, she applied comparative analysis of other research results, which had a positive impact on the reliability of the evaluation of her results. What is also significant is the assessment of the impact of intellectual capital on the productivity of the labour factor in the farms studied.

The analysis of this dissertation demonstrates that the Author mastered the economic analysis and econometrics. I have a positive view about the selection of the research methods and the indicators. The strength of this dissertation is also the structure

Zróżnicowanie warunków klimatycznych w badanych regionach jest ważną determinantą wpływającą na wyniki produkcyjne rolnictwa. Zmiany w sektorze rolnictwa są również wynikiem wdrażania nowych technologii produkcji. Te i inne uwarunkowania mają coraz wyższy stopień wpływu na konkurencyjność rolnictwa, co słusznie podkreśliła Autorka w tej rozprawie.

Podzielałam celowość zastosowania przez Autorkę indeksu produktywności Malmgista do badania produktywności całkowitej w regionach. Umożliwiło to określenie różnicy produktywności rolnictwa w badanych regionach względem pozostałych województw a poprzez to przewagę konkurencyjnych (Tab. 23). Ponadto Autorka wykazała również, że występuje rozbieżność między posiadanym potencjałem konkurencyjnym a jego produktywnością. Wnikliwość analizy badań umożliwiła wskazanie rezerw wzrostu produktywności rolnictwa w regionach i gospodarstwach rolnych. Zastosowanie wielu metod badawczych przez Autorkę potwierdza bardzo dobre opanowanie przez nią warsztatu naukowego.

W końcowym rozdziale 7 pt. „Konkurencyjność gospodarstw rolnych w województwach Polski Wschodniej w świetle danych Polskiego FADN” Autorka dokonała oceny konkurencyjności gospodarstw rolnych w pięciu badanych województwach. Badania przeprowadzono w latach 2010 – 2012 na podstawie najbardziej wiarygodnych danych liczbowych Polskiego FADN. Okazało się, że wyniki produkcyjne gospodarstw rolnych są zróżnicowane między badanymi regionami. Najwyższą średnią ekonomiczną wielkość osiągnęły gospodarstwa rolne w województwie warmińsko-mazurskim. W pozostałych regionach wielkość ekonomiczna badanych gospodarstw była znacznie niższa niż w skali kraju. Najniższy potencjał produkcyjny ustalono w gospodarstwach rolnych województwa podkarpackiego i świętokrzyskiego.

Osiągnięte przez rolników poziomy średniej wielkości ekonomicznej w gospodarstwach różnych regionów były wynikiem zróżnicowania warunków przyrodniczych, struktury produkcji oraz popytu. Autorka wykazała, że najlepszą kategorią wynikową gospodarstw rolnych służącą ocenie efektywności gospodarstw jest wartość dodana brutto.

Autorka posiada umiejętność posługiwania się metodami właściwymi ekonometrii oraz interpretacją wyników równań regresji. Ponadto posłużyła się analizą porównawczą z innymi wynikami badań co wpłynęło korzystnie na rzetelność ocen jej wyników. Nie bez znaczenia jest ocena wpływu kapitału intelektualnego na produktywność czynnika pracy w badanych gospodarstwach rolnych.

Dokonana analiza tej rozprawy naukowej wykazała, że Autorka znakomicie opanowała analizę ekonomiczną oraz ekonometrię. Dobór metod badawczych i wskaźników oceniam pozytywnie. Walorem tej rozprawy jest też struktura rozdziałów i podrozdziałów oraz dokumentowanie też w oparciu o oceny własne jak i o obfitą bibliografię, co jest wyrazem dbałości Autorki o jakość opracowania. Dlatego wybór tematu, koncepcję badań oraz interpretację wyników oce-

of chapters and sections, as well as the documentation of theses based on personal assessments and extensive bibliography, which reflects the Author's care for the quality of the study. That is why I find the choice of topic, the concept of research, and the interpretation of results very positive. In my opinion, it is advisable to continue the research.

To sum up, it should be stated that the proposed hypotheses were positively verified in the text of the study.

niam bardzo pozytywnie. Moim zdaniem, celowe jest kontynuowanie dalszych badań.

Podsumowując należy stwierdzić, że przyjęte hipotezy zostały pozytywnie zweryfikowane w tekście opracowania.

GUIDELINES FOR AUTHORS / REGULAMIN PUBLIKOWANIA

Typesetting of works and technical requirements

The works included in the journal are bilingual both in Polish and English. We publish the original works which have not been published before anywhere else and which are of the following nature:

- Original article (AO)/ Artykuł oryginalny
- Review article (AP)/ Artykuł przeglądowy
- Scientific review (AR)/ Artykuł recenzyjny
- Short communication (KWB; KK)/ Komunikaty o wynikach badań; komunikaty z konferencji
- Case study (CS)/ Studium przypadku
- Others/ Inne (others citable – ICC/ o charakterze cytowalnym; others noncitable – ICN/ o charakterze niecytowalnym),

The above noted works may be submitted for publication in English and Polish or in only one of these languages: either English and Polish. In this case the works are translated into the other language by the editors. All works are reviewed by specialists outside author's home base in line with the principles of double-blind review process.

Works proposed for printing in ECREG STUDIES should be set to the editors via electronic post by means of editorial panel available of the journal's website www.ers.edu.pl or directly to the editors' office at the address a.filipiuk@pswbp.pl.

Prior to the beginning of the publication process the author or authors of submitted articles are obliged to payment of the fee in the amount: PLN 150. Foreign authors are released from paying the fee. Texts in English which are correctly translated into Polish are published free of charge. In case of sending a text in only one language version-either in English or in Polish - the authors will bear the costs of translating the article into the other missing language. The authors may be asked also to cover the costs of verification of the submitted texts in English. The translations are conducted by a Translation Office which currently cooperates with the Editors and the current cost per 1 translation page (that is, 1800 characters including spaces) amounts to 25 PLN gross. An article is passed on for translation post obtaining a positive review of the submitted language version, after corrections if necessary and upon its approval for print by the Editor in Chief. At this stage the author will obtain information regarding the level of payment to the account of State School of Higher Education Bank Zachodni WBK S.A., 45 1500 1331 1213 3001 7949 0000. The Author is also obliged to deliver payment confirmation to the Editors (ie. in electronic form to the email address).

Technical requirements:

- editing system: MS Word,
- font: Times New Roman size 12,
- all margins 2,5 cm
- Alignment: automatic to left and right without hyphenation
- margins: 1,5 lines,
- ENTER button should only be used at the end of a paragraph (all titles, points representing enumeration etc. are treated as separate paragraphs).
- paragraph indents are marked solely via tab or other tools available in the editor used. Space button should not be used for this purpose. Space button is used solely to separate the words, after dot, comma, exclamation mark, colon, semicolon etc. Space cannot

Składanie prac i wymagania techniczne

Prace w czasopiśmie publikowane są równoległe w dwóch językach: języku angielskim i języku polskim. Publikujemy prace oryginalne nigdzie dotychczas nie publikowane o następującym charakterze:

- Artykuł oryginalny/ Original article (AO)
- Artykuł przeglądowy/ Review article (AP)
- Artykuł recenzyjny/ Scientific review (AR)
- Komunikaty o wynikach badań; komunikaty z konferencji / Short communication (KWB; KK)
- Studium przypadku/ Case study (CS)
- Inne/ Others (o charakterze cytowalnym/ others citable – ICC; o charakterze niecytowalnym/ others non-citable – ICN),

Wymienione prace mogą być zgłaszane do publikacji w języku angielskim i w języku polskim albo tylko w jednym języku angielskim lub w języku polskim. W tym przypadku prace są przekładane na drugi język przez Redakcję. Wszystkie prace są recenzowane przez specjalistów spoza jednostki macierzystej autorów z zachowaniem zasady wzajemnej anonimowości tzw. double-blind review proces.

Prace proponowane do druku w ECREG STUDIES należy przesłać do redakcji drogą elektroniczną za pośrednictwem panelu redakcyjnego dostępnego na stronie czasopisma www.ers.edu.pl lub bezpośrednio do redakcji na adres a.filipiuk@pswbp.pl.

Przed rozpoczęciem procesu przygotowania pracy do publikacji autor/ autorzy przesłanych artykułów zobowiązani są do wniesienia bezzwrotnej opłaty w wysokości 150 PLN (na konto Państwowej Szkoły Wyższej: Bank Zachodni WBK S.A., 45 1500 1331 1213 3001 7949 0000). Teksty w języku angielskim prawidłowo przetłumaczone na język polski publikowane są bez ponoszenia dodatkowych opłat za tłumaczenie. W przypadku przesłania tekstu tylko w jednej wersji językowej angielskojęzycznej/ polskojęzycznej autorzy ponoszą koszty tłumaczenia na język przeciwny. Autorzy mogą być proszeni również o pokrycie kosztów weryfikacji nadesłanych tekstów w języku angielskim/ polskim. Tłumaczenie wykonuje współpracujące z redakcją Biuro Tłumaczeń, a aktualny koszt za stronę obliczeniową (tj. 1800 znaków ze spacjami) wynosi 25 złotych brutto.

Artykuł do tłumaczenia kierowany jest po uzyskaniu pozytywnej recenzji zgłoszonej wersji językowej, ewentualnych korektach i zaakceptowaniu do druku przez Redaktora Naczelnego. Na tym etapie autor otrzyma informację o wysokości wpłaty na konto Państwowej Szkoły Wyższej: Bank Zachodni WBK S.A., 45 1500 1331 1213 3001 7949 0000. Obowiązkiem Autora jest również dostarczenie do Redakcji potwierdzenia dokonania wpłaty (np. w formie elektronicznej na adres mailowy).

Wymagania techniczne:

- edytor: MS Word,
- czcionka: 12 punktów Times New Roman,
- wszystkie marginesy 2,5 cm
- wyrównanie: automatyczne do lewej i prawej bez dzielenia wyrazów
- interlinia: 1,5 wiersza,
- klawisz ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity).
- wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp. Nie używać spacji za na-

be used after an open parenthesis and before closed parenthesis, as well as before and after a number reference (never before these signs).

The submitted works should be accompanied by author's declaration filled in and signed by all authors, as well as a declaration of ethics including: declaration of conflict of interest and-in case of a work by many authors - declaration on the input of individual authors into the created article. Declaration forms are available here:

- Author's declaration – 1 author
- Author's declaration – 2 or more authors
- Declaration of ethics

Layout of the work

Texts of the submitted articles, together with tables and drawings, ought to include:

- within scientific articles from 8 to 15 formatted A4 pages, that is 10,000-25,000 characters with spaces and up to 25 items of literature;
- in case of review articles: from 10 to 25 formatted A4 pages, that is: 12,000 – 40,000 characters with spaces and up to 40 items of literature;
- in the remaining works from 4 to 8 formatted A4 pages, that is: 5,000-12,000 characters with spaces;

Papers exceeding the required length or the number of items of literature will be individually considered by the Editor-in-Chief.

One must indicate, on a separate page:

- scientific title of the author/authors (correspondence author should also be noted);
- name of research-scientific institute in which the work was conducted;
- residence address, email, contact telephone, ORCID (concerning all the authors);
- JEL code indicating general content of the article according to Journal of Economic Literature (JEL Codes Guide)
- participation in the elaborated article including the following elements:
 - A. Study design/ Zaplanowanie badań
 - B. Data collection/ Zebranie danych
 - C. Statistical analysis/ Analiza statystyczna
 - D. Data interpretation/ Interpretacja danych
 - E. Manuscript preparation/ Przygotowanie tekstu
 - F. Literature search/ Opracowanie piśmiennictwa
 - G. Funds collection/ Pozyskanie funduszy

Title of work in English and Polish written in bold, upper case letters (no longer than 40 characters).

Summary in English and Polish ought to consist of between 100 and 150 words written in the following order:

- Subject and purpose of work:
- Materials and methods:
- Results:
- Conclusions:

Key words, only for scientific articles, ought to include between 4 and 6 words helpful for indexation and search (from general to detailed).

Principles of citing and references in the text

- References to the work of single author: (Nowak 2008);
- When a given work has two authors, one should indicate each time both surnames, separating them with a comma: (Nowak, Kowalski 2010);
- When a given work has more than two authors, one should indicate only the name of the first author, adding an abbreviation "et al": (Kowalski et al. 1994);

wiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym (nigdy przed tymi znakami).

Do składanych prac należy dołączyć wypełnione i podpisane przez wszystkich autorów OŚWIADCZENIE AUTORA ARTYKUŁU oraz DEKLARACJĘ ETYKI zawierającą: deklarację konfliktu interesów oraz - w przypadku prac wieloautorskich - oświadczenie o wkładzie poszczególnych autorów w powstanie artykułu.

- Oświadczenie autora - 1 autor
- Oświadczenie autora - publikacja wieloautorska
- Deklaracja etyki
-

Układ pracy

Texty nadsyłanych artykułów wraz z tabelami i rysunkami powinny zawierać:

- w artykułach naukowych od 8 do 15 sformatowanych stron A4, tj. 10 000 – 25 000 znaków ze spacjami i do 25 pozycji literatury;
- w artykułach przeglądowych od 10 do 25 sformatowanych stron A4, tj.: 12 000 – 40 000 znaków ze spacjami i do 40 pozycji literatury;
- w pozostałych pracach od 4 do 8 sformatowanych stron A4, tj.: 5 000 – 12 000 znaków ze spacjami;

Artykuły przekraczające wymaganą długość lub liczbę pozycji literatury będą rozstrzygane w drodze indywidualnej decyzji Redaktora Naczelnego.

Na oddzielnej kartce należy podać:

- tytuł naukowy autora/ -ów (należy zaznaczyć także autora do korespondencji);
- nazwę jednostki naukowo-badawczej, w której pracę wykonano;
- adres zamieszkania, e-mail, telefon kontaktowy, nr ORCID (dot. wszystkich autorów);
- kod JEL oznaczający ogólną treść artykułu według Journal of Economic Literature (JEL Codes Guide)
- udział w przygotowaniu artykułu z uwzględnieniem następujących elementów:
 - A. Zaplanowanie badań/ Study design
 - B. Zebranie danych/ Data collection
 - C. Analiza statystyczna/ Statistical analysis
 - D. Interpretacja danych/ Data interpretation
 - E. Przygotowanie tekstu/ Manuscript preparation
 - F. Opracowanie piśmiennictwa/ Literature search
 - G. Pozyskanie funduszy/ Funds collection

Tytuł pracy w języku angielskim i w języku polskim napisany wytłuszczonymi drukowanymi literami (nie dłuższy niż 40 znaków).

Streszczenie w języku angielskim i w języku polskim powinno zawierać od 100 do 150 słów ujętych w następującym układzie:

- Przedmiot i cel pracy:
- Materiały i metody:
- Wyniki:
- Wnioski:

Słowa kluczowe tylko do artykułów naukowych, powinny zawierać od 4 do 6 słów pomocnych przy indeksacji i wyszukiwaniu (od ogólnych do szczegółowych).

Zasady cytowania i odwołań w tekście

- Odwołania do pracy jednego autora: (Nowak 2008);
- Gdy praca ma dwóch autorów, należy za każdym razem podawać obydwa nazwiska oddzielając je przecinkiem: (Nowak, Kowalski 2010);
- Gdy praca ma więcej niż dwóch autorów, należy podawać tylko nazwisko pierwszego, dodając skrót „i in.”: (Kowalski i in. 1994);
- Cytowanie autorów o tym samym nazwisku wymaga używania za każdym razem inicjałów imienia;

- Citing the authors of the same surname requires applying the initials of the name each time;
- In case of citing a fragment of text the following pattern should be applied: (Nowak 2008, s.15);
- When citing internet websites one should place the cited text in brackets within the text of the article and indicate date of access.

Tables and figures

- Tables and drawings ought to be enumerated and described; example: "Table I Table of results", "Drawing 1. Building Project",
- One should not place a dot after a description and source of table or drawing,
- Number and description of a table ought to be placed over it,
- Source ought to be placed below the table; example: "Source: own elaboration",
- In case of a number of drawing, description of a drawing and source ought to be placed under it.

References

List of literature placed at the end of the article ought to be placed in alphabetical order and enumerated. Individual items of literature ought to be written according to the following pattern:

1. Kunowski S. (2003), *Wartości w procesie wychowania*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
2. Ostrowska U. (2006), *Aksjologiczne podstawy wychowania*, W: B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*. Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk, s. 391-415.
3. Rynio A. (2007), *Wychowanie osoby w nauczaniu Jana Pawła II*. Rozprawy Naukowe, t. I, s. 11-32.

Websites

If a given literature item as made available on the internet, one should place it in the list of literature according to the following patterns:

1. Kowalski J. (2008), *Book/ Article title*. Editor and place of issue, www.adresinternetowy.pl, (date of read-out). Citations in the text (Kowalski 2008)
2. Nowak A. (2007), *Title of an article*. Title of magazine, issue number www.adresinternetowy.pl, (date of read-out). Citation in the text: (Nowak 2007)
3. Kowalski C. (2006), *Title of a chapter*, W: *Book title*, editor and place of issue (date of read-out). Citation in the text: (Kowalski 2006)
4. Name of the act, report, resolution etc. www.adresinternetowy.pl, (date of read-out). Citation in the text: (name of act, report, resolution etc.)

One should not place the address as hyperlink - one should apply black colour of font without underlining. List of internet websites ought to be enumerated and placed in order of date of read-out. In case another text from website is cited, one must place the entire address within the text and in the list of literature, whilst, date of read-out should be also placed within the list of literature.

Assessment of the work (principles of reviewing the publication)

The submitted article undergoes a formal assessment process and post initial assessment it is submitted for conceptual assessment (review) which takes up to 6 weeks. During the selection of a reviewer there cannot be

- W przypadku cytowania fragmentu tekstu należy stosować zapis: (Nowak 2008, s.15);
- Cytując strony internetowe należy umieścić cytowany adres w nawiasie zwykłym w tekście artykułu oraz podać datę dostępu.

Tabele i rysunki

- Tabele i rysunki powinny być numerowane i opisane; przykład: „Tabela 1. Zestawienie wyników”, „Rysunek 1. Projekt budynku”,
- Po opisie i podaniu źródła tabeli i rysunku nie stawia się kropki,
- Numer i opis tabeli umieszcza się nad tabelą,
- Źródło umieszcza się pod tabelą; przykład: „Źródło: opracowanie własne”,
- W przypadku rysunku numer, opis rysunku i źródło umieszcza się pod rysunkiem.

Literatura

Wykaz literatury umieszczony na końcu artykułu, powinien być uporządkowany alfabetycznie i ponumerowany. Poszczególne pozycje literatury należy zapisywać według wzoru:

1. Kunowski S. (2003), *Wartości w procesie wychowania*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
2. Ostrowska U. (2006), *Aksjologiczne podstawy wychowania*, W: B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*. Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk, s. 391-415.
3. Rynio A. (2007), *Wychowanie osoby w nauczaniu Jana Pawła II*. Rozprawy Naukowe, t. I, s. 11-32.

Strony internetowe

Jeśli pozycja literatury została udostępniona w Internecie, w wykazie literatury należy umieścić ją według następujących wzorów:

1. Kowalski J. (2008), *Tytuł pozycji literatury/książki*. Wydawca i miejsce wydania, www.adresinternetowy.pl, (data odczytu). Cytowanie w tekście (Kowalski 2008)
2. Nowak A. (2007), *Tytuł artykułu w czasopiśmie elektronicznym*. Tytuł czasopisma, numer wydania, www.adresinternetowy.pl, (data odczytu). Cytowanie w tekście: (Nowak 2007)
3. Kowalski C. (2006), *Tytuł rozdziału w książce elektronicznej*, W: *Tytuł książki*, wydawca i miejsce wydania (data odczytu). Cytowanie w tekście: (Kowalski 2006)
4. Nazwa ustawy, raportu, rezolucji, itp., www.adresinternetowy.pl, (data odczytu). Cytowanie w tekście: (nazwa ustawy, raportu, rezolucji itp.)

Nie wstawiamy adresu jako hiperłącza - należy zastosować czarny kolor czcionki, bez podkreślenia. Spis stron internetowych powinien być ponumerowany i uporządkowany według daty odczytu. W przypadku, gdy cytujemy inny tekst ze strony internetowej, w tekście oraz w wykazie literatury należy umieścić cały adres, przy czym do wykazu literatury dołączamy datę odczytu.

Ocena pracy (zasady recenzowania publikacji)

Złożony artykuł zostaje poddany ocenie formalnej i po wstępnej akceptacji zostaje przekazany do oceny merytorycznej (recenzji), która trwa do 6 tygodni. Przy wyborze recenzenta nie może wystąpić konflikt interesów; za kon-

the conflict of interests which is understood as relations occurring between the reviewer and the author:

- a. direct personal relations (blood relation, legal relationships, conflict),
- b. relation of work subordination,
- c. direct scientific cooperation within previous two years proceeding the preparation of a review.

The author may indicate the name of potential reviewer, however, the Editorial Office reserves the right to make a decision regarding such selection. The review has a written form (review form is available on the journal's website) and ends with a clear conclusion as to the approval for the article to be published, possibility of its correction or rejection. Correction or proofreading the text in Polish should be performed immediately and no longer than within 1 week. Subsequently the editorial office decides about further fate of the given work. The work may be directed for translation or rejection. The condition for directing the work for print is payment of the cost of translation and of potential language verification as well as provision of information about this fact to the editorial office.

Decision of the Editorial Office is final. The Editorial Office does not return the manuscripts.

Names of reviewers of individual publications/issues are not disclosed; once a year the journal publically announces the list of cooperating reviewers.

Author's correction

Post editorial elaboration and sample print the work will be passed on to the author in order for him or her to place further author's corrections. It is an obligation of the author to send the correction within one week. The costs of amendments other than printing ones will be borne by the author.

Explanation regarding "ghost writing"

Reliability in science constitutes one of its quality foundations. The readers ought to be sure that the authors of publications in a clear, reliable and fair way present the results of their own work, regardless of whether they are their main authors or whether they availed of the assistance of specialized entity (physical person or legal person).

A proof of ethical attitude of a scientific worker as well as highest editing standards ought to be the transparency of information regarding entities which contributed to the creation of a given publication (conceptual input, in-kind or financial contribution etc.) which is solely a manifestation of good practices and of social responsibility.

Opposite examples are „ghost writing” and „guest authorship”.

In case of „ghost writing” we deal with a situation where someone has made a significant input into creation of a publication without disclosing his or her input as one of its authors or without indicating his or her role in credits and acknowledgements placed within the publication.

In case of „guest authorship” („honorary authorship”) we deal with a situation when author's input is insignificant or is none whatsoever even though he is named as the author/co-author of a given publication.

In order to counteract „ghost writing”, „guest authorship” the editorial office of the journal takes steps to introduce appropriate procedures specific for the represented area or scientific discipline or implement the below noted solutions:

1. The Editorial Office requires from the authors of publications a disclosure of input of individual authors in the creation of a given publication (with an indication of their affiliation and contribution, that is information who the author of the concept, the assumptions, the method, the protocol etc. used while elaborating the publication was), whilst the main responsibility is borne by the author who submits the manuscript.

flikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem:

- a. bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo, związki prawne, konflikt),
- b. relacje podległości zawodowej,
- c. bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających przygotowanie recenzji.

Autor może podać nazwisko potencjalnego recenzenta, lecz Redakcja zastrzega sobie prawo o decyzji o jego wyborze. Recenzja posiada formę pisemną (formularz recenzentki podany jest na stronie internetowej czasopisma) i kończy się jednoznacznym wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji, możliwości jego poprawy lub odrzucenia. Korekta lub poprawa tekstu w języku polskim powinna być dokonana niezwłocznie nie dłużej niż w ciągu 1 tygodnia. Następnie redakcja podejmuje decyzję o dalszym losie pracy. Praca może być skierowana do tłumaczenia lub odrzucona. Warunkiem skierowania pracy do druku jest pokrycie kosztów przekładu i ewentualnej weryfikacji językowej i poinformowaniu o tym fakcie redakcji.

Decyzja Redakcji jest ostateczna. Redakcja nie zwraca manuskryptów.

Nazwiska recenzentów poszczególnych publikacji/numerów nie są ujawniane; raz w roku czasopismo podaje do publicznej wiadomości listę recenzentów współpracujących.

Korekta autorska

Po opracowaniu redakcyjnym i próbnym wydruku praca zostanie przekazana do autora w celu naniesienia przez niego korekty autorskiej. Obowiązkiem autora jest odesłanie korekty w ciągu jednego tygodnia. Kosztami poprawek innych niż drukarskie będzie obciążony autor.

Wyjaśnienie dotyczące „ghostwriting”

Rzetelność w nauce stanowi jeden z jej jakościowych fundamentów. Czytelnicy powinni mieć pewność, iż autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentują rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Dowodem etycznej postawy pracownika naukowego oraz najwyższych standardów redakcyjnych powinna być jawność informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania publikacji (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.), co jest przejawem nie tylko dobrych obyczajów, ale także społecznej odpowiedzialności.

Przykładami przeciwstawnymi są „ghostwriting” i „guest authorship”.

Z „ghostwriting” mamy do czynienia wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, bez ujawnienia swojego udziału jako jeden z autorów lub bez wymienienia jego roli w podziękowaniach zamieszczonych w publikacji.

Z „guest authorship” („honorary authorship”) mamy do czynienia wówczas, gdy udział autora jest znikomy lub w ogóle nie miał miejsca, a pomimo to jest autorem/współautorem publikacji.

Aby przeciwdziałać przypadkom „ghostwriting”, „guest authorship” redakcja czasopisma stara się wprowadzać odpowiednie procedury swoiste dla reprezentowanej dziedziny bądź dyscypliny nauki lub wdrożyć poniższe rozwiązania:

1. Redakcja wymaga od autorów publikacji ujawnienia wkładu poszczególnych autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi autor zgłaszający manuskrypt.

2. The Editorial Office informs within "Guidelines for authors" that „ghost writing”, „guest authorship” are a manifestation of scientific unreliability and all the detected cases will be revealed, including notification of appropriate entities (institutions employing the authors, scientific societies, scientific editors societies etc.)

3. The Editorial Office ought to obtain information regarding the sources of financing of the publication, input of scientific-research institutes, societies and other entities („financial disclosure”).

4. The Editorial Office introduces the principle of documenting all cases of scientific unreliability, especially in case of breaching and not complying with the principles of ethic which are in place in the scientific world.

Rights of the Editorial Office

The Editorial Office reserves the right to correct style errors and conduct abbreviations. The works elaborated in breach of the terms and conditions will be sent back for author's correction.

The journal makes available its articles on the basis of the license Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

Address of the Editorial Office:

„Economic and Regional Studies/
Studia Ekonomiczne i Regionalne”
Pope John Paul II State School
of Higher Education in Biała Podlaska
ul. Sidorska 95/97, room 334
21-500 Biała Podlaska
e-mail: a.filipiuk@pswbp.pl
tel.: +48 83 344-99-63

Editor in Chief:

prof. zw. dr hab. Mieczysław Adamowicz
e-mail: adamowicz.mieczyslaw@gmail.com
phone.: +48 509 166 658

SUBSCRIPTION:

Annual subscription (4 issues) 80 PLN gross
Semi-annual subscription (2 issues) 40 PLN gross
Price per 1 copy (without subscription) 20 PLN gross

The order ought to be sent to:

Editorial Office of scientific journal „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne”
Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
ul. Sidorska 95/97
21-500 Biała Podlaska

Payments ought to be sent to:

Pope John Paul II State School
of Higher Education in Biała Podlaska
ul. Sidorska 95/97
21-500 Biała Podlaska
Bank Zachodni WBK S.A.,
45 1500 1331 1213 3001 7949 0000.
With annotation: „SUBSCRIPTION - Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne”

2. Redakcja informuje w „Instrukcjach dla autorów”, że „ghostwriting”, „guest authorship” są przejawem nierzetelności naukowej, a wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

3. Redakcja powinna uzyskać informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („financial disclosure”).

4. Redakcja wprowadza zasadę dokumentowania wszelkich przejawów nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamania i naruszania zasad etyki obowiązujących w nauce.

Prawa redakcji

Redakcja zastrzega sobie prawo poprawiania usterek stylistycznych oraz dokonywania skrótów. Prace przygotowane niezgodnie z regulaminem będą odsyłane autorom do poprawy.

Czasopismo udostępnia swoje artykuły na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne -Na tych samych warunkach (CC BY-NC-SA).

Adres Redakcji:

Redakcja „Economic and Regional Studies/
Studia Ekonomiczne i Regionalne”
Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej
ul. Sidorska 95/97, pok. 334
21-500 Biała Podlaska
e-mail: a.filipiuk@pswbp.pl
tel.: +48 83 344-99-63

Redaktor Naczelny:

prof. zw. dr hab. Mieczysław Adamowicz
e-mail: adamowicz.mieczyslaw@gmail.com
tel.: +48 509 166 658

PRENUMERATA:

Prenumerata roczna (4 numery): 80 PLN brutto
Prenumerata półroczna (2 numery): 40 PLN brutto
Cena za 1 egzemplarz (bez prenumeraty): 20 PLN brutto

Zamówienie powinno być przesłane na:

Redakcja czasopisma naukowego „Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne”
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej
ul. Sidorska 95/97
21-500 Biała Podlaska

Płatności powinny zostać przesłane na:

Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej
ul. Sidorska 95/97
21-500 Biała Podlaska
Bank Zachodni WBK S.A.,
45 1500 1331 1213 3001 7949 0000.
Z adnotacją: „PRENUMERATA - Economic and Regional Studies/ Studia Ekonomiczne i Regionalne”

CONTENTS:

EDITORIAL	3
ARTICLES:	
1. Grzegorz W. Kołodko ECONOMIC EXPANSION OF CHINA: DETERMINANTS, PERSPECTIVES, LIMITS.....	7
2. Osmar Antonio Bonzanini, Tamara Silvana Menuzzi Diverio, Luiz Gustavo Zuliani da Silva, Estevo Mateus Olesiak ECONOMIC DEVELOPMENT AND DEPENDENCE THEORY: THE APPROACH OF THE UN ECONOMIC COMMISSION FOR LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN (ECLAC)	20
3. Sławomir Partycki, Dawid Błaszczak EASTERN BORDERLAND OF THE EUROPEAN UNION IN THE PROCESS OF NETWORKING, AS EXEMPLIFIED BY THE POLISH-BELARUSIAN CROSS-BORDER COOPERATION	34
4. Zofia Kołoszko-Chomentowska INFLUENCE OF THE COMMON AGRICULTURAL POLICY ON THE DEVELOPMENT OF FAMILY AGRICULTURAL FARMS IN THE PODLASKIE PROVINCE.....	51
5. Jerzy Kopiński REGIONAL VARIATION IN CHANGES IN AGRICULTURAL PRODUCTION IN POLAND IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL IMPACT.....	59
6. Andrzej Parzonko INFLUENCE OF SELECTED AGRICULTURAL POLICY INSTRUMENTS ON THE REGIONAL VARIATION IN CHANGES IN MILK PRODUCTION IN POLAND	76
7. Mieczysław Adamowicz, Karolina Ziółkowska ASSESSMENT OF INVESTMENT IN THE CAFÉ SERVICE SECTOR.....	90
8. Marek Kuźmicki INSTITUTIONAL AND SYSTEMIC DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF BUSINESS ENTITIES IN THE MARKET OF ACCOMMODATION AND CATERING SERVICES.....	109
9. Jolanta Kondratowicz-Pozorska TERRITORIAL MARKETING AS A METHOD OF CREATING NEW VALUES OF A TERRITORIAL UNIT BASED ON THE EXAMPLE OF DOBRA SZCZECIŃSKA MUNICIPALITY IN THE WEST POMERANIAN PROVINCE.....	118
OTHERS:	
10. Dionizy Niezgoda REVIEW OF A MONOGRAPH BY ANNA NOWAK, ENTITLED "COMPETITIVENESS OF EASTERN POLAND AGRICULTURE". SCIENTIFIC DISSERTATIONS OF THE UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN, LUBLIN 2017, P. 200.....	132
GUIDELINES FOR AUTHORS	137

SPIS TREŚCI:

OD REDAKCJI	3
ARTYKUŁY:	
1. Grzegorz W. Kołodko CHIŃSKA EKSPANSJA GOSPODARCZA: UWARUNKOWANIA, PERSPEKTYWY, GRANICE.....	7
2. Osmar Antonio Bonzanini, Tamara Silvana Menuzzi Diverio, Luiz Gustavo Zuliani da Silva, Estevo Mateus Olesiak TEORIA ROZWOJU GOSPODARCZEGO I ZALEŻNOŚCI: PODEJŚCIE KOMISJI GOSPODARCZEJ NARODÓW ZJEDNOCZONYCH DS. AMERYKI ŁACIŃSKIEJ I KARAIBÓW (ECLAC).....	20
3. Sławomir Partycki, Dawid Błaszczak WSCHODNIE PÓGRANICZE UNII EUROPEJSKIEJ W PROCESIE USIECIOWIENIA NA PRZYKŁADZIE POLSKO-BIAŁORUSKIEJ WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ.....	34
4. Zofia Kołoszko-Chomentowska WPŁYW WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ NA ROZWÓJ RODZINNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO	51
5. Jerzy Kopiński REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE ZMIAN PRODUKCJI ROLNICZEJ W POLSCE W KONTEKŚCIE ODDZIAŁYWANIA NA ŚRODOWISKO.....	59
6. Andrzej Parzonko WPŁYW WYBRANYCH INSTRUMENTÓW POLITYKI ROLNEJ NA REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE ZMIAN W PRODUKCJI MLEKA W POLSCE	76
7. Mieczysław Adamowicz, Karolina Ziółkowska OCENA PRZEDSIĘWZIĘCIA INWESTYCYJNEGO W SEKTORZE USŁUG KAWIARNIANYCH.....	90
8. Marek Kuźmicki INSTYTUCJONALNO-SYSTEMOWE UWARUNKOWANIA ROZWOJU PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH NA RYNKU USŁUG NOCLEGOWYCH I GASTRONOMICZNYCH	109
9. Jolanta Kondratowicz-Pozorska MARKETING TERYTORIALNY JAKO SPOŚÓB NA WYKREOWANIE NOWYCH WARTOŚCI JEDNOSTKI TERYTORIALNEJ NA PRZYKŁADZIE GMINY DOBRA SZCZECIŃSKA W WOJEWÓDZTWIE ZACHODNIOPOMORSKIM	118
INNE:	
10. Dionizy Niezgoda RECENZJA MONOGRAFII ANNY NOWAK PT. „KONKURENCYJNOŚĆ ROLNICTWA POLSKI WSCHODNIEJ”. ROZPRAWY NAUKOWE UNIwersytetu Przyrodniczego w Lublinie, LUBLIN 2017, S. 200.....	132
REGULAMIN PUBLIKOWANIA	137